

“Az irodalomnak is van igazságszolgáltatása”

Németh László

Tettben a jellem

**A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján
a XX. század második felében**

TARTALOM

Előszó – egy lehetséges irodalmi otthonvilágról

A. A kárpátaljai magyar irodalom alakulása

1. Problémák, a sajátos hozzáférés lehetőségei
2. Rész és egész összefüggései
3. A kárpátaljai magyar irodalom kialakítására tett kísérletek
4. A jellegzetességek feltűnése. A jellegzetességeket létrehívó sajátos viszonyok alakulása
5. Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió szerepe Kárpátalja magyar irodalmának a megteremtésében
6. Alternatíva. A legfőbb parancs elve Balla László irodalomteremtő elképzeléseiben és a József Attila Irodalmi Stúdió tevékenységében
7. Az önazonosságteremtő erő második megmozdulása. A kárpátaljai magyar irodalom belső rendeződése az ezredvégen. “A hetedik te magad légy!”
8. Belül és kívül

B. I. Alkotói pálya és világkép összetartozása Kovács Vilmos életművében

1. Egy szimbólum és helyi környezete
2. A szülői példa ereje és a *Vallani kell* indíttatása
3. Propaganda és ateizmus. A *Tavaszi viharok* természetlensége
4. *Lázás a Föld. Az Éva, hol vagy?* ciklus gondolati horizontja
5. Ars poetica és közösség szemlélet
6. *Holnap is élünk*
7. A *Holnap is élünk* sorsa
8. A *Holnap is élünk* által befolyásolt valóságból a *Csillagfénynél* világába vezető út
9. Értelem és rend – földön, égen. *Csillagfénynél*
10. Ez hát a hon, ez hát az út. A költői világ, az őstörténet és a nyelvtudomány közös távlatában

II. A természettudományok vonzásában (Fodor Géza költői világa)

1. Vallomások, útmutatások. Ami hozzásegít a megértéshez
2. A világ képe. A külső és belső formák erő-összetételéről
3. Képzelet és látomás “egyetlen farkasszemnyi összesűrítésben”

4. A kisebbségi lét kárpátaljai alapproblémája
5. Kóllíra, jéglíra

III. Népköltészet, közösségi sors, világbavettség (Füzesi Magda költészetének alakulása)

1. Látvány és látomás
2. Az egyensúly közösségmegtartó erejéről
3. Sorsszerűség és világbavettség

IV. Egy megváltozott egzisztenciaszemlélet irodalma (Balla László)

1. A megközelítés előzetes szempontjai
2. A szerző személye és műbeli szereplőinek a kapcsolata
3. Szándékok, módszerek
4. A hit alakulása és a hihetőség megteremtésének problémája. *Azt bünteti, kit szeret*
5. Egy emberi csillagpálya. *A Nagy Semmi*
6. Kék mezőben három nádszál, a közepsőn kis zászló. *A végtelenben találkoznak*
7. Ki beszél és miért beszél? *Borbélyműhely a Vakhoz*
8. Az élet mintája és a művek terjedelmének a kapcsolata. *Ároni áldás*
9. Fregoli-lelkem, válts feketére. Önéletigazolás a lírában? *Ikebana*
10. Kánonérzékelés, avagy a legfőbb parancs

V. Változó irodalomszemlélet (Balla D. Károly)

1. Genius loci; könyvben, házban, családi közösségben
2. A megírhatatlan valóság megközelítése. Szembesülések
3. A régi költői létgond felszámolásának szükségességéről
4. A posztmodern kárpátaljai programjának az előkészítése
5. A bezártság egzisztenciájából – az új egzisztencia szabadságába

VI. Morális értékjegyek módosulásai (Nagy Zoltán Mihály írói világa)

1. *A sátán fattya* előzményei
2. *A sátán fattya* eszmei és művészi gazdagsága
3. *A sátán fattya* folytathatóságának a nehézségei. *Tölgyek alkonya. Az idő súlya alatt*

VII. Nemzeti közösségi lelkület és szabadságeszme Vári Fábián László költői világában

1. A világfa kárpátjai helyzete, környezete
2. Szerelem és barátság
3. A szabadságeszme kibontakozódása
4. A legfényesebb csillag. Ezernyolcszáznegyvennyolc
5. Nemzet és kisebbség

Utószó – a rejtett dolgok megjelenéséről

Függelék (Kívül és belül)

Előszó – egy lehetséges irodalmi otthonvilágról

(I.) A huszadik század második felére a magyar irodalom rendkívül bonyolult, folyamatosan átrendeződő történelmi, tudományelméleti és politikai helyzetbe került. A kárpátaljai részre tekintve és a kárpátaljai rész felől nézve is jól látszanak a legkülönfélébb törésvonalak és szakadások. Az egyre dinamikusabbá váló szellemi mozgás újabb és újabb jellegzetességképző lehetőséget kínál ugyan, ám azok kibontakozását, megerősödését ugyancsak ez a szellemi aktivitás szünteti meg. Mindezekért a magyar irodalom kárpátaljai sajátosságait felszínre hozni és érzékeltetni, legalább annyira bonyolult feladat, mint – Martin Heideggerrel szólva –, a létfeledettségből előhívni a takarásban létező világot.

A bonyolult helyzetre és a folytonos átrendeződésre hivatkozva korántsem azt szeretném mondani, hogy a Kárpátalján létrejött magyar irodalmat mindig is ez jellemezte. Nem, a kárpátaljai sajátos történelmi-társadalmi beágyazottság és elzártság épp hogy a nagyon is lassú, kezdetben primitív és dilettáns vonásoktól sem mentes irodalmi megnyilvánulásoknak kedvezett. Csak a nyolcvanas évek utáni gyors változások közepette kapott igazi lendületet a szellemi mozgás. Így a felszabadultság, a nemzeti önazonosság és büszkeség kivallása mellett az irodalom is csak ekkor kezdhette meg a számvetést és a felzárkózást. Ezért nagy körültekintést igényel minden sajátos kezdemény bemutatása: legyen az az egyéni életműben tapasztalható irányváltás és fordulat, a posztmodern bejelentkezése vagy épp a nemzeti közösségi lelkelet további költészeti gazdagodása.

Részlegességhez vezetne, ha csakis a történelmi-historikus szemlélet alapján kísérelnék meg a kárpátaljai magyar irodalom kialakulást és változásait bemutatni, mert figyelemreméltó poétikai kezdemények is találhatóak itt. Ha pedig kizárólag az elméleti-poétikai szemlélet alapján kívánná bárki is föltárni az értékeket, rejtve maradna ennek a népcsoportnak a kultúrájáért, a magyarságáért –: a fennmaradásáért folytatott küzdelme.

Igaz ugyan, hogy az esztétikai érték megítéléséből mára a társadalom legszélesebb olvasórétege kirekesztődött, így a kánonalakító tendenciák is megváltoztak, ezért mégsem lehet teljes egészében elutasítani mindazt, ami ehhez vezetett. Az újraértelmezések is szükségesek. Viszont megfontolandó Papp Endre figyelmeztetése, hogy mit lehet a *Ne ölj!* parancsolatán például újraértelmezni.¹ Ez röviden ki is fejezi, hogy milyen irányba és milyen

¹ Vö.: Papp Endre: *Az irodalomkritika feladata*. In: P. E.: *Megállni a megértésnél?* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001., 152.

mélységekig vezet a hagyománnyal létesített viszony új elgondolása. Nemeskürty István úgy látja, hogy “[g]azdag örökségünket ma pusztítjuk. Mintha identitást akarnánk váltani. (...) Magyar mivoltunk gúny tárgya.”² Tehát az élet természetes folyamatai ellen való lépés lenne, ha olyan műveket kellene háttérbe szorítani, rámutatni idejétmúlt “szerepükre”, amelyek e régió kulturális életében az ezredfordulóra már a hagyomány részeként tudatosultak. Elég egyetlen példát megemlíteni: az “*Őrizz meg bennünket...*” szavalóversenyt. A Kárpátalján élő magyarok közül évente százakban rögzíti Vári Fábián László *Illyés Gyula fejfája előtt* című verse ürügyén Sütő András gondolatát, hogy nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.³

(2.) A nemzetiségi magyar irodalmakról szóló irodalomtörténet-írás mindig részletezte a történelmi-társadalmi folyamatot, annak a sajátosságát. Pontos adatokkal támasztotta alá azokat a vonásokat, amelyek a régió kialakulásához vezettek. Okkal tette ezt, hiszen ez volt az a végső pont, ahonnan kisarjadt a kisebbségi irodalom jellegzetessége. Ez az alapozás teremtette meg a befogadás és a megértés elengedhetetlen feltételét, ez biztosította az egyes művek értékeinek az árnyaltabb bemutatási lehetőségét. Hogy a mostani értekezés ennek mégsem szentel külön oldalakat, annak a megváltozott, az ezredvégre átalakult kulturális helyzet az oka.

Ez az elemzés mindenekelőtt a művekre figyelve szeretné föltárni a régió minden olyan sajátosságát, amely az irodalommal kapcsolatba hozható. Ezzel épp arra kíván rámutatni, hogy az irodalom, a nyelv, a kultúra felemelkedése, a nép(csoport) fölemelkedése is egyben, hogy az egyén és a közösség sorsa mennyire szétválaszthatatlanul alakul most is. Northrop Frye azt mondja: a szöveggel való kapcsolatunk során, annak mássága során “egyre inkább

² Nemeskürty István: *Mit hozunk magunkkal? Mit viszünk át a harmadik évezredbe? Millenniumi irodalmi elmélkedés*. Irodalomtörténet, 2000/3., 343.

³ Ezt a szavalóversenyt az önazonosságát megteremtett kárpátaljai kisebbség rendezte évről évre a “saját kisebbsége”, a “saját magyarjai” számára, akik a szórványban élnek a Felső-Tisza vidékén. A Sütő András-idézet az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című könyvéből való. Bukarest, Kriterion, 1977., 163. Idézi Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000., 8.

tudatára ébredünk, hogy a szövegben valamely közösség összpontosul.”⁴ Amikor ez a vizsgálódás az egyes művek, életművek és szellemi kezdeményezések bemutatására figyel elsősorban, azzal különösképp arra óhajt rámutatni, amit Görömbei András ekképp fogalmaz meg: “[A]z egyén mégis csak tört része az Egésznek, a történelemnek közösségként leszünk ezután is áldozatai vagy alakítói.”⁵

A kárpátaljai magyar irodalom eddigi történetírói a földrajzi terület történelmi leírásától a demográfiai adatokon át az iskolahálózatot vagy épp a könyvkiadást, a sajtó helyzetét is a régió irodalmi rendszerének a részeként tárgyalták. Ezzel ugyanazt a mélyebb megértést szolgálták, amit ez a taglalás is követ. A különbség csupán annyi, hogy az ezredfordulóra kialakult helyzetben Kárpátalja kulturális állapotát külön könyvek hivatottak részletezni.

A magyar nyelvű oktatás esélyeiről Kárpátalján Orosz Ildikó foglalkozott behatóan. Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* címmel készített el egy alapos áttekintést. A politikai helyzetelemzést Kovács Miklós végezte el (*Üzenet a kalapács alól*). A korábbi évek nagy sikerű könyveit, amelyek Kárpátalja történelmi-társadalmi helyzetét, Kárpátalja magyarságát tényanyagában mutatták be, újabb meg újabb kiadványok követik. A Botlik József – Dupka György szerzőpáros *Ez hát a hon...*, illetve a *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján* 1991-es, illetve 1993-as megjelenése után, most külön-külön újabb feldolgozásaik, továbbgondolásaik láttak napvilágot (Dupka György: *Kárpátalja magyarsága*; Botlik József: *Egestas Subcarpathica*). A népballada- (*Vannak ringó bölcsők*) és a népmesegyűjteményeket (*Tűzoltó nagymadár*) követően a kultúra egyéb területeit bemutató könyvek egész sora látott napvilágot. Különféle egyház- és iskolatörténeteket – a szőlőművelés kárpátaljai hagyományaitól a lágerversekig, a sztálinizmus áldozatairól szóló megemlékezéstől a kiüresedett költői szerep elhagyását sürgető tanulmányig – valóban áttekinthetetlenül sok kiadványt kínálnak a kiadók.

Számos lap és folyóirat biztosítja a magyar szó terjedését, az olvasók tájékozódását. Azzal is csak külön értekezésben lehetne számot vetni, hogy az elmúlt másfél évtized alatt hány és miféle kulturális, honismereti és egyéb társaság kezdte meg és folytatja működését.

⁴ Görömbei András: *Századunk kihívásai – a magyar irodalom válaszai*. In: *Létértelmezések*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 442.

⁵ Northrop Frye: *A biblia igézetében*. Esszé, prédikáció, interjú. Válogatta és szerkesztette Fabiny Tibor. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995., 8.

Annak a hatásnak is érdemes lenne utánanézni, amit a határok légiesedése hozott a művelődés terén. Mindez természetesen része az irodalomban tapasztalható különféle kezdeményeknek és irányultságoknak, az ezredvégi szellemi elmozdulások összetevőinél jelentős szerepet játszanak. Most mégsem térek ki a részletezésükre, mert az irodalmi otthonvilág legfontosabb pontjait zömmel a korábbi időkben létesült viszonyok alakítják. Tehát csak a kiinduló hely és a megválasztott útvonal más, a cél még mindig ugyanaz – ennek az értekezésnek a célja sem lehet egyéb –, mint felszínre hozni Kárpátalja magyar irodalmának a sajátosságait, rámutatni azok egymáshoz való viszonyulására, történeti folyamattá szerveződésük lehetőségeire, valamint föltárni a legértékesebb alkotások mibenlétét.

(3.) Az egyes művek kárpátaljai voltára rámutatni nem könnyű feladat. Ebben csak a földrajzi megkööttségük és a történelmi-társadalmi beágyazottságuk tud segíteni, ugyanis ha ezt bárki megpróbálja leválasztani az alkotásról, akkor mutatkozik meg a legtisztábban a hovatarozása. Ezért még leginkább egy történeti hosszmetzet és több szerzői-poétikai keresztmetzet⁶ egybegondolása mutatkozik a legalkalmasabbnak arra, hogy a kárpátaljai jellegzetességek teljes árnyaltságukban mutakozzanak meg. Ezáltal az is megvalósul, hogy a történeti-historikus, valamint az elméleti-poétikai szemlélet ugyanazt a célt fogja szolgálni egyszerre.

Ennek az értekezésnek a nyolc fejezetből álló történeti hosszmetzetét – az *A*-val jelölt részét –, és a hét jellegzetes szerzői-poétikai keresztmetzetét – a *B*-vel jelölt részét –, az *Előszónak* ez az eligazító és célkijelölő, valamint az *Utószó* eredményeket összefogó fejezete határolja. A történeti hosszmetzet – az *A*-val jelölt rész – nyolc fejezete csak együtt érthető, míg a *B*. rész hét fejezete külön-külön is olvasható, hiába fogja egybe azokat is egy (lazább) logikai összefüggés. A *Függelék* különálló ciklus, ám egy olyan (“nyolcadik”) fejezet is egyben, amely a kárpátaljai magyar irodalom sajátosságainak és értékeinek teljesebb megértését, valamint a további tájékozódást szolgálja.

A történeti hosszmetzet akkor átfogó, ha egy többszemponú megközelítés érvényesül abban. Így alkalmassá válik arra is, hogy más-más rétegében ugyanazt a helyzetet árnyalja tovább. Ám a jellegformáló helyzeteket megérteni leginkább az egyes művek hatásaival vagy az egyes szerzők tevékenységével együtt érdemes. A többretegű hosszmetzet által kijelölt

⁶ Németh G. Béla 1987-es könyvcíme: *Hosszmetzetek és keresztmetzetek*, de ugyanezt a kifejezést használja Balla Kálmán, akinek az irodalomtörténet-írásról szóló elgondolását Tözsér Árpád ugyancsak produktívnak találja. Vö: Tözsér Árpád: *A megíratlan irodalomtörténet*. In: *A nem létező tárgy tanulmányozása*. Kalligram, Pozsony, 1999., 152-153.

viszonyok közé ha az egyes életművek keresztmetszetei beilleszthetőkké válnak, akkor az együttes továbbgondolásuk révén az irodalmi kezdemény egész bonyolultságát lehet majd érzékelni.

Csupán egy példa: Fodor Géza népköltészeti alapozottságú és a természettudományok vonzásában megszülető költői képeinek a motívumrendszere a kisebbségi sorshoz és az egész magyarsághoz egyszerre kötődik, az eredete pedig a Kovács Vilmos, Forrás Stúdió, Fodó Sándor nevével jelezhető szellemi megmozdulásban keresendő. Viszont költői sorsának alakulását ugyancsak meghatározó módon befolyásolta az evvel szembenálló hagyomány- és létértelmezés, amely leginkább a Balla László és a József Attila Stúdió nevéhez kötődik. Tehát a Fodor Géza-oeuvre csak három különböző réteg egymásra gondolásában tárulhat föl egész összetettségében. Vagyis: a kétféle szellemi irányultság és a saját poétikájának együttes szemléletében jön elő a takarásból az a valami, amit Kárpátalján létrejött irodalmi sajátosságnak lehet nevezni.

Az is célszerű, hogy az egyes szerzői keresztmetszetek – a *B.* rész I – VII. fejezete – az alkotók markánsan kirajzolódó poétikai sajátosságaiból bontakozzanak ki. Nagy Zoltán Mihálynál például érdemes a műfaj és a mondat kérdését vizsgálni az ő sajátos lírai történetmondásában, valamint a morális életszemlélet mindent átszövő jegyeire figyelni. Vári Fábrián Lászlónál a történelmi emlékezetnek és a nemzeti közösségi lelkelet kisugárzásának a groteszk esztétikai minőségben való megjelenésére összpontosítani; másnál a sorsbeszédet és a népköltészet szemléletformáló erejét föltárni. Ez a vizsgálódás a rész felől nézve összegző (integráló) lehetőséget is tartalmazhat, míg az egész felől akár adalékként is szolgálhat hasonló problémák föltárásakor. Az olyan jellegzetesen kárpátaljai életművek pedig, mint például a Balla Lászlóé vagy a Balla D. Károlyé mindenekelőtt az irodalomszervezői, az irodalmi mértékadás, valamint a szemléleti fordulat történelemhez köthető sajátosságaiban ismerhetők fel. Érdemes megfigyelni, hogy az irodalomszervezői, -politikusai és az irodalom intézményesülési folyamatait befolyásoló szerepük állandó módosulása következtében a mindenkor szerzői személyiség miféle kényszerűségek miatt csökkenteni önmaga művészi hitelét.

A sajátosságok egymással igen szoros összefüggésben állnak, különválasztva vizsgálni azokat lehetetlen, nem is vezetnek újabb felismerések felé. Csakis az egész egyidejű érzékelésében mutatkozik meg a “kárpátaljaiság”, miközben az örök emberi problémák is meg tudnak szólalni. Így nyújt az irodalmi otthonvilág helyi bensőségességet és egyetemes távlatot egyszerre.

A kárpátaljai magyar irodalom jellegzetes művei nyelvállapotuk és az alkotásokban föltáruló szerzői létértelmezések révén arra is alkalmasak, hogy “egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak birtokába” juthasson az ember.⁷ Itt újra érdemes Martin Heidegger szavait idézni: “a műben az igazság eseménye működik”, és “nem a műalkotást értjük meg a világból, hanem a világot a műalkotásból”.⁸ Így a kárpátaljai magyar irodalom világával találkozni az összmagyarság önismerete szempontjából – nélkülözhetetlen.

⁷ Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Görömbei András szerk., Debrecen, 2000., 8.

⁸ Martin Heidegger: *A műalkotás eredete* című tanulmányát Fehér M. István mutatja be. Vö.: F. M. I.: *Martin Heidegger*. Kossuth Könyvkiadó, 1984., 160.

A. A kárpátaljai magyar irodalom alakulása

(1. *Problémák, a sajátos hozzájárulás lehetőségei*) A huszadik századi magyar irodalom történeti elgondolása számára is komoly kihívást jelent a többfelé töredezettség, aminek a következtében Kárpátalja mind a mai napig nem tud a figyelem középpontjába kerülni. Akár a földrajzi terület egész történelme során létrejött alkotásokat tekinti át a kutató, akár a kánonalakító irányultságokat tartja szem előtt – nem talál okot a különálló értékelésre.⁹ Mintha ezek a művek – kevés kivételtől eltekintve –, rendre csak a mennyiséget tudnák gyarapítani. Az esztétikai kritériumon kívül pedig nincs, de nem is lehet egyéb értékelő szempont. Ám a rendkívüli helyzetekben, rendkívüli félelemben megszületett irodalmi megnyilatkozások nyelvet, kultúrát megőrző értékeit földéríteni csakis a legátfogóbb módon lehetséges. A sajátos sors sajátos hozzájárulást igényel magának.

Két nagyobb probléma- és kérdéskör akadályozza a vizsgálódást, de azok részletezése, illetve megválaszolása javarészt magának a tárgynak a fölfedését is elősegíti. Az első a kárpátaljai magyar irodalomnak a létét teszi kérdésessé. Ezt az az irányultság veti fel, amely megkérdőjelezi a magyar irodalom tagolhatóságát magyarországi, nemzetiségi és nyugati magyar irodalmakra. A legutóbbi idők irodalom- és kánonalakító szemléletének e revíziós törekvése azonban saját ellentmondásaiba ütközik.¹⁰ Amikor tehát a kárpátaljai régióhoz kötődő művek önmaguk sajátosságai által mutatják hovatartozásukat, semmi egyéb dolga nincs a szemrevételezőnek, csupán az előzetesen kialakított ítéletét kell félreállítania. Engednie kell annak az olvasói beállítottságnak, hogy egyetlen terve sem lehet kizárólagos érvényű, mert a nyelvnek amennyire csak önmagával lehet dolga, legalább annyira utal a valóságra. Kárpátalján pedig a kilencvenes évek végéig szinte egyetlen szerző sem zárta ki szemléletéből a nyelvnek a valóságra is vonatkozó természetét. Csak elvétve, párját ritkító

⁹ Vö.: Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*, valamint Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. In: Görömbei András szerk. *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000.

¹⁰ Vö.: Tózsér Árpád: *A megíratlan irodalomtörténet*. In: T. A.: *A nem létező tárgy tanulmányozása*, Kalligram, Pozsony, 1999., 142–154., valamint Grendel Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén*. In: *A századvég szellemi körképe*. Pécs, Jelenkor, 1995., 283–298. És ezekben a tanulmányokban a fölvetett problémákra adott válaszokat lásd: Görömbei András: *Az egymást erősítő sokféleség*. Kortárs, 1999/10., 13.

módon találni olyan alkotást, amelyben az új nyelvi magatartás, az úgynevezett szövegirodalom problémája poétikát formáló szerephez jutott volna.

A második problémahalmaz kismértékben a befogadásesztétikai vizsgálódás ide is vonatkoztatható részlegességéből¹¹ adódik, de többnyire, konkrétan, a kárpátaljai magyarság második világháború után kialakult kulturális helyzetéből formálódik. Elsősorban abból, hogy a régióhoz kapcsolódó művek között túlságosan kevés a kimagasló, s ezáltal hagyományteremtő, illetve jellegadó alkotás. Ezért a történeti megértés fontosabb állomásai közötti átlagteljesítményre is érdemes figyelni, ami nem jelenti majd egy másik lépték alkalmazását.¹² Haszontalan dolog lenne irodalmon kívüli szempontokat érvényesíteni, ám a kárpátaljai magyarság nyelvi-művészi eredményeit felbecsülni csakis az összes alkotás minden lehetséges vonatkozásában érdemes. Így a két probléma- és kérdéskör összekapcsolódásából adódó kérdésre, hogy van-e értelme a kárpátaljai magyar irodalom történetével foglalkozni¹³, korántsem lehet egyértelmű az elutasító válasz.

A még közelebbi szemrevételezés pedig végérvényesen bizonyítani tudja, hogy az igenlő válasznak legalább annyira helye van, mint az elutasításnak. Az egyes életművek föltárásakor ugyanis igazi harmóniát alkotva mutatkozik a nyelvben élő évezredes kultúra, valamint az idegenség történelmi és társadalmi hatásaira adott válasz nyelvi valósága. Elég ha Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondását vagy Vári Fábrián László történelmi érzékenységű példaverseit hozom föl mintaként. Nem célszerű tehát kizárni azt, hogy külön arculata (külön entitású aspektusa) is felismerhető a műnek, miközben az elidegeníthetetlenül csak magyar alkotás marad. Az sem lehet alapvető kérdés, hogy egyetemesnek mondjuk, avagy „világ-magyar”-nak nevezzük a műveket a kisebbségi megjelölés helyett, hanem sokkal fontosabb a

¹¹ “[A]z idealista és materialista elméletekkel ellentétben, amelyek ellentétes előjelekkel – a művészetnek annak konstitúciójában és tradíciójában való endogén és exogén meghatározása – metodikai totalitásra tartanak igényt, a recepcióesztétika a maga részlegességében megfelel annak a felismerésnek, hogy sem a mű a maga struktúrájában, sem pedig a művészet a maga történetében nem érthető meg mint szubsztancia vagy entelecheia.” – Hans Robert Jauss: *A recepcióesztétikai megközelítés részlegessége*. In: H. R. J.: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999., 120-121.

¹² Vö.: Kiss Ferenc: *Válasz Bori Imrénnek*. In: K. F.: *És Szabadka...*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1994., 101–102.

¹³ Szegedy-Maszák Mihály például kevés értelmét látja a kisebbségi irodalomtörténetek létrehozásának, Tózsér Árpád pedig egyszerűen megírhatatlannak tartja azokat. Vö.: *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata*. In: Sz.-M. M.: *Minta a szönyegen. A műértelmezés esélyei*. Budapest, Balassi Kiadó, 1995., valamint T. Á.: I. m.

sajátos értékeire figyelni. Érdeemes föltárni az alkotások azon oldalát, amely éppen sajátosságával képes arra, hogy árnyalja a hasonló problémákra adott más válaszokat. Érdeemes észrevenni azt is, hogy a valóságra vonatkoztatások miatt létrejövő visszahatások miként befolyásolják a mű nyelvi természetét.¹⁴

Ám a legfontosabb érv, amely a kárpátaljaiak mondható irodalom tanulmányozása mellett szól, az a nyelv közösségmegtartó erejével hozható kapcsolatba. Így ennek a régiónak szinte valamennyi műve alakítója e kultúrának. Valamennyi szellemi termék egy igen súlyos körülmények közé taszított népcsoport arra vonatkozó bizonyítéka, hogy “az Élet él és élni akar”. De a kétség megválaszolását legjobban mégiscsak Jean Pierre megfogalmazása segíti: “A Szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.”¹⁵ Amikor tehát a mű nyelvi fenoménként áll az érdeklődés középpontjába, a nyelv valóságtartalma akkor is teret kíván. Sőt, a történelem azon munkája is megmutatkozik benne, amit a szavainkon, érzületeinken elvégzett a huszadik században, a Trianontól számított időszak alatt.

Ugyancsak sok haszonnal jár, sőt, akár példa értéket is nyerhet a kárpátaljai magyar irodalmat megformáló irányultságok vizsgálata. Rendkívül tanulságos például annak a két fontos tendenciának az összeütközése, amely a század közepétől elgondolt szocialista globalizációra adott válaszként értelmezhető leginkább. A Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió nevével jegyezhető magatartás, valamint a Balla László, illetve a József Attila Irodalmi Stúdió elképzelései köré csoportosult erők létszemléleti különbözőségére gondolok. Az sem lehet mellékes szempont, hogy ennek az igen súlyos, kanonikus és ideológiai arculatú összeütközésnek az elemzése során kiderül, az mélyen etikai, morális eredetre vezethető vissza.

¹⁴ Ezt Tözsér Árpád is szorgalmazza. Vö.: T. Á.: *Az irodalom határai. A nem létező tárgy tanulmányozása.*, 158. Grendel Lajos művészetének elemzésekor pedig ő szintén hangsúlyozza, hogy a szerző műveiben más is található, mint ha csak a magyarországi kádári korszak hatásai érték volna. “Sajátos helyzeti energiáit” említi, az “etikai plusz”-t, amit épp a társadalmi berendezkedés, a “husáki sötétség korszak” adott a szerzőnek. Vö.: T. Á.: *Az irodalom határai. A nemzetiségi irodalom, a nemzeti irodalom és a világirodalom fogalmáról Cselényi László és Grendel Lajos néhány műve kapcsán.* In.: I.m., 167-168.

¹⁵ Vö.: Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994., 9.; idézi Görömbei András: *Az egymást erősítő sokféleség.* Kortárs, 1999/10., 13.

A jelzés szintjén bizonyos művek hiányával is számolnia kell a tanulmányozónak. Azokkal, amelyek nem születtek meg, viszont a szerzők későbbi munkássága sejteti, körberajzolja hiányukat. Az “előíró kánon” természete nyomán létrehívható művekre gondolok¹⁶, azokra a megíratlanul maradt alkotásokra, amelyek a Forrás Stúdió erőszakkal elnémított szerzőiben rekedtek. A Forrás tagjaira kirótt büntetés és szilencium ideje alatt vajon miféle alkotások jöttek volna létre? A hiányzó műveket viszont semmi sem tudja pótolni, a sorsokat valóban nem lehet a művek helyére állítani.¹⁷

(2. Rész és egész összefüggései) A kárpátaljai magyar irodalom legelső kezdeményeit a tökéletes igazodás alakítja. Egész életművek, egzisztenciák épültek a szocialista realizmus totalizáló kánonjára, betartva és megerősítve a cenzúra elvárásait, hogy a hatalom általi siker biztosított legyen. Más életművek – ezzel szemben – a kulturális emlékezet történelmi múltból táplálkozó igazságérzetét engedték szóhoz jutni. Ezt a két irányultságot alább még részletezem, itt csupán a szocialista egyneműsítés európai terjeszkedésével, annak mindent átfogó természetével hozom kapcsolatba. A válaszokra érdemes figyelni, amit ennek a kis népcsoportnak a megosztott irodalma fogalmazott meg, amikor önazonosságának a felszámolását kísérte meg a szovjet kisglobalizáció.

A Szovjetunió Kárpátalján is terjeszkedő ideológiája az egyneműsítésben hirdette meg a szabadságot és az egyenlőséget, ám egy idő után még a nyelvi emlékezet revízióját is szerette volna végrehajtani. Ez az állapot több részletében döbbenetes hasonlóságot rejt magában azzal a helyzettel, amellyel most a magyarság irodalmi hagyományának kell szembenéznie. A kárpátaljai magyar irodalmat mindig is áthatóan motiválta az önértelmezés, az önazonosság igénye, az ezredvég előtti néhány évben viszont a közösségben való gondolkodás idejemúltságát, a közösség szemlélet elvetését is meghirdette – egy okkal több, hogy megfigyeljük, miként mutatja magát “cseppben a tenger”.

A rész vizsgálatával éppen az egészet akarjuk összetettebben látni és láttatni – mondja Görömbei András. Vagyis, amikor Kárpátalja irodalmának az elmúlt fél évszázada során tapasztalt folytonos igazodása, megfelelni vágyódása kerül szóba, akkor kicsit az egészre is

¹⁶ Vö.: Szirák Péter: I.m., 40., valamint Kulcsár-Szabó Zoltán: *Irodalom / történet(i) / kánon(ok)*. In: *Hagyomány és kontextus*. Bp., 1998., 166. – Idézi Szirák Péter.

¹⁷ Vö.: Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In.: *Létértelmezések*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 193.

kiterjeszhető a szemhatárunk. Főként az újkanonizációhoz fűződő viszony érdekeire lehet árnyaló hatással ennek a régióknak az esete. Mert annak a globalizáló irodalomelméletnek az alapjaiban, amely az utóbbi időkben importálódott Magyarországra¹⁸, jól fölismerhető egy nemrég letűnt nagyhatalom, a Szovjetunió kultúrát szemlélő természete is. Az új irodalomértelmezésnek arra a természetére gondolok, amely az évszázadok során kialakult magyar kánon nemzeti alapszemléletét kívánja felülbírálni. A nagymúltú hagyományok felülvizsgálatára és lefokozására tett kísérlet a tudomány legújabb eredményeinek a nevében történt akkor Kárpátalján, és ehhez hasonló történik most az egész magyarsággal. A gazdag örökség ilyen pusztítása pedig már-már az identitásváltással hozható kapcsolatba, ahogy arra Nemeskürty István figyelmeztet¹⁹, mert “[a]kár akarjuk, akár nem, a kánon az identitást fémjelzi, függetlenül attól, hogy elismerjük-e ezt, vagy sem.”²⁰

A magyar irodalom Kárpátalján “vergődő” részét tekintve ez többszörösen is igaz, hiszen az idegen, szovjet elvárások által fölállított mércét hiába ütötte meg sok magyar nyelvű alkotás, azokból egy sem lett maradandó érték. Amikor 1990-ben megjelent a kárpátaljai magyar irodalmat legátfogóbban bemutató antológia, s a *Vergődő Szél* címet kapta, bizonyára ez a belátás is munkált a névadóban, összeállítóban. S ennek az antológiának a magyarországi fogadtatását ugyancsak ez az értékszemlélet motiválta, amikor a címválasztást telitalálatnak minősítette a kritika.²¹ Ebből leginkább arra lehet következtetni, hogy az az út, amely a magyar irodalmi hagyomány természetétől és szemléletétől idegen, számára egyben járhatatlan is.

A rész és egész összefüggését tekintve most is csak az a szemlélet a legérvényesebb, amellyel Németh László kezdett figyelni a szétdarabolódás utáni magyarságra. Miközben hangsúlyozta, hogy “külön sorsoknak, külön irodalom kell”, “a külön világ külön szót keres”,

¹⁸ Vö.: Papp Endre: *Az irodalomkritika feladata*. Kortárs, 2000., 4., 106-107.

¹⁹ Vö.: Nemeskürty István: *Mit hoztunk magunkkal? Mit viszünk át a harmadik évezredbe? (Millenniumi irodalmi elmélkedés)*. Irodalomtörténet, 2000/3., 343.

²⁰ Aleida Assmant idézi Kulcsár Szabó Ernő. K. Sz. E.: *A szövegek ártatlansága. A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezete*. Alföld, 1999/12., 67.

²¹ Vö.: Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In. *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 191. A szóban forgó antológia összeállítója M. Takács Lajos.

arra is figyelmeztetett, hogy nem ismer erdélyi, csak magyar irodalmat.²² Babits Mihálynak az a meggyőződése pedig, miszerint “valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél nemzetibb: mennél több új szint, új hangot visz belé a világirodalomba”²³ ugyancsak biztatón hat a kárpátaljai magyar irodalom sajátosságainak a felkutatásához. Mennél több jellegzetességet, s ezáltal értéket tud fölmutatni ez a rész, annál inkább feléje fordul az érdeklődés, annál inkább foglalhat el egy biztos helyet magának az egyetemes magyar irodalom keretén belül. Ez korántsem jelent kizárólagosságot a művészi poétikák elbírálásánál, csupán egy utat, amit különben több helyi szerző már a hetvenes években felismert. Ám a helyi szín, a helyi érték csakis és kizárólag a mű esztétikumában, a beszéd művészi átlényegítésében adhat becsülhető karakterjegyet az alkotásnak.

Az esztétikai hatást alakító morális attitűd vizsgálata szintén a rész és egész összefüggéseit egészíti ki. A személynek a közösségén át vezető útja, a “személyest a kollektivitásból tekintő szemlélet”-nek²⁴ e régióban ugyancsak fontos politikai, egzisztenciális árnyalata volt. Ez a kárpátaljai rész irodalmi párbeszédét évtizedekre meghatározta. Más nemzetrészekhez képest avittas volt a beszédmódja, ám ezt némileg elfogadhatóvá tette a sajátosan súlyos helyzete. Egyrészt az alig több mint másfélszáz ezres közösségből negyvenezer férfi elhurcolása nyomasztotta a családokat, másrészt a hatalom boldog magyar közösségről szóló műveket várt el a szerzőjétől. Tehát a fent említett poétikai színezetű szerzői létszemlélet e régióban nem lehetett idejétmúlt, szakmai szempontból elavult. Hisz bármilyen irodalmi magánbeszédben – többek közt –, a közösségi gond megjelenése volt a vízvonalzó. Mégsem arra gondolok, hogy például az elhurcolt magyar férfilakosság témaként való megjelentetése morális kötelessége lett volna a kárpátaljai szerzőnek. Korántsem. Hanem arra, hogy a magyarság helyzetéről szóló művek hitelességét ennek a történelmi igazságnak a kikerülésével semmiképp sem lehetett elérni. Vagyis: ha egy egész közösséget ért sérelem és fájdalom a hétköznapi beszéd fontos része évtizedek óta, lehetetlen, hogy az valami módon ne kérjen teret magának a szerzői megszólaláskor. Ha

²² Németh László gondolatait idézi Márkus Béla: “Külön sorsoknak külön irodalom kell...” Németh László az erdélyi magyar irodalomról. In: Németh László irodalomszemlélete., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999., 54.

²³ Babits Mihály: *Magyar irodalom*. In: *Esszék, tanulmányok*., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978., I., 377–378.

²⁴ Balla Kálmánt idézi Tözsér Árpád. T. Á.: *A megíratlan irodalomtörténet*., I. m., 150.

mégsem, akkor valószínű, hogy a nemzetrészen idegen erő munkál.²⁵ Így függ össze a szerző ösztönös alkotása során létrejövő kódolás, valamint a mű esztétikumának érzékelésekor megvalósuló dekódolás, vagy párbeszéd. És ennek révén nemcsak a helyi érdeklődő, de bármelyik mozaikrészen élő magyar számára ugyanolyan – legfeljebb egymást gazdagító – létértelmezést jelent a mű. Húsz évi várakozás után ezt első ízben Kovács Vilmos regénye érte el, a *Holnap is élünk*.

Az egész csak az összes rész ismerete révén teljes. Ez a gondolat megnyugtató feloldását is kínálja annak a görcsös értékölmutató szándéknak, az értékbizonygató igyekezetnek, amely e térség irodalomtörténeti jellegű tanulmányait jellemzi. Ez a gondolat nem szempont, amely mondjuk egy értékversengés lezárulása nyomán választ maga mellé méltó részirodalmakat, a gyengébbet, gyarlóbbat pedig veszni hagyná. Sokkal inkább egy nemzet, egy nyelvi-művészi kultúra állapotának a tudomásulvétele, s ezáltal elnyert hitel a részirodalmak jellegzetességeinek a nevére nevezéséhez.

A részekből összeálló egészre valóban a mozaik nemzet, mozaik irodalom kifejezésekkel lehet a legérzékletesebb módon rámutatni.²⁶ Az irodalom értelmezőit erre az a feldarabolódás kényszeríti, amely a huszadik század történelmi tragédiái miatt állt elő. Ezért a kárpátaljai magyar irodalom történeti elgondolói is – kevés kivételtől eltekintve –, a hagyomány számbavételét elengedhetetlen mozzanatként vélik. Ám a gazdag múlt identitásbiztonságot nyújtó fölmutatása végett az időben olyan mélyre is visszanyúlnak, hogy az ott fölfelelt életmű aktualizálását semmi sem tudja indokolni, csupán a földrajzi területhez való kötődése. Ez komoly zavart okoz. Nemcsak a kárpátaljai, de bármelyik nemzetiségi, kisebbségi magyar irodalom ilyen irányú körülhatárolására tett kísérlet ugyancsak alapvető gondokat vet föl. Egy másik nemzetiségi irodalom kapcsán, és egy másfajta konfliktus miatt ugyan, de ezt a problémát említi Kiss Ferenc is, mikor arra utal, hogy a Trianonban kijelölt határokat a *Halotti beszédig* visszamenőleg érvényesnek tekinteni semmiképp sem tudja.²⁷

²⁵ Szabó Zoltán közismert gondolatai nyomán írom ezt. Ő a határokkal kapcsolatban mondja, hogy azok elválaszthatják ugyan az embereket egymástól, de el nem idegeníthetik sohasem. Ha igen, akkor az irodalmi nemzetben idegen erők működnek. Még bővebben: Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. In.: I. m., 13.

²⁶ Bővebben: Görömbei András: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen* – hátsó borító.

²⁷ Kiss Ferenc: I. m., 100.

Ám ez a megállapítás korántsem az örökség szűkítését célozta meg, sokkal inkább Trianon abszurditására kívánt rámutatni.

Az egyetemes magyar irodalom leginkább még egy olyan arculat módosulásaiként tud megjelenni a mindenkori tér-időben, amelynek vannak állandó, és vannak meg- megújuló vonásai. Amit az előző korok jellegzetes vonásai mutatnak, az sem jelent idegenséget, mint ahogy a huszadik századi, a mozaikkockákból összeálló sajátosságában is fölismerjük önmagunkat. Ez a folytonosan változó mimika, válaszkérés, természetesen azon az arcon képződik meg mindig is, amelyre Németh László, Gulyás Pál is gondolt. “Az örök magyar arc”-on, a lassú alámerülést mutató, de “konstáns tényező”-n, az “állandó magyarság”-on.²⁸

(3. A kárpátaljai magyar irodalom kialakítására tett kísérletek) A hagyomány megítélése a különböző kárpátaljai vonatkozású irodalomtörténeti munkák szerint is különböző szerepet tölt be, ám a hozzá való viszony megkerülhetetlennek mutatkozik. Ez ugyanúgy kitetszik abból a dolgozattól, mely a legszerényebb életműveket is értékeli, vagy amelyik mérhetetlenül jelentéktelennek látja e régió irodalmát, múltját.²⁹

Valamennyi közt a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című tanulmány volt a legnagyobb hatású. Szekunder irodalomként sokkal erősebb visszhangot keltett, mint más szépirodalmi alkotás, amely abban az időben és Kárpátalján született. Még a *Tiszatáj*at is bajba sodorta. Bár a kultúrtörténeti, az irodalmi és a történelmi hagyományt egyként látja és láttatja, mégis több szerzőnek a létszempléletében, később pedig a poétikájában fontos szerepet kapott a szellemisége. Vári FABIÁN László költészetében például egészen bizonyos. Magának a tanulmány szerzőjének, Kovács Vilmosnak³⁰ a későbbi munkásságát ugyancsak befolyásolta ez a számvetés, de a Forrás Stúdió többi tagjának a tevékenysége is erre enged következtetni.

²⁸ Vö.: Gulyás Pál: *Nyugaton át kelet felé. Mély magyarság*. In: G. P.: *Nyugaton át kelet felé*, Kráter Kiadó, Budapest, 1993., 159.

²⁹ Előbbi Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990)* című könyve. Nyíregyháza, 1990. Szabolcsi téka, 13. Utóbbi Cséka György: *A kárpátaljai magyar irodalom (1988– 1998)*. In: Pannon Tükör, 1999/I.

³⁰ A *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című tanulmány szerzői Kovács Vilmos és Benedek András. Az átfogó történelmi helyzetelemzés Kovács Vilmos munkája, a róla szóló portrét pedig Benedek András írta. *Tiszatáj*, 1970., 10. és 12.

Alább részletezem ezt, most a múltnak hagyományként való fölismertetésére érdemes figyelni. Arra, hogy a hagyomány identitásmegfogalmazó és irodalmat befolyásoló hatásán túl, ez a szöveg politikai tettek bizonyult. Olyan közösségformáló erőnek, amely évtizedekre meghatározta Kárpátalja irodalmi diskurzusát, sőt az 1989/90-es változások legelső reakcióinál, a művekben is kimutatható a jelenléte. Így az 1965-ös *Holnap is élünk* című regény, valamint ez a tanulmány nagyhatású, öntudatfelrázó és öntudatra ébresztő, ezáltal pedig sorsformáló jelentőséget kapott a kárpátaljai magyar irodalomban.

A *Tiszatáj*-tanulmány elsőként és úgy szólt a hagyomány kérdéséről, hogy megkísérelte a lehetetlent. Azt is a kárpátaljai magyar kisebbség irodalmi hagyományának tulajdonította, amiről valószínűleg sokan érezték, hogy közvetlenül sohasem nevezhető annak. Érezni, hogy a tanulmánynak nem állt szándékában kimondani: az egyetemes magyar kultúra közegében él ez a nyelv és általa Kárpátalja magyarsága. Vezérgondolata más irányt mutat. Egy hermetikusan elzárt népcsoportnak azt kívánta megmutatni, hogy a számára kijelölt mozgástérben mennyi érték lappang, mennyi, de mennyi büszkeségre ad okot a múltja. Ezáltal az egyén és a kis közösség benső erejére hivatkozott, miközben figyelmeztetett: csak egyedül a túlélést és megmaradást szolgáló gondolkodásmódot szabad elfogadni. Azt sugallta, hogy ami a nagymagyarországi ezeréves peremterület státusa miatt kialakult és génjeibe ivódott a szellem munkásának, azon is változtatni kell. Sugallta: a kárpátaljai magyar többé nem tekinthet úgy erre a területre, hogy az csak a kiindulópont. Sugallta: többé nincsenek másutt intézményei a fölemelkedéshez. Vagy megteremti azokat önmaga számára, vagy nincs más lehetőség.

Az örökséget ilyenformán a XVI. századi bibliafordításokig visszamenően tekintette a magáénak, és ezzel az új hagyományteremtő szándékot is megkísérelte valamelyest visszafogni. Azt a másik irányultságot, amely a magyarság öntudatának fölébresztése helyett inkább a tompítását segítette elő, és az úgynevezett szovjet valóságba olvadását (integrálódását) látta célravezetőnek. Ezt a gondolkodásmódot szembeötlő módon Balla László munkássága szorgalmazta. Amikor pedig megjelent Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regénye, valamint a *Tiszatáj*-ban napvilágot látott ez a bizonyos tanulmánya, Balla László ha lehet, még erőteljesebben föllépett a szovjet-magyarok ideája mellett.

A korszakolás problémája sem választható külön a hagyomány megítélésétől. Az nem vitás, hogy a nagy történelmi-társadalmi fordulók részben alakítói az irodalmi folyamatoknak, de több irodalomtörténeti jellegű munka egyszerűen átveszi a történelem dátumait, és azokat az irodalom korszakhatárainak tekinti. Egyes kisebbségi, nemzetiségi

magyar irodalmak esetében ez a szemlélet csak azért lehet indokolt, mert a közösségi önazonosság tudatosításához az szorosan hozzátartozik. A földarabolódás abszurd helyzetében ez a reakció ösztönös természetű, nem hat rá a tudomány érvelése. Ebben a helyzetben pedig a tudományhoz igazítás válhat igaztalanná, hisz az, ami nem az élet fennmaradását szolgálja, az embert hogyan is kényszeríthetné a saját útjára.

Amennyiben tehát a kárpátaljai magyar irodalom olyan műveket és szerzőket fog a sajátjának tekinteni, amelyek s akik inkább tartoznak a felvidéki irodalmi hagyományhoz, mint bármihez, akkor azt természetesnek kell elfogadni. Erre leginkább Tamás Mihály és Sáfáry László életművét jó példának fölhozni. Ám ez is csupán kárpátaljai kultúrtörténeti jellegzetesség. Tamás és Sáfáry műveinek az irodalomban betöltött hatásszerepe szinte kimutathatatlan. Ha egy-egy kárpátaljai szerző meg is nevezi ezeket az elődöket, az a történelmi és irodalmi múltra való hivatkozás marad, nem az élő hagyomány jelenlétére és annak folytatására utal. Ez a múltidéző gesztus az 1989/90-es változásokig fennálló “beszéd és ellenbeszéd”³¹ politikai-ideológiai alapú magatartásában a hovatarozást volt hivatott jelezni.

A *Tiszatáj*-tanulmány a korszakolás tekintetében is mérvadó. 1982-ben Görömbei András *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* címmel megjelent könyve hiába jelzi, hogy a két világháború közötti kárpátaljai magyar irodalom a Felvidék kultúrájának tekintendő, és irodalmi szempontból inkább mutat azzal rokonságot.³² A kárpátaljai Dupka György tíz évvel később is a *Tiszatáj*-tanulmány megállapításait veszi alapul. A *Kisebbségi ének a beregi rónán* című könyvében magának Sáfáry Lászlónak a “listáját” hozza föl érvként, és azt figyelmen kívül hagyja, amit ő maga is mond: “a kárpátaljai, az akkori ruszinszkói”.³³ Mintha a műben észlelt tájélmény csak egyedüli indoka lehetne a hovatarozás megítélésének. Mintha a politikai-társadalmi beágyazottság, a vidék kisebbségivé tételének

³¹ Vö.: Keresztury Tibor: *Az öntudat rehabilitálása. A kilencvenes évek magyar költészetéről*. In: *Alföld*, 2000/2. 45., illetve Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945 - 1991*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993., 8.

³² Vö.: Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982., 22, 28-30.

³³ Vö.: Dupka György: *Kisebbségi ének a beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája*. Intermix, Ungvár – Budapest, 1982., 222–223.

első döbbenete nem a “ruszinszkóiság”-hoz, hanem a sokkal később kialakuló “kárpatalpaiság”-hoz tartozna egyedül. A tudomány- és a hagyomány szemlélet fönt említett identitásképző hatására szebb példát nem is lehetne találni. (És ezen a ponton újra kapcsolódni kell az egyetemes magyar irodalomhoz, mert valószínűleg ehhez hasonló módon alakul majd az irodalmat megítélő szemléletek mostani törekvése is. A századvégen használatos és propagált terminológiának például úgyis csak a mérhető hatást kiváltó része maradhat meg érvényesnek az értelmezések egymás közötti diskurzusában.)³⁴

Ugyancsak érdekes és tanulságos példa Tamás Mihály *Tátrabeli* programja, már ami a kárpataljai vagy felvidéki, kisebbségi vagy egyetemes fogalomhasználat árnyalását illeti. “Mi nem szlovenszkói irodalmat akarunk: ez a meghatározás provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabb-rendűséget jelent. A mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszkón, melynek eredményei, ha nyakukon hordják is a szlovenszkói magyarság kisebbségi sorsának és az együtt élő népek egymásra-hatásának lelki és szellemi nyomait, – mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak. Ebben a jegyben indulunk.”³⁵ Amikor tehát a *Tiszatáj*-tanulmány 1970-ben a kárpataljai magyar irodalom számára “ma is aktuális”-nak mondja ezt a programot, akkor még nem sejtheti, hogy a hagyományszerzésnek és -birtoklásnak évtizedekig meghatározza az irányát.³⁶ Ugyanis nemcsak Dupka György említett tanulmánya, de Pál György irodalomtörténete is a két világháború közötti felvidéki irodalomnak egy részét kárpataljainak látja. Viszont a történelmi-társadalmi beágyazottság kérdését félretéve – például a *Tátra* kassai szerkesztésű volt és Pozsonyban volt a kiadóhivatala –, Tamás Mihály már 1937-ben olyan érvényes “jegyet” állított elő bármelyik kisebbségi irodalom számára, hogy az még a századvégen is érvényes maradt.

A jellegzetességek kialakulásának a kezdete a hagyomány megítélésében, illetve a korszakolás szándékában jelölhető meg. Így a korszakolás sokkal inkább minősíthető jellegzetességet létrehozó magatartásnak, mintsem tudományosan megalapozott ténynek. Különös tekintettel arra, hogy ez a szellemi beállítottság a hagyomány gazdagságának a

³⁴ A fogalomhasználat és -jelentés századvégi helyzetének esélyeiről lásd: Nyilasy Balázs: *Fogalmak, előfeltevések, konklúziók. Költészetkritika és tradíciókép az ezredfordulón. Egy konzervatív irodalmár töprengései* című tanulmányát. Bárka, 2000/6., 60–67.

³⁵ Tamás Mihály: *Indulásunk elé*. In: *Tátra*, 1937., I., 1.

³⁶ Vö.: Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában..*, *Tiszatáj*, 1970/10., 965.

fölmutatását célozta meg, és elsősorban történelmi fordulópontokon meg kisebb társadalmi, helyi érdekű kulturális jelenségeken alapult.

Két nagyobb időtömb látszik elkülönülni ebben. Az elsőt szintén a *Tiszatáj*-tanulmány adja. Szerinte a kárpátaljai magyar irodalom története három “erősen különálló részre” tagolódik: az 1919 előtti, az 1919–1938 közötti, és az 1938–1944 közé eső szakaszokra. Történelmi események szervezik ezt a szemléletet, amely jóval a második világháború után kezdett kibontakozni, és az irodalomteremtés szándéka motiválta. A trianoni határátzabás nyomán megszerveződött csehszlovákiai, felvidéki magyar irodalomnak egy szerves részét, a kárpátaljait csakis ezzel az eljárással lehetett kiszakítani és különállónak minősíteni. Nyilvánvaló, hogy az első “szakaszt”, amely négy évszázadot próbált felölelni – Komjáti Benedek 1532-es bibliafordításától a Gyöngyösi Irodalmi Társaság működéséig –, semmiképp sem illő és való a kisebbségi irodalomszerveződés legelső próbálgatásainak tekinteni. A harmadik szakaszban pedig irodalmi szempontból semmi érdemleges nem történt. És az 1945 utáni lefokozott szellemi élet felől tekintve vissza, mégis érthetővé minősül a “korszakolás” tudománya.

A másik nagyobb időtömb magába foglalja a valóságos kárpátaljai magyar irodalom kialakulását. Ez a második világháború utáni évektől veszi kezdetét és a jelenlegi, századelős egységesülési folyamatokat ugyancsak a magáénak mondhatja. Persze a fél évszázadnyi idő alatt többféle kulturális és szemléletbeli elmozdulás volt tapasztalható, ami az említett irodalomtörténeti munkákban korszakérzékelés formájában öltött alakot.

Dupka György ebben is a *Tiszatáj*-tanulmányt követi, így a XX. század második felének kárpátaljai irodalmát több belső szakaszra darabolja. Megkülönbözteti az 1944–1951 közötti, 1951–1957, 1957–1965, 1965–1991, valamint az 1991 utáni “szakaszokat”. Érdekes, hogy a másik leíró alapozottságú irodalomtörténet, a Pál Györgyé, egészen más határokat vél fölfedezni. Ez utóbbi az 1945 előtti “hagyományt” csak előzménynek látja, és nagyon pontosan fogalmaz: “A mai kárpátaljai területnek a múltban önálló irodalmi élete és arculata, a kontinuitást is biztosító hagyományai nem voltak, annak ellenére, hogy e táj több jelentős író és költő adott a magyar irodalomnak.”³⁷ A továbbiakban Pál György az 1944–1951 közötti időszakot nem tekinti önálló szakasznak, hiszen a semmi valóban nem értékelhető. Így

³⁷ Pál György: I.m., 18.

több más szerzővel egyetértve az 1951-es évet lehet a kezdet időpontjának nevezni³⁸ Még ha irodalminak nem is, de kultúrtörténeti eseménynek mindenképp. Ekkor látott napvilágot Balla László *Zengj hangosabban* című verseskötete, amely a szovjet hatalom diktálta irodalomfelfogásban született, és a kötelező optimizmus hangján szólalt meg.³⁹ Ettől az időponttól és nevezett szerző színrelépésével kezdődik a “szocreál” ideológiai alapú kis kárpátaljai erőszakánon. Ez a tendencia adta meg az alaphangot, ez a tendencia kifogásolta a másságot, és hatalma csak a világrend összeomlásával érhetett véget.

Az 1957-es év látszólag szintén kultúrtörténeti szempontból kaphat több figyelmet, hiszen a magyarországi lapok és könyvek tömeges behozatala a kárpátaljai területre még önmagában nem irodalmi esemény, és főleg nem irodalmi korszakhatár. Nem is kaphat nagyobb kiemelés, viszont majd a jellegzetességek számbavételénél éppen ez az esemény – a folyóiratok és könyvek előfizethetősége – lesz döntő fontosságú. Ugyanis minden szempontot és valamennyi irodalomtörténeti jellegű tanulmányt egybevetve, ha 1957-et még nem is, de azt követően, az 1965-ös évet mindenképpen korszakos jelentőségűnek lehet mondani. Ehhez pedig az 1957-től eredeztethető szellemi fölkészülés biztosította az alapot. Hiszen a Kovács Vilmos nevéhez köthető – szemléletmódot is fölkavaró – írói magatartás megjelenése és terjedése valóban történelmi jelentőségű volt. Ez volt a magyar nemzeti eszme (“kánon”) tartalmának és mércéjének a legelső színvonalas megnyilvánulása, amely a kárpátaljai társadalmi valósággal ötvöződött. Hatása olyannyira irányadónak bizonyult, hogy még az ellenére törő szemléletmódot is képes volt a saját maga útjára terelni. Mindez persze később, bő huszonöt esztendő múlva történik meg, és Balla László *A végtelenben találkoznak* című regényciklusában ölt újra alakot.

A következő korszakhatár, amelyet Dupka György mérföldkőnek tekint, az 1991-es év. A kárpátaljai magyarságnak a függetlenné vált Ukrajna keretében elkezdődött életét nevezi meg a szakaszkezdet indokaként. Bár ennek szinte semmi közvetlen hatása nincs az irodalom alakulására, mégis erre az időszakra, valóban a 90-es évekre tehető a következő állomás. Ez egy hosszabb időszakot ölel fel, és sokkal összetettebb viszonyokat foglal

³⁸ Vö.: Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In: *Létértelmezések*; Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*; Balla D. Károly: *Előítéletek és beilleszkedési zavarok. Kárpátalja magyar irodalmáról*. Forrás, 1997/5.; M Takács Lajos: *Vergődő szél*.

³⁹ Vö.: Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In.: *Létértelmezések*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 190.

magába, mintsem hogy egyetlen évben lenne mérhető a súlya. Így majd a további jellegzetességek elemzésénél érdemes alaposabban megvizsgálni.

Ami tehát a korszakolás jellegzetességlétesítő szándékában logikusan építkező világot mutat, azt valójában nem irodalmi, hanem más tudás hozza létre. Vagyis a kárpátaljai magyar irodalom nem létező “első kisebbségi korszaka”, amely a kezdetektől a második világháború végéig teszi a határait, csakis kultúrtörténeti és hagyományszemléleti módon értelmezhető. Csupán közvetett hatása mutatható ki a Kovács Vilmos – Forrás Stúdió irodalomfelfogásában. Ami pedig a “második kisebbségi korszak” (1945-1991) határait illeti, annak sem a kezdete, sem a vége nem ott található, ahol a történelmi-társadalmi események datálódnak. Ennek a régióknak az irodalma két nagy pillérre támaszkodva rajzolja körül magát, de a század- és ezredforduló történései folyamatosan más és más oldalról kívánják árnyalni mindezt. És az 1965/1970 körüli első, valamint az 1990 körüli második pillért a sorozatos egyéni és csoportos irányultság-kezdemények teszik láthatóvá.

Tehát a kárpátaljai magyar irodalom kialakulását is a “szakadozott folytonosság” jellemzi, az, amely hosszú időn át egymással szembehelyezkedő létértelmezésekben nyilvánult meg. A szépirodalmi alkotásokban föllelhető történelem-, társadalom- és nemzetszemlélet különbözősége más-más kánonok elismeréséről tanúskodik. Az irodalmi publicisztikában és tanulmányokban kiteljesedő “beszéd – ellenbeszéd” kettőssége pedig – ami főleg a rendszerváltozás utáni években bontakozhatott ki igazán –, megerősít a korábbi évtizedek “vízválasztójának” a jelenlétéről. Ennélfogva az a korszakolási, rendteremtő szándék is, amely Balla D. Károly szemléletét mintázza, sokkal inkább alkalmassá válik a vízválasztó lebontására, mintsem a művek hatástörténetben mutatkozó értékeinek a fölfedésére. A szerző *Előítéletek és beilleszkedési zavarok* című dolgozatában⁴⁰ a generációkhoz való besorolás által próbálja meg az irodalmat fölmutatni. Így az olyan kétséges kategóriák ellenében, mint a “nulladik nemzedék”, “átmeneti nemzedék” vagy a “majdnem harmadik nemzedék”⁴¹, több részlet mégis kedvező megvilágítást kap. Alapjaiban

⁴⁰ Balla D. Károly: *Előítéletek és beilleszkedési zavarok. A kárpátaljai magyar irodalom esélyei*. In: B. D. K.: *A hontalanság metaforái*, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

⁴¹ U.o. 153, 154.

a Görömbei András és a Sándor László által megfogalmazott két nemzedék meglétét bizonyítja.⁴²

A Pál György könyvében található közbülső korszakhatárokról a két évvel később (1992) megjelent Dupka-tanulmány nem vesz tudomást. Ez utóbbi egyetlen tömbben látja szervesülni az 1965 és 1991 közötti irodalomtörténeti eseményeket. Viszont épp erre az időszakra esik az a felmérhetetlen károkat okozó támadás, amely a kárpátaljai magyar irodalom kibontakozását évtizedekre visszavetette. Ezért az 1971-es év mindenképp figyelemre méltó, még ha nyilvánvaló is, hogy irodalmi szempontból az utána következő évek szilenciája sokkal beszédesebb, mint a Forrás Stúdió hatalmi módszerekkel történt felosztatása. Az is igen lényeges, hogy az 1971-es év Pál György irodalomszemléletében nem egy nagy jelentőségű kezdemény brutális elfojtását jelenti, hanem a hatalmi rend által létrehozott József Attila Irodalmi Stúdió beindítását. Ezzel kapcsolatban olyan antológiákat talál érdemesnek elemezni, amelyek a kárpátaljai magyar irodalom elfogadtatását, megszerettetését sokkal inkább rontják, semmint elősegítik. (Ilyenek: *A várakozás legszebb reggelén*, 1972; *Szivárványszínben*, 1977; *Lendület*, 1982.)⁴³ És az általa korszaknak látott egység végét az 1986-os évvel zárja, ami megint minden másféle határ lehet elsősorban, és csak azok után irodalmi. Ezért az ő korszakai (előzmények; 1951–1965; 1966–1970; 1971–1986; s a peresztrojka évei), valamint a Dupka György fent említett szakaszolása és Balla D. Károly generációs csoportosítás-kísérlete csak a nézőpontok és a szándékok föltárulkozását segítik elő.

Mindent egybevetve: a hagyományokat megnevező és fölmutató elképzeléstől a korszakolás irodalmi bőségre is utaló törekvéséig mindennél inkább a jellegzetességek föltárására irányuló figyelem vihet csak közelebb a megértéshez.

(4. A jellegzetességek feltűnése. A jellegzetességeket létrehívó sajátos viszonyok alakulása)

A korszakolás természetéhez hozzátartozik az a művelet, hogy évszámokat nevez meg. Ez önmagába foglalja a különféle tendenciák szövevényét. Vagyis, az irodalmi hatások alakulása szempontjából amennyire irreális egy-egy évszám felszínre hozása, az legalább annyira képes

⁴² Vö.: Sándor László: *A második nemzedék*, Alföld, 1987/12; valamint Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*, Debrecen, 1997., 322.

⁴³ Ezen antológiák megjelenésének tényét Görömbei András “kórkép értékű”-nek látja, merthogy “címükkel és hangvételükkel egyaránt a problémátlan optimizmust sugározták”. Vö.: *Létértelmezések*, 191.

utalni a hatásváltozásra. Tudjuk: “A korszakváltásoknak nincsenek tanúi. A korszakfordulat észrevehetetlen limes, amely nem kötődik egy jelentős dátumhoz vagy eseményhez.”⁴⁴ Ezért egynémely, főnt megnevezett korszakhatár átemelése sem a darabolás, a határmegvonás öncélúságát szolgálja, hanem a jellegzetességek kibontását segíti elő, mint azok árnyékai, úgy jelennek meg. Így például az 1965 körül kialakult szellemiség, amely a hetvenes évek elejéig fejtette ki hatását, lám, csaknem egy főnt megnevezett korszakhatárral esik egybe. De ugyanez vonatkozik a kilencvenes évek irodalmi kiteljesedésére, gazdagodására és változására egyaránt.

Görömbei András irányadó tanulmányában a kárpátaljai magyar irodalom több sajátossága közül a szélesebben értelmezett irodalmiságot is megnevezi.⁴⁵ Ez a sajátosság viszont sokkal átfogóbb annál, hogy a sok közül csupán egyként legyen értelmezhető. Hiszen a tágabban fölfogott irodalmiság a szellemi közeg megteremtődését és a kisebbségi értékek számbavételét egyaránt magába foglalja. Így az alapok lerakását szolgáló ügködésre ugyanúgy figyelni kell, mint a kilencvenes években kiteljesedett szellemiség valamennyi nyelvi megnyilvánulására. A magyar kisebbség kétszer is képes volt mozgásba hozni azt az önazonosságteremtő erőt, amely a kárpátaljai és a mindenkori nemzetiségi lét számára mindig is a fennmaradást jelenti. Megkülönböztethető tehát a hatvanas-hetvenes évekbeli *első*, és a kilencvenes évekbeli *második megmozdulása*.

A kárpátaljai szellemi közeg alapjai ebben a sajátosságban, ebben a szélesebben értelmezett irodalmiságban találhatóak, de a határai úgyszintén ezen a horizonton belül érnek véget. Abban a körben terjeszkednek, ahol a tudomány által vitatható kárpátaljai hagyomány megnevezhető, és az *önazonosságteremtő erő első megmozdulásának* a nyomai föllelhetőek. Ezek a nyomok pedig leginkább ott körvonalazódnak, ahol a Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Forrás Stúdió által képviselt nemzetrésztudat munkálni kezdett. Mindenekelőtt és itt kell megnevezni azokat a szerzőket, akiket ez a szellemiség a magáénak vallott, hirdetett. A már említett *Tamás Mihályt* és *Sáfáry Lászlót*, akiknek a “ruszinszkóiság”-ban teljesedett ki a létértelmezésük így válhattak a “kárpátaljaiság” elemévé. És a hagyományteremtő szándék ide sorolta *Bellyei (Zapf) László, Simon Menyhért, Demjén Ferenc, Kiss László, Ják Sándor, Ilku Pál, Prerau Margit, Herpay Ferenc, Győry Dezső, Fülöp Árpád, György Ferenc, Mécs*

⁴⁴ Hans Blumenberg: *A korszakfogalom korszakai*. In: *Helikon (A korszakok alakzatai)* 2000/3., 313.

⁴⁵ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom főbb sajátosságai*. In: *Létértelmezések*. I. m.

László, Nátolyáné Jaczkó Olga, Rácz Pál, Vaskó István és a haláláig (1997) itt élő és alkotó, valóban kárpátaljai “parasztköltő”, *Sütő Kálmán* életművét. Ez a szemlélet egyben elvetette a szocreális kánonnak azt a kommunista ideológiából eredő erőszakosságát, amely egészen más szerzőket kívánt a kárpátaljai magyar hagyomány alapjává tenni. Azokat, akiknek József Attila azt üzenté, majd akkor áll velük szóba, “ha többszámú alanyhoz többszámú állítmányt tesznek”.⁴⁶ És ebben a szellemi erőterben bontott szárnyat az a tömeget mozgósító kezdeményezés, a magyar népi együttes létrehozása, amely a Fodó Sándor nevéhez fűződik és a Forrás támogatottságával teljesedett ki. (Erre még alább visszatérek).

A tágabban értelmezett irodalmiság *önazonosságteremtő erejének a második megmozdulása* a kilencvenes évekre esik. A szovjethatalom összeomlása után befejeződhetett végre az a kezdeményezés, melyet az *első* nekibuzdulás nem tudott véghezvinni, melyet az erőszak félbehagyott az arra elhivatottakkal. Ám ekkor már a kárpátaljai magyarság teljeskörű önmegszervezése “professzionális” módon történik. A kultúra minden területén látványos és hatékony önszerveződések tapasztalhatók, így az irodalom természetszerűen kezd el különválni épp ettől, az ő saját maga teremtette sajátosságától. Viszont ezt a káprázatos értékölmutatást és értékteremtést csakis egész bonyolultságában érdemes elemezni, hiszen a kárpátaljai magyar irodalom legszebb sajátosságai ebben a közegben mutatják meg magukat a legtisztábban.

Ugyancsak fontos sajátossága ennek az irodalomnak, hogy az összetettebb szemlélet kialakíthatóságának számtalan akadálya mennyire visszavetette az értékteremtődést. Görömbei András ezt tragikus jellegzetességnek⁴⁷ mondja. Valóban az, mely leginkább a provincializmushoz köthető, ám az elmaradottságot itt majdhogynem teljes egészében a megfélemlítés és az alapjaiban hibás ideológia hozta létre. A tudás mindenhatósága itt is

⁴⁶ Vö.: *A magyar proletárirodalom platformtervezete*. In: Latinovits Zoltán: *Verset mondok*. Népművelési Propaganda Iroda, é. n., 166. (Görömbei András is idézi. I. m.) Egyébként Balla László volt ennek az ideológiának a szócsöve Kárpátalján, ő írta a következőket: “[A] múltként semmiképp sem Mécs Lászlóék, Simon Menyhérték, Rácz Pálék munkásságát, hanem Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gábor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét kellene kutatnia és bemutatnia” az irodalomtörténésznek. – Balla László: *Hagyományok*, Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7. In: Dupka György: *Kisebbségi ének a beregi rónán.*, Intermix, Ungvár– Budapest, 1992., 221-222.

⁴⁷ Vö.: Görömbei András: *Létértelmezések.*, 192.

megmutatkozik, hiszen az állandó anyanyelvi szellemi aktivitás és színvonal hiányát már csak a kilencvenes évek változásai után vehette észre önmagán a kárpátaljai szerző. És ez is bámulatos változásokat hozott: kinél teljes megtorpanást idézett elő, kinél meg páfördüléshez vezetett.

Csak jelzésül utalok újra arra, hogy a rész és egész, az egyén és közösségének egymáshoz fűződő viszonya áthat minden jellegzetességet, irodalmi és kulturális irányultságot. Mindezt jól tudja árnyalni és újabb megvilágítással gazdagítani egy másik vizsgálódás. Az, amely a többi nemzetiségi irodalomban e viszonyokat, mint regionális kánonalakító jellegzetességeket tárgyalja. A Szirák Péter tanulmányában⁴⁸ föltárt regionalitás-képződmények közül például a Fábry-program és a népi diskurzus mibenlétét kialakító tendencia több irányban is hasznosítható. Hiszen az nem csupán a felvidéki mozaikrésznek kölcsönzött sajátosságot, nyomai bőven megtalálhatók a kárpátaljai magyar irodalmat létrehozó irányultságokban is. Mégpedig attól függetlenül, hogy a morális kötelesség megítélésében melyik oldalon foglalt helyet a szerző. Ugyanis a hatalmat gyakorló idegen többséghez és a magyar közösséghez fűződő viszony különbözősége, mint mondtam, vízvázasztó volt Kárpátalján. A “vox humana” és az etikai dimenzió felértékelődött az irodalomban, de különböző megítélésének a “vitája” már csak a kilencvenes évek változásaikor dőlt el.

Az erdélyi transzszilvanizmus gondolata, igaz, hogy nyomaiban, de szintén megtalálható ezen a részen. Erre már Elek Tibor is rámutatott, amikor a “kárpátaljaiság” sajátos jegyeit számbavette.⁴⁹ De mind a vox humana, mind a transzszilvanizmus csak színezte a kárpátaljai jellegzetességeket. Önálló kisebbségi program, “egyéni” kánonformáló erő sem belőlük, sem a sajátos kárpátaljai helyzetből nem alakult ki sohasem.

A kárpátaljai magyar irodalom azon jellegzetességénél pedig, hogy igen erősen, hangsúlyosan kötődik az egyetemes magyar hagyományrendszerhez, jól kivehető örökségformálásának egy másik sajátos jegye. Azokat a Magyarországon munkálkodó szerzőket szólítja meg elsősorban, azokra hivatkozik, akiknek szemléletében a kisebbségbe szakadt nemzetrészek ügye sohasem volt másodlagos kérdés (Csoóri Sándor neve mellett a

⁴⁸ Vö.: Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. In: Görömbei András szerk.: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.*, 45-46.

⁴⁹ Elek Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés*. Bárka, 1996/3-4., 55.

sor eléggé hosszúra nyúlhat: Kiss Ferenc, Görömbei András, Czine Mihály, Ilia Mihály, Varga Lajos Márton, Szokolczay Lajos stb.) És az együttgondolkodásba minden olyan szerzőt is bevon, akinek bármiféle kárpátaljai gyökerét sejtí (Lator László, Szepesi Attila, Takáts Gyula stb.) Ez valójában a már emlegetett múltföltáró, önazonosságot erősítő irányultságnak az egyenes ágú folytatódása. Jelentéstágító és sorsjelző irányultság, hogy Sáfárytól kezdve visszafelé meg előre haladva az időben sok író, költőt földijeként szólít meg a kárpátaljai szerző. Viszont Bartók Béla példájáról külön kell beszélni. Az ő esete egészen más. Például Finta Éva verse vagy a Horváth Sándoré egyértelműen a magyarság szellemével azonosítja azt az élményt, amit Bartók zenéje jelent. A József Attila Stúdió ezen tagjai megidéznek őt, a Forrásosok pedig egész irodalomszemléletüket a bartóki modellben gondolják el. Ám az összes jellegzetesség a legtisztábban az irodalmat létrehozó szociokulturális és társadalmi-politikai alapozottságú tendenciák történetében mutatja magát.

(5. Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió szerepe Kárpátalja irodalmának a megteremtésében)

Visszautalva az irodalomnak korszakok jellegzetességeiben való elgondolására, az 1945 utáni kárpátaljai kulturális viszonyokra nem érvényes a “hiányzó korküszöb” gondolata. A második világháború után Kárpátalján csaknem húsz éven át kellett várakozni, míg az “élő irodalmiság” legelső megnyilvánulásai érzékelhetővé váltak. Amíg létrejöhettek az a szellemiség, amely az őt magát is feltételező hagyományt valamiképpen föl tudta mutatni. Ám ez annyira markánsan sikerült, hogy a létrejött viszony⁵⁰ szinte valamennyi kárpátaljai szerzőt később is megérintett. Ennek a szellemiségnek a megteremtődése Kovács Vilmos nevéhez és a Forrás Stúdió tevékenységéhez kapcsolódik.

A Forrás mibenlétét föltáró antológiában legendának, mítosznak is értékeli az önmaguk által elvégzett munkát a szerzők.⁵¹ Így Kovács Vilmos megjelenésével kapcsolatban valóban érdemes a tehetség gondolkodást befolyásoló, ezáltal pedig társadalomformáló erejét is hangsúlyozni. Csontváry Kosztká Tivadar egyik kiállításán tapasztalta Hamvas Béla és Kemény Katalin, hogy “a megborzongató szellem jelenléte”, a “bizonytalan és fenyegető nagy” miként nyomja el az olyan szavakat, mint például a vidékiesség.⁵² Ezek a szerzők a

⁵⁰ Vö.: Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945-1991*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993., 7.

⁵¹ *Kárpátaljai Minerva*, II. kötet, 1-2 füzet, Minerva Műhely, 1998., 5.

⁵² Hamvas Béla – Kemény Katalin: *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*. Misztótfalusi, Budapest, é. n. In: *Csontváry-émlékkönyv*, Németh Lajos szerk., Corvina Kiadó, 1976., 207.

kiállítás kapcsán írt tanulmányukban azt is mondják, hogy “a mythos a szellem kollektív víziója. A mythos a nép közvetlen kapcsolata a szellemmel”.⁵³ Ezek a megállapítások pedig ugyancsak értékes szempontokat adnak a Forrás népköltészetből eredeztethető hangvételének a bemutatásához. De Kovács Vilmos szellemi iránykereső tájékozódását is képesek bevilágítani. Azt az utat, amelyen a “korszellem és korhangulat” érzékelése indította el a szerzőt, mert úgy érezte, hogy “vallani kell”, de mikor a magára vállalt feladat európai szélességűvé tágult a szemléletében, a versekben a gond szürrealista képek formáját ölti magára. A következő lépés pedig nem a világméretű perspektíva lesz, annál sokkal nehezebb feladat: költészete amikor beérik, Kovács Vilmos figyelme a magyarság őstörténetére terelődik. Hogy a származás föltárására, a magyar nyelv eredetének a megfejtésére áldozza életének egész hátralevő részét.⁵⁴ Hívás lehetett ez a javából, akár a Juliánusé, akár a Kőrösi Csomáé volt, vagy akár a Csontváry Kosztkáé, akit mellel az Ung vidékén töltött gyermekévek is befolyásolhattak, hogy alkalmassá lett a hívó Hang szavát megérteni...

Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenniakarását a hatvanas évek közepétől tehát egyazon “közös ihlet” motiválta. Az, amely a tehetséggel párosulva a nemzetrészeszméltetésére irányult, talán úgy, hogy nem is tudták, mit miért kell tenniük. Ezt jelentősen gazdagította az a gondolkodás, amit Fodó Sándor képviselt. Ő az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének tanáraként került igen szoros kapcsolatba ezzel az örökségmentő, hagyományföltáró és irodalomteremtő kezdeményezéssel. Ekkor már létrejött az *Együtt* című (“szamizdat”) folyóirat (1966), amely gépírással készült, és a magyar szakos hallgatók szerkesztették. Ugyanazok a személyek, akik később Kovács Vilmos segítségével a Forrást is életre hívták. Az első hivatalos, nagy bemutatkozásukat vállaló antológia – a *Szilaj nádparipán* –, tanúsága szerint tíz szerző neve került akkor szóba. De ha valamennyi vélekedést összevetünk, és a legutóbbi (1998) önértékelésüket vesszük alapul, akkor csak a

⁵³ U. o.

⁵⁴ Kovács Vilmos 1971-től egy nyelv- és őstörténeti munka elvégzésére vállalkozott, amely a honfoglaló magyarság kialakulásáról kívánt számot adni. A magára mért feladaton haláláig (1977) dolgozott, majd hogyanem szobafogságra ítélve önmagát ezért. A terjedelmes tanulmánygyűjtemény kiadására csak 1997-ben került sor. Értékének a fölbecsülése szaktudósi felkészültséget igényel. (Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997.)

következő személyek tekinthetők valódi Forrás-tagnak: Balla Gyula, S. Benedek András, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Zselicki József.⁵⁵

Az önazonosságteremtő erő első megmozdulása tehát ezeknek a személyeknek a nevéhez köthető. Ők voltak azok, akik az irodalom megszervezésének ürügyén polgárjogi mozgalmat bontakoztattak ki. Elindítói voltak annak a hosszú folyamatnak, amely a kilencvenes években teljesedett igazán ki, és a kárpátaljai kisebbségi életforma teljes megszerveződéséhez vezetett.

A kezdetet Kovács Vilmos tehetsége jelenti, pontosabban a *Holnap is élünk* (1965) című regény. Tóth István 1994-ben önhittségnek gondolta, ha a *Holnap is élünk* megjelentetésének a körülményeit föltáró tanulmányát “egy regény regényének” mondja, Sinkó Ervin megrázó naplójára-émlékiratára-krónikájára utalva.⁵⁶ Pedig gazdagságára nézve valóban az – belőle érthető meg sok-sok olyan lételem, amely a főt említett folyamatot meghatározta és útját kijelölte.

Mindenekelőtt azonban utalni kell arra a kedvező helyzetre, hogy a magyarországi könyvek és folyóiratok Kárpátalján szabadon megvásárolhatók, előfizethetők lettek. Ez a körülmény természetesen befolyásolta az egyes szerzők ízlését, szakmai felkészültségét és nem utolsósorban a kánonérzékét. Így a *Holnap is élünk* megjelenéséig napvilágot látott Kovács Vilmos verseskötetekben is jól kimutatható az úgynevezett “népi diskurzus” hatása. Nála is megjelenik a faluról elszármazott népi értelmiségi magatartás, és a publicisztikus hangszerelésű szerepvállalás, amely a közösségéért felelős költői magatartással párosult. Igen ám, csak hogy ami a kilencvenes évekig fennálló Balla László-féle egzisztenciaszemléletben közösséginek mondatott, az valami veszedelmes irányultságot takart, mégpedig a “szovjet-magyar”-féle közösségteremtő szándékot. Az a hang viszont, amelyen Kovács Vilmos megszólalt, valami olyan lefojtottsággal volt telítve, hogy hihetővé tette a beszédét. És

⁵⁵ A *Szilaj nádparipán* tíz szerzője a következők: Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, Fábrián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Zselicki József. Az 1994-es kiadású *Nézz töretlen homlokomra, a Forrás Stúdió versantológiája* című kiadvány szerint már csak nyolc tagot számlál a Forrás: Balogh Balázs, Kecskés Béla és Ferenczi Tihamér kimaradt, Dupka György viszont felvétellett. A megfigyelések alapján Forrás-tagnak elsősorban azok a személyek számítanak, akik – az ő saját megítélésük szerint – a szépirodalomban maradandó értéket hoztak létre, és természetesen a mozgalomból részt vállaltak.

⁵⁶ Vö.: Tóth István: *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről*. Hitel, 1995/4., 92.

bármilyen furcsa, de ez a lírikusi hang erősödött föl és dústult némi epikus árnyalattal a regényében. Tehát természetes, hogy “a kisebbségi regény ábrázolói hitelességet és tanító célzatosságot”⁵⁷ foglalt magába, de olyan ereje volt, hogy Kárpátalja magyarságának egész olvasó rétegére képes volt hatást gyakorolni.

A regény már a megjelenése előtt érezte a hatását, hiszen az elkészülte után több intézménynek és munkaközösségnek vélelmeznie kellett. Az volt a fő kérdés, hogy szabad-e napvilágot látnia. Hiszen a Kárpátaljára szorult magyarságról szólt, arról, hogy a ráerőszakolt, tőle idegen társadalmi és nemzeti gondolkodásmód milyen problémákat okoz. Utalt arra, hogy “a multat be kell vallani” (elhurcolt magyar férfilakosság), de a kisebbségi regényen messze túlra is hatott. Kiszabadult hát a szellem. A regény egyben rendszerbíráló is volt, de a művészet korlátokat tagadó természete okán szólt a szabadságról, és ez a szellem, ez a szabadság mindenkit megérintett. Megjelenése után (1965) hiába vonták ki a forgalomból, valami elkezdődött, és azt a valamit már senki sem tudta visszafogni.

A már említett *Együtt* című diáklap körüli szellemi pezsgést Fodó Sándor Tartuból való hazatérése (1967) jelentősen fölerősítette. Az ungvári egyetem magyar tanszékének a keretein belül létrehozott és a Fodó által irányított vidékjáró népi együttes és szavalókórus tömegmozgató hatására a titkosrendőrség (KGB) is fölfigyelt. Így a regény betiltása után az *Együtt* megszüntetése következett, ám a szellem ettől csak tovább erősödött: létrejött a Forrás. A népi együttes munkája és a Forrás tevékenysége “két párhuzamos és egymásbafonódó törekvés” volt, ahogy azt Fodó Sándor mondja⁵⁸, és csak eztán következett a kitörölhetetlen élmény: a népköltészeti gyűjtőmunka megindulása. A balladák, népmesék, népdalok szellemi ereje a Forrásosok számára poétikát formáló fölfedezés volt, költői világképük megalapozását, színesedését és bővülését hozta. Egy visszaemlékezés szerint tíz ujjukkal átrostálva próbálták (maguk számára is) felmutatni azt, amit nem pusztított el az idő, tűz- és vízözön, hadak áradása.⁵⁹

Györke Zoltán, aki a Kárpáti Igaz Szó című lap kulturális rovatának volt a vezetője (1969-ig) ugyancsak mindenben segítette a Forrás csapatát. Mindenkit számbavéve mégis Kovács Vilmos volt az a személy, akivel a magyar kultúra eredeti önazonosságában

⁵⁷ Szirák Péter: I. m., 46.

⁵⁸ Vö.: Fodó Sándor: *A Forrás: a KMKSZ előképe*. Kárpátaljai Minerva, Budapest – Beregszász, 1998., 54.

⁵⁹ Vö.: S. Benedek András: *Teremtő mítoszok*, I. m., 8.

mutatkozott, ő volt az a személy, aki biztosította az irodalom nemzeti hagyományokon alapuló fellépését. Erre a hatalom is rádöbbsent és riadót fújt. Tehát hiába állt Kovács Vilmos is a fiatalokat bemutató antológia (*Nádparipán*) mellett, a hatalom, egy bizonyos lektorral az élen⁶⁰, letiltotta azt. Így lett hát az a bizonyos 1970-es *Tiszatáj*-tanulmány, a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című mindennek a betetőzése. A Forrás nemkívánatos lett, de a végső szó még váratott magára, a megfelelő időpontra: 1971. augusztus 20-ára. Ekkor jelent meg a *Kárpáti Igaz Szó*-ban az a hírhedt *Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió* című újságcikk, amely véget vetett az egész kibontakozásnak, a nemzeti irodalomban gondolkodó kezdeményezésnek. A *Kárpáti Igaz Szó* akkori főszerkesztője, Balla László később (1993-ban) ebben a “szerkesztőségi állásfoglalás”-ban vállalt szerepéről úgy nyilatkozott, hogy ő azt felsőbb utasításra írta meg, parancsra. Állítólag két pártbizottsági munkatárs lett a társszerzője, így az *Elidegenedés*-t kollektív munkának, kompromisszumok eredményének tekinti.⁶¹ Lehet bárminek mondani, a hatalom ettől és ezáltal kapott szabad kezet. Beindult a fölszámolás, a megtorlás, ami a legkülönfélébb társadalmi ellehetetlenítések formájában örök, kitörölhetetlen nyomokat hagyott a pályájukon épphogy elindult költők életében.

“De szellemét a tűz nem égeté meg”, a csoportosulás egyes tagjai társadalmi ellehetetlenítésük közepette is folytatták a munkát. Ekkor kezdődött az a rendkívüli állhatatosságot igénylő munka, amely csaknem húsz éven át a legkülönfélébb *Beadvány*-ok formájában próbált a hatalomtól kicsikarni olyan engedményeket, amelyek a magyar közösség asszimilálódását valamennyire le tudta volna lassítani. Ennek a tevékenységnek a

⁶⁰ Vö.: Fodor Géza: “*Száraz, kopár hátán a sziklakőnek*” Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1-2 füzet, Minerva Műhely, 1998., 34. Itt Fodor Géza azt írja, hogy a lektorok közül az egyik “ideológiai okokra hivatkozva megtorpedózta a vállalkozást. A valódi ok viszont az volt, hogy az antológia körül Kovács Vilmos bábáskodott, ami meglehetősen irritálta a lektort. Kovács 1965-től, a *Holnap is élünk* c. regény megjelenése óta, számára ignorált személy volt...” Tóth István pedig, az említett *Hitel*beli tanulmányában így ír: “A költői pályán korábban induló, a különböző közéleti funkciókat ambiciózusan vállaló, az irodalmat is felügyelő párt- és állami szervek által preferált Balla valószínűleg féltékenyen reagált az emberi habitásban tőle élesen elütő, a friss irodalmi áramlatokkal érkező s nem utolsósorban tehetséges Kovács Vilmos feltűnésére.” I. m., 97. De minderről maga Balla László is ír egy 1971. március 21-én megjelent (*Kárpáti Igaz Szó*) cikkében, mondván, hogy kénytelen volt “kedvezőtlenül véleményezni a fiatal magyar költőknek azt az antológia-kéziratát, amelyet tavaly állított össze a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége”.

⁶¹ Vö.: Balla László: *A Forrás-ügy műhelytitkaiból*, Hatodik Síp, 1998/2., 7.

feltérképezése az irodalmi vizsgálódás határain kívülre esik. Azt viszont fontos megjegyezni, hogy a nyolcvanas évek változásainál ez a polgárjogi mozgalom újra irodalmi törekvésekkel is megtelik, ám ennek ellenére hamarosan a literatúráról végleg leválasztja a céljait. Ekkor alakul meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (1989. február 26.), s egyöntetűen Fodó Sándort teszi meg elnökének. Az irodalmi valóság és az életvalóság kapcsolatára vonatkozó Németh László-idézet egy jelentősebb megengedéssel a kárpátaljai helyzetet is jól be tudja világítani: “A dolgok rendje, hogy Bánk bán és Lúdas Matyi előtte járjanak Széchenyinek és Kossuthnak”.⁶² Ez a sorrendiség példa értékűen megmutatkozott Kárpátalján.

Irodalmi jellegzetességeit tekintve ez a közös szellemi fellépés akkor is teljesítette a magára vállalt feladatokat, ha Kovács Vilmos regényén és az 1968-as *Csillagfény*nél című verseskötetén túl a Forrás nemzedéke önálló kötetekkel nem állhatott elő. A hit és az erkölcsi igazság győzelmének szinte semmi nyoma nem volt látható hosszú ideig. Csak a kilencvenes évek változásai mutattak rá, hogy a hatalommal együttműködő és annak az ideológiáját szolgáló irodalomszemlélet valójában nem is irodalomszemlélet volt: sokkal inkább egzisztenciateremtő munkafeltétel.

A kárpátaljai önazonosságteremtő erő első megmozdulására Magyarországon is fölfigyeltek. Már az 1973-as, 1974-es években komoly, figyelemfelkeltő méltatások láttak napvilágot. Kiss Ferenc, Görömbei András, Varga Lajos Márton és Szokolczay Lajos alapvető megállapításokkal próbálta egyengetni a Forrás-tagok pályáját. Ezen tanulmányok közül némelyik még ma is hajszálpontosan fölfedi az akkor induló költők világképét. Ezt jól példázza Görömbei András 1974-es tanulmánya – *A síp ötágú* –, ahol Vári Fábrián László egyetemessé táguló természeti képeire figyel fel, de az egész kárpátaljai magyar irodalom hiányosságaira és értékképző lehetőségeire is rámutat.⁶³ Sőt, ma már az is nyilvánvaló, hogy ezek az irodalomtörténészek a magyarországi irodalmi eredményekkel szemben megmutatkozó aszinkronitásnak az elkerülésére is jól látták a megoldást. Kiss Ferenc amikor 1973-ban megállapítja, hogy “ezek a költők a helytállás, a közösség képviselőjének súlyos élményeit törekszenek verssé érlelni”, és hogy a “zordságuk bajvívó zordság”, akkor Györke

⁶² Németh László: *Új reformkor felé*. In: N. L.: *Sorskérdések*. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1989., 39. – idézi Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, 9.

⁶³ Görömbei András: *A síp ötágú*. Alföld, 1974/4., 101.

Zoltán versrészletét hozva föl példaként rámutat arra is, mennyire fontos, hogy e költők “az élet egészével való jó viszony emberi feltételeit”⁶⁴ is őrzik. Viszont “[n]em jó jel, hogy az empíria öröme, a dolgok varázsa iránt korántsem olyan fogékonyak, mint a történelem és a helytállás morális parancsai iránt. Az utóbbi az előbbieket híján szikárságra kárhozza”(...) – folytatja Kiss Ferenc –, és ennyi év távlatából látszik csak igazán, hogy ez mennyire igaz.

Valószínű, hogy a mai értékelők közül Tóth István is ezt érzékeli, amikor kimondja: “[A] főként költői szerepre készülő Forrás-tagok nem tudták megfutni pályájukat.”⁶⁵ Elek Tibor is úgy látja, hogy “lírójuk minden létező értéke ellenére is bennük rekedt a jelentős költői életmű.” Ennek a tragédiának az előidézőit is megnevezi: “a hetvenes évek eleji dogmatikus kultúrpolitika okozta sérelmek”-ben, “a kíméletlen elhallgattatás”-ban látja a veszteség okát.⁶⁶

Valamennyi Forrás-tag költészetének viszonylagos kibontakozására rányomta bélyegét a népköltéssel való találkozásuk. Ezt Varga Lajos Márton és Szokolczay Lajos is észreveszi (1973-ban), de Görömbei Andrásról Lator Lászlóig mások is rámutatnak erre a hatásra. Legjellemzőbb három példa: Vári Fábrián László, Fodor Géza és Füzesi Magda. Vári Fábrián László a “bajvívó zordság”-ot leginkább a történelmi hangvétellel, a “kurucság” “legényes” világában szólaltatja meg, míg Fodor Géza költészete valamiféle tudományos intellektualizmus szigorában érvényesül leginkább. Füzesi Magda pedig a sorstítok társadalmi-emberi vetületeit képes megszólaltatni, de mindhármójuk lírája a népköltészet elemi hagyományaira épül. Ám azt is tudni kell, hogy költészetüket a nyolcvanas, sőt kilencvenes évek teljesítménye alakította, módosította ilyenre, javarészt a József Attila Irodalmi Stúdió keretein belül publikálva műveiket.

Kovács Vilmos az 1965-ben és főként az utána kialakult kárpátaljai irodalmi szellemet (ethoszt) a három évvel későbbi kötetével, a *Csillagfénynél* cíművel újra a figyelem középpontjába helyezte. Költői elmélyülése, amelyet ez a könyv dokumentál, ugyancsak magába foglalja az egykori Forrás-tagok később kifejlesztett költészeti válaszlehetőségeit. A kötet fogadtatása is jelezte az eredmények időtállóságát, méltatta a szerző minőségi értékeit, most mégis egy olyan költeményre kell kitérni, amelyet Kovács Vilmos nem vehetett be a

⁶⁴ Kiss Ferenc: *Fiatalok írásai Kárpátaljáról*. In: K. F.: *És Szabadka...*, 109.

⁶⁵ Tóth István: *A hézag*, Hatodik Síp, 1998/2., 3.

⁶⁶ Elek Tibor: *Mi volt a Forrás a kárpátaljai magyar irodalomban?*, Kortárs, 1999/11., 103.

válogatásába. A *Verecke* című költeményéről van szó, melyet Kárpátalja csak a kilencvenes években avathatott a legbensőbb sajátjává. Azóta több kötetben, irodalomtörténeti áttekintésben és válogatásban is napvilágot látott, szavalóversenyek kedvenc választott műve lett. És most pedig az *Ezer esztendő, Millenniumi olvasókönyv*⁶⁷ egyedüli kárpátaljai műként a magyarság legszebb alkotásai-gondolatai közé emelte.

Ez hát a hon... Ez irdatlan
hegyek közé szorult katlan.
S az út... Kígyó vedlett bőre.
Hány népet vitt temetőre.
S hozott engem, ezer éve,
Árpád török szava, vére
bélyegével homlokomon...

Szerzett ellen, vesztett rokon
átka hull rám, mint a rontás.
Perli-e még ezt a hont más?
Fenyő sussan, lombja lebben:
besenyő-nyíl a mellemben,
szakadékok; szakadt sebek,
útpor-felleg: megy a sereg,
elmege, s engem hagynak sírnak...

Ágyékomból most fák nyílnak,
fényes szemem kivirágzik
szájam havas vihart habzik,
málló szirtbe temesetek,
fejem alatt korhadt nyereg,
két lábamnál lócsont sárgul –

⁶⁷ *Ezer esztendő Millenniumi olvasókönyv*. A keresztény magyar állam ezredik és a kereszténység kétezredik évfordulójára a Magyar Millennium kormánybiztosának megbízásából kiadja a Dinasztia Kiadó. Budapest, 2000.

ősi jognak bizonyságul,
mert ez az út, kígyó bőre,
kit nem vitt már temetőre,
s ki tudja még, kit hoz erre,
menni vele öltre, perre.

Ami a magyarság legnagyobb részének csak történelmi emlék, a nemzeti történelem “úti élménye”, az Kovács Vilmosnál egy egész világnyivá nő.⁶⁸ És ez a világlátás, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt, ez a világlátás rajzolta ki a költő sajátos létértelmezését. Azt az utat, amely Kovács Vilmost a költészettel föltárható titkokból a magyarság eredetének a titkai felé vezette. Hogy – akárcsak fent is jeleztem –, a magyar nyelv eredetének a megfejtésével foglalkozhasson, mint a számára kijelölt egyetlen feladattal az életében.

Mindent egybevetve: ha az irodalomteremtés összes kárpátjai sajátosságaira tekintünk, a Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió körül kialakult “irodalmi vitában” igen súlyos erkölcsi vetületek mutatkoznak. Tóth István saját tanulmányára utal, amikor egy másik helyen kimondja, hogy “az egykori ‘irodalmi vita’ törésvonala kisebb kiigazításokkal megfelel a mai kárpátjai magyar politizálásban meghúzódnó választóvonalnak is”.⁶⁹ És ez a fajta választóvagy törésvonal az egész magyarság szellemi-kulturális életében kimutatható.

(6. Alternatíva. A legfőbb parancs elve Balla László irodalomteremtő elképzeléseiben és a József Attila Irodalmi Stúdió tevékenységében) A magyar irodalom kárpátjai szélének a vergődését épp azok az okok váltották ki, amelyek az egész magyar irodalom szerves fejlődését is visszavetették 1945 után. A marxista alapú szovjet elvrendszerből (doktrinából) kifejlődött irodalompolitikák – Európa bármely részén hozták is azokat létre – hasonlítottak egymásra. Közös jegyeik abban a nyelvszemléletben keresendők, abban az ellentmondásban, hogy “a művészi közlés természetében benne rejlő többértelműséget” ez az irodalompolitika szerette volna kiiktatni. Hogy “a művészi szó többjelentésű voltából adódó rendkívüli hatását annak belső természete ellenére”⁷⁰ szerette volna korlátozni. Majdhogynem egy-egy nyelvi

⁶⁸ Vö.: Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*. Debrecen, 1997., 319.

⁶⁹ Tóth István: *Filmszakadás*, I.m., 50-51.

⁷⁰ Vö.: Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945-1991.*, I.m., 33.

rendszer létébe szeretett volna belenyúlni, abba a titokba, ami magát a gondolkodást biztosítja. Hisz mi másnak lehet értelmezni azt a követelőző előírását, hogy a rendre megszülető alkotások valamiféle utópikus, kiszínezett és nyilvánvaló hazugságokkal fölcicomázott “valóságot” tárjanak az olvasó elé? A nyelv évszázadok során kikristályosított valóságtartalmát (referenciatartozékát) újabbra szeretne volna lecserélni. Sőt még ennél is többet akart: az anyanyelvnek az írói személyiséggel összeforrt megnyilvánulását, az ihletét is egységesíteni (globalizálni) akarta. Mindenki számára kötelezővé szeretne volna tenni az optimista hangvételt, ami pedig a nyelvnek egy hazug valóságra vonatkoztatásában kelt volna életre. Magyarán: fából vaskarikát akart.

A század közepétől számítható kisglobalizáció kárpátaljai erőszakosságára adott irodalmi válaszlehetőségek közül Kovács Vilmos és a Forrás képviselte az egyiket. Létezett egy másik is, ennek legsikeresebb képviselője Balla László volt.

E törekvés hátterében az az elképzelés állt, hogy a mű értékképző ereje nem a nyelvi örökségben benne rejlő hagyományból épül fel. Azt sem gondolta, hogy a nyelv természetéhez hozzányúlni képtelenség. Eszköznek hitte azt, mégpedig olyannak, amelyet kénye-kedve szerint formálgathat, attól függően, milyen világot óhajt ábrázolni. Már a hozzáállás is alapvető morális megalkotói problémákat vethetett föl, de a hatalom elismerése (kanonizálása) és a siker nyilván elaltatta a kételyeket. Mert az, hogy a szerző akarata mindig mindenben és maradéktalanul érvényesül, természetesen nem igaz. Mint ahogy az sem fedti a teljes valóságot, hogy nem képes érvényesülni a szerző akarata, hiszen a szöveg csakis magát írja. Ám az, hogy ennek a kettőnek az összhangba hozatala igenis nagyban befolyásolja a mű esztétikai értékét, épp azok az alkotások tudják bizonyítani, amelyek ebben az időben születtek. Az pedig, hogy az úgynevezett valóságábrázolásból kiiktatta a morálon alapuló felelősségérzetét, a szerző személyes sikervágyáról (orientáltságáról) tanúskodik. És hogy ez mennyire igaz, azt magának Balla Lászlónak az igyekezete bizonyítja: az a sietség, amely a szovjet világlátás következtében átfogalmazta vele sok-sok korábbi “valóságábrázoló” helyzetét.

Még egyszer a kezdetekről szólva meg kell említeni, hogy a második világháború utáni sokkhatásban nemhogy irodalmi mozgolódás nem volt, de semmilyen magyar szellemi élet nem létezett. Győry Dezső ugyan Beregszászon tartózkodott ezekben az években, és Kárpátalján maradt még egy ideig Sándor László is, Herpay Ferenc is, Sütő Kálmán pedig mindvégig ezen a vidéken élt, ám egyikük sem kezdeményezett semmi említésre méltót. Még Balla László emlegetett 1951-es színrelépésére sem kellene külön kitérni ezen a helyen, ha

nem tartalmazná a kötet az “ezer év óta nem volt itt semmi” hírhedtté vált megállapítását. A megjelenése óta eltelt ötven év alatt számtalan alkalommal idézték, és nem véletlenül, hiszen ezzel vette kezdetét az a hagyományos szemlélet, amely a kárpátaljai magyarság újragyökereztetésére irányult. A szovjet kultúrpolitika értő terjesztője lett ezáltal a szerző, így magyar nyelvű műveivel amennyit segített a helyzetet, legalább annyira vissza is vetette az egészséges kisebbségi önszemlélet kialakítását. Ennek révén a Szovjetunióban az ötvenes évek végéig Balla László jelentette a kárpátaljai magyar irodalmat. Később és közben újabb szerzők jelentkeztek (Szenes László, Osvát Erzsébet, Csengeri Dezső, Kecskés Béla), mígnem Kovács Vilmos 1957-es és 1959-es jelentkezése (*Vallani kell, Tavaszi viharok*) jelentősen gazdagította és egyben át is színezte ezt az irodalmat. Az 1962-es *Lázás a Föld* című Kovács Vilmos-verseskötet megjelenése pedig már egyértelművé tette, hogy az értékrangsor újra kell gondolni.

A fentebb tárgyalt irodalmi és szellemi alapvetés, valamint a Balla László-féle hagyomány- és irodalomszemlélet hadakozása az *Elidegenedéssel* ért véget. Valamivel később (1975) indult Balla László *Szovjet magyarok* cikksorozata, amely az *Új fogalom; Hagyományok; Kötődések; Nem koegzisztencia!* című alfejezeteiben elvégezte a felszámolás utómunkálatait. Egyszersmind eltekintett az évszázadokra visszamenően is előhívható helyi hagyomány gondolatától, de korántsem abból a merész elképzelésből, mint azt Kiss Ferenc tette. Korántsem a trianoni határ abszurdítására kívánt utalni. A marxizmus-leninizmus kultúrpolitikáját és a szocreál kánonját tekintette mérvadónak, ezért gondolta, hogy “Vakarov és Sáfáry, Ilku Pál és Hojda együtt kell hogy beletartozzék” a magyar irodalmi múltba.⁷¹ Közben évente megjelent egy-egy könyve, és az első Balla-kötetekhez képest a hatvanas-hetvenes évekből már határozott előrelépést mutattak. A szerző szakmai tudása gyarapodott, de létrehozta azt a bizonyos utópikus vágyvilágot és egysíkúságot, amely optimizmusával egyre jobban altatta a magyar problémákat. Hosszú évekre előre biztosította az így értett kárpátaljai magyar irodalom publikálási lehetőségét, a szerzők csoportosulását, ezáltal pedig hátráltatta annak a szellemnek a kibontakozását, aminek az elfojtásában jelentős szerepet vállalt.

⁷¹ Vö.: Balla László: *Szovjet magyarok. Hagyományok*. In: Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon...* Mandátum – Universum, 1991., 191.

Munkásságában kezdettől fogva “a legfőbb parancs”⁷² elvét követte, azt az általa később (1983) megfogalmazott érvet, hogy az életbenmaradás mindennél fontosabb. Hogy az Élet továbbörökítése érdekében az ember mindenét, a múltját, emlékeit is feladhatja – tettét szentesíteni fogja ez a nemes cél. Példázattá emelt gondolat ez, amely úgy is értelmezhető, hogy az elkövetett tettek nem a Kovács Vilmos és a Forrás által képviselt nemzetrész-tudat irodalomban való meghonosodása *ellen* irányultak, hanem épp az irodalom, a magyar szó továbbörökíthetősége *érdekében* történt minden. Szerinte csakis a szovjet hatalommal összedolgozó (kollaboráló) magatartás volt az egyedüli életképes módszer, amely a kárpátaljai magyar irodalmat életre hívhatta.⁷³

A József Attila Irodalmi Stúdió története valójában ennek a gondolkodásnak a nyomon követése, azzal a furcsa logikai megbicsaklással, hogy ami a Kovács Vilmos és a Forrás csoportosulásában súlyos vétségnek bizonyult, ebben a csapatban megengedhetővé minősült, a túrhetőség határán belül maradt. Tehát az irodalom intézményesülése felé tett mindenfajta elemi kísérletet ez a mentalitás ellenségesként kezelt. Ellenben a József Attila Stúdió keretén belül az egyes művek és az egyes szerzők nem sértettek semmiféle ideológiát, sőt még kanonizálhatókká is válhattak egy idő múlva.

Ez a tömörülés, a Területi József Attila Irodalmi Stúdió, amely *A Kárpáti Igaz Szó* című politikai napilap keretein belül jött létre, a fölszámolt Forrást volt hivatott pótolni. “Felülről” szervezték meg, és az első szakaszában, az 1971-es évtől számítható néhány esztendőn keresztül az irodalmi nivó és gondolat kárpátaljai mélyrepülése volt. Tagjai ugyanis “túlontúl szürkék, agitatívak és unalmasak voltak”, ez a Stúdió “közutálattól

⁷² Egy Balla-novella címe 1983-ból, de *A legfőbb parancs* címmel novelláskötete is megjelent, 1986-ban.

⁷³ Tóth István ezzel kapcsolatban megjegyzi: “A hetvenedik születésnapját ünneplő Balla László 1997 nyarán úgy nyilatkozott a Magyar Rádióknak, hogy a magyar kultúra, s a szellemi élet folyamatossága csak úgy volt fenntartható, ahogyan azt ő csinálta. A nyers és sértő kifejezéseket kerülve: megalkuvásokkal. A nyilatkozó felfogásom szerint téved, amit ő magyar kultúraként szellemi életnek és azok folyamatosságaként megnevez, annak egyikhez sincs semmi köze. Ha nevesíteni kellene a tisztesség és folyamatosság őrzőit, magyar térfélen arra is találhatunk példát. (...) Márton Áron, Eszterházy János, Peéry Rezső, Duray Miklós, s bizony (...) a kárpátaljai magyar polgárjogi küzdelem egyik vezéralakja, Fodó Sándor, vagy a különböző “magyar”, a római-katolikus, a görög-katolikus, a református egyházak papjainak önként vállalt mártíriuma. (...) Egy bizonyos, s ez minden korok számára ajánlott tanulság: nincs olyan hatalom, amely árulásra és önfeladásra kötelezhetné a neki alárendeltek.” – T. I.: *A hézag*, Hatodik Síp, 1998/2., 4.

övezett⁷⁴ volt. Kárpátalján ezután hosszú ideig nem született olyan alkotás, amelyben bármely magyar olvasó számára is fölismerhetővé vált volna annak az esztétikumá. Ezek az alkotások mintha még hangsúlyosabbá tették volna a csöndet, azt az elhallgattatást, amely a Forrásosokat érte. Nem íródott egyetlen olyan mű sem, amellyel érdemben párbeszédbe léphetett volna az olvasó saját létérzékelése. Még akkor sem, ha a Balla László-művek átalakulóban voltak. Ezek kezdetben a Szovjetunió mindig aktuális programjához voltak igazítva,⁷⁵ később viszont a szerző figyelme etikai problémák felé terelődött. És a többi szerzőre ugyanez volt jellemző: az élet leegyszerűsítése, az egysíkú felületesség, a nyelvnek az a hazug valóságra vonatkozó változata, amelyről fönt már szóltam.

A megújulás és a “lendület” mindenképp a fiatalításhoz köthető, ahhoz az 1981-es változtatáshoz, hogy Balla László az irányítást egy háromtagú elnökség kezébe adta. Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor színrelépésével úgy vált a József Attila Irodalmi Stúdió függetlenebbé, hogy Balla D. Károly révén egyben meg is erősödött az 1971-ben beindított intézményesülési folyamat. A kárpátaljai magyar irodalom megszervezésében hallatlanul fontos mozzanata volt az, hogy ennek az elnökségnek néhány éven belül sikerült majdnem mindenkivel elhítenie az “ellenállói” szerepét. Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor költői magatartása, melyhez még legalább tucatnyi szerző csatlakozott, a képviseleti-vallomásosságnak egy speciális változatát igyekezett megteremteni. József Attila hatásán kívül nagyon erősen befolyásolta e csoport munkáját a Nagy László – Juhász Ferenc-féle lírafelfogás, de ugyancsak népszerű volt Váci Mihály is. És mindeközben kényesen ügyeltek arra, nehogy a “létező társadalmi valóság” ellenében értelmezhető legyen az alkotás. Ez a korábbi évek pátoszságához képest előrelépést jelentett, és a publikálás rendszeressé tétele ugyancsak látványos eredményeket volt képes fölmutatni.

Hihető volt ennek az elnökségnek az irodalomszervezői és -politikusi munkája, hitelt is szerzett magának az olvasók körében. A *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztőjétől, Balla Lászlótól

⁷⁴ Vö.: Tóth István: *A hézag*, 3. Itt meg kell említeni, hogy a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője, Balla László terve szerint Fodor Géza lett volna ennek a formációnak a szervezéssel is megbízott elnöke, de az egykori Forrás-tag ezt nem vállalta. Riasztották az ideológiai-politikai gúzsok, morális szempontból meg végképp elutasította azt, nem óhajtotta senkinek a kirekesztését. – Vö. Fodor Géza: “*Száraz, kopár hátán a sziklakőnek*”, Uo., 36-37.

⁷⁵ Vö.: Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak 1945-1990*, 313., Fodor Géza: “*Száraz, kopár hátán a sziklakőnek*”, 36.

sikerült egyre több valódi teret és áttételes mondanivalóban megnyilvánuló alkotói szabadságot “kicsikarnia” Balla D. Károlynak és az elnökség másik két tagjának. Abból a beszédhelyzetből nyilatkoztak, mintha Balla László több szempontú – hivatali és más – érdeke nem ezt kívánta volna, mintha az intézményesülési folyamat az ő elképzeléseivel szemben állva érné el az eredményeit. Így az 1980-as évektől újra megéledt a kárpátaljai magyar irodalom, és a kulturális élet soha nem tapasztalt mozgásba indult.

Ennek a stúdióknak a tevékenysége élővé tette az irodalom szerepét. A közvetlenségben rejlő kitörölhetetlen hatást a rendszeresített író-olvasó találkozókkal biztosította magának. Egyszerre tudta a hatalmi elvárásokat kiszolgálni és a saját megítélése szerint a közösséget is szolgálni. Mert a vidékre vagy más közösséghez szállított irodalom okán összegyűlt közönség bár a szocialista kultúrboldogság optimizmusában ünnepelt, a magyar szó mégis csillapítólag hatott a nemzeti érzés lefojtottságára. Az egyes szerzők hangvétele, amely a stúdiós munka során a hosszú évek alatt egymáshoz idomult – ez jelentette a nyolcvanas évek kárpátaljai magyar irodalmát. Elsősorban Finta Éva, Füzesi Magda, Balla D. Károly, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály, Ferenczi Tihámér, Dupka György, Kőszeghy Elemér azon kísérleteire gondolok, amelyek valamiféle rejtjelezettséget (kódkonfigurációt) szerettek volna az olvasóval elfogadtatni. Hogy a kiszolgáláshoz szükséges kényszerítő jelentéseket csupán a mű csatolt kellékeként (rekvizitumaiként) értékelje. De “valójában” azt lássa, amiért íródott a vers: fejtse meg a rejtett, “ellenálló” mondanivalóját, és akkor látni fogja, hogyan szolgálja a költő a közösségét.⁷⁶ A szavak hagyományos jelentéseihez hozzágondolt különféle szűkítések, bővítések, áttételek segítettek a rejtjelezettséget játékba hozni.

Az utólagos megfigyelés még azt sem tartja kizártnak, hogy “a magyar irodalom hagyományaihoz jobban igazodó, a kisebbségi helyzet sajátosságait (...) kifejező írói

⁷⁶ Egy erre vonatkozó példa: Csokonai Vitéz Mihály 210. éves születésnapjára Balla D. Károly írt verset. A címe *Szűkülő világ*, alcíme *Csokonai végnapjai*. “A láthatár körém kötött hurkában / vonaglom már, halálra így ítél, / a kegyelem sem küld felém egy végső, / egy felmentő reményt. // A szűkülő világ a rettegésbe hajt, / torkomban érzek viszkető iszonyt, / kirúgja most alólam / a bőszi idő az ős-talajt – / torkomba tép, megfojt a horizont.” És a vers végén még ott áll az alcímet magyarázó kis szöveg: “Mint ismeretes, Cs. V. M. életének utolsó szakaszában édesanyja ruhásszekrényében dolgozott, melyet egyetlen szál gyertyával fűtött és világított. Ekkor már tüdeje egyre betegbb, s a kór rövidesen ki is oltja életét.” – Kárpáti Igaz Szó, Lendület, 1983/11., 4. És egy esztendő múlva ugyancsak ezt a szűkülő és szűkülő “ellenállást” fejtű ki *A ló* c. versében, amelyet pedig egy kipányvázott ló illusztrált.

magatartás⁷⁷ kialakítása nem az enyhülő politikai légkör kínálata volt-e. Hiszen az is több ellentmondást tartalmaz, hogy a nyolcvanas évekre letisztult és megerősödött Forrás-tagok lét- és hagyománysemlélete már nem bizonyult rendszerfelforgatónak. Például Vári Fábián László 1984-ben megjelent verse, az *Útban Törökország felé* tisztán magyar és keresztény gondolatokat közvetített. A vers történelmi példabeszéde magas esztétikai színvonalon volt képes kifejezni a kárpátaljai magyarság hazátlan állapotát, a magyarság örökös függőségét, leigázottságát, mégsem akadt fenn a közlésén senki. Mindenesetre a korábbi Forrás-tagok bekapcsolódása az irodalmi életbe nagyban megnövelte a Stúdió szándékának egyértelműségét. A nyolcvanas évek közepére végül is Zselicki Józsefen és a Magyarországra költözötteken kívül mindenki csatlakozott a szellemi mozgalomhoz.

A tágabban értelmezett irodalmiság kárpátaljai sajátossága a József Attila Irodalmi Stúdió közleményeiben újabb lendületet vett. Egymást követték a különféle hagyományfeltáró, népköltészeti és helytörténeti publikációk. A *Lendület* című, havi rendszerességgel jelentkező irodalmi és kulturális anyag a *Kárpáti Igaz Szó* laptestébe tördelt, külön folyóiratként is összefűzhető lelemény már önmagában is ritkaság, különlegesség volt. Évente összefoglalót közölt a költészet, a prózatermés eredményeiről. Szinte valamennyi magyarországi megjelenést rögzített és nyilvánosságra hozott. Egymást követték a legkülönbözőbb pályázatok, eredményhirdetések, estek, találkozók híradásai, recenziók, ismertetések, írói, költői portrék és beszélgetések. És ez a hangyaszorgalmú munka, amely ha lassítottan is, ha a hatalommal együttműködve (kollaborálva) is, de a magyar szó kiterjeszkedését szintén magába foglalta.

A politikai szorítás rohamosan föllazuló légköre a József Attila Irodalmi Stúdiónak majdhogynem a körmére égette azokat a teendőket, amelyek válaszul szolgálhattak e nem is csekély kihívásra. Ezért, amikor az 1987-es év végére, az 1988-as elejére újra megmozdulni készült az az önazonosságban megmutatkozó erő, amely a hatvanas és hetvenes években tudatott először magáról, már a József Attila Alkotóközösség megalakítása is kevésnek bizonyult. *A Lendület évei* című kiadvány önértelmezése szerint a József Attila Irodalmi Stúdió – később Alkotóközösség – fokozatosan egy magyarságintézménnyé válhatott volna.⁷⁸ A politikai változások és a szervezeti átalakulások általa egy csúciszerv létrehozását tették

⁷⁷ *A Lendület évei*. Balla D. Károly szerk., Galéria – Écriture, Ungvár – Budapest, 1994., 5.

⁷⁸ Uo., 5-9.

volna lehetővé. Ám amikor Kárpátalja szinte minden magyar alkotója 1988 elején még ebben a közösségben látta a kibontakozódás lehetőségét, alig egy év múlva már ki is vált belőle. Az Alkotóközösség még a feloszlódását sem tudta kimondani, mert egy új közösség létrejöttét kívánta, a fent említett Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget. Ez a szellemi erő magába olvasztotta az irodalom szerepét és lehetőségeinek a kiterjeszkedését. Az átváltozás nyomán az irodalom Balla Lászlóhoz, valamint Balla D. Károlyhoz, (Horváth Sándorhoz és Dupka Györgyhez) köthető intézményesített formája is megszűnt.

A József Attila Irodalmi Stúdió jellegzetes létértelmezése abban állt, hogy a kárpátaljai magyar költő, író saját közösségének a szószólója, és műveivel szellemi táplálékot kíván nyújtani neki.⁷⁹ Alkotásaiban az említett rejtjelezettség révén az olvasó gazdag utalást találhat múltjához, egész magyarságához való kötődésére. Ám a gondolkodását nem a természetes nemzeti kulturális hagyományok által formálódó gondolkodás és eszmélés felé kívánta terelni. Korántsem a történelem okozta veszteség fájdalma és a feldarabolódás nemzetsorvasztó szemlélete felé szerette volna fordítani. A hagyományteremtődés jelenét kínálta cserébe. A magyarság megélésének a történelmi megvalósulását abban látta, hogy azt a meglévő társadalmi körülmények közé kell és érdemes átléptetnie. Hogy a kárpátaljai magyarnak erre alapozva kell a jövőjét elgondolnia. Mindez persze abban a tág irodalomszemléletben mozgott, ahol több költő még a publicisztikus bátorságot versszervező elemnek hitte, de olyan értékek is megjelentek, mint például Vári Fábrián László verse, az *Ady alkonya*. (“Sorsomhoz szabott síri ágy / A felnégyelt Haza, / Testemnek tüzeit csillapítsd, / Tisza és Duna.”)

A fenti vers 1988-ban került a nyilvánosság elé, de még alig egy évvel korábban látott napvilágot Dupka György és Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk, Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon* című társadalomrajza. Ez a könyv annak az elgondolásnak a nyomán született, hogy a szerzők bemutatják Kárpátalja gazdasági, szocio-kulturális és szellemi fejlődését. Azt a hagyományértelmezést szerették volna továbbvinni, melyet Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*, Márkus Csaba: *A legenda folytatása* című riportkönyvei kezdték meg, valamint Balogh Edgár: *Tíz nap szegényországban* című szociográfiája jelentett a számukra. Ez a törekvés jó kiegészítője lett volna annak az irodalmi sajátosságnak, hogy a történelmi-társadalmi jelenben föloldott múlt kiindulópontja lehet az irodalmi műalkotás esztétikumának.

⁷⁹ Ez a gondolat még az 1989-ben megjelent első önálló irodalmi folyóiratban is folytatódik, a Balla D. Károly által létrehívott *Hatodik Sípban*.

A Stúdió tagságának legnagyobb hányada sem alkotói ösztöneiben, sem tudása által nem volt birtokában annak, amit Kölcseyvel kapcsolatban mond Kulcsár Szabó Ernő. Hogy “a múltat – mint mindenfajta tőlünk elválasztott másságot, alteritást – esztétikailag lehet a leghatékonyabban közvetíteni.”⁸⁰

Csak azokra a szerzőkre nem vonatkozik ez, akik a népköltészeti hagyományokra építettek. Ezért képes például Füzesi Magda költészete esztétikai hatásában többet nyújtani, mint a többi, emberi sorsra és “társadalmi valóságra” ugyancsak érzékeny szerző. Ugyanis azt a valóságot megjeleníteni, amely például a *Múltunk s jelenünkben* is föltárul, csak bizonyos etikai engedmények révén lehetséges. Kárpátalján ebben az időszakban – az 1980-as évek második felében – különösen megnőtt a szerepe a művészi szándékú megnyilatkozásnak. Ez pedig még jobban kiterjesztette, hangsúlyossá tette a mű etikai vetületét, ami az esztétikai minőség nélkülözhetetlen alkotóeleme,⁸¹ akár elismerjük, akár nem. Amennyiben a korábbi Forrás-tagok teljesítményét leszámítjuk, akkor a József Attila Irodalmi Stúdió lenyűgözően szorgalmas munkája során inkább csak azok a művek kerültek be a szélesebb irodalmi köztudatba, amelyek a kisebbségi létvallomások sorát gyarapítják. Ilyen volt például Dupka György *Egy távoli ismerősnek*, később *Levél* címmel Kárpátalja-szerte közkedvelt verse, amelynek refrénjét mindenki énekelte. (“Mert én magyarnak itt születtem”) Ezt a vonulatot gazdagította Horváth Sándor *Haza* című négy sorosa. (“Az én hazám / csendes pentaton ének. / Ha szívemhez hajolsz, / eléneklek néked.”)

A kisebbségi lét vallomásai közt is azok a költemények hatottak a legmélyebben, amelyek a “haza a magasban” és az “ötágú síp” eszméjét gondolták tovább, amelyek magáról az anyanyelvről szóltak. És hogy a József Attila Irodalmi Stúdió szellemisége a kilencvenes évek elejére mennyire eggyé kovácsolódott a korábbi Forrás-tagok szellemiségével, épp az anyanyelv nemzetmegtartó erejéről való gondolkodásuk a bizonyíték erre.⁸² Vári Fábián

⁸⁰ Kulcsár Szabó Ernő: *A szövegek ártatlansága. A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezete*. Alföld., 1999/12., 77.

⁸¹ Vö.: Papp Endre: *Az irodalom mint etikai fenomén. Pályakép Király Lászlóról*. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.*, 252-253.

⁸² A József Attila Irodalmi Stúdió *vezetősége*: Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, Kovács Elemér, Füzesi Magda, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Finta Éva. *Legaktívabb tagjai*: Balla Teréz, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Demjén Miklós, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Györke László, Horváth Gyula, Imre Sándor, Ivaskovics Attila, Ivaskovics István, Ivaskovics József, Kádas Katalin, Keisz Gellért, Keresztyén

László munkássága is a nyolcvanas évek elejétől a józsefatilások közt bontakozott ki, ő maga józsefatilás lett, de a versbeni beszélő mindvégig forrásos maradt. Az ezredvég egy másik reprezentatív kiadványában, *A mi nyelvünk*⁸³ címűben Balla László és Balla D. Károly mellett Vári Fábián László költeménye (*Illyés Gyula fejfája előtt*) is az egyetemes magyar irodalom értékes részét képezi, gazdagítja az anyanyelvről szóló vallomásokat.

Hazámtól távol,
Hozzád sírközelben
Tőled kérdezem,
mi végre hát?
S ha nem mondtad elégszer,
hiába mondtad,
hogyan ezerszer jaj
a nyelvehagyottnak,
mert biccen a szó már
a száj szögletén.

Te sem is tudhatod,
ki vagyok én,
mert csak a kérdésre
kapcsol az agy:
“Melyik nép
fogadott gyermeke vagy?”

Eleitől fogva

Balázs, Kőszeghy Elemér, ifj. Kulin Zoltán, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, ifj. Prófus József, Skotnyár József, Somi Nagy Zoltán, Tar Béla, Tárcazy Andor, Vári Fábián László. *Védnöki tanács*: Balla László, Erdélyi Gábor, Gortvay Erzsébet, Márkus Csaba, Szalai Borbála. *Tiszteletbeli tagok*: Balogh Balázs, Balogh Miklós, Ferenczi Tihamér, Horváth Anna, Kecskés Béla, Sütő Kálmán. *Patronálók*: Drávay Gizella, Rotman Miklós.

⁸³ *A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Válogatta, szerkesztette és a kötetet a szerzők életrajzi adataival kiegészítette Grétsy László. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000.

génjeinkben hordva:
anyaország, anyaöl,
anyatej, anyanyelv.

Mienk vagy!
Beszélünk fuldokolva,
ha fakad a sírás,
ha harsan az elv.

Makacs szánkra fegyelmet
izzó jogarral égess,
csak őrizz meg bennünket, édes,
édes anyanyelv!

(7. Az önazonosságteremtő erő második megmozdulása. A kárpátaljai magyar irodalom belső rendeződése az ezredvégen. “A hetedik te magad légy!”) A szovjetrendszer széthullása Kárpátalja magyarságának a föllélegzése volt egyben. Azonnali lendületet vett a teljeskörű önszerveződése. A bámulatos szellemi pezsgésben mutatkozott meg a legtisztábban, hogy a kultúra, az irodalom ügye és a nemzetrészt létének az értelmezése mennyire szétválaszthatatlan. Így a kárpátaljai magyarság legelső dolga az volt, hogy megfogalmazza helyzetét, kivallja önazonosságát. Ebben a légkörben egyesült az az identitás-teremtő erő, amely a hatvanas években hallatott először magáról, és ugyancsak ehhez a szellemhez tartozóként viselkedett a hatalommal korábban összedolgozó gondolkodásmód és magatartás is.

A sajátos “Bánkbánok” és “Ludasmatyik” nyomán életre kelt sajátos “Kossuthlajosok” és “Széchenyiistvánok” nem voltak mindig tisztán felismerhetők, ám amit Csoóri Sándor ősi létélményből táplálkozó költőiségnek mond József Attila *A hetedik* című költeménye kapcsán, az igenis lelkesített mindenkit.⁸⁴ Elemi igény és ösztönösség munkált az alkotókban, amikor a kultúra legkülönfélébb területein dolgozók ugyanazt a törekvést fedezhették föl egymásban. Valamennyi tettük azt mutatta, hogy a legkülönözőbb létélmények és létfelfogások után “a hetedik te magad légy” önmagát csakis önmagával azonosítható gondolata mindennél

⁸⁴ Vö.: Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*, Püski Kiadó, New York, 1982., 57-58.

fontosabb számukra. Az idegenség nyelvet nyomorító évtizedei után az otthonvilág megteremtésében látta ezt a feladatát Kárpátalja magyarsága.⁸⁵ Ahogyan József Attila versét látja Csoóri Sándor mágia és dialektika “összhangzatának”, a kárpátaljai magyarság korábbi megpróbáltatásainak eredményeképpen ugyancsak ehhez hasonló, “a hetedik te magad légy”-féle igazságban találta meg fejlődésének a legérvényesebb kiteljesedését.

A legkülönfélébb csoportosulások, mozgalmak, intézményesülési folyamatok első lépéseinél még jól kivehető módon rajzolta körül magát a tágabb értelemben elgondolt irodalmiság. Az irodalmi tendenciák elkülöníthetősége szempontjából viszont rendkívül gyors változások követték egymást. Mindazonáltal jól körvonalazható az a föllépés, amely a kárpátaljai kisebbségi lét sajátos sorsának a felmutatásával vallotta magát az összmagyarság elidegeníthetetlen részének. Elég ha megemlítem Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című kisregényét, Balla László: *A végtelenben találkoznak* című regényfolyamának első részeit, Balla D. Károly *Kis(ebbsegi) magyar skizofréniáját*, vagy a már örökségként újrakiadott Kovács Vilmos-regényt, verseinek gyűjteményes kiadását, vagy épp Fodor Géza, Vári FABIÁN László versesköteteit. Valamennyi mű olyan alkotói magatartásról tanúskodik, amely egy létező nemzeti eszme (kánon) kárpátaljai részről való gazdagítását tekintette feladatának. Ebben a nemzeti kánonban érezte azt a bizonyos “örök sodor”-t, valamiféle olyan “átfogó stílust”, amelyben “[a] cselekvésében korlátozott ember föl kívánja szabadítani a maga egyedi személyiségét”⁸⁶

Kétféle magatartás és gondolkodás összefonódásából jött létre ez az igen rövid ideig ható “közmegegyezés”. Az első az évtizedek óta tartó lefojtottságból érkezett, abból, hogy végre a teljes alkotói felszabadultság állapotában hozhatta létre a szerző a művét. Hogy végre olyan művet adhatott a közössége kezébe, amelyben az pontosan fölismerhette a saját arcát, az anyaországi olvasó pedig végre tájékozódhatott az igazság felől. (Például: Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*)

A másik irányból érkező elgondolást ugyancsak az 1945 után kialakított hagyomány megítélésében lehet érzékelni. Részben kapcsolható a Tamás Attila által föltárt “rendezési elv”-hez, mégpedig ahhoz, hogy az egységesülés fő tényezőjét egyfajta

⁸⁵ Vö.: Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*, I.m., 7-10.

⁸⁶ Tamás Attila: *Átfogó stílus kategóriák és más rendezési elvek érvényességéről – századunkban*. In: T. A.: *Értéktérítő nyomaiban*, Debrecen, 1994., 281.

hagyományfelújításban, “hagyománydeformálásban” is föl lehet fedezni.⁸⁷ Ám ez is sajátosan, kárpátaljai változatában, még közelebről pedig elsősorban a Balla László által képviselt hagyomány szemléletben jutott érvényre. A szovjetrendszer összeomlása után megjelentetett műveiben nyoma sincs az “ezer év óta nem volt itt semmi” épp általa meghirdetett programjának. Hanem ellenkezőleg, a korábbi alkotásaiból kibontakozódó “szovjet társadalmi valóság”-ot is elvetik ezek a regények, és nyomaiban inkább ahhoz a bizonyos ősi létélményhez próbál a szerző közelíteni, hogy ő is részese lehessen “a hetedik te magad légy” igényének. Hogy megfogalmazhassa önmagát és általa a kis közösségét, ennek révén pedig egynek tekinthesse magát a mindenkori magyarság – emlegetett – süllyedő arcával. Ez a szerzői egzisztenciaszemlélet egyenes ági leszármazottja a Kovács Vilmos által fölvetett – belső parancsra született – magatartásnak, annak a hangvételnek, amit a *Holnap is élünk* megannyi szorítás és megfélemlítés ellenére is kivallott, még 1965-ben.

Balla László: *A végtelenben találkoznak* című regényfolyamának a megjelenése a szerző korábbi műveivel szemben igen erős felülró szándékot mutat. Mintha a korábbi “valóságot” és az így értett hagyományt egy ősbire, egy igazabbra szeretné cserélni. Az irodalmi igényű megszólalás etikai vetületének a hatására utal ez a regényfolyam is. Ugyancsak ezt jelzi Balla D. Károly értelmezése, aki családi közelségből mondhatja, hogy “az irodalomdiktátor (...) regényfolyammal ‘vezekel’ az azóta felülbírált magatartásáért”.⁸⁸

A tágabban értelmezett irodalmiság fölbomlása közvetlenül ezeknek a jellegzetességeknek a megjelenésével esik egybe. Ahogyan képtelen volt a József Attila Alkotóközösség saját keretei közt megtartani az önazonosságteremtő erő második, nyolcvanas évek végi fellendülését, éppúgy bizonyult az irodalom is erőtlennek és hatástalannak a fölgyülemlett problémák kilencvenes évekbeli orvosolásánál. Az új viszonyok között (diskurzív térben) az irodalom természetes módon elbizonytalanodott. “[A]z elitek körében szinte kizárólagos egyéni és közösségi identitásteremtő szerepe”⁸⁹ az egész régióban jelentősen megcsappant, ezért a szociokulturális átrendeződésben pillanatok alatt önmagára ismert valamennyi sürgős feladat. Az irodalom sok-sok korábbi szerepvállalását – politikai,

⁸⁷ Uo.: 282.

⁸⁸ Balla D. Károly: *Szereptudat és szereptévesztés a kárpátaljai magyar irodalomban*. In: *A hontalanság metaforái*, 212.

⁸⁹ Szirák Péter: I.m., 49.

oktatási, vallási, művészi stb. – professzionális, nyílt érdekvédelmi fórumok vették a kezükbe. A kárpátaljai magyar irodalom pedig, mint majd alább láthatóvá válik, újabb igazodásban kereste meg a továbblépés lehetőségét.

Elsősorban az új lapok és könyvkiadók jóvoltából jelentősen megnőtt a publikálási lehetőség, a kéziratok megjelentetése. Rövid idő múlva pedig magától mutatkozni kezdtek a természetes belső törésvonalak. Korábban a néprajzi, helytörténeti, vallási, oktatási, történelmi és egyéb témájú könyvek, publikációk a szépirodalom kiegészítéseként formáltak jogot a népszerűsége. Most az érdeklődés egyértelműen felénk fordult, ami ugyancsak az irodalom súlyának a további csökkenését hozta magával.⁹⁰

Valamennyi régió- és irodalomtörténet megemlíti, hogy Kárpátaljának még a nyolcvanas évek közepén sem volt irodalmi lapja. Pál György könyvében “A hatodik síp küzdelmei és hangjai” című fejezete egyszerre utal az illyési “ötágú síp”-ra, valamint a kárpátaljai, a hatodik ágak kialakulására. Mintha nem is létezne Görömbei András 1974-es tanulmánya, ahol az illyési ötágúságot a szerző úgy javasolta továbbgondolásra, hogy az emigrációbeli helyére a kárpátaljai kerülne.⁹¹ Ugyanakkor Pál György irodalomtörténete magába foglalja egy irodalmi folyóirat létrehozása érdekében tett erőfeszítéseket, mintha a *Hatodik Síp* című folyóirat megjelenése (1989) ennek az irodalomnak a fölemelkedése is lett volna egyben.

⁹⁰ Az olyan új kiadók létrejötte, mint az Intermix, a Tárogató, a Mandátum, a Galéria, később a Hatodik Síp Alapítvány, az UngBereg Alapítvány, aztán a KMKSZ, a Cserkészszövetség, A Pedagógusszövetség, a különféle egyházak kiadói stb. mára már beláthatatlan mennyiségű kiadvánnyal tették gazdagabbá Kárpátalját és az egész magyarságot. A legkülönbözőbb szakágakhoz tartozó művek áttekintésére nem vállalkozhatom. A népmese és népballada gyűjteményektől kezdve, a lágerverseken át a humoreszkekig terjedő kiadványok továbbra is Kárpátalja irodalmának a jellegzetességét mélyítik, csupán a számbavételük a mostani vizsgálódás határain kívülre esnek.

Viszont három könyvet mégis megemlítenék. Ezek Kárpátalja egész magyarságát bevilágítják, a demográfiai adatoktól a legkülönbözőbb szervezetek működéséig mindenre válaszolnak: Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből*. Mandátum – Universum, Budapest – Szeged, 1991.; Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.; valamint Dupka György: *Kárpátalja magyarsága, Honismereti kézikönyv*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000.

⁹¹ Görömbei András: *A síp ötágú*, I.m.

Valóban hosszú volt az út eddig az eredményig. Az egyes állomások szinte magukért beszélnek: *Magyar Újság* 1944 vége; később a *Vörös Zászló* c. lapban az első publikációk, Beregszász, a 40-es évek vége; *Új Hang* című antológia, 1954, Ungvár; *Szovjet Kárpátontúl*, 1955; *Tavaszi napsütés*, 1955; *Kárpátontúli elbeszélők*, 1956; *Kárpátok*, 1958; 1957-től a *Kárpáti Kalendárium*, majd a K. K. Irodalmi Mellékletei; az *Együtt*, 1966; közben a *Kárpátontúli Ifjúság* és a *Kárpáti Igaz Szó* rendszeresített közleményei, majd ez utóbbiban a *Neon*, a *Lendület*; *Új Hajtás*; *Vallani kell*; további antológiák: *A várakozás legszebb reggelén*, 1972; *Szivárványszínben*, 1977; *Lendület*, 1982; *Sugaras utakon*, 1985; az *Évgyűrűk* 1987-től számított néhány évfolyama; *Vergődő Szél*, 1990.

A *Hatodik Síp* létrejötte és a kilencvenes évek eleji sikere még magába foglalta az eufórikus önszerveződés mindenre kiterjedő figyelmét. Hogy a fölszabadult és nyílt irodalmi hangvételre milyen nagy szükség lett volna korábban, éppen ez az érdeklődés tudja bizonyítani. De amint a fõnt említett szerepváltozások önállóbb, belterjesebb probléma- és valóságérzékelést hoztak létre, a népszerűség látványosan elmaradt. Az önálló irodalmi folyóirat szükségességét leginkább sürgetõ Balla Lászlónak és Balla D. Károlynak sajátos megkésettiséggel kellett szembesülnie. Így a kárpátaljai magyar irodalom intézményesülési folyamatait meghatározó és leginkább befolyásoló tényezõi, az ideológiai és hatalmi (kanonikus) együttgondolkodás után, hamarost a tõke-mozgatta kanonizálódás világába kényszerültek. Közben a hatalmi befolyás központosított erejét (centralizáltságát) más irányultságok, emberi motívumok is lazították. Az egységesülés igénye utáni második pillanatban már a “felsokszorozódás” jelei mutatkoztak. Így hamarost Kárpátalja három irodalmi lappal (*Hatodik Síp*, *Pánsíp*, *Véletlen Balett*),⁹² is büszkélkedhetett, de literatúrájának sajátosan markáns, egyedi, változatokban gazdag kínálata elmaradt.

A többközpontúvá lett irodalom, valamint a gazdasági alapokra helyezett irodalmi mûhelyek, csoportosulások teljesítménye jól megmutatta a fáziseltolódást. A magyarországi színvonal és a kárpátaljai tudás különbözõsége sajátos zavart okozott. Miután a kárpátaljai magyar irodalom már csak egyedül az esztétikumára támaszkodhatott, az “életképességét” az elmúlt évtizedek tapasztalatából merítette, és egy újabb igazodásban deklarálta “fejlõdésének

⁹² A *Hatodik Síp* életre hívása és 1992 végéig a fõszerkesztése is Balla D. Károly nevéhez fûzõdik. A *Pánsíp*nak (1993) már nem csak alapítója, fõszerkesztõje, de a kiadója is õ. A *Véletlen Balett* (1999) pedig Budapestre költözött kárpátaljai szerkesztõk (elsõsorban Bagu László és Lengyel Tamás) folyóirata.

az irányát”. Ezzel a kilencvenes évek második fele sajátos kárpátaljai többszólamúságot hozott.

A kényszerű és a deklarált szemléletváltás, valamint az új nyelvi magatartás, a szövegszerűség problémája adja elsősorban a kárpátaljai magyar irodalom századvégi többszólamúságát. Természetesen mindez olyan állandó és kiforrott esztétikai létszemléletek mellett értendő, mint amelyet Fodor Géza vagy Vári Fábián László képviselt mindig is. Az első, a kényszerű szemléletváltás a politikai hatalom összeomlásával egyidőben jelentkezett, és azóta változatlan a létértelmezése (Balla László: *A végtelenben találkoznak*). A kilencvenes évek második felében megjelenő (deklarált) szemléletváltás az előzőhöz képest inkább megfontoltnak mondható, mint ösztönösnek. A változások kezdetén gyors és több irányba egyszerre tájékozódó viselkedését részben a politikai változás, részben pedig az újszerű közlésformák megjelenése okozta (Balla D. Károly programja). Az új nyelvi magatartás problémája, vagy inkább az irodalom szövegszerű valóság szemlélete pedig Cséka György: *klondájk: egymillió fallikus csillogás* című könyvének a megjelenése utáni kísérletekhez köthető.

A Kárpátaljával foglalkozó eddigi összes irodalomtörténet a hagyományt a régió kialakulása előtti időkből származtatja. Ám a kilencvenes években színre lépő nemzedék számára az örökség a hatvanas és hetvenes évek látványos konfrontációjával kezdődik. Szemléletét az újabb elméletek alakítják, miszerint a hatalommal szembehelyezkedő és a hatalmat kiszolgáló, “kétféle” hagyományt egyként veti el. Cséka György irodalomszemléletében a Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió, valamint Balla László és a József Attila Irodalmi Stúdió különbözősége csak látszólagos. Hiszen az egymással szembenálló létértelmezések valójában ugyanolyan alkotói módszer szerint, azonos formálással, problémátlan nyelvi megközelítéssel születtek meg.⁹³ Tehát mindaz, ami hagyományként a

⁹³ Vö.: Cséka György: *A kárpátaljai magyar irodalom (1988-1998) Megjegyzések a Semmi Könyveiről.*, Pannon Tükör, 1999/1., 51. Továbbá a következőket írja: “[A] hatalomnak ellenálló, ellene (szolidan) lázadó, ‘igazmondó’, ‘szolgáló’, ‘magyarságot őrző’ művek (Kovács Vilmos: Holnap is élünk c. regénye, Zselicki József, Vári Fábián László és mások művei) halálos csókban fornak össze azzal, ami ellen, amivel szemben megfogalmazták magukat (különválasztani e kétféle hagyomány alkotásait csak irodalmon kívüli – morális, politikai – szempontok szerint lehetséges), és a mérhetetlenül cinikus, a kommunista irodalompolitikát (túl sikeresen) kiszolgáló, vagy csak vele kompromisszumot kötő művek (Balla László ezirányú munkássága) magukkal rántják a feledésbe (ama korszak múltával) az egyébként ideológiájukban rokonszenves, igazukat, identitásukat megfogalmazó, ‘szolgáló’ alkotásokat.”

nyelv valóságra vonatkozó, megszokott terében hozza létre az olvasó és a mű “horizontösszeolvadását”, e szemlélet szerint egyszerűen folytathatatlan. Az így keletkezett űrben az új egyéni kezdemények sajátos jelenségére hívja föl a figyelmet. A művek esztétikai hatásának ez a jelenidejű érvényesítése másfajta megszakítottságot, illetve töredezettséget okoz. Természetesen az irodalom szolgálatként való megélését éppúgy elveti, mint a posztmodern technikák öncélú alkalmazását. Utóbbit Balla D. Károly ezirányú törekvéseire érti, elsősorban egy 1998-ban megjelent regényére, arra, amely lényegét tekintve egy irodalomelméleti tétel illusztrálásaként értelmezhető.⁹⁴ Viszont, hogy a régi “szolgálatosok” közül őt mégis megemlíti a kilencvenes években indulók frissebb hangjai között, azt is jelzi, itt egy újabb hagyományteremtő szándék kér teret magának.

Cséka György elsősorban Tandori Dezső iskolája nyomán tesz kísérletet a művek nyelv felőli problematizáltságára. Ennek az irányultságnak egyik ágát Bagu László bontja ki. Többnyire a hagyományosabb versformák, az idegenség nagyfokú átvétele, a nyelv valóságra vonatkozó természetének a felszabadítása érdeklik – de az erős retorizáltságot ugyancsak ebben a közegben érvényesíti.⁹⁵ Mindezt Pócs István és Lengyel Tamás kísérletei egészítik ki, de hamarost valamennyien áttelepülnek Magyarországra.⁹⁶

Ennek az irodalomszemléletnek a kárpátaljai megjelenésével egyidőben, és főként e “nemzedék” Budapestre való költözése után ad hangot a sürgős fölzárkózásnak Balla D. Károly. 1996-tól sorra megjelenő irodalmi publicisztikáiban, közéleti esszéiben a provinciális szemléletre mutat rá, elsősorban az “elavult” költői magatartásformák – “a Szerep” – elhagyását sürgeti. A József Attila Irodalmi Stúdió szellemi vezére még a Szovjetunió fennállása idején, a csaknem évtizedes irodalomszervezői és irodalmi munkássága révén jelentős tekintélyre tett szert, ezért az ő szemléletváltozása messze túlmutat az egyéni

⁹⁴ Vö.: Cséka György: I.m., valamint Cs. Gy.: *Szerkezet – regény nélkül, avagy a pucér király*. Véletlen Balett, 1999/1., 84-86.

⁹⁵ Bagu László 1999-től Magyarországon él. Eddig megjelent két verseskötetéről írt tanulmányom a *Hitel* 2001 augusztusi számában olvasható. Címe: *Élményválogatás. Az idegenségnek és a szójelentés felszámolásának az esélyeiről Bagu László két verseskötetében*.

⁹⁶ Kezdetben a *Véletlen Balett* c., Budapesten általuk létrehozott folyóirat köré tömörültek, de a kárpátaljinak meghirdetett lap az annak való deklarálásán kívül 1999 óta még nem tudott olyan “arcot” fölmutatni, amelyben egyszerre lenne fölismerhető a “kárpátaljiság” és az “új irány”.

érdekeltségen. Pécsi Györgyi figyelmeztet arra, hogy “a kárpátaljai magyar irodalom ma egyet jelent Balla D. Károly személyével”, amihez a magyarországi irodalmi közélet jelentősen hozzájárult.⁹⁷

“Balla D. Károly még a nyolcvanas évek végén is abban a hagyományos beszédmódban fogalmaz, amelyben az író egybeforrva a maga nemzeti közösségével, kisebbségével, annak legfőbb gondjait, érdekeit képviselve, mintegy a közösség nevében szólal meg” – írja Elek Tibor.⁹⁸ Alig néhány esztendő múlva Balla D. Károly már a kárpátaljai magyar irodalom kerékkötőjét látja abban, ha a szerző “megmarad kisebbséginek, sorsverésesnek, nyelvművelőnek, identitáspallérozonak, nemzetmentőnek.”⁹⁹ Tehát a felszabadulást, a szerzői kiteljesedést ezen gúzsok lerázásától várja, a mű esztétikumának létrejöttét a közösségi gondok és problémák elhagyásával szeretné elérni. Úgy véli, ami a nemzet, vagy a nemzeti kisebbség századvégi gondjaként jelentkezik, az elsősorban politikai, társadalmi, szociális stb. gond, vagyis az avval foglalkozó szakmai intézmények hatáskörébe tartozik. Mindazt, amit eddig létrehozott, annak eszmei tartalmaival együtt megtagadja, egészen pontosan: hátat fordít neki, és mindössze egy szerepnek, egy lehetséges megszólalási módnak tekinti, ami egyébként mára már el is avult. És az irodalomszervező programját a versben beszélő nagyon hasonló módon látja (Balla D. Károly: *Fordul a föld*)

mit magamra vettem lefeszlik rólam
csak bolyongok egyre szállongó hóban
szerepem elhagy vagy én hagyom el őt
nem hiszem ma amit hittem tegnapelőtt (...)

megizzadt hátamon vacog az ingem
ösvények mutatják el csak el innen
előttem jártak a legnagyobb törpék
magamat kerülném ha szembejönnék

⁹⁷ Pécsi Györgyi: *Mi vesz el az egységben?* Kortárs, 2000/10-11., 101.

⁹⁸ Elek Tibor: *Akinek arcára fagyott a dacból vállalt misszió. (Balla D. Károly: Kis(ebb)ségi magyar skizofrénia)* In: *Helyzettudat és önismeret.*, Felsőmagyarország Kiadó – Tevan Kiadó, 1997., 172.

⁹⁹ Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái.*, 214.

Ez a meghirdetett program a Grendel Lajos, Tózsér Árpád és mások nevével jegyezhető irodalomszemlélet szövegkörnyezetébe kívánja helyezni a kárpátaljai magyar irodalom ügyét. Pécsi Györgyi az említett szerzőkön kívül Cs. Gyimesi Éva gondolatainak a megismétlését is érzékeli ebben a “megújulásban”. Azt is kiváló érzékkal veszi észre, hogy miközben ez a figyelemfelkeltés a magyarországi népi irányzat “elvárásainak” a megtagadására szólít fel, ő maga a posztmodern elvárás utcájában sétál.¹⁰⁰ Ebben az újabb igazodásban látja a fáziseltolódás megszüntetésének a lehetőségét. Csakhogy az újabb törésvonalak által kialakulóban lévő újabb regionalitásokon (kánonokon) belül a minőség értékversengése mit sem változik. Nagy a valószínűsége annak, hogy azon belül az értékrangsor kialakulását ugyancsak a markáns egyediség, a sajátosság megkülönböztető jegyei fogják döntő módon befolyásolni. Vagyis ahhoz, hogy a szerző kimagasló eredményeket érjen el, nem feltétlenül szükséges közösség-, nemzet- vagy kereszténységtagadónak lennie. Az élet valóságának a problémáitól való túlzott elfordulás, ugyanakkor a szövegvalóság szövegproblémáiba való kizárólagos beletemetkezés nem a szabadságot hozza magával, hanem sokkal inkább a művek könnyűsége, súlytalansága felé vezet. A “közösségelvű” és a “szabadságelvű” irodalom szembeállításával kapcsolatban Gáll Ernőt idézhetjük: “vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszerre?”¹⁰¹

A legújabb törésvonalak körül kialakulóban lévő legújabb jellegzetességek megítélését némileg akadályozza az időbeni közelség. A kellő távlat hiánya miatt inkább csak jelzésszerűen érdemes szólni róluk. Amennyiben “a magyar irodalom története(i) egyúttal mindenkor a magyar regionális irodalmak története(i) is”¹⁰² – amint arra Szirák Péter figyelmeztet – úgy az ezredvégen tapasztalható irodalmi tendenciák határokon túlmutató értékei ennek az ellentétjét is bizonyítani kezdik. A szövegirodalom legkülönbözőbb változatai és a hagyományként értett valóságelvű irodalom “elkülönbözése” a nemzetiségi irodalmak régióin belül ugyancsak hasonló képet mutat a magyarországi újraszituálódással.

¹⁰⁰ Vö.: Pécsi Györgyi: I.m., 103-104.

¹⁰¹ Vö.: Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. Im., 26-27.

¹⁰² Szirák Péter: I.m., 39.

Kárpátalján összefonódás mutatkozik a helyi magyar irodalom intézményesülési folyamatainak a lehetőségei, valamint a mindenkori egzisztenciális érdekeltség között. Ami a pártállam fennállása idején az ideológia kiszolgálásában nyilvánult meg, azt a századvégen a tőkeviszonyok kiszolgálása váltotta föl. Csak nem ez a változás hozta magával a kisebbségi létszemplélet cseréjét is egyben? A megváltozott egzisztenciaszemlélet hozza létre az újabb irodalomértést?

A század- és ezredforduló idejére a kárpátaljai magyar irodalom szembeötlő sajátosságaként jelentkezik az a tendencia, hogy az egyes szerzők nem lakhelyük szerint tekintik magukat kárpátaljainak avagy magyarországinak. A korábbi közös létélményüket véve alapul a Magyarországra költözötteket a Kárpátalján maradt barátaik továbbra is hasonló létszempléletűnek látják. Akik pedig az ország bármely pontján folytatják tovább a munkásságukat, kárpátaljai kötődésüket mindegyre jobban kivallják, szívesen hangoztatják azt.¹⁰³ “[V]áltozatlanul kárpátaljai költőnek tartom magamat. Az indulataimat, látásomat, a megélés mohó s ingerült természetét otthonról hoztam. Problémalátásomat is. Érzelmi tapadókorongjaimat is” – vallja Finta Éva. Mindez épphogy nem a kárpátaljai magyar irodalom megszűntére utaló jel, hanem az ellenkezője. Újabb bizonyíték arra, hogy a kárpátaljaiság a századfordulón is létezik, mégpedig a régió irodalmának az újraértését szorgalmazza. Nyilván a határok légiesedésével járó jellegzetesség ez, ami arra int, hogy a földrajzi térség határvonala nem esik egybe a régió irodalmának a határával; a kisebbségben született alkotások korábban is úgy tartoztak a régióhoz, hogy közben az egyetemes magyar irodalmat gazdagították. Ez most mégis minőségi elmozdulást jelent. Az mozgatná az irodalmat, ami nincs?

Másfajta törésvonalakat rajzol ki a századvég, a belső osztódás is hangsúlyozza a különbségtételeket, (differenciáltabbá) mássá teszi az irodalmi szándékú megszólalást. A Kovács Vilmos valamint a Forrás nevével jegyezhető hagyományfelfogás és közösség szemlélet nem számolta föl a korábbi elképzeléseit. Mind az irodalmi esztétikában való gondolkodásának, mind a tágabban értelmezett irodalmiságának a hatása, még ha nyomaiban is, de érezteti létét. Úgy kötődik a magyarországi nemzeti kánonnak is mondott közösség szemléletű irodalmi eszményhez, hogy közben már a kialakult kárpátaljai jegyeit is

¹⁰³ Ezt igazolják a *Véletlen Balett* köré tömörülő kárpátaljaiak, vagy a fent idézett Finta Éva, vagy a 2000-ben önéletrajzi regénnyel jelentkező Györke Zoltán. Az 1989/90-es változások idején megélenkült szellemi-irodalmi élet hasonló reakciókat váltott ki másokból is.

őrzi. Összegződik az egészszel, de nem olvad föl benne. (Integrálódik, de nem asszimilálódik.) Ezzel szemben fogalmazza meg magát a fõnt említett legújabb igazodás. Ez egy másik magyarországi kánonba igyekszik átléptetni friss eredményeit, miközben a posztmodern kárpátaljai meghonosítását tekinti legfõbb érdekének és feladatának.

(8. Belül és kívül) Az egyén és a közösség egymáshoz való viszonya még mindig fontos kérdése a létbevetettségnek. A nyelvi megelőzöttség új tudása, valamint a kultúra meghatározó és irányt mutató hatása ugyancsak alapvetõ módon befolyásolja a létszemléletet. A nyelv közösségi, párbeszédés (diskurzív) természete és egyéni, egyenkénti birtoklása egymástól elválaszthatatlan módon tartja fenn az egyént és a közösséget. Ezért az “egészben-a-rész” otthonvilágot jelentõ biztonsága, és a “részben-az-egész” felelõssége egyszerre képez morális és esztétikai értéket az irodalmi mûben. “Az egészben-a-rész érzése nélkül senki sem tudná az életét komoly ügynek szentelni. Ugyanakkor életünket többnyire részben-az-egészként éljük meg: a mindennapi tapasztalás világában meg kell maradnunk külön egyénnek.”¹⁰⁴

Így épül be a nyelvbe a mindenkori történelmi helyzet, a népelet milliónyi apró pici rezdülése. Az évszázadok során így kristályosodnak ki a legszebb fordulatok, a legszebb nyelvi felszíkrazások. Valószínûleg ezt látják az idegenek, akik a magyar nyelvvel, a magyarság lelkületével behatóbban megismerkednek. Nyilván ehhez hasonlókra gondolhatott a fentebb emlegetett Jean Pierre is, mikor a szavainkon található redõkrõl beszélt. Grétsy László pedig *A mi nyelvünk* címû reprezentatív kiadványban egy másik idegent említ meg, aki a magyar nyelvet már-már az egekbe emeli. Sir John Bowring azt mondja, hogy a magyar nyelv “olyan, mint egyetlen darabból álló terméskõ, amin az idõk viharai még csak karcolást sem ejtettek”.¹⁰⁵

Jó ezt hallani, jó, ha ilyen tömörszerûnek, egységes (monolitikus) erejûnek mutatkozik a magyar nyelv, ez azt jelenti, hogy az a bizonyos belsõ kohézió még mindig érezteti a hatását. Ám ami kívülrõl nézve csodálatot vált ki, az belülrõl szemlélve aggodalmakkal

¹⁰⁴ Northrop Frye kifejezéseit Pásztor Péter fordításában használom. In: Northrop Frye: *A biblia igézetében. Esszé, prédikáció, interjú*. Válogatta és szerkesztette Fabiny Tibor, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995., 26.

¹⁰⁵ *A mi nyelvünk. Íróink és költõink a magyar nyelvrõl*. Válogatta, szerkesztette és a kötetet a szerzõk életrajzi adataival kiegészítette Grétsy László. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000., 10.

terhes. Az a rendkívüli rombolás, amit szavaink értelmén elvégzett a huszadik század, nem csupán a magyarság sérelmeire, igazságtalan feldarabolására utal, de figyelmeztet is: a “közös ihlet” mindennél előbbrevaló. A nemzet: közös ihlet – mondta József Attila. Ennek a gondolatnak az ébren tartása mélységesen irodalmi ügy, merthogy aligha léteznek irodalmon kívüli ügyek. És hogy ez a közös ihlet mennyire természetes módon tör fel az emberből, hogy ez mennyire belső igényként él a szerzőkben, azt Kárpátalja irodalma kiválóan meg tudja mutatni. A szélsőségek egymáshoz való közelítése, a rész és egész egymást kiegészítő természetének a föltárása, a rombolás és elbizonytalanítás könnyűsége helyett az építés nehézségének a vállalása megtermi a legnagyobb műveket is.

A kárpátaljai magyar irodalomnak a kialakulása egy népcsoport magára maradottságának az ösztönös megnyilvánulása is. A szovjet idegenségre adott válaszként való megfogalmazódását és értékeinek a létrejöttét kiválóan meg tudja magyarázni Németh László gondolata: “Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkozni magyar alkotásokon, amely sok idegen művön is gondolkozott”.¹⁰⁶ Ez pedig az idegenségre adandó válasz mostani programja is lehet, merthogy mind az egyéni, mind a közösségi sajátosság megmutatkozásának a lehetőségét is magába foglalja.

¹⁰⁶ Németh László: *A kritika feladatai*. In: N. L.: *Sorkérdések*. 1989., 50. Idézi Görömbei András: *A poétikai én változása Csoóri Sándor költészetében.*, Studia Litteraria, Debrecen, 1997., 24.

B. I. Alkotói pálya és világgép összetartozása

Kovács Vilmos életművében

(1. Egy szimbólum és helyi környezete) Ha Kovács Vilmos életművét és az életmű jelentőségét egyetlen szóval kellene csak megjelölni, sokan választanánk azt, hogy út. Ez a szó kiválóan föl tudná tárni a *Holnap is élünk* című regény alapvető gondolatát, és a *Verecke* című költemény haza-fogalmára is utalna. Ez a szó megidézné Kovács Vilmos emberi kálváriáját, amit meg kellett járnia, mert az igazság és a kárpátjai magyarság nevében fellázadt a szovjet ideológia ellen. Bevilágítaná azt a pályát, amely elsősorban a trianoni határ létezése miatt formálódott abszurd módon, azt a pályát, melynek kezdete és végállomása Gát és Fót közé esett. Kifejezné azt a belső változást, amit az egyes művek tárnak az olvasók elé. Jelképe lenne a szerző szemléleti módosulásainak, létértelmezésének, amely a fokozatos felismerések láncolatából tevődik össze. Magába foglalná azt a merész vállalkozását is, amely elvezette őt a magyarság eredetének a vizsgálatához.

Nem csekély az a távolság, amit a szerző megtett. És a baloldali ideológiától terhelt költői megszólalástól a honfoglaló magyarság nyelvi eredetének a tudományos igényű föltárásáig mindössze húsz év állt a rendelkezésére.

Az út kiváló szimbóluma ennek az életműnek. A pálya pedig, amit Kovács Vilmos alkotói és emberi szemléletmódosulásából állíthat össze az érdeklődő, példaértéket hordoz magában. A lázas igazságkeresés, a kényszerű nyugtalanság – a költői személyiség alakuló világlátását mutatják. Hiszen a költészetfelfogás és a személyes, emberi célok együtt alkotják a szerző munkálkodásának eredményét. A felismert feladat teljesítése maga az élet értelme. Somogyi Gábor nevű regényhőse szerint ez a feladatteljesítés az út megtétele is egyben, és minden embernek van útja. Ám a példaértéket mégsem ez a filozófiája adja, hanem a pálya ívelése. Annak a tisztázása, hogy mekkora súlya van a nemzeti hagyománynak és a kultúrának. Hogy ki-ki ezen belül gondolkodva, ezt gazdagítva, csakis ezen keresztül juthat el a legszebb emberi magaslatokig.

Ezt a gondolatot nem az egyes művek külön világa sugallja. Sokkal inkább valamennyi alkotás egyidejű szemlélésekor válik érzékelhetővé ez az eszme. Sőt, ennek a gondolatnak a föltárulásában még egy nagyon furcsa ellentét is megmutatkozik. Az, hogy az egyes műveken belül a kor marxista világlátásáról maga a gondolkodásmód árulkodik, viszont a poétikai én hangváltozása ettől való fokozatos eltávolodást jelez. Mígnem az igazság nevében

nevezése és a valóság kendőzetlensége miatt rendszerellenessé nem minősítik Kovács Vilmos magyarságát.

Így jönnek létre azok a rövid belső ívek, amelyekből összeáll az életmű végén a megváltozott világlátás. Ennek egyik legszebb példája az első (*Vallani kell*) és az utolsó (*Csillagfényénél*) verseskötet között kimutatható elmélyülés, a létérzékelés korfüggő drámaisága. A legharsányabb kötettől (*Lázás a Föld*) a regény szenvedélyességéig vezető felelősségérzet is fontos lépcsőfok a szemléleti fejlődésben. A regény tapasztalatai és az utolsó verseskötet számvető jellege között is felfedezhető az út. De mindennél merészebb az az ív, amit a *Csillagfényénél* című könyv, valamint a nyelv- és őstörténeti írásokat tartalmazó *Kik voltak...?* című tudományos munka között lehet érzékelni. Valójában a kiindulópontból való elrugaszkodást nem is egyetlen könyv, a *Csillagfényénél* biztosítja. A kiindulás helyét az az egész külön út kínálja, amely Kovácsot a nyelvi műalkotás belső törvényszerűségeinek a felismeréséig elvezette. És ez az a pont, ahol egy merész szándékkal nyelvünk eredetének a vizsgálódását is hozzá lehet csatolni az életmű első felének a tanulmányozásához.

Ez a nagyszabású mű csak az út végállomása miatt kerülhet a tanulmányozás látóterébe. Csupán csak azért, hogy az utolsó pályaszakasz, a munkálkodás utolsó hat-hét esztendeje ne lebegjen a bizonytalanságban. A *Kik voltak...?* című összefüggő tanulmánygyűjtemény értékét megállapítani szaktudósi feladat. Ám ezzel együtt van elég indok a szépírói és a tudományos tevékenység összefüggéseinek a megemlítésére. Az a tény pedig, hogy ezt a művet a háború utáni Kárpátalja legnagyobb szellemi teljesítményének tartják¹⁰⁷ – önmagáért beszél. És Kozma Endre, az ezer oldalt is meghaladó Kovács Vilmos-kézirat gondozója az életművel kapcsolatban ugyancsak a szerző egyetlen pályájáról beszél. A *Kik voltak...?* előszavában hangsúlyozza, hogy a barátok és a családtagok is azt hitték, Kovács Vilmos letért “a számára kijelölt, a neki adatott útról”.¹⁰⁸ Ezt azzal magyarázza, hogy a tudományos pályaszakazon már senki sem tudta a költőt követni.

Így vált Kovács Vilmos az út végére szobatudóssá, amit a fiához írt levelében igen szégyellt. Ennél a pontnál pedig nem lehet említés nélkül hagyni egy nagyon kézenfekvő képzettársítást. Hogy a korábbi harcos szerző, amint a külvilágtól kényszeredetten félrevonul,

¹⁰⁷ Vö.: Kozma Endre: *Előszó*. In: Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások. A honfoglaló magyarság kialakulásáról*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997., 16.

¹⁰⁸ Kozma Endre: I. m., 14.

szinte megvalósítja a “nem-cselekvés” ősi kínai filozófiáját: az Út és Erény könyvét létrehívó, költészetbe foglalt bölcsességet. Pontosabban azt az életbölcseletet, amely az Út és Erény könyvének az alapjául szolgált: az erkölcsileg helyes út filozófiáját. És a kárpátaljai magyar sorssal szembesült alkotó magatartását ennek a bölcseletnek a szó szerinti értelmezésével magyarázták a barátok és tanítványok egyaránt. Ma sem lehet másként tenni. Kovács Vilmos korának az összes ideológiai megtévesztésével, saját tévedéseivel együtt is gondolkodásában erkölcsileg helyes utat járt be.

Az egész életmű felől, a küldetéstudat felelősségét is alapul véve mindennél jobban mutatja magát a bartóki út, a bartóki modellel vont párhuzam. Kovács Vilmos így a kárpátaljai magyar út jellegzetes példamutatója.

A szerző személye, életvitele és gondolkodása rendkívüli közelséget mutat a műveiben létrehívott valósággal. Húsz évi munkássága során ez mit sem változott. Ellenben a valóság nyelvi újraformálásában, mind hitelesebbé tételében, az igazság kimondhatóságában már nagy utat tesz meg a költő. Művészi fejlődése lenyűgöző ráébredéseket mutat. Ennek részletezése nélkül nem is lenne érthető Kovács Vilmos szellemi felemelkedése, úttörő és útmutató értéke a kárpátaljai magyar irodalomban; példaértékű hitele az irodalom személyiségformáló és ezáltal világalakító szerepében.

Az életmű kevés esélyt mutat, hogy korszakokra bontva tárulhasson föl a sajátsága. Még akkor is, ha jelentős változásokat lehet tapasztalni az egyes művek megformálásában. A műfaji különbözőségek hiába kínálják mindennél jobban ezt a lehetőséget, inkább célszerű a belső összefüggések nyomán haladni. A változásokban megmutatkozó “út” érzékelését a művek időrendi megjelenése kínálja. És ez nem jelenti azt, hogy a korszak szót használaton kívülre kellene helyezni. Csupán a kiötölt, merev határok felállítását szeretném elkerülni.¹⁰⁹

(2. A szülői példa ereje és a Vallani kell indíttatása) Kovács Vilmos alkotói világlátásának későbbi összetettségét már az első verseskötet jelzi. Ezt valószínűleg akkor is érzékelte volna az olvasóközönség, ha nem e sajátos korban és környezetben jelenik meg a *Vallani kell*. Persze az akkori kárpátaljai viszonyok között, 1957-ben, nyilvánvaló, hogy nagy irodalmi

¹⁰⁹ Kovács Vilmos életművének egy sajátos áttekintése már megjelent a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 1999/1. számában. A *Bomló század tébolyában Gát és Fót között* címet viselő tanulmányomban sem bontottam korszakokra az életművet. Abban a dolgozatban a recepció vélemények párbeszédbe állítása mellett, majdnem a teljes Kovács Vilmos-bibliográfia is megtalálható.

sikereket ért el a kötet. Még most is érezni a költői hang mögött rejlő tartalékot. Szenvédélyt ígért az és lendületet sejtetett, a művészet semmivel sem pótolható erejét. Ez pedig már önmagában is értéket jelent, előrevetíti a későbbi költői világkép rétegzettségét, mélységét, egyetemes távlatának a lehetőségét.

Az összetettség jelzesszerűségét viszont hangsúlyozni kell. Ugyanis a *Vallani kell* első olvasásakor leginkább a falu idilli megéneklése az, ami feltűnik. A bukolikus jelleg dominál a legtöbb költeményben. Ezekhez igazodnak azok a versek, amelyek a háború után felépült szovjetrendszer nagyszerűségét mutatják. Nyilvánvaló a népköltészeti hatás, ám a folklór valódi erejét a költő ekkor még nem fedezte föl. Megmarad a népdalszerű hangulatoknál. A népköltészeti alkotások nyelvi-gondolati csiszoltságának a mibenlétét nem is keresi. A kor és a rendszer nagyszabású átalakításai közepette csak később juthat el az igazság mélyebbről eredeztethető boncolgatásáig.

Semmi sem tudná indokolni, hogy a költő családi hátterét és a művek világát egymásba vetítse az érdeklődő, de Kovács Vilmos esetében ez korántsem ilyen egyszerű. Ő ugyanis a műveiben felnövesztett énjének a hitelességét lépten-nyomon a származásával támasztja alá. Szinte mozaikszerűen áll össze egy olyan család képe, ahol az apa baloldali nézetei alapvetően meghatározzák a kis közösség tagjainak sorsát. Folyton visszatér a harminchárom évesen elhunyt anyja, ezzel párhuzamosan pedig a fölnevelő nagymama képe, és a mindent eldöntő szegénységé. Négy verseskötetének a világából, a regény számos motívumából és a *Kiskarácsony* című elbeszéléséből szinte hajszálpontosan egymásba illeszthetőek a részletek. Az egyes elemek megmagyarázzák egymást, és körberajzolják az említett család életét, a sorsát.

Ez a származás jelenti a legnagyobb élményt. Ezért nem is az a fontos, hogy a ténszerű valóságot és az arra való folytonos hivatkozást mindig megfeleltessük egymásnak. Az "igaz" és a "valódi" közé amúgy sem egyszerű választóvonalat húzni. Arról nem is beszélve, hogy megkülönböztetésüket sem mindig a ténszerűség segíti elő. Ennek a felismerése később Kovács Vilmos gondolatiságát is alakítja, módosítja az alkotói pályát. Ám az indulásnál még csak egyetlen igazság létezik, az apa igazságérzete.

A családfő állandó internálása, a bebörtönzése a későbbi költőben kitörölhetetlen nyomot hagy. Az apának a hitétől való eltántoríthatatlanságát pedig követendő példaként értelmezi. Ezt a következetességet, a kitartást emlékként, hagyatékként fogja fel, és az "elv"-hez szorosan kötődő ateista világlátást is. Az Istent tagadó létszemlélet állandó problémát

jelent a számára, számtalan helyen foglalkozik a hívők magatartásával. Az egész költői életművet a materialista világnézet fogja át. Ez alól csak a *Testamentum* képezhet kivételt.

Mindezek után válik érthetővé, hogy mi alakítja a *Vallani kell* világát. A családi indíttatás, az apai példa felkarolása hűséget és az igazság követését is jelenti egyben, az egyetlen helyes utat, az erkölcsileg megfellebbezhetetlen magatartást. Ezt fontos újra hangsúlyozni, mert a marxizmus ideológiája és az arra építkező szovjetrendszer is az igazságosságot hirdette meg, a szociális egyenlőséget. Az eszme követésével pedig “természetesen” együtt járt a keresztény hit megtagadása, a “kizsákmányolást” segítő egyházi hatalom “leleplezése”. Ami tehát Kovács Vilmos gondolkodásában erkölcsi makulátlanságot jelent, nem azonosítható a rendszer politikájával. Bár ez a rendszer magát ugyancsak hasonló makulátlanságban igyekezett feltüntetni. A kettő szinte végesvéig egybecseng az életműben, ám ennek ellenére érezni kell a különbözőséget. Ráadásul ez a rendszer úgy segítette a költő szemléleti formálódását, hogy Kovács még egy hosszú ideig észre sem vehette annak torzulását, elhibázottságát. Az ok a családi indíttatás, az apai példamutatás mellett a tudás hiányával magyarázható. A példa erejének, varázsának a megkérdőjelezéséig csak tudásának bővülése, szemléletének a kiszélesedése után juthatott el a költő. Jóval később döbben rá: ami a léttudat kiterjeszkedését jelentette és alkotói fejlődését is előmozdította, az valójában tévút volt a számára. Ezért az első két kötet ideológiai sematizmustól is terhelt beszéde más is, több is, mint a szovjetrendszer dicsérete. Ezért Kovács Vilmos “vallomástevő” elhivatottságát hiba lenne a hatalom kiszolgálásával azonosítani. A *Vallani kell* kötetcímadó vers sokkal inkább indíttatás, indulás és ars poetica is, amelyben könnyű feltalálni a későbbi nagyfokú személyesség csíráját.

Szívem volt már, amikor a Kínai Nagyfalnak
nekidült a Történelem erős, roppant válla
s éreztem, hogy nagyapám meg apám is ott állna,
hol az ember sorsa most a becsületen dől el.
Vallani kell...

Tiszta szívvel és fedetlen fővel
állok, ahol ők állnának és megvallom Neked:
utamnak egy októberi napon adtak nevet
(...)

Nem hódoltam soha még se istennek, se nagynak; –

célom, hogy a névtelennek olyan nevet adjak,
ami igaz... s hogy azt, amit mondok vagy leírok –
piros szívek gyűjtsék össze, ne sárga papírok.

A lendületes kezdés és a beszéd mögött fölsejlő erő a kárpátaljai magyar irodalom kezdeteinek értékes része még akkor is, ha a lelkesültség egybecseng a kor aktuálpolitikájával. A művészi érték létrehozójának a gondolkodásában föllelhető eszmeiség nem lehet kizárólagos hatással a megítélésénél,¹¹⁰ de az is tévedésekhez vezetne, ha Kovács Vilmost született ellenállóként láttatná bárki is. A hatalommal később valóban szembehelyezkedő magatartását kár lenne már a pályakezdekor megsejteni. Az viszont méginkább szükkeblűségre vallana, ha például több “beadványát” meg “magyarázkodását” a hatalommal való együttműködésének a bizonyítékaként értelmeznénk.¹¹¹ Kovács Vilmos egy abszurd eszmerendszerre épülő világhatalom és egy abszurd helyzetbe került nemzetész rendkívül bonyolult életterében kísérte meg a lehetetlent. Azt, hogy felismerte a művészet függetlenségében annak hitelét, és ezzel a tudattal szerette volna kimondani saját létének az értelmét és tapasztalatát. A megszólalás felelőssége révén súlyos közösségi gondok is felszínre kerültek, és ezzel a szovjet rendszer magyarságsorvasztó nemzetiségi ügyeire terelte volna a figyelmet. Ehhez persze hosszú út vezetett el. Mert a belső utak a leghosszabb távolságok – mondhatná akár Somogyi Gábor is, a *Holnap is élünk* hőse.

A *Vallani kell* című kötet volt a kiindulópont. Ezen belül pedig a legjobb példa erre az a költemény, amely igencsak magányos a sok-sok hangulat- és helyzetjelentés között. A *Színkeresés* címet kapta ebben a könyvben, és a *Festőknek* ajánlást. Pál György is rámutatott arra, hogy mennyire jellemzi ezt a kötetet a festői látásmód.¹¹² Az olyan versek, mint az *Őszi*

¹¹⁰ Vö.: Tamás Attila: *Rendszerek, eszmék, művészetek...* Hittel, 2001/3., 89.

¹¹¹ Kovács Vilmosnak például az egyik önéletrajza is a kor politikai és társadalmi elvárásai szerint készült. Hangsúlyosak az ilyen mondatok: “1969-ben Uzsgorodon jeles diplomával végeztem el a Marxista egyetem hároméves általános politikai tagozatát.” – In: *Kik voltak...?*, I.m., 540. De a legkirívóbb példa az a bizonyos “beismerő vallomás”, amit *A nagy valóság* címmel jelentetett meg a Zakarpatszka Pravda (Ungvár) 1975. február 25-i számában. Megalázó, kierőszakolt magyarázat ez, a súlyosan beteg Kovács Vilmos térdrekényszerítésének egyik dokumentuma.

¹¹² Vö.: Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)*, Nyíregyháza, 1990., 62.

séta, Kettőnk titka, Őszi színfoltok, Élő színek, Őszi reggel stb. valóban ezt mutatják, ám a *Színkeresést* hiába rendeli ezek közé a szerző. Természetesen ezt is a poétikai én formálja meg, de a költemény magvát képező sorok kiválnak, és a *Vallani kell* egyetlenegy versével sem mutatnak rokonságot. Amikor Szokolczay Lajos ennek a kötetnek a bemutatásakor Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Ratkó József, Buda Ferenc falu-élményét hozza kapcsolatba ezzel a verssel, az Kovács Vilmos költői értékét is nagyon pontosan jelezni tudja.¹¹³

A *Színkeresést* a szerző az 1968-as *Csillagfény*nél című kötetébe is fölvette. A versen végzett változtatások pedig egyértelművé teszik, hogy a szerző költészetről vallott elképzelései milyen irányt vettek.

Ami már induláskor kézközben volt, azt a zajló világ változásaiban, a “Történelem” nagyszabású átalakító erejében kereste a költő. Ezért a *Színkeresés* első változatánál még a legszebb sorokat is sok-sok fölösleges magyarázat fonja körbe. Viszont a *Csillagfény*nél versei közül ennek a költeménynek egy nagyon tömör variánsa ragadja meg a figyelmet. A *Vihar* címet kapott vers már egyértelműen utal arra, hogy a megformálója fölfedezte a legnagyobb teremtő erőt: a nyelv hatalmát. És ez nagyon-nagyon lényeges eredmény.

megreszket a zárt ajtó,
elsárgul az ablak.
Mérföldjáró zivatar
csörtet át a kerten,
egy félvállú szilvafa
áll nyakatekerten,
zöld gyümölcsöt szüretel
a vihar a fáról,
mohos vályú víztükrét
rücsközi a zápor (...)
lucskos szárnyal a kotlós
a vihar után csap,
lábnyomait rajzolja
a sárba a csirke,
s mosolyog a karón egy

¹¹³ Vö.: Szokolczay Lajos: *Két portré*. Tiszatáj, 1969/2., 130.

négerfejű szilke.

(3. Propaganda és ateizmus. A Tavaszi viharok terméketlensége) Ami a bemutatkozó kötetben költészetidegen volt és a szemlélet szükösségére utalt, az a *Tavaszi viharok*ban tovább folytatódott, s így válságos helyzetbe került. A második kötetben még jobban szembeötlik, hogy a világlátás eszmeiséghez és ideológiához való kötöttsége milyen mértékben gátolja a létfeltárás hitelességét. És ezen csak a lendület tud valamelyest változtatni. A beszélő magával ragadó hangját csaknem külön értékeli a befogadó, mert a gondolatok sok helyütt hiteltelenül lebegnek.¹¹⁴ Ami a vers megformálásában úgy kér teret magának, hogy azon érezni például a híryanag eszmei befolyásoltságát, nagyon olcsóvá teszi a költeményt. Ide tartozik a Lajka kutyáról szóló vers, a *Csillagok között*, vagy a névtelen katonáról szóló képzelgés.

Mindez persze szót sem érdemelne, csakhogy Kovács Vilmos költői világának a tágulásában a közvetítettségnek roppant nagy szerepe volt. Az egyes versekben az aktuálpolitikum sosem valami felismerés eredménye, hanem egy-egy magyarázat hangulatának a továbbvitele. Viszont ami a bemutatkozó kötetben többnyire naiv színezetet öltött, az itt már erősen ideologizált formában terjeszkedik. Érezni, hogy a beszélő fogékony a propagandaízű magyarázatok elsajátítására. Később ezért tud olyan határozottan és nagy hangon szólni, kiabálni “az igazság” nevében. De a *Tavaszi viharok*ban még csak a pozitív átalakulások hangsúlyozásában merül ki a véleményformálás ideologikuma.

Elsősorban a falu életében bekövetkezett változásokat látja a szemlélődő költő. Számára a szegénység és a gazdagság kiegyenlítése az, ami megfellebbezhetetlen bizonyítéka a rendszer igazságosságának. Az ifjú Kovács Vilmos férfivá érése és a falu legszegényebb rétegének – ahová az ő családja is tartozott – a felemelkedése egy időszakra esik. Ezt a szerző úgy éli meg, hogy az új kor, a szocialista rend hozzátartozik az ő emberi kiteljesedéséhez. Számára ez mindennél ékeőbb bizonyítéka annak, hogy az édesapa hite igaz hit volt. Hogy az az eszme, amiért az édesapa küzdött egész életében, mennyire életközeli és életrevaló. Hátborzongató a hasonlóság az örökségként értelmezett apai életcél és a szovjetrendszer

¹¹⁴ Fodor Géza Kovács Vilmos első kötetével kapcsolatban mondja: “Reciprok módon e kötetben a koherens versteremtő erő, a költő személyiségét, tehetségét előrevetítő szuggesztív hangvétel a tartalomnál jóval relevánsabb.” F. G.: *Egy lakhatóbb világ felé. Arcképvázlat Kovács Vilmosról*. In: Kovács Vilmos: *Testamentum*. Intermix., Ungvár – Budapest, 1992., 134.

propagandájában megmutatkozó világ között. Mi sem természetesebb tehát, hogy a költői hivatás, az alkotói pálya és az Én feladatainak a kijelölése erkölcsi tisztasággal csatolja magához az állam politikai törekvéseit.

Ez magába foglalta a gondolkodás leegyszerűsödését és a szemhatár szűkülését. Csak látszólag mutatott szélesedést a világlátás átvétele, valójában mindez a költészeti kiteljesedés ideológiához kötöttségét jelentette. De Kovács Vilmos ösztönszerűen és következetesen ismeri föl a tévutakat. A *Tavaszi viharok* megjelenése után már nem látja folytathatónak a furcsábbnál furcsább gondolati ötvözeteket. Ebben a kötetben viszont megkísérelte még azt is, hogy a magyar történelmi múltat és a marxizmus eszméjét egymáshoz illessze (*A munkácsi várban*).

Groteszk és szívszorító ennek a poétikai ének a törekvése az első két kötet megjelenésének idején. Az olvasók tisztában voltak azzal, hogy egy megalázott és meghurcolt magyar közösség tagja szólal meg ezekben a versekben. A legtöbben pontosan tudták azt, hogy ez a hang egy olyan magyar közösségé, amelyiknek alig van esélye a megmaradásra. A nagy Szovjetunió “internacionalizmusa” hosszú távon még a nyelvének a felszámolását is kilátásba helyezte. A kortársak közül pedig a többiek, akik szintén irodalmat szerettek volna létrehozni ezen a vidéken, alig tudták feljebb tornázni magukat a klapanciákon. Ilyen körülmények között jelentkezett ez a költő, akinek a hangja egyértelmű tehetséget árult el. A *Vallani kell* reményt sejtetett, de a *Tavaszi viharok*-ban máris egyértelművé válik, hogy tudás és tájékozódás hiányában az alkotó könnyen propagandaízű igazságok pufogtatójává egyszerűsödhet. A szellem lefojtása – mutatja a második kötet – előbb-utóbb megöli a költőt. Az ideológiai befolyásolás pedig bárhová elvezetheti, csak nem a hiteles esztétikai érték létrehozásához.

Ennyi gúzs már elég is lett volna a költői elsorvadáshoz, ám az ateizmus még tovább szaporította a gúzsok számát. Merthogy ez is hatott, az ateizmus is családi, világszemléleti hagyományként öröklődött át. Tovább gyorsult hát a léttudat deformálódása. A szellemi-lelki hagyatéknak az ateista oldala ugyancsak kiteljesedhetett a “szovjet valóságban”, a jelszavak igazságában. A *Kiskarácsony* című elbeszélés kisfiú hősében igen érzékletes módon sikerült Kovács Vilmosnak bemutatnia, hogyan válhat valaki gyerekként “leninistává”. Hogy a keresztény hit gondolköre miképpen helyeződhet át a hit szó hétköznapi jelentéstartományába. Az elbeszélés önéletrajzi fogantatása nyilvánvaló. Ezért van az, hogy a *Tavaszi viharok* kötet címadó versében, amikor megszólal a beszélő, természetesen “eretnek”

és párthú gondolatokat terjeszt – viszont a hangja mégis magával ragad. A tehetség nyers szenvedélye áttűnik a közvetítettségben fogant ideológiai torzulásokon.

Nem tudok nótát. Hamis ha szól a lant.
Elnyűtték húrját szép fehér ujjak.
Nem kell a verkli, a sárgult kottalap.
Nem húzok tornyot romokból újat. (...)

Nem tudok nótát. Nem nóta kell neked,
de vihar, amely tombolva lázad,
s fehérre mossa megrettent lelkedet,
hogyan beleférjen e roppant század.

Hogyan beleférjen az új hit, az egek
titka, hogy szolgálj legyen az atom...
Nem tudok nótát... Lantosod nem leszek,
de érző lelkem – azt neked adom.

Jól kivehető, hogy az “új hiteknek új dalait” meghirdető költői magatartást is aktualizálja. A kötet számos helyén hangsúlyozódik a felforgatás sürgősségének az igénye, és a beszélő karakteréhez valóban illik, hogy bejelenti ezt az elhivatottság-érzetét. Csakhogy Ady Endrénél például a “mégis győztes, mégis új és magyar” kiállításának a hitelét épp a történelmi teljességre való törekvés adja. A *Tavaszi viharok*ban pedig látni, hogy Kovácsnak itt még nincs bátorsága a nemzetről szóló gondolat végiggondolásához.¹¹⁵ Hogy ezzel mennyire szembesítette magát a szerző, azt az elkövetkező kötetek szemléleti gazdagodásai pontosan megmutatják.

Az első két kötetben a felforgató elhivatottság leválaszthatatlanul hozzátapadt az ateizmus propagálásához. Ebben is van valami áttűnés az Ady-féle perlekedésből, viszont lényeges a különbség. Ady Endrénél a “bensőséges harc” korántsem jelenti a magyar keresztény hit elutasítását. Kovács viszont még a templomjáró, Istenhez imádkozó embereket

¹¹⁵ Utalás Németh Lászlóra. Számos értékelője hangsúlyozza, hogy Némethnek mindig volt bátorsága végiggondolni a megkezdett gondolatát.

is szapulja, valamiféle fölényes tudásból származó magabiztossággal lép föl ellenük. Ez onnan ered, hogy a szerző itt még csakis a szovjet ateizmus ideológiai magyarázatai közt tájékozódik.

Ezért van az, hogy az *Új hit* című költeményében majdhogynem érzéketlenséget és durvaságot tapasztal az olvasó. A beszélő elutasítja a hitét annak a nagymamának, akit az előző kötetben még szinte az egekbe emelt. A *Nagyanyámnál* ciklus *A mese* című részében idill és megható származástörténet keveredett össze. A nagymama legigazabb meséjéből kitűnt, hogy az egykor “se nem gazdag, se nem koldus” lány megesett gyermeke lett a mesét hallgató személy édesanyja. Ezért ő kijelentette, hogy azon a tanyán, ahol egykor élt a nagymama, senkit nem ismer tisztábbnak, most is megcsókolja azt az “ezerráncú kezét”, amely hajdan ölelni tudott. Az *Új hit* című költeményben viszont már a templom hívó harangszavára hallgató nagymamával szemben így fogalmazza meg a saját törekvését.

De én mégis lázadok és ifjú hévvel törném
indulókba imáját, mit értem mond, értem,
ki más hitet vall s kit nem fog már az ősi törvény,
ki kőtáblák parancsát már soha meg nem értem,

ki felveri pogány zajjal a templomi csendet,
rímeivel merész marsok dallamába csenget,

(...)

kacag, sír és kopott, vérző tíz körmével
idők vasfalába új hit törvényeit vájja.

(4. *Lázás a Föld. Az Éva, hol vagy? ciklus gondolati horizontja*) Kovács Vilmos keresztényi hit-értelmezése a harmadik kötetben valamelyest módosul. Az alapokat nem érinti ez a változás, csupán a sematikus és fölényes elutasítás helyén egy tapintatosabb, türelmesebb beszélőt lehet érzékelni. De a *Lázás a Föld* más szempontból is előrelépést mutat. Poétikailag jobban kiteljesedik, a létszemlélet valamennyire gazdagabban, árnyaltabban mutatkozik meg az egyes költemények világán belül. Már maga a kötetszerkesztés is erre vall, a ciklusok tagoltsága is ezt sugallja (*Levelek; Éva, hol vagy? Kaláris*).

A legszembeötlőbb gazdagodást a második fejezet versei mutatják. Az *Éva, hol vagy?* ciklus költeményei zömmel szonettek, és ez a külső formaválasztás is megfogja az olvasó

figyelmét. Nem mintha az előző kötetben nem találkoztunk volna ezzel a formával (*Falevél*), de itt egy egész füzérre való kísérli meg föltárni egy szerelem apró rezdüléseit. A formaválasztásban mégsem a szakmai tájékozódás igényét kell látni, sokkal inkább figyelemreméltó, hogy a kikristályosodott alakzat milyen fegyelmezően hat a beszélőre.

Már a *Tavaszi viharok*ban megtorpant az olvasó, mikor a *Szeretlek* című költeményben elért ezekhez a sorokhoz: “És én indulok, hogy tanúk és bírák / elé álljak, bár kissé megkésve, / s elmondhassam nekik, hogy nem vagyok pogány / hogyha lázadtam is, nem vagyok eretnek.” Hát a világgal – hittel, renddel – szembeszálló, harcba induló vehemens lázadó a szerelemért ennyi mindent képes lenne másként értelmezni? Hát a pogány zajkeltőnek a templomi csendet fölverő szilajságát egy perc alatt feledtetni tudja a szerelem? Nagyon fontos kérdés ez, és a válasza csak részben található ebben a kötetben. Úgy látszik, az elhivatottság által meghatározott út megtételéhez igen fontos a Társ föl kutatása.

[E]lbocsátlak, de utad megszabom.
Menj: küzdj, gürcölj százmillió éven,
de célod csak egy legyen: az Éden.
Melléd adom a Nőt is, de lelked
egyik felét bele kell lehelned
milliónyi közül – egyetlenbe,
de bekötött szemmel... Kegyetlen, de
neked való törvényt szabtam én ma.
És legyen e Nőnek neve – Éva.

Az *Éva, hol vagy?* című vers, a fejezetnyitó költemény utal a Teremtéstörténetre, és *Az ember tragédiáját* ugyancsak felidézi. A beszélő már nem a szovjet ideológia agyonszajkózott ateizmusát mondja tovább, hanem a keresztény hit kultúrkörén belül kezdeményez párbeszédet. Ez megint előrelépés, újabb perspektívát nyit a költői világ további gazdagításához. Itt már megszólal az Úr, és a beszélő válaszol neki. A párbeszéd során kibontakozik a Nőhöz fűződő szemlélete. Föltáruul a beszélő tudatában élő cél, hogy mi is az ő emberi feladata, útja ezen a földön. Tisztázza, hogy a célok eléréséhez szüksége van Évára, az Évára. Arra a Társra, aki a “csonka lelkét” ki tudná egészíteni, aki nélkül nem élhet teljes életet, nem járhatja be maradéktalanul a neki szánt utat.

Az *Éva, hol vagy?* című költemény drámai monológ, és egyben párbeszéd az Úrral. A beszélő a Teremtés hatodik napja utáni állapotot idézi föl, mintegy Ádámként szól, és – felülírva a *Tragédiát* – most és máris elutasítja az Édent. Persze a beszéd mérhetetlen idők áttűnésében formálódik, a felnagyított én magának a Teremtőnek a létét is a magáénak érzi. Az életre kelt anyag ő, aki magát a Teremtőjét is magába foglalja. Itt már nem az Úr hozza létre a saját hasonlatosságára az embert, őt, a beszélő elődjét, hanem ő, az életre kelt anyag fogja megformálni a Teremtőt. Majd, egyszer, ha úgy gondolja, létrehozza – mondja – és ha megunja, akkor félreteszi.

Az anyagelvű világ teremtése és értelmezése lenne ez a költemény, de a drámai helyzet és a beszélő szenvedélye a kötet szöveggörnyezetében sajátosan meggazdagodik. A kompozícióban az is fontos helyet kér magának, hogy az emberi élet értelmére is utaljon ez az eszme-futtatás. Az út fogalma újra föltűnik. Mégpedig szorosán a munkához csatolva, az ember folyamatos munkálkodásához kötve. A kettőt szinte egyként kezeli a beszélő. De arra már nem tud válaszolni, hogy miért kell megtagadnia az Úr által felajánlott Édent, miért kell útra kelnie. Csak egy újabb kérdéssel tud erre válaszolni.

És hogy miért, hogy merre, azt kérded?
Hát merre tart fent az a temérdek
fényes csillag az éjszín utakon
és miért él?... Ugye hogy buta gond.
Buta, Uram... S most elmegyek... Másat
nem kérek, csak adj mellém egy társat,
Nőt, hogy méhe – ha lábam már kidőlt –
legyőzze a múltat hordó időt.

Nyilvánvaló a *Tragédia* végkicsengésére való utalás, és ez is gazdagítja, összetettebbé teszi a személyes célokat. Pontosítja, hogy a fölnagyított és a történelmi én igazsága a mindenkori személyben, így benne is tovább él. Ennek az emlékezetnek a továbbgondolása ez a megszólalás is. Megmutatkozik, hogy a Kovács Vilmos-versek beszélője az igazságérzetét már úgy értelmezi, hogy az a történelmi időkre visszamenően is érvényes legyen. Hogy az mindenütt és mindenkor megállja a helyét. Nagy eredmény ez a költői világlátásban, még akkor is, ha hangsúlyozódik, csakis a materialista gondolkodást tartja az egyedüli üdvözítő tannak.

A költemény szerint a hetedik napon indul útra a beszélő, és ez sokkal rétegzettebb utalás a hivatás jelentésértelmezésére, mint az előző kötetek korhoz kötöttsége. Az 1959-es *Tavaszi viharok*ban még az út kiindulópontját egy októberi nap jelképéhez csatolta. Vagy a még korábbi, a bemutatkozó kötetben, ahol a Kovács nagyszülő munkájához hasonlította a saját elhivatottságát, mondván ő a szó Kovácsa lesz. Bizonyára a “nomen est omen” áthallását érvényesítette itt a szerző, mint ahogyan az sem lehet véletlen, hogy ennek a ciklusnak, az *Éva, hol vagy?* fejezetnek a végére *A Szerelem eposzából* választ mottót a hasonló című költeményéhez (*A szerelem eposzához*). Gazdagít ez az utalás is. Ezzel csak még jobban megerősíti az olvasót abban a hitében, hogy Kovács Vilmos küldetéstudatában Ady Endre igen fontos helyet foglal el. Ha mindezeket egymásra vetítve mérjük az út kezdeti szakaszát, akkor egyre szebb távlatok nyílnak meg előtte.

Így a *Magóg fia* című költemény, amely a bemutatkozó kötetben kapott helyet, ugyancsak kiemelkedik az egyszerű portrék sorából. Az olvasó korábban ezt az *Élő színek* című vershez rendelte, amelyik Munkácsy Mihálynak állított emléket valami “munkásosztályos” május elsejét is felidézve. És mivel a *Magóg fia*-ban is nagyon fontos, hogy a szerző a “Vörös csillag, ragyogj és trónolj, / Mióta ember néz az égre, / Vörös csillag volt a reménye” sorokra tegyen utalást, ezt a verset is csupán a baloldali eszme hangsúlyozásának gondolta. A *Lázás a Föld* című kötetnek ezen a pontján viszont átértékelődik, de inkább gazdagabbá válik a *Magóg fia* című vers. Ezzel együtt pedig az út motívuma még árnyaltabb lesz. Jótékonyan hat, hogy az Ady-életműnek ezt a szeletét is, amely a szerelemről szól, segítségül hívta Kovács Vilmos.

Ellenben a Szerelemnek és a Nőnek kijáró hódolaton túl a beszélő nagyon karakteres-férfias, és a földtől nem rugaszkodik el túlságosan messze. Mondhatni: konzervatív. Korántsem utasítja el a nő és férfi együttélésében, egymásra utaltságában az ősi rangsor szerinti (hierarchikus) viszonyt. Az egyik szonett hangulata Szabó Lőrincet idézi föl. Ha nem is a “Mint lámpa, ha lecsavaram, ne élj, mikor nem akarom” szélsőségességét, de azért valami hasonlót sugall az *Önzés* című darab is. “Csituljon ajkad, ha én bánthatlak néha, / de ha engem bánthatnak – te ne maradj néma. / Légy pártos bírám, ha zajlik a nagy verseny, / s dédelgesd életre minden alvó versem.”

A Nőnek a Férfihoz való odarendeltsége érződik a fejezetzáró költeményben is, de a beszélő át is kíván lépni ezen a szemléleten. A Mestert, Ady Endrét is bevonva a gondolkodásba, visszaütal a ciklusnyitó versre. Egyértelművé szeretné tenni, hogy “nem a szív a csók fejedelme, s nem a csók a tető, s nem a csók a minden, mint kötelezteténk hazudni

azt rímbe” – idézi Ady Endre sorait. Visszaulva tehát az *Éva, hol vagy?* című versben fölvetett “csonka lélekre”, zárja le az eszme-futtatást. Ezek szerint a szerelemben is a lélekre, a Társra van a legnagyobb szüksége, hisz a testi öröme fölül a magasabb célok. Így az Ember, egyszersmind ő is, a beszélő arra ítéltetett, hogy a számára teremtett Édent megtagadja, és fölleve segítőjét együtt teremtsék meg a maguk édenét. Mert ez lesz a megszabott sors és út beteljesedése is egyben.

Nyilvánvaló, hogy Ady Endre: “*Ádám, hol vagy?*” című verséhez is kötődik ennek a ciklusnak a gondolathatára. Ady versében a beszélő hallja Isten őt is megszólító kérdését. Istennek erre az “*Ádám, hol vagy?*”-ára “felelnek hangos szívverések” – írja Ady. Ebben a költeményben a beszélő felismeri önmagát a megszólítottban, és egyben meg is találja Istent a szívében. Gyönyörű ez az összetartozás. Ellenben Kovács Vilmos versében a fölnagyított én önmagának teszi fel ennek a kérdésnek a továbbgondolt változatát. És mivel az ő “*Éva, hol vagy?*”-ára neki magának kell válaszolnia is, kicsit vádolva az Urat érkezik a felelet.

“...lábamat az utak feltörték,
de hajtott a titok, a nagy Törvény,
s tántorogva míg idáig értem,
elvesztettem harminchárom évem, (...)
Fut az idő, éveim peregnek
elém hordják titkukat a dolgok,
s nem lehetek mégsem velük boldog.
Láttam a Nőt; csókoltam, öleltem,
de a mámor után csonka lelke
hívására rezzenek még néha:
Hol vagy, Éva?... Kiálts, hol vagy, Éva?”

A harminchárom év fölemlegetése többféle utalást foglal magába. Hogy a szerző a vers megírásának idején közel állt a krisztusi életkorhoz – nagyon gyakori a pontos élettrajzi hivatkozás ebben az életműben – valamint utalás lehet, hogy ilyen, földi körülmények közepette kevés remény mutatkozik a megjövendőlt kiteljesedésre. Ereje van ennek a számnak, mintha ezen az életkoron túl már egy másik élet kezdődne el. És nagyon távolról még az elvesztett édesanya harminchárom éve is földereng.

(5. *Ars poetica és közösség szemlélet*) A *Vallani kell* és a *Tavaszi viharok* költői világában a hit gondolatisága súlyosan meg van terhelve a kommunizmus ideológiája által terjesztett ateizmussal. A harmadik verseskötetben viszont jelentős elmozdulást észlelhet az érdeklődő. A *Lázás a Föld* utolsó ciklusa két olyan költeményt is magába foglal, amelyek rendkívül gazdagon és rétegzetten szólnak a hit újraértelmezéséről. Számottevő a változás, hisz még a kötet elején az *Európa, hallod, Európa!* című költemény dühös és hangos kirohanás a keresztény, templomjáró hívők ellen. A *Vérkeresztség* és az *Ars poetica* című költemények viszont már meg vannak tisztítva a korszak propagandaeszméitől.

Ezekben a versekben a szerző egyszerre szól a saját küldetéséről, a hivatásáról, a magyarság “pogány kori” hitéről és a kereszténység felvételéről. A beszélő érzékelteti, hogy nem kívánja fenntartás nélkül elfogadni a keresztény hit mindenhatóságát. Ismeretei révén mintegy fölébe helyezi magát ennek. Saját helyének kijelölése egyfajta állásfoglalást is jelez. A folytonosság kivallásában és hangsúlyozásában azonosítja magát a mindenkori önmagával: a közösségért felelősséggel tartozó gondolkodással.

A *Vérkeresztség* történelmi látomáselemeket egymásba fűző költemény. Megidézi a kereszténység felvételének véres időszakát, bemutatva “új” és “rég” szembenállását. Hangsúlyozza, hogy a fennmaradást mindig is az “új” szolgálta. Hogy mindig is önpusztítással és véres leszámolásokkal együtt haladt előre a magyar történelem.

Így volt ez, magyar. Hulltál a keresztért.
És minden fiad új síron nemzett.
És minden új kort önvéres keresztség
jegyében oltott lelkébe a nemzet.

Az előző két kötetben hangoztatott ateizmus után maga a “témaválasztás” oszlatja el a félreértéseket. Itt már a propagandán és agitáción túlra tekint a szemlélet. Úgy választja le magát a szovjet ideológiáról, hogy közben tisztázza a helyzetét: Isten tagadása korántsem jelent nemzetárulást. A keresztény hit elutasításával a beszélő nem a magyarságát tekinti mellőzendőnek, hanem épp ellenkezőleg. A magyar teljességet akarja. Itt már ezer évnél is messzebbre tolódik ki a szemhatár. Ez a felnagyított én most már a magyarság Európa előtti idejéről is szólni szeretne. A felelősség érvénye egyre jobban kiszélesedik.

Az *Ars poetica* című vers a közösségért felelősséggel tartozó személy vallomása. Drámai történetmondásba ágyazott művészi hitvallás, amely mérhetetlen időket kapcsol egybe.

A felnövesztett én beszéde visszavisz az idők kezdetére. A darwini tanítás szerinti evolúció azon fokára, ahol az ember “két lábra állt”. Pár nagyon érzékletes villanásban az olvasó máris fölismeri azt a helyzetet, ahol a beszélő saját tehetsége révén vívta ki magának a közösség (a horda) becsületét.

Az “első ölés” utáni állapotban vagyunk, vérszagtól bűzlik a barlang, és a leölt állat lelke visszatér az elejtőjéhez. A kiválasztott ember most is látja az állat szemét – sohasem felejtheti azt el. Azok a szemek megsokszorozódnak, csillagokká lesznek, az égről nézik a fejleményeket. Ez maga a beavatódás. Az égi és a földi dolgok közvetítőjévé pedig a közössége (a horda) teszi meg ezt az embert, az ilyen “látót”. És ő végzi a dolgát: félelemmel telve, a felelősség súlyától nyomasztva bár, de vezérlő szóval igazgatja, szolgálja a fennmaradást. Jó nyomra vezet a harcosokat, ígét mond, varázsszavakat, s a többiek visszhangozzák azokat, megfogadják tanácsait. Míg nem egyszer rossz nyomra vezérli őket.

A vers dramaturgiája szerint ez a fordulópont. A mágus eldobja kezéből a lándzsát, amivel rajzolta a jeleket. Tudja, hogy bűnt követett el –: ő sohasem hibázhat. Aztán a beszélő a mában folytatja a gondolatait, ugyanazokkal a szavakkal, mint az indulásnál: “Két lábra álltam, két lábra végképp, / s köbe karcolt arcom elfeledtem. / Tenger idő zúgott el felettem, / s elmosta az első ölés vétkét. / Lándzsámat is régen felcseréltem, / s tudom már, hogy csillagok égnek az égen, / hol ledöfött dögök szeme parázslott, / és verssé szépült a varázslat, / s más vadászmezőkre küldtek az évek, / de megmaradt a lényeg, / a lényeg: a kenyér, a szó, / vagy bármilyen más hús. / S ha reggel elindulsz érte / az új utakon – / hívod, mint rég, a költővé lett mágust, / és én, mint régen, megyek most is félve, / s varázsló szavam elkísér utadon”.

A mágus és a költő közt vont párhuzam megvilágítja a szerző hitvallását. A bebizonyított igazság erejével mondja ki a költővé lett mágus egyetlen járható útját: a szolgálatot. Amennyiben a költő kivívja a közössége elismerését, attól a perctől kezdve felelősséggel tartozik neki. Ez a gondolat túlmutat korokon és ideológiákon. A felelősség édes terhével járni be a megszabott alkotói életutat, túlnézni korokon és eszméken – ez maga a nyers hit Kovács Vilmos *Ars poeticájában*.

A *Lázás a Föld* egészét tekintve viszont korántsem ilyen letisztult a lírai én közösség- és létszemlélete. Ezek a versek, valamint az *Éva, hol vagy?* ciklus gondolatisága összhangban

állnak egymással, ki is egészítik egymást, ám a *Levelek* című első fejezet ideológiai terheket cipel magával. A közösségértelmezés zavaraiból adódik ez a szemléletkülönbözés.

Az első három verseskötetben megszólaló én többnyire egy baloldali eszméket hangoztató közösséggel vállal rokonságot. A beszélőt ebben a közösségben zömmel idegenajkúak veszik körül, a kommunizmus hirdetői, a szovjet-oroszok, valamint azok a magyarok, akik ugyancsak ennek az eszmének lettek a támogatói. Ezért úgy növeszti föl magát, hogy lét- és közösségszemlélete magába tudja foglalni mindazt, ami elsősorban magyar, nem feltétlenül keresztény, ugyanakkor a baloldaliságban fogant mindenféle egyenlőséget is hirdet. A vállalkozás nyilvánvalóan – lehetetlenség.

Mindezek ismeretében válik érthetővé a beszélőnek a *Lázás a Föld* első ciklusában, a *Levelek*ben hangoztatott hovatarozása. Az *Európa, hallod, Európa!* című sodró lendületű vádbeszédében ezért a hangoskodás, a zaklatott igazságtevés láza. Ez a költemény mutatja meg a legjobban, hogy a sokoldalú ismeretszerzés és tájékozódás hiányában miképp válhat a világlátásában befolyásolt egyén egy eszme szócsövévé.

Keserűség és rendkívüli düh irányítja az *Európa, hallod, Európa!* című versben a beszédet. A mély indulatban már-már a beszélő komplexusává alakul a templom és az európai kereszténység. Az elkeseredett költői látomásban összemosódnak a keresztiek. A horogkereszt rémét vetíti önmaga meg a világ elé, és a fölnagyított én magán érzi a háború fájalmát.

Csizmatalp, keresztiek, csizmatalp, keresztiek...

Mit akarsz, vén bolond? Szuronyod ereszd le!

Nézd, letépem magamról ingemet,

s megmutatom hátamon a sebeket.

De fenyegetőzik is, és ő kíván az igazságosztó lenni. A fasizmus rémséges képeit a keresztény Európa nemzeteinek bűnéül rója föl. Rendkívüli magabiztossága mögött viszont érezni a gondolatok befolyásoltságát. A szemlélet egyoldalúsága hiteltelenné teszi a beszélő hangjának lendületét, ellenben nem zavarhatja meg az egész *Levelek* ciklus költői retorikájának a kiteljesedését.

A ciklus többi versét is az *Európa, hallod, Európa!* szemléleti befolyásoltságához hasonló mentalitás jellemzi. Ám az *Egy tébolydába* és a *Kenyér és vers* című opuszok mellett kitűnik a hasonló szenvedéllyel íródott *Válasz egy névtelen levélre* című költemény. Ezen is lemérhető, hogy mennyire levegősebb, frissebb és messzebbre ható Kovács Vilmos

költészete, amikor mentesíteni tudja saját szemléletét a szocialista-kommunista propagandától.

A névtelen levél fogalma nagyobb teret kíván. A *Holnap is élünk* című regény egyik alapmotívuma ez, a kor és a rendszer egyik jellegzetes "harci eszköze". Nagyon sok kárpátaljai magyar sorsát és egzisztenciáját törte derékba egy-egy névtelen levél. Kovács Vilmos pályafutását, sorsát, egész létét is döntően befolyásolták a legkülönfélébb írott formájú támadások. Ezért a *Válasz egy névtelen levélre* című költeményt célszerűbb majd a regény világában részletezni. Annál is inkább, mivel a *Válasz...* poétikai megformáltsága révén nem viszi előrébb a *Lázás a Föld* értékelését. A szenvedélyes beszéd leleplező igazságtartalma viszont érthetőbbé tudja tenni a *Holnap is élünk* világát. A versbeli beszélő és a regény lírai narrátora különben is a megtévesztésig hasonlítanak egymásra.

A *Lázás a Föld* lírai énjének a közösség szemlélete megegyezik a regénybeli beszélőével. Ezt többek közt az olyan motívumok újrafelidezésével éri a szerző, mint a beszélő hátán lévő sebhelyek, nyomok, vagy a társkeresés, a Nő, Éva felkutatása. Vagy például az olyan gondolatok végiggondolása, mint amilyeneket a *Kenyér és vers* "egy szürrealista költőnek" címzett költeményében is fölvetett a szerző. De a művészet létfeltáró mibenlétének a fölvetésére ugyancsak a regény bizonyul alkalmasabbnak, s nem a vers. Kiss Ferenc megállapítása szerint a versbe már nem férő témák "intellektuális természetű probléma" vezette Kovácsot a regény műfajához.¹¹⁶

(6. *Holnap is élünk*) Kovács Vilmos harmadik verseskötetében a létszemlélet válságba kerül, és a válság el is mélyül. Érezni, hogy egyre nagyobb gondot okoz a kárpátaljai magyarság sorsát és a "szovjet valóság"-ból eredő léttapasztalatot egymáshoz közelíteni. A szerző ezt az ellentétet a kozmikussá felnövesztett lírai énnel kísérli meg feloldani. De hamarosan be kell látnia, hogy a sors kötöttségeitől való eltávolodás lerontja a beszéd hitelét.

Az *Európa, hallod, Európa!* című vers beszélője a hátán lévő háborús nyomokra hivatkozik, és azt a fasizmus bűnéül rója föl. A *Holnap is élünk* című regényben viszont, a Somogyi Gábor mellén látható lövésnyomok a sztálinizmus barakk-világából valók. Az egyik szovjet fegyőr okozta azokat. És ezzel megtörik a jég.

¹¹⁶ Vö.: Kiss Ferenc: *Egy Kárpát-Ukrajnai magyar író regénye (Kovács Vilmos: Holnap is élünk)* Tiszatáj, 1965/11., 896.

A *Holnap is élünk* című regénnyel megkezdődik a kimondása annak, hogy az “igazságos” baloldaliság, a szovjet internacionalizmus, a dicsőséges jövőépítés Kárpátalján katonai diktatúrára épült. Ez a “regénymotívum” döntő lépés az igazság útján. Üdítő dolog, ahogy a létszemlélet ezzel kiszélesedik, ahogy a “jó” és a “rossz” propagandainvázóját felülbírálja a szerző. Újra az *Ars poetica* kezdő és ismétlődő sorai jutnak az olvasó eszébe: “Két lábra álltam, két lábra, végképp.”

Nem véletlen, hogy Fodor Géza – akárcsak Szokolczay Lajos – szakaszhatárt lát az első három verseskötet és a *Holnap is élünk* című regény között.¹¹⁷ Kovács Vilmos életművében, de az egész kárpátaljai magyar irodalomban korszakos jelentőségű ennek a műnek a megjelenése. A könyv rendkívüli voltát sokan érezhették, méltán, hisz elsősorban valóban rendhagyó mű, ahogy arra Kiss Ferenc is felhívta a figyelmet.¹¹⁸ A szerző bátorságára is többen rámutattak. A műfajváltás pedig önmagáért beszél. Tehát egy új korszak kezdeteként kellene értékelni a regény megjelenését, minden azt sugallja. Csak egy valami nem: a narrátor hangja, a beszélő lírai nyelvhasználata.

A regény főhőse Somogyi Gábor, ám ennek a személynek a gondolatai között gyakran fel lehet fedezni a versekből megismert beszélőt. Több költeménybeli motívum is megismétlődik ebben a műben. Különös hasonlóságot a családi háttér föltárása mutat. Ezen belül is az apa személye, annak a politikával összefonódott hite és sorsa az, ami meghatározza a fiú gondolkodásmódját. A regénybeli Somogyi Gábor magatartása pedig társadalmi ügygé dagad, olyannyira, hogy kihat a szerző sorsára is. Kovács Vilmos a hatóság, a különféle (államvédelmi) szervek figyelmének a középpontjába kerül. Egész Kárpátalját érintő ügyé terebélyesedik a regény sorsa, ezzel pedig a kárpátaljai magyarságra terelődik a figyelem.

Somogyi Gábor gyermek- és ifjúkorából elsősorban azokat az epizódokat ismeri meg az olvasó, amelyek leginkább a politikai világlátását, és ezáltal pedig a létszemléletét befolyásolták. “Egyszer, első polgárista korában bejön az osztályukba Tóth Kálmán tornatanár úr, és azt mondja: Hallom, hogy az I. B-ben vannak olyanok, akik az orosz felszabadító testvéreket várják. Gábor érzi, hogy az egész osztály feléje fordul, néhányan kuncognak. Arcát elönti a vér, felemeli a fejét, és a tanár szemébe néz.”

¹¹⁷ Vö.: Szokolczay Lajos: *Líra és szenvedély. Kovács Vilmosról*. Tiszatáj, 1978., 11., 71. Valamint Fodor Géza: *Egy lakhatóbb világ felé. Arcképvázlat Kovács Vilmosról*. In: Kovács Vilmos: *Testamentum*. Intermix., Ungvár – Budapest, 1992., 137.

¹¹⁸ Kiss Ferenc: I. m., 896.

Az apa arcára Somogyi Gábor később így emlékezik: “A csehek későn soroztak. Nyugalom volt, béke. Az apja arcán is nyugalom van, a szemében béke. Hát persze. Akkor még nem verték meg a csendőrök, akkor még nem tudta, mi az a politikai börtön... Az az arc, amelyre későbből emlékezik, még nyugodt volt, de a két szemből már hiányzott a béke. Helyébe valami szúrós, egy pontra néző hit fészkelte magát, és egyre mélyült, mint a gödör, melyet a fenyődeszkára ejtett parázs váj magának... Vajon mivé lett ez a hit? Kiegett-e útban a Kárpátoktól Szibériáig...”

Az olvasó hamarosan ráébred, hogy az idősebb Somogyi személyében egy igazságszerető ember végzetes megtévedésének lehet a tanúja. Igazságérzetét egy politikai, eszmei áramlattal, a kommunizmussal, egy párt elveivel teszi egyenlővé. Még akkor sem lát messzebb az elképzelt igazságánál, mikor a csehektől nem kapja meg az állampolgárságot. Ez a rövidlátás vezetheti ahhoz a tettehez is, hogy 1938-ban, a magyarok bevonulásakor díszkaput ácsol a fogadtatásukra. De a tökéletes zavar akkor derül ki, amikor a szovjet bevonulás után párttitkár lesz a faluban. Elfogadja ezt a pozíciót, amikor a többi magyar férfit, tizennyolctól ötven éves korig, egybegyűjti és elhurcolja az a rend, amelyet ő is szolgálni kezd. És ekkor úgy hiszi, hogy szólania kell az elhurcoltak érdekében. Még ekkor is azt hiszi, hogy az ő igazsága összeegyeztethető a magyarságával és a kommunista párt politikájával. Valószínűleg nem is gondolkodik, úgy cselekszik, amikor nyíltan rákérdez, mi lesz a magyar férfiakkal. Nem is úszhatja meg, őt is küldik a többiek után a lágerbe. Hamarosan halálhíre érkezik.

Az apjára Somogyi Gábor úgy emlékszik, hogy az még tőle is megkérdezte, mi a teendő, hogy mit tegyen, mit mondjon az elhurcoltak után érdeklődőknek, akik hozzá fordulnak segítségért. “Azt ígérték, hogy három nap múlva hazaengedik őket, de már eltelt öt hónap és sehol senki. Sőt, egyeseknek halálhíre is jött. A falu olyan, mint a felbolygatott darázsfészek. (...) – Mit mondjak az asszonyoknak, fiam? – kérdezi az apja. – Az igazságot – mondja Gábor, és érzi, hogy keserű a szája. – De honnan tudjam, hogy mi az igazság? Három napra vitték el őket és tessék. Már heten haltak meg. Kettő közülük kommunista volt. Nem értem, fiam. / Gábor sem érti.”

Ez a fajta igazságérzékelés vezérli az ifjú Somogyit is, az autodidakta festőt. A városba kerülve, az első munkahelyén, amikor főnöke megkéri, fesse meg neki Sztálin arcképét, nem sokat gondolkodik a válaszon. “[N]em szoktam ikonokat festeni, mondja. Az apám kommunista volt, tudja, és ateistának nevelt.”

Három nap múlva letartóztatják, elítélik és tíz évre internálják. A munkatáborban az elítéltek lázadásakor több lövés is éri. Szökési kísérlet gyanúja miatt újra elítélik. A Szovjetunióban ekkor kicsit enyhül a politikai légkör, így rehabilitálják. Ez a múlt kíséri Somogyi Gábort, és az apjától örökül kapott igazságérzete kísérti. Nem könnyű ez a teher. Amit pedig ezen felül magára vállal, az szinte elérhetetlen célt jelent. “Mégfogni az ember lelkében a változó időt, és megfogni a változó idő sodrában az embert.”

Rendkívüli érzékenysége, fogékonysága biztosítja számára az elengedhetetlen fejlődést a művészetben belül. A festészettel együtt az az eszménye, hogy értelmes emberi életet éljen, hogy bejárja a neki szánt utat. “Mert az embernek útja van, nehéz útja van. Megy rajta, és sokszor maga sem tudja, hogy merre. Csak megy.” A művészetben belüli előrelépés szoros összefüggésben van emberi fejlődésével, gondolkodásával, szemléletének a tágulásával. A legalapvetőbb kérdések foglalkoztatják, saját létezésének az értelmére keresi a választ. Arra a következtetésre jut, “nem mindegy, hogyan jutunk el az elmúlásba”. “Biztos, hogy ez a ‘hogyan’ a döntő.” Az a hogyan, amely az ő életében az igazság követéséhez nagyon szorosan kötődik.

Döntő fontosságú – ha nem a legalapvetőbb! – létszemléletének az a sajátossága, amelyről nem is beszél Somogyi. Észre sem veszi, nem is gondolkodik rajta, annyira természetes a számára. Mégpedig az, hogy az egyén útja a közösség útja nélkül nem is létezik. Gondolkodásában ez olyan, mint a levegővétel, nem vetődik fel problémaként. Miközben mindvégig a saját útját járja, abban bőségesen felidéződik a kis közösségének a kálváriája.¹¹⁹ Igen találó a regény végén az a gondolat, amelyet a jóságos Reinernek fejt ki Somogyi. “Ha tehát vesszük az embert, az mindaddig kicsi marad, mint téma, amíg a nagy problémák sodrába nem kerül. De ha belekerül, akkor már téma. Ha elsüllyed benne – tragédia. Ha felemelkedik – eposz. A két pólus között azonban roppant távolság van térben és időben. És ha ezt a roppant távolságot be akarjuk járni, akkor nyomon kell követni a változást. Ha ez sikerül, (...) akkor ki tudjuk tapogatni, hogy melyik műfaj felé tart: a tragédia vagy az eposz felé.”

Igen: a kárpátaljai magyar ember a második világháború utáni változások között – ez valóban téma. Ezek a “változások” valóban képesek megmutatni, melyik kárpátaljai magyarnak lesz a sorsa tragédiába illő, és kinek a sorsát fogja az utókor eposzba illőként emlegetni.

¹¹⁹ Vö.: Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*. Debrecen, 1997., 315.

(7. A Holnap is élünk sorsa) A *Holnap is élünk* jelen ideje egy évet ölel fel. Valószínűsíthető, hogy az 1958 és 1959-es esztendőben történnek az események. A tavasztól tavaszig tartó időszak alatt Somogyi Gábor életútja lényeges változásoknak van kitéve.

Feleségével, Ildikóval kölcsönösen elhidegülnek egymástól, ezért – no meg a művészi fejlődésének az érdekében – Gábor a városba költözik. Kis albérleti szobájában él, és a baráti társaságában mindenki elismeri tehetségét. A kereskedő Réti Gyula feleségével, Annával hírbe kerül, és hogy munkahelye sincs, ez már a művész bohémságán is túlszárnyal: a társadalmi rend és erkölcsi önjelölt örei szervezkedésbe fognak ellene. Amikor kebelbarátja, az ukrán író és néptanító, Miska bácsi munkahelyet szerez a számára, mintha kicsit rendeződne a dolgai, ám egy névtelen levél, egy feljelentés mindent fölkapar az életében. Már közel állt ahhoz, hogy fölvegyék a festőszövetségbe, ami elismertséget, biztonságot, sikert, egyszóval egzisztenciát nyújtott volna a számára, ám ez a följelentés a tönkretételét jelenti. Feleségét, fiát elhagyta – tehát amorális életet él; festményein a szocialista realista módszertől eltérő ábrázolásmódok jelennek meg – tehát államellenes; zavaros előélete van – tehát mindenképp ellenség. Ez a vád.

A gyanú Zágony Elekre terelődik, aki szintén festőművész, de Réti Anna szerint fényképekről festi a hegyeket, és “ezekből a hegyekből” villát épít magának. Zágony “józan és csillogó, mint a szesszel fertőtlenített bonckés”. Az egyik, náluk rendezett mulatságon, Zágony műtermében, ahol “olyan erős volt a fény, mint operáláskor a műtőben”, Somogyi Gábor ittasan megsérti, visszautasítja Zágonyt. Mégpedig akkor, amikor Zágony arra szeretné őt rávenni, térjen vissza a családjához. Arra, hogy Zágony turkáljon csak a saját portáján, ez a válasz: nincsenek magánporták és a művészet is közügy. A társadalom pedig kiveti magából az olyanokat, mint Somogyi, neki pedig, Zágonynak, van némi gyakorlata ebben. Mondja, hogy a kopjafáján már négy olyan fej van, akik szerinte nem valók a művészek közé.

Az összeütközés valójában Somogyi és egy Mazur nevű pártfunkcionárius között zajlik a regényben. A szakszervezeti gyűlésen kirobbant vita művészetelméleti jellegű volt. Somogyi nem tudta szó nélkül elviselni azt a banális és dilettáns beavatkozást, amellyel Mazur állt elő. Mégpedig, hogy a festményen a fák dőlésiránya megfelel-e a keletről nyugatra mutató iránynak, mert ha nem, ha mondjuk ellentétes irányú, akkor ott a művész ellenséges, nyugati ideológiát terjeszt. Ekkor tör ki Somogyi.

Akárcsak a Sztálin-kép megfestésénél, most sem tud latolgatni, számíthatni, mi a helyes, mi a nem, az abszurd helyzetben ő csak egyet tehet. Amit örökölt, amit a

génjeibe ivódva veleszületett: feláll, és kikéri magának. A józan emberi észre hivatkozik, kimondja, hogy ez bizony örökség. Majdnem ugyanaz történik, mint a Sztálin-kép esetekor, annyi a szerencse, hogy ekkorra már a állami-politikai szorítás egy kicsit alábbhagyott. Ezért tudja fogadni őt a nagyon fontos pozíciót betöltő Reiner, Somogyi Gábor pedig elmondhatja az igazság és az út összefüggését. Hogy magyarként neki mi a dolga ebben a társadalomban, ebben a korban. Hogy mit is kell kezdenie a saját életével.

A regény egész gondolatisága, de maga a felépítése is azt mutatja, itt a korábbi versek beszélője folytatja a mondandóját. Az olvasó a történet folyamatát a különféle epizódok mozaikkockáiból rakja össze. A mű idejében az előrehaladást mindig a következő helyzet biztosítja, de még azokon belül is szakadások vannak. A legszembeötlőbb és a legjellegzetesebb az, ahol a narrátor tökéletesen azonosítja magát Somogyi érzelmeivel. Mikor a beszélő a párbeszéd jelzése nélkül szólaltatja meg Somogyit. Mikor Somogyi olyan formában beszél, mint korábban a narrátor tette. Ilyen a tizenhatodik fejezet utolsó szövegtöredéke, “[a]z embernek útja van” kezdetű rész például.¹²⁰

Ebben a regényben az előző kötet, a *Lázás a Föld* két gondolata is folytatódik. Az egyik ilyen gondolat a Nőnek, a Társnak a szerepe, fontossága, hogy azt a bizonyos utat vele együtt tudja megtenni a férfi. A szerző Somogyi Gábor családi helyzetével és Márta személyében az új, az igazi szerelem fölbukkanásával érzékelteti, hogy mit is jelent a szerelemben föllelni a barátságot. Márta műkritikája, egy rövid bejegyzés a kiállítás vendégkönyvébe jelenti a döntő fordulatot Somogyi életében. Számára is hihetetlen esélyt kap: megérzi, hogy a magánélet és az alkotói pálya megférhet egymás mellett, a kettő segítheti egymást. Így Márta megtalálása része annak az eszménynek, amit az előző kötetben is fölvetett a szerző. És erről az eszményről a regénybeli Somogyi sem hajlandó lemondani.

¹²⁰ “Az embernek útja van. És ennek az útnak egy rövid szakasza néha a kocsmától hazáig visz. / Bocsáss meg, Márta. Tóninak ma ünnepe volt. Születésnapja. Ritka ünnep ez, Márta. De ha ember születik, azt mindig meg kell ünnepelni. Vodkával, szóval, vagy hallgatással. Ilyenkor megállunk egy órára vagy kettőre, aztán tovább megyünk. Egyedül? Vagy van, aki hozzánk szegődik? / Te ott kezdődnél, az után a pont után, Márta. / De van-e pont? / Mert hányan vannak még, akik nem tudják, hová kell pontot tenni, hová pedig vesszőt. / És csak megyünk az úton, amelynek egy-egy rövid szakasza néha a kocsmától hazáig, a sarki patikától az állomásig, a párás ablakú irodától a bíróságig visz, csak megyünk rajta, mert csálnak bennünket a színek, amelyek az út értelmévé váltak, amelyek által egy parányi kis renddé áll össze ez a rendetlen világ. / De mi lesz, ha holnap ezeket a színeket elönti az a lila tenger?”

A kisváros életét, a társadalmat viszont sötét erők irányítják. Ehhez kapcsolódik a *Lázás a Földből* áthozott másik fontos gondolat, hogy az emberi életút mennyire törekeny ebben a korban. A *Holnap is élünk* kiválóan érzékelteti, hogy az emberi kiszolgáltatottság milyen méreteket ölt az erőszakra épülő társadalomban. Somogyi Gábor életútja csak a szovjet ideológiát szolgálók és a helyi magyar kiszolgálók figyelme közepette formálódhat. Látjuk, hogy az alkotói pályát bármikor kettétörheti egy névtelen följelentés.

A regénybeli élethelyzet és az előző könyvben megismert *Válasz egy névtelen levélre* című költemény döbbenetes hasonlóságot mutat. “Vádolsz, hogy az újért soha ki nem állnék, / hogy ötvenhatban is ezt meg azt mondtam... / Vádolsz, hogy szeretem a nőt meg a vodkát... / Vádolsz, hogy verseimből néha / a kétely szól ki, / így jobb hát, / ha kitiltanak az irodalomból” – írja a költeményben. A *Holnap is élünk*ben – mint láttuk – szintén amorális életmóddal és politikai eltévelyedéssel vádolják Somogyit. Ám az egybeesés ellenére, nem a vádak taglalása fontos. A mögöttes összefüggések föltárása sokkal messzebb viszi az olvasót a megértésben. A megtámadottnak a magatartására érdemes figyelni, arra, miképpen emelkedik fölül a megsemmisítésére törőn.

Ami a regényben a főhős igazságérzete és hite, az a *Válasz...*-ban egy felnövesztett lírai én részeként értelmeződik. A költeményben a megsértett beszélő önérzete főként önmagáért áll ki, a névtelen levélíró megsemmisítése még nem társadalombírálat. A *Válasz...*-ban a beszélő még belül van a társadalmi berendezkedésen, annak elfogadott normái csak ürügyül szolgálnak neki, hogy újra és megint kivallja a hitét. Ez az igazságérzet és hit a regényben javarészt a magyar közösséghez kapcsolódik. De Somogyi Gábor itt már túl is lép a hit és az igazságérzet korábbi általánosságain. A józan emberség nevében kívülre helyezi magát, és rámutat az “új társadalmi normák” lehetetlenségére, annak embert és közösséget egyaránt szorító korlátaira.

Kovács Vilmos a *Holnap is élünk* révén olyan gondolati teret biztosított önmaga számára, ahol árnyaltan és messzehatóan tudott szólni az őt foglalkoztató problémákról. Létérzékelése gazdag és rétegzett. Filozófiai tudása már finoman kerüli a marxizmus propagandáját. A közösségzemlélet korábbi kettőssége, amely a kárpátaljai magyarságban és a “balos” igazságérzékelés által szerveződő közösségben egyszerre mutatkozott meg, ugyancsak letisztulni látszik.

Többek között ezért is hat idegenül a regény befejezése. Somogyi Gábor miután megvívta csatáját Mazurral, úgy dönt, hogy társával és szerelmével, Mártával új életet kezd. De nem a kisváros provinciájában továbbélő ideológiai dogmák között képzelet el, hanem

az ország (a Szovjetunió) központi részei felé igyekeznek. A regény esztétikumát adó megformálástól is idegen ez a megoldás. Direkt és erőltetett gondolatokat társít a korábban fölvetettekkel, nyilván a cenzúra megtévesztéséért. A *Holnap is élünk* ugyanis már kéziratos “korában” kilépett a saját fikciójából, és már a kiadása előtt hatni kezdett. Mintha a benne fölvetett problémák többsége utólag, 1963 és 1965 között megvalósulni szeretnének, olyan akadályokba ütközött már maga a megjelentetése is.

A mű eszméletető, ébresztő hatása akkora volt, hogy az olvasónak tisztáznia kellett saját közösség- és létszemléletét. Különösképp a lektorai meg más vélelmezői kényszerültek fölfedni a hovatarozásukat. Érdeemes felidézni Tóth István és M. Takács Lajos alapos tényfeltáró tanulmányait, amelyek a *Holnap is élünk* egész kálváriáját bemutatják.¹²¹

Mindkét szerző hangsúlyozza, hogy a regény sorsa egy sima megjelentetési eljárással indult. Amikor Kahána Mózes Moszkvából elküldte a *Holnap is élünk*ről szóló pozitív lektori véleményét, a Kárpáti Kiadó osztályvezető szerkesztője, Barzsó Tibor pedig megszerkesztette a kéziratot, a kész anyagot átadták Balla Lászlónak – már akkor megkezdődtek a bajok. Balla László egy elutasító szerkesztőségi véleményben kifejtette, hogy a regény “az absztrakt művészetet reklámozza”, és hogy az “a művészet pártirányítóival való ‘leszámolásra’ szólít fel”.¹²² “Érdekes” az időzítés: az elutasítás augusztus 20-án (1964) íródott. Az is figyelemre méltó, hogy alig tíz nap múlva, Kovács Vilmos reagálására, Balla László saját elutasításának több hibáját is elismeri. Az elutasítás írója tehát figyelmeztette “a Pártot”, a rendszert, hogy a regény veszélyezteti a szovjet ideológiát, ugyanakkor a hibák gyors beismerése, akár szellemi nyitódásként is értelmezhető. Ez a viselkedés-gondolkodás jól mutatja, “tükrözi” a XX. pártkongresszus után kialakult szabadabb lélegzetvételt, de azt is elárulja, mire számított valójában a hatalmat kiszolgáló magatartás.

Tóth István tanulmányában kifejti, hogy a “költői pályán korábban induló, a különböző közéleti funkciókat ambiciózusan vállaló, az irodalmat is felügyelő párt- és állami szervek által preferált Balla” személye iránti ellenszenvét Kovács Vilmos nem akarta eltitkolni. Ezért “csak az anyagiak iránt érdeklődő kontár festő”, Zágony Elek alakjában őt,

¹²¹ Tóth István: *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről*. Hittel, 1995/4. M. Takács Lajos: *Regénysors, írórsors, sorsregény*. A *Holnap is élünk* 1989-es (Csokonai Kiadó – Kárpáti Kiadó) kiadásának utószava.

¹²² Vö.: Tóth István: I.m., 96.

Balla Lászlót formálta meg. De Tóth István meglátása szerint Ballát is zavarta valami, mégpedig Kovács Vilmos tehetsége, és a művészi-politikai szuverenitása.¹²³

Amikor tehát Balla László az elutasító véleményében támadja a regényt és vádolja a szerzőt, mintha a *Holnap is élünk* fikciója folytatódna. Ez is vérre menő ütközet, és a tét nem kisebb, mint amilyen Somogyi esetében volt. Amit Kovács a regényben a művészet tiszta erején keresztül megértet az olvasóval, az a kárpátaljai magyar írósort is jellemzi később. Somogyi Gábor 1958-1959-es sorsa – Kovács Vilmos 1963-1965-ös kálváriája. A Tóth István által idézett gondolatok akár a Mazur nevű pártfunkcionárius szájából is elhangozhattak volna. Balla László elutasításából ezeket idézi: “Miért kell azt írni, hogy a 18 és 50 év közötti férfiakat munkára vitték?...” A “regény alkalmas a nacionalista szenvedélyek szítására.” “Az ideológiailag helyes, pártos művek és alkotóik negatív formában vannak ábrázolva”. A “magyarországi, csehszlovákiai s főleg lengyelországi publikációk idegenek a szocialista realizmustól”. “A regény kigúnyolja a szovjet emberek szent ideáljait”. “Nevezhetjük-e pozitív hősnek Somogyit? Szerintem nem. Somogyi a regény végéig megmarad a hibás politikai nézeteinél (például a művészet pártirányításának elutasításánál)”.¹²⁴

Ritkán érhető tetten a fikció valósága ennyire életszerűen. Kárpátalján pedig még soha nem hatott ilyen kézzelfogható módon a művészi szó ereje.

(8. A *Holnap is élünk* által befolyásolt valóságból a *Csillagfény* világába vezető út)

Kovács Vilmos regényét már kézirat formájában nagyon sokan elolvasták (M. Takács Lajos tizennégy főt számolt össze), mielőtt még a területi pártbizottságra is elvitték volna a művet. Ott úgy kerülgették, mint macska a forró kását – valójában nem tudtak vele mit kezdeni. Még ma sem lehet eldönteni, volt-e a véleményezők között legalább egy olyan személy, aki felismerte volna a *Holnap is élünk* igazi súlyát és értékét. Még az 1985-ös hivatalos kárpátaljai értékelésből, a *Sugaras utakon* című antológiából sem derült ki, szándékosan

¹²³ Vö.: Tóth István: I. m., 97.

¹²⁴ Az idézetek Balla László lektori jelentéséből valók. Vö.: Tóth István: *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről* I.m., 97-98.

kicsinyítik, magyarázzák félre, vagy fel sem ismerik a mű valós értékét és a szerző nagyságát.¹²⁵

1965 után Kovács Vilmos munkássága a hatalom szemében szálka volt. Regényét kivonhatták a forgalomból, a szerző létszemléletének összetettségével nem tudott senki vitába szállni. Szellemi-erkölcsi hitelének rontottak hát a hatalom különféle kiszolgálói, divattá szerették volna tenni az efféle magyar kiállítás elítélését. Közben Kovács Vilmos szellemi-erkölcsi magatartása és igazságérzete mind élesebb választóvonalat húzott magyar és “magyar” közé. De szellemi gyarapodás és tömegesedés persze csak Kovács Vilmos körül mutatkozott. Az emberség és a magyarság igazsága melletti kiállításának a hitelét mi sem bizonyítja jobban, mint magának Balla Lászlónak, az egykori elutasító lektori vélemény írójának az esete. A Szovjetunió és az egész világrend összeomlása után Balla úgy vonul nyugdíjba, hogy pártkönyvét is visszaadja, majd Kovács Vilmosnak az 1965 körüli magyarság szemléletével kezdi el a régi műveit felülrini. Ez bizony súlyos zavarokról árulkodik. Ugyanakkor: soha hitelesebb beismerő vallomást!...

Súlyos volt a zavar az 1965 utáni években is, de az korántsem Kovács magyarság- és létszemléletében mutatkozott meg. Inkább abban a hisztériában volt ez tapasztalható, amit ellene indítottak a “szovjet magyarok”, az “internacionalisták”. A gáncsoskodás, akadékoskodás egyre jobban ellehetetlenítette az alkotó további kiteljesedését. Kezdett megkopni a hit, amit még a *Válasz egy névtelen levélre* írójának (1962) így fogalmazott meg: “Mit félsz tőlem? Nekem nincs bérelt helyem / az irodalmi ócskapiacon, / s a te szellemi alvilágodban sosem lesz / csörgősípkás vigaszom. / (...) Csak ülj sovány hírneved kövér koncán! / Böfödj rímeiket, nyaldosd ocsmány szádat / míg élsz, míg el nem tapos e roppant század, / s be nem kerülsz az irodalomba, / mint alig látható szennyfolt, kicsiny, halvány, / mit kegyelemből hagynak meg az utak / cipőm kopott talpán.” Kezdett megkopni a hit, ugyanis a következő verseskötetért Kovács Vilmosnak már harcot kellett vívnia.

¹²⁵ “Kovács Vilmos nem szépíti hőse erkölcsi tartásának hiányát, erőtlenségét, tisztán látja annak kiegészítését. A művészi igazság ellenében mégis megpróbálja felmenteni hőseit, valamilyen még csak nem is körvonalazott nemes tulajdonságok révén a pozitív hős szerepét próbálja ráruházni. Az író hősenek erkölcsi tehetetlenségéért elsősorban a környezetét próbálja felelőssé tenni, ezáltal erősen szubjektív, torzító képet fest Kárpátontúl társadalmának életéről, mindennapjairól a felszabadulás utáni első évtizedben.” Vö: *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése* In: *Sugaras utakon*. Összeállította: Petro Lizanec, Gortvay Erzsébet, Vaszócsik Vera., Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1985., 326.

A *Holnap is élünk* hatása nyomán kialakult helyzet a Kovács Vilmos mellőzésére tett kísérleteket takarja, nem a szerző szellemi kisugárzására utal. A *Csillagfény*nél című kötet kiadását ugyanis megkísérelték elodáztatni. Az ukrán szerzői jogvédő hivatalhoz írt panaszlevélből tudjuk, hogy Kovács már 1965 nyarán benyújtotta kéziratát, de azt újabb és újabb kifogásokkal mindig a következő esztendő távlati tervébe tették át.¹²⁶ Ám amikor megjelent, az 1968-as esztendőben, az újabb mérföldkő lett a kárpátaljai magyar irodalom történetében. Esztétikai értékeit nézve, és a költő létszemléleti elmélyülésének a szempontjából ez a verseskötet még a regény súlyán is túltesz. A szerzőnek az 1969-es önéletrajzából vett mondatai nagyon pontosan magukba sűrítik a létszemlélet elmélyülésével járó felelősséget: “Sok mindenem mentem keresztül, míg leírtam ezt a két sort: Letörlöm arcomról a nyálat, s szembe fordulok a széllel... Sorsom úgy alakult, hogy egy kis zárt közösség szószólója s egy világ sorsát intéző roppant birodalom idegvégződése lettem”.¹²⁷

A *Csillagfény*nél című kötet gazdag és rétegzett költői világot foglal magába. Értékét több összetevő biztosítja. Szembeötlőek a poétikai változások, például feltűnő az erős retorizáltság visszahúzódása. A belső megformálás mivesebb árnyalatot kap, ezáltal pedig érzékelhetővé válik a költői hang pallérozottsága. A szerző létszemléletének a módosulásai erkölcsi értelemben is az egész magyarság ügyét szóaltatták meg. Ez a könyv a legszebb példája annak, hogy külön sorsban valóban külön világ születik, de az csakis az egész nemzet lélegzetében tud megéledni és kiteljesedni.

Ebben a könyvben egy elkülönített nemzeti közösség sorsán át figyel a versekben beszélő, és a lét minden alapvető gondját a magáénak érzi. A szerzőt foglalkoztatja az egyén és a közösség összetartozása; az emberi út. A felértékelte feladatok véghezvitelének módjait kutatja. Az alkotó szabadsága és kötelessége, a személyesség határai, a nyelvi, a költői hagyomány eredményei ugyancsak lekötik a figyelmét. Az idő létfilozófiai aspektusai felé is megkísérel nyitni, az elmúlás titka és problémája szintúgy megérinti. A költészet azon eredményeire kezd jobban figyelni, amelyek a modernség és a népköltészet összefüggéseiben vihetik tovább az ő korábbi kezdeményeit. Szinte teljes egészében leveti magáról a kor ideológiai-politikai terheit. Már-már az apai örökség sokat emlegetett igazságérzetét is vizsgálat alá veti.

¹²⁶ Vö.: M. Takács Lajos: I. m., 211.

¹²⁷ M. Takács Lajos: I. m., 212.

Lenyűgözi az olvasót a szellem ilyen méretű kiszélesedése. Különös tekintettel arra, hogy mindez akkor történik, amikor már a magyar beszéd is bűnnek minősült ezen a vidéken. Amikor a lefokozott létben a történelmi múlt felé tekinteni, a nemzeti hagyományokat fölemlegetni nemhogy másod-, hanem sokadrangú állampolgári minőségbe helyezte az embert.

A *Csillagfénynél* kötet egyik leglényegesebb foglatát Kiss Ferenc azon gondolata kínálja ma is, melyet *A tenger* című vers elemzésekor fogalmazott meg 1969-ben. Amikor “a jellegőrzés, az otthonosság, az értelmes élet, az egyéni arculat védelmének szándékát”¹²⁸ emeli ki a költeményből, akkor még Kiss Ferenc nem tudhatta, mennyire aktuális lesz ez a probléma így, bő harminc év után is.

A tenger című vers csak jó ürügy, hogy Kovács Vilmos dacos és elszánt kiállítására még jobban figyeljünk. Hogy észrevegyük, ebben a kötetben Kovács markánsan fölmutatja a kárpátaljai magyar lét hatvanas évekbeli sajátosságát. A *Csillagfénynél* valamennyi erőteljesebb verse “az elidegenedés, a jellegtelenségben való feloldódás ellen szegül”.¹²⁹ Ezt elsősorban avval éri el, hogy érezni a sajátos prizmat,¹³⁰ a létszemlélet egyéni és közösségi összeforrottságában az egymást gazdagító távlatot. Ez a kötet valóban az emberi érdekű létezésben jelöli meg az irányt, ahogy azt Kiss Ferenc mondta. A kárpátaljai magyar irodalom számára a *Csillagfénynél* épp ezért rejteget még most is biztos válaszokat, csak meg kell kérdezni. És milyen érdekesen maradandó tud lenni egy ilyen eszme és esztétikum együtthatása. Hisz lám, az ezredforduló körüli összmagyar irodalmi gondok jelentős része úgyszintén a jellegőrzés eltérő megítéléséből kerül ki.

A *Csillagfénynél* világában a *Holnap is élünk* több motívuma folytatódik. Ezt is megszokhatta már az olvasó, így léptünk át a *Lázás a Földből* a regénybe, és most hasonlót nyugtáz megint a tapasztalat. Ellenben van egy nagyon lényeges különbség is. A regény narrátori hangja – mely valójában a lírai beszélőben testesült meg – az előző verseskötet (*Lázás a Föld*) megszólalójával mutatott szoros rokonságot. Most viszont megszakad ez a folytonosság. A *Csillagfénynél* kötet beszélője már csak emlékeztet a régi lendületes, hangos, indulatos magabiztosságra. A régebbi motívumok még felismerhetőek, de a hang már nem

¹²⁸ Kiss Ferenc: *Kovács Vilmos: Csillagfénynél.*, Kritika, 1969/7., 54.

¹²⁹ Kiss Ferenc: *Kovács Vilmos: Csillagfénynél.* I. m., uo.

¹³⁰ A kifejezés Görömbei Andrásról való.

nagyon. Majdhogynem veszteségként érzékeli az olvasó ezt a törést. Itt már a hang lecsendesült, alapjában lett meditatív, szemlélődő. Érezni: valami elveszett. És mivel mindig is merészen közeli volt a szerző személyes élete és a beszélő világa – szinte sajnálkozik az olvasó a veszteségen.

Csak ennyi maradt: egy sánta csóka,
istálló megett fanyar csicsóka,
rúdon tengeri, tehéncsecs forma,
vén szabadkémény kővé hűlt korma,
nagyanyám kemény göcsörtös keze

(...)

apám szép szívét dobbantó harag,
s a folyton síró három rézharang.

(...)

Hadak útja az! Ha arra járok,
utánam gágog két vizesárok,
tetszhalott-sárgán az idő moccan,
arcot ölt, elnéz sunyt szemmel, hosszan.
Már meg sem ismer, s én is csak vélem:
belőle buggyant lázongó vérem.

Már ez a költemény, a *Korom* című vers is elegendő lenne, hogy érezzük, itt valami végérvényesen elmúlt, elveszett. Ám ha leválasztjuk a személyt erről a hangról, akkor a poétika szempontjai egészen mást mutatnak. Ebben a kötetben Kovács Vilmos nagyon finom érzékkel teremtett egyensúlyt szenvedély és bölcsesség, dac és lemondás között. Sajátságát megőrizve, sőt még meg is erősítve választotta le magáról a harsogás idegenségét.

(9. Értelme és rend – földön, égen. Csillagfénynél) Aki a *Csillagfénynél* kötet világát létrehozta, arról a lírai énről könnyen eszébe jut az olvasónak az “egy pontra néző hit”. Ez a megfogalmazás a regényben az apát jellemezte, miután annak rá kellett döbbennie: igazság, amely a kárpátaljai magyarok érdekeire figyelne – nem létezik. Hogy mire gondolt az apa útban a Kárpátoktól Szibériáig, már sose tudjuk meg. Arról is csak sejtésünk lehet, a későbbiekben mi mindent hozhatott volna felszínre Kovács Vilmos táguló, egyre átfogóbbá

váló világlátása. Egy biztos: a *Csillagfény*nél kötet beszélője rendkívüli összpontosítással és fegyelemmel, szikársággal, ugyanakkor izzó szenvedéllyel, sokszor pedig vészjósló pontossággal készült újra birtokba venni a saját világát. Azoknak az értékelőknek is igazuk van, akik összegző szándékot látnak ebben a kötetben, ám ugyancsak helytálló gondolat egy újabb minőség nyitányát érezni benne.

Az összegző szándékot többek közt az mutatja, hogy a szerző némely költeményét átveszi a korábbi köteteiből. Ilyen a már fõnt említett *Vihar* című verse, vagy a *Lázás a Földbõl áthozott Csend* és *A város elalszik*. Ez a három költemény ebben a kötetben kapja meg az igazi terét. Egyszersmind azt is észleli az olvasó, hogy a poétikai szemléletben mi az, ami fölerõsödik, mi az, ami e versek átvételét indokolja. Kiss Ferenc és Fodor Géza meglátásai segíthetnek ennek megvilágításában. Az újabb versekrõl Fodor azt mondja, hogy “reflexív beütéseikkel a személyesebb értelmû történelmi vizsgálódást és vele a lét, a nemzetiségi lét mélyebb összefüggéseit, azok argumentumait boncolják”.¹³¹ Kiss Ferenc pedig úgy látta, hogy a *Csillagfény*nél kötetben a számvetés egyszerre két síkon történik: egy tágabb világban a kor embere beszél, “a történelmi arányú és igényû illetékesség”, és egy másikban a személyesség markáns látószõge méri föl a helyzetet.¹³²

Már a *Vihar* kapcsán jeleztem a fokozottabb nyelvcentrikusságot, pontosabban a poétikai formák népköltészethez való igazítását. Még pontosabban: azt látja az olvasó, hogy Kovács Vilmosnál a nyelvi látás meghatározó szerephez jut ebben a könyvben. Mintha ezt, a nyelvi látást jobban elfogadná szervezõ erõnek a valóság igaza. Ebben a kötetben Kovács Vilmos kitárja a vers természete elõtt a kapukat. Mintha õ maga is rácsodálkoznék erre a varázslatra – hogy a versnyelv mennyire szuggesztívebb lesz ettõl. És mennyire otthonosabb.

Ebben az irányultságban a *Szerelmes legény bánata* címû “népdalvariáció” lehet a kiindulópont: “Hamis ez a világ, / hazug ez az ég. / Rajta a csillagom / elfújták, nem ég.” *A tudat szunnyadó határõrei* pedig mint végeredmény, úgy értékelhetõ ebben a könyvben. Mint a népköltészeti irányultság olyan állomása, ahol ugyancsak képes lenne szerves és gazdag világ létrejönni, mégám Kovács jellegzetes sűrítési hajlamait is kibontakoztatva. A népi szürrealizmus elsõ komoly bemutatkozása ez a vers.

¹³¹ Fodor Géza I. m., 142.

¹³² Kiss Ferenc I. m., 53.

Ezer lábon, fényes szálon
ereszkedik le az álom:
vörös égő, hasas pók.
Két kritikus vasajtók
rozsdás zárán motoszkal:
szabadversem motozzák.
Macskaszemük világít.
Ágyam hantján virág nyit.

A költői tapasztalat mégsem ezt a nyelvi teret szélesíti a kötetben. Hiába érezni az évszázadok folyamán kicsiszolódott népköltészeti elemek nyomait, azok rendre feloldódtak Kovács Vilmos korszerűbb, a helyhez és a korhoz igazított szemléletében.

A beszélő történelmi, társadalmi illetékessége most egyszerre tudja jelezni a (felnevesztett) lírai én felelősségét és a személyesség problémáit. Ez a kettő pedig gyakran találkozik egy tárgyilagos, higgadt költői leírásban. Nagyon jellegzetes és sajátos hangütést hoz létre.

Ötszázmillió koldus van a kezemen,
meg ekrazit, nyolcvan tonna egy főre.
Tébollyal a szememben
imbolyogva állok ég és föld peremén.
Számat szétfeszíti és kiordít belőlem
az egymást marcangoló ösztön és értelem.
Csak három bukfenc a Mindenség,
mellyel magamat mérném,
s a szomszéd csillag neve –
Szkizofrénia.
(...)
Atomkor másodszületett fia vagyok,
a kibernetika féltestvére,
a történelem éjjeliőre.
Ötvenmillió halottra vigyázok.
Ötszázmillió koldus van a kezemen.

Meg ekrazit, nyolcvan tonna egy főre.

(*Csillagfénynél*)

“A mindenséggel mérd magad” egyénített változata aligha véletlen utalás a kötetcímadó versben. A *Hozsanna néked* című költemény ugyancsak József Attila emlékének kíván adózni. Egy kevésbé markáns szövegkörnyezetből választ mottót Kovács Vilmos ehhez a vershez. Jávor Ottó *Talajvíz* című elbeszéléséből. Ebben az írásban József Attila jogos örököseiként az új kor építőit, a szocializmus fiataljait nevezi meg a szerző. “[A]kik nem segítettek a nyakára tolni ennek a szerencsétlen országnak a tehervonatát”. Kovács viszont árnyaltabban látja ezt a helyzetet. Ő az ördög metaforájával magyaráz, “az örök per kétszínű ügyvédjével”. Aki “égő vörös nyelvvel nyalja / a színejátszó márvány falra / azok nevét, akik könnyen nyernek, / s patájával a földbe kaparja / azokét is, kiknek a vonatkerekek / jutnak örökül”. Máskor nem lenne fontos ez a kicsi részlet, de Kovács Vilmos költői világvilágának a tágulását jól megmagyarázza. Létszemlélete úgy bővül, hogy már észre sem veszi a kor ideológiai valóságát vagy valótlanágát. Az igazság alapú rend keresését a történelmi-társadalmi berendezkedésen túlra helyezi.

“Ha az értelmet nem sejtéd, / a rendet hiába keresed” – állapítja meg a *Kísértés* című költeményében. Ez a vers szorososan kötődik a *Hozsanna néked* című költeményhez, és mindkettő József Attila gondolati világát idézi fel. Elsősorban *A város peremént*. A *Kísértés* fenti két sora is jelzi, továbbá pedig “a végtelen végesre szabott megfogható anyagá”-ról elmélkedve Kovács egyszerre tágitja saját szemhatárát, valamint *A város peremén* gondolati eredményeit is hasznosítja. “Míg megvilágosul gyönyörű / képességünk, a rend, / mellyel az elme tudomásul veszi / a véges végtelent, / a termelési erőket odakint s az / ösztönöket idebent...” – írja József Attila. De “gyönyörű képességünk, a rend”, amely megszerkeszti a harmóniát kint és belül, Kovácsnál még nem kap teret. “Az értelem megsejtését” nem tudja elmondani. A belső és külső renden túli szemlélődés még csak önmagáért való, még nem tud konkrét és szerves építőelemévé lenni ennek a világnak.

A *Kísértés*ben a belső rendről való gondolkodása amúgy is megakad a hit régről ismert problémáján. “Te sem vagy igazabb, és te sem vagy bölcsőbb, / ki parancsba adtad: mit szabad, mit nem, / hisz megigazulhatok bármely balga hitben, / túl a kenyérgondon, innen az értelmén, / s enyém a mennyeknek országa.”

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Ady küldetésstudata, magatartása után József Attila példája kap teret a *Csillagfénynél* kötetben. Az pedig különösképp érdekes, hogy nem a

“Vers, eredj, légy osztályharcos! A tömeggel együtt majd / felszállsz!...” sorokkal jellemezhető rövidke korszak verseire figyel Kovács Vilmos. Mintha a fõnt említett írás (*Talajvíz*) szocialista eszméihez, József Attila ideológiai kisajátításához több más versében is volna pár szava. Ez óriási távolságra esik a kezdetektõl.

Azt Pál György is észrevette, hogy a rend fogalma Kovácsnál mindinkább a csillagrendszerben fölsejlõ értelemhez kötõdik. Szerintem a *Csillagfény*nél kötetnek ez a gondolata sokban szerves folytatása az *Ars poetica* mágus–költõ párhuzamának. Ebben a korábbi versben a leõlt állat szemének csillagként való értelmezése – maga a beavatás, ami egy nagyfokú személyesség létrejöttéhez vezet. “Beavatásnak nevezik azt az egyetlen aktust, vagy folyamatot, amikor az ember leszûkült életének határait áttõri és a létezés többé-kevésbé egészét önmagában helyreállítja” – írja Hamvas Béla, és ez nagyon pontosan ki tudja fejezni Kovács Vilmos ösztönös törekvéseit.¹³³

A csillagrendrõl való gondolkodás két végpontjának, amely a *Lázás a Föld* és a *Csillagfény*nél közt húzódik, van egy közbûlsõ állomása is. Mégpedig a regénybõl megismert Somogyi meditálásakor elõforduló kép, az ablakkeretbe foglalt csillagok motívuma. Somogyi küldetéstudata, igazságérzete, útja, a rend óhaja ugyancsak a csillagokhoz kapcsolódik: “Kint biztosan fagy, mert tisztán ragyognak a csillagok. Egy, kettõ, három, négy. Csak a felsõ ablakkarikában.” “...Az ablakkeretben telehold ül. (...) Körötte csillagok raja hunyorog” – írja a *Csend*-ben. Mintha ezzel is azt szeretné hangsúlyozni, amit a kötet utolsó versében mond, hogy “kezdet nincs, csak folytatás van”.

Kovács Vilmos költõi világában a végsõ értelem mindig a csillagvilághoz kötõdik. De ehhez igazodik tér és idõ, ebben rejlik a szabadság, a rend, a harmónia, az értelem, “a szellem és a szerelem”. A “Jõj el, szabadság, te szûlj nekem Rendet” gondolatán túl már az “Íme, hát megjelentem hazámat” megnyugvása is lassan átszivárog József Attilától.

A megnyugvás egyik fontos pontjára utal a Szalonnavár motívuma. Ez egy mesevilág emléke, az igazság és harmónia ígérete. Somogyi Gábor kisleánya is tud a Szalonnavárról a regényben. Elég kimondaniuk ezt a szót, és máris mennyi közös érzelm teremt bensõsleges hangulatot kettejük között. Ha nem is szó szerint, de tartalmában éled meg az “apáról – fiúra” hagyomány- és közösségteremtõ varázsa. És a forrás pedig – az igazmese mondója. Az a nagymama, akit már a legelsõ kötetbõl megismert az olvasó, akinek igaz meséjébõl született a

¹³³ Hamvas Bélát idézi Mattheusz János. In: Hamvas Béla: *Az öt génusz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985., 40.

harminchárom évet élt anya. Az *Elmondom neked* című versben újra megjelenik ez a fájdalmas igazság: “Ilyenkor anyámra gondolok / s szégyellem, hogy nem tudom, / mikor van Halottak Napja. // Harminchárom évet élt.” Ezt a bensőségeset kerekíti le a *Meghalt Julis néni* című költemény, miközben a veszteség fájdalmában újra megjelenik a Szalonnavár.

(10. Ez hát a hon, ez hát az út. A költői világ, az őstörténet és a nyelvtudomány közös távlatában) Kovács Vilmos utolsó verseskötetében a létezés értelme összefüggésbe kerül az elmúlás titkával. Az idő kezdetleges létfilozófiai aspektusaihoz való közeledésre utal az *Őszi elégia* című költemény. “Vajon mit üzenhet az ősz a télnek? / Hogy a díszfa-élet / meddő és esztelen?” Itt a bölcsélet elsősorban költészeti jellegű. Az *Izsák-székesegyház* című költeményben viszont a gondolati eredmények formálják a versáramlást.

Az *Izsák-székesegyház* újra fölveti a hit kérdését is, de leginkább az átlényegülés problémája foglalkoztatja a szerzőt. Mottóul is ezt a mondatot választja: “A kenyér és a bor a katolikus hit szerint átváltozik, átlényegül...” A címből és a mottóból kiindulva azt hinné az olvasó, hogy itt valamiféle katolicizmus, ortodoxia, görög-keletiség problémakör fog kibontakozódni. Esetleg az a reformáció (Luther) által is elfogadott igazság, miszerint a megszentelt kenyér és bor nem jelkép, hanem az maga az átlényegült test és vér. De itt Kovács Vilmos és az istenhit sajátos, kölcsönösen vonzó taszításában képződnek meg a világi érvek. A gondolat az anyagelvű ráció falát nem képes ledönteni. Ezért válhat ebben a költeményben az “eunuch-idő, mely kést emel” olyan metaforává, amely a földi élet teljességét csonkítja meg.

E gondolkör számára valamivel otthonosabb teret hoz létre a szerző a *Sebesült barbár a Bölcs Öreg hordójánál* című költeményben. Láthatóan magabiztosabb a lírai én ebben a sajátos, filozofikus közegben. Az átlényegülésről való elmélkedésekor ilyen sorokat fogalmaz: “[É]n megölelem ezt az idegen földet, / mint férfi az idegen asszonyt, / kinek karjai közt átlényegül a világ, feloldódnak a titkok, s egy pillanatra / belelátunk a dolgok értelmébe”. Baka István sorai jutnak az olvasó eszébe: “Szövetkezünk, hogy megmaradjunk. / Oltár az asszonyok öle: / átlobban öleléseinken / Isten teremtő gyönyöre”. És mivel Kovács Vilmos az *Izsák-székesegyházban* is a megtermékenyülést látta az egyedüli üdvözítő útnak, az olvasó könnyen elhiszi, hogy az idézett sorokban a platonai lényeglátásra való utalás csak véletlen volt. Hogy a pillanatra föl villanó léttitok csak költői megoldás volt. De nem. A sebesült barbár a Bölcs Öreg hordójánál később újra kimondja: [T]itkot tudok, mint az istenek

és költők”. “Mert az egyszerű római a csillagokból tudja, / hogy az istenek ráhagyták / befejezetlen nagy művüket, a világot, s neki egyetlen dolga, / hogy folytassa a teremtést”.

Kovács Vilmos létértelmezését az anyagelvű gondolkodás menthetetlenül kisajátította. A költő ösztönösen vonzódik a titokhoz, mondhatni benne van a szellem mindent elborító hatalmában, ugyanakkor képtelen túllépni a földi ráció logikáján. A hetvenes évekre már nyilvánvaló lett a szellem, a kárpátaljai magyarság lelkületének a megmozdulása, és ő mégsem hitte azt, amit József Attila olyan szépen és pontosan kimondott: az ihlet – anyaggyőző tiszta akarat. A közös ihlet pedig, az maga a nemzet.

Valószínűleg az anyagelvű létbölcselete miatt látott sürgősen hozzá, hogy a kárpátaljai magyar szellemi hagyomány tudományos alapjait is lerakja. A *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*¹³⁴ című tanulmányának a megjelenése idején, 1970-ben, de még utána is Kárpátalján magyar szellemi fellendülés kezdett kibontakozni. Ebben “anyaggyőző tiszta akarat”-ként közrejátszott a *Holnap is élünk* című regény (1965), az 1968-as *Csillagfénynél* kötet, és ez a tanulmány, amely a *Tiszatájban* látott napvilágot. Kovács Vilmos hívei elsősorban azok az ifjú költők, írók, szerkesztők lettek, akikből a Forrás Stúdiót szervezte meg a helyi Írószövetség keretében.¹³⁵

És micsoda véletlen egybeesés történik 1971-ben. Épp augusztus 20-án – akárcsak 1964-ben a *Holnap is élünk*et elutasító Balla László-írás – lát napvilágot a hírhedt *Elidegenedés?* című újságcikk. Kiderül, hogy ennek a megírásában is jelentős szerepe volt Balla Lászlónak. Most már nemcsak Kovács Vilmost, de az egész Forrás Stúdió tagságát is megtorlás fenyegeti. Ám a hatalom legelső akcióira a feltámadt “közös ihlet”-ben csak még inkább kiegyenesedik a kárpátaljai magyarság. Megszületik az “I. Beadvány” *A tűz nem alszik ki...* alcímmel. Majd hamarosan a “II. Beadvány” *Az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZKSZ Legfelső Tanácsa Elnökségének* alcímmel. Mi ez, ha nem a közös ihlet cselekvésé

¹³⁴ Kovács Vilmos tanulmányában a róla szóló részt Benedek András írta. *Tiszatáj*, 1970/10, 12.

¹³⁵ “[A]z Írószövetség keretében megszerveztem a magyar ajkú egyetemi diákságból a Forrás ifjúsági irodalmi stúdiót, amelynek tagsága egy részéből évek során sikerült képzett műfordítókat nevelni, másik részét pedig a magyar folklór rendszeres gyűjtésére és feldolgozására irányítani. Ez utóbbinak tudható be, hogy összegyűjtöttük a helyi népballadákat, s a rendkívül értékes anyagból több, szakmai szempontból is figyelmet keltő részt publikáltunk” – írja Kovács Vilmos az önéletrajzában. Vö: Önéletrajz. In: Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és östörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997., 541.

válása. Szellemi cselekvés csupán, de akkor is el kell ismerni a rendkívüli bátorságot, a közösségi gondok felpanaszolásában rejlő szabadságvágyat. Vérre menő küzdelem volt ez, ha nem is járt fegyveres harccal. Ugyanis az előbb-utóbb a szellem halálát okozza, ha az alkotókat és a szellem más dolgozóit társadalmilag ellehetetlenítik, ha kizárják őket a nyilvánosság közegeiből.

Ekkoriban érezhet rá Kovács Vilmos a nemzeti történelmi távlat és a nyelvi teremtő erő kohéziós lehetőségére. A *Csillagfénynél* kötet után, a kutatómunkában való egyre mélyebb elmélyülés mellett íródott versek épp emiatt érdemelnek komoly figyelmet.

A népköltészet világának és az őstörténeti látomásosságnak közös hangulatban való megjelenését idézi a *Bikaháton* című költeménye. Itt mindenekelőtt a lírai én környezete válik érdekessé. Ennek az útja is pontosan kitapintható: kezdetben a (XX. századi) történelmi átváltozások igazságtartalmában jelent meg a lírai én, majd a kozmikus távlat csillagrendjét tette otthonossá önmaga számára, most pedig a természeti táj történelmi távlatában éled újjá. “Hegy hátán hegy. Púpos, csorba, / elvarázsolt, alvó csorda, / földdé döngölt ezer évek. // Elszállt lelkük, pásztorének / leng a század kormos egén.”

E költemény látomásos elemei közt apokaliptikus méretarányú a történelmi múlt. A lírai ént csak egy lépés választja el attól, hogy mítoszos látomásban oldódjék fel. Itt is, ebben is épp az akadályozza meg, ami az anyagelvűséget magát sem engedi kiteljesedni: az örökkévaló szellem tagadása. A *Bikaháton* esztétikumán úgyszintén ez az, ami ront. S ezen még a népi szürrealizmus sem tud alapjában változtatni. “Bikám, bikám, táltos bikám, / van nekem egy vaskarikám, / fából csinált ezeréves, / tatár, török, magyar véres, / orrodba ha befűzhetném, / falum, riadt, jámbor tehén, / tarka anyád fehér nénje / patádtól tán nem is félne. // Balga álom: táltos bika / orrlíkában vaskarika? / Fakarika talizmánom. / Bolond Krisztus bikaháton”.

Kovács Vilmos költészetének minden eddigi, kiváló eredménye mégis a *Verecke* című versébe sűrűsödött össze. Ez a mű önmagában felér egy kis kötetnyi verssel, olyan lényegre mutató gondolatokat hozott a felszínre. Saját költészetén belül, de a kárpátaljai magyar irodalomban is újabb mérföldkő ez a vers. Görömbei András ihletett és kimerítő értékelésével¹³⁶ együtt látni jól, hogy Kovács Vilmos poétikája és létszemlélete miként tárta föl a kárpátaljai magyarság haza-fogalmát. Azt, hogy miként sikerült rámutatnia a kárpátaljai lét egyik legbensőbb sajátosságára.

¹³⁶ Vö.: Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990)*. Debrecen, 1997., 319-321.

Aki “egy kis zárt közösség szószólója s egy világ sorsát intéző roppant birodalom idegvégződése”, ebben a versében kilép a saját jelenéből. Már a vers címe, a *Verecke* szó, s az indítás, hogy “Ez hát a hon...” radikális másságot jelez a korábbi történelmi látásmódnál. Itt az idők áttűnésében már magyar sorsszerűséget és számvetést tár föl a beszélő. A versbeni megszólaló számára a honfoglalás “úti élménye” még most is jelen idejű valóság. Eszébe juttatja mindezt a kő, a fa, a víz. A táj és a földrajzi hely együttes történelmi szemléletében nap mint nap kibomolhat ez az igazság: “Szerzett ellen, vesztett rokon / átka hull rám, mint a rontás. / Perli-e még ezt a hont más? / Fenyő süssan, lombja lebben: / besenyő nyíl a mellemben, / szakadékok, szakadt sebek, / útpor-felleg: megy a sereg, / elmegy, s engem hagynak sírnak...”. A honfoglalás eseménye és a honfoglalás útja, ami az egész magyarságban “emlékként” él tovább,¹³⁷ az itt örökség, s a jövőt meghatározó hagyaték is egyben. Görömbei András nagyon pontosan látja, hogy “S az út... Kígyó vedlett bőre” metafora milyen jelentéseket sűrít magába mind a versbeni beszélő, mind a mai kárpátaljai magyar ember számára. Ez a metafora kifejezi mindazt, amit a magyarság maga mögött hagyott, amit útközben hátra kellett hagynia a megújulás, a hazáralálás érdekében. Ez a hely tehát, Kárpátalja, csak amolyan átmeneti terület, valamiféle tartozéka a valódi hazának. Csak egy szűk hely. Csak egy szükségszerű út, amelyet maguk mögött hagytak a honfoglalók, hogy föltáruhasson előttük a magyarság igazi hazája. S az itt élő magyarok? Hátrahagyottak, sorsukra hagyottak, levedlett része az igazi magyarságnak. A kárpátaljai magyar árvaságra és mostahaságra ítélt magyar, akinek sorsa, hogy még holtában is bizonyítsa, mely hazának része ez a hely. De mintha ez csak neki lenne fontos. Sokszor érzi úgy, mintha Kárpátalja nem is volna része a történelmi országnak. Mintha a magyarság úgy intézné ügyeit, hogy háttal áll ennek a vidéknek. “[M]ert ez az út, kígyó bőre, / kit nem vitt már temetőre, / s ki tudja még, kit hoz erre, / menni vele ölre, perre.” A “Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?” szerzőjét már nem hívja segítségül. Ady is csak jelez, csak a történelmi távlatra utal: “Verecke híres útján jöttem én”...

“Ez hát a hon... – tűnődik a beszélő, majd később így folytatja: “S az út...” Az elemzés is kiemeli a “hon” és az “út” azonosítását, majd annak a történelemmel való összekapcsolását.¹³⁸ Ennek az azonosításnak és összekapcsolásnak a továbbgondolásaként

¹³⁷ Uo.: 319.

¹³⁸ Uo.: 320.

pedig Kovács Vilmos egész világgépének és alkotói pályájának a huszadik század történelme általi determinációját juttatja eszünkbe.

A költői gondolatok összefüggő erejét a magyaros, kétütemű ritmus szabályossága erősíti. A párrím ösisége csak fokozza ezt az érzést. A strófákon is átívelő, azokat egybefogó rím pedig a szétszakadtságra hívja fel a figyelmet. A hét, nyolc és tizenegy soros három versszak gondolatilag külön strófákat, külön egységeket képeznek, de a költemény világában – a rímelés technikája révén ugyancsak – elválaszthatatlanul összetartoznak ezek a részek. Pár jó minőségű asszonánc, de zömmel tiszta rímek (párrímek) biztosítják az összhangzatot, ami által fölerősödik a ritmus és a gondolat egysége –: a haza-fogalom monolit jellege.

Mindig is foglalkoztatta a tájban, a földrajzi helyben rejtőzködő haza. A *Vallani kell* ilyen pontjaiból kezdi építeni a hazát: Nagydomb, Csonkás, Szernyemocsár; az Égres, a Vízhat, a Pogány-tanya. “Jászinó” mondáját is megörökíti, ami egy mező neve Gát községben, és tájleíró vers születik *Kárpátok!* címmel. Már a *Tavaszi viharok*-ban megjelenik a “pogány szittyá”, s romantikával keverten a hadak útja a *Vereckén* című költeményben. Később a *Korom*-ban a szülőföldre visszaemlékező is hadak útjának látja azt. A *Színek*-ben megjelenik a “szürke utak kígyóteste”. Így jut el a “hon” s az “út” együttlátása nyomán a “kígyó vedlett bőre” metaforáig. (“Valaki az Értől indul el / S befut a szent, nagy Oceánba.”)

Kovács Vilmost östörténeti kutatómunkájában a titok egyre messzebb és messzebb vitte. “[E]lindultam keresni Kárpátalja ‘öslakosságát’: a fehér horvátokat. Őket ugyan nem találtam meg, de eljutottam a magyar östörténet gyökeréig. Olyan tények bortokába, amilyenekről a magyar östörténet-írás még csak nem is álmodik” – írja 1972-ben.¹³⁹

Az eredet tisztázása a hazakép tartozéka, és mindkettő Kovács Vilmos világgépének a része. Az alkotói pályának ezt a kitérőjét pedig a költő, a közösség szószólójaként föllépő “lelkiismeret” alakította. Valószínűleg akkor is ezt az utat választotta volna, ha a *Beadványok* után nem számolják föl a “közös ihlet”-ben megfogant szabadságvágyat. Így viszont, hogy

¹³⁹ Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és östörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997. 25. Az idézet folytatása ez: “Amikor aztán már a kezemben volt a problémák néhány kulcsa: milyen etnikumú és nyelvű népekből toborzódott az ún. előmagyarság, kik voltak a Konsztantinosz császár említette “Szavartoi-aszfaloik” – mert így hívták régen a magyarokat –, kik voltak a csatlakozó kabarok (3 törzs), kik voltak Anonymus csatlakozó kunjai (7 kapitány, népével), hol volt a lebediai őshaza, kik az itt talált székelyek és mit jelent nevük, ugyanez a csángókról stb – gondoltam, miért ne világítsam meg a tudós elméket, miért ne szabadítsam ki őket törökös szabású finnugor kényszerzubbonyuk szorításából?”

mindenkit retorzió ért, mindenkit félreállítottak, nyitott marad egy kérdés. Mit hozhatott volna még felszínre ez a lendületes felívelésű pálya, ez a dinamikus gondolati kiteljesedés? És vajon milyen szerepe volt a magyarsága miatti mellőzöttség érzésének abban, hogy a költő testi egészsége rohamosan romlott?

Van még egy vers. Ez Kovács Vilmos halálának évében született. A *Testamentum* című költemény. Szerves része az életműnek, rendkívül fontos is. Jelentős elmozdulást mutat a hit kérdésében, mert az anyagelvű világbölcséleten túlra is tekint. Ez igen fontos jel, sejteti, hogy a tragikusan lezárult életmű miféle gazdagodást érhetett volna még el az igazság kimondhatóságában. Sohasem tudhatjuk meg, hol járt ekkor Kovács Vilmos az “Én vagyok Út, az Igazság és az Élet” érvényességének az elfogadásában.

Uram, emeld fel csontig nyútt testem,
s fújd el belőle múlt lobogások
füstölgő üszkét.

Ismerd fel bennem halandó másod,
ki most fekete árnyadra estem,
s hozzá szegeznek lázvörös tuskék.

Uram, megjártam én is a poklod,
ha teremtésed csodája hívott,
kiosztva részem.
Semminek sok volt, de csillaggal írott.
Uram, mostantól több lesz a gondod,
s műved, a csoda, késve lesz készen.

Uram, marad itt még néhány bolond,
s ha most felemelsz, mindőjük nevét
füledbe mondom.
Oszd fel közöttük poklunknak felét.
Homlokuk jeles, nyakukban kolomp.
S vigyázzunk rájuk ott a porondon.

Életközeli, személyességgel hitelesített ez a költemény is, mint az egész életmű. Példamutató és követendő. Olyannyira, hogy a “porondot” mindvégig vállaló “néhány bolond” nyíltan ki is mondja: ő tanítványként folytatja a megkezdett munkát Kárpátalján: Fodor Géza, Vári Fábián László, Dupka György. A “Semminek sok volt, de csillaggal írott” summázata pedig legalább három fontos meghatározottságot foglal magába. A “Mily temérdek munka várt még!... / Mily kevés, amit beválték” sóhaját; a kommunista csillag általi megbélyegzettséget; a csillagpálya makulátlanságát. Nem tragédiába – eposzba illő sors...

II. A természettudományok vonzásában

(Fodor Géza költői világa)

(1. Vallomások, útmutatások. Ami hozzásegít a megértéshez) A kárpátaljai magyar irodalom megalapozói közül Fodor Géza költői világa elsősorban markáns egyediségével fogja meg az olvasókat. Titokzatos ez a költői világ, tele a belső megformálás egzotikumával, tartalmi döbbeneteivel. Itt még a legbensőségesebb otthonosság is többnyire különös kimerésben ismerhető föl. Itt még a legsajátabb nyelvi fordulataink, beszédünk ízei sem önmagukban mutatják magukat. Azokat mindig valamiféle természettudományos hangulat kíséri. Azokat mindig egy közismert intellektuális tudás emeli tágabb horizontra. Nagy tereket nyit meg ez a költői tudat¹⁴⁰, ezért a szerző ars poetica-szerű megnyilatkozásai ugyancsak segítik a tájékozódást. “Nekem a vers – a kifejezés határáig és azon túl – a legigazabb csillagos beszéd, az élő lelkiismeret tükörvilága” – mondja a szerző legelső versesfüzetének borítóján.¹⁴¹ Érdeemes innen kiindulni.

Aki a verset csillagos beszédnek mondja, méghozzá a legigazabbnak, meglehetősen biztos támpontokat nyújt az eligazodáshoz. Az érdeklődőben azonnal fölmerül Kovács Vilmos “csillagos” rendszemlélete, különös tekintettel, hogy tudja, Fodor Gézát milyen kapcsolat fűzte a Mesteréhez. Fodor Géza alapító tagja volt a Forrás Stúdióknak, annak a csoportosulásnak, amely Kovács Vilmos szellemiségének intézményesüléseként alakult meg. A mester és tanítvány kapcsolaton túl Kovács Vilmos személyes barátsága, emberi közelsége alakította Fodor Géza elhivatottságát.¹⁴²

Az az “apróság” is köztudott, hogy Fodor Géza őrizte a leghívebben az életre hívott közös eszmét. A hírhedt *Elidegenedés?* című újságcikk után a megtorlásokra és ellehetetlenítésekre mindenki másképp reagált. Egyes Forrás-tagok Magyarországra

¹⁴⁰ A felületes szemlélő könnyen beleeshet abba a hibába, hogy a kevés számú Fodor-vers miatt ezt a költői világot még kidolgozatlannak, részlegesnek gondolhatja, pedig nem igaz. Fodor Géza eddigi életművére jól illik az a sokszor emlegetett igazság, amelyet Pilinszky János tett híressé: “Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem az, hogy íveljen.”

¹⁴¹ Fodor Géza: *Széltükör*. Kárpáti Igaz Szó, Uzshorod, 1986.

¹⁴² Vö.: *A gondolat szabadsága*. Nagy Zoltán Mihály interjúja Fodor Gézával. In: Hatodik Síp, 1989/2., 22.

költöztek, a Kárpátalján maradtak pedig mind a Balla László által felügyelt József Attila Stúdió tagjai lettek. Egyedül Fodor Géza maradt távol, ami önmagában is figyelemre méltó lépés. Valószínű, egyedül ő hitte változatlan formában a magyarság ügyét. Valószínű, egyedül ő gondolta szebbnek, fontosabbnak a közös üggyhez való hűséget, mint a személyes érvényesülést. Aztán, hogy 1985-ben ő is csatlakozott ehhez a stúdióhoz, megnyílt előtte is a publikálás lehetősége. Ez újabb adalékul szolgál ahhoz, hogy milyen erőpolitika uralta Kárpátalja irodalmi életét egészen a rendszerváltozásig.¹⁴³

A vers tehát a legigazabb csillagos beszéd, sőt az élő lelkiismeret tükörvilága. Szerzőnk már itt utal a legalapvetőbb motívumára, jelképére, metaforájára, az egész költői világot behálózó tükröződésre. Ám a tükröződés összetett fogalom ebben a poétikában. Korántsem “a való világ” leképezését jelenti. Ugyanis ebben a szerzői útmutatásban az élő lelkiismeret kifejezés legalább annyira hangsúlyos. A legkülönbébb poétikai sűrítések révén erről beszél Fodor mind a rendszerváltozás előtt, mind az azt követő harsogó sürgölődésben. Szerinte az élő lelkiismeretben föltáruuló tükörvilág az, ami a költeményben megjelenhet. Számára ez az, ami alapvető követelmény.

A költői felelősségről beszél a szerző egy másik helyen. “A Költészet lényegében nemcsak azonos, de több is az embernél, aki identitástudata méltóságával küzd azért, hogy minél otthonosabbá tegye helyét a világban. Módszereiben kerüli a fölös óvatosság, a fontoskodás okostóbiásainak kicsinyes és alantas rigolyáit: a felelőségek felől bátran sugároz a feladatokra!”¹⁴⁴ Ki ne hallaná ebből a vallomásból és útmutatásból, hogy itt a Kovács Vilmos-féle “álmodok egy lakhatóbb világot” cél vezérli Fodor Gézát! Vagy kinek ne jutna eszébe Tamási Áron “Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” szállóigévé lett regényzáró mondata. A lakhatóbb otthonvilág utáni vágyakozás a legszebb emberi életcélok egyike. Hisz csakis ez, csakis az anyanyelvi, kulturális és történelmi hagyományok legteljesebb megélése biztosíthatja számára emberlétének a szabadságát. Aki pedig kisebbségi magyarként eszmélt erre a világra, lehet-e nemesebb gondja ennél?

Fodor Géza nem a Kovács Vilmos által föllelt létigazságot követi. Nem az elődje számára föltárukozott poétikai lehetőségeket írja tovább. Az ő létszemlélete a Kovács által

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Fodor Géza: *A nagy körforgás roppant vonzatában. Tűnődés a költészet napján*. Kárpáti Igaz Szó, Lendület, 1987/3.

megteremtett szellemben eszmél önmagára, így a költői feladataira. Ezt a morális alapozású létszemléletet pedig a családi indíttatás biztosítja: “Az én szüleim parasztemberek voltak, az ő kezükbe ritkábban tévedt könyv. Az irodalom iránti fogékonyság és érdeklődés bennem termett, velem született. Apám a betűvetés és az olvasás gyönyörű tudományát, anyám a Miatyánk áhítatát táplálta belém” – mondja a vele készült interjújában.¹⁴⁵ Ez az emberi tartás és világlátás vezérli a húszegynéhány éves költőt, amikor igencsak hízelgő ajánlatot kap. Visszaemlékezése szerint, Balla László 1971-ben a Forrás ellehetetlenítése után őt “szemelte ki” az új stúdió elnökévé, ezért behívatta magához. “Én akkor ott gondolkodási időt kértem és kaptam is. Egy hónap eltelté után aztán úgy döntöttem, hogy nem vállalhatom. Nem óhajtottam senkinek a kirekesztését, márpedig a főszerkesztői kikötés eleve ez volt! Másfelől, az új stúdiót illetően a méginkább fenyegető, konok ideológiai-politikai gúzsok tették meggondolandóvá a vállalhatóságot. Morális indítékból pedig végképp nem fogadhattam el az ajánlatot.”¹⁴⁶

A költészet “társadalomformáló legitimációit” úgyszintén hirdeti, miközben ezzel kapcsolatban megkülönböztet “igazi, meg nem alkuvó” poézist.¹⁴⁷ A fentiek alapján lehet érteni, hogy mire gondol. A költészet közösségi szemléletére, valamint “szolgalmi jogaira” is föl hívja a figyelmet. Amikor pedig a hely és az idő pontos megjelölésével megintcsak fölveti mindezt, akkor még inkább ráirányítja figyelmünket az egész gondolatkör örökérvényűségére. “[A] költészet hitében vallom ezt a kidalolhatatlan tájat, ezt a mindenkor meglakandó földet, amelyről zúgpolitika tud csak lemondani”. Dercen, 1997. február 23. – áll a vallomás alatt. És ez a pontosítás nemhogy megkötné, helyi érvényűvé tenné a vallomást, ellenkezőleg: figyelmünket arra irányítja rá, hogy ez a költői beszéd és magatartás mennyire független helytől és időtől, miközben folyton csak a kárpátaljai magyar lét munkál a versekben.

(2. A világ képe. A külső és belső formák erő-összetételéről) Fodor Géza költői világa tágas. Megtervezett és kimért pontossága biztonságot nyújt. Annak ellenére, hogy igen jól ismert és teljesen ismeretlen elemek kavarnak sokszor egy-egy költeményen belül, nem riasztják el

¹⁴⁵ Vö.: *A gondolat szabadsága*. Uo.

¹⁴⁶ Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt*. In: *Nézz töretlen homlokomra. A Forrás Stúdió versantológiája*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994., 240-241.

¹⁴⁷ Fodor Géza: *A nagy körforgás roppant vonatában*. Uo.

az olvasókat. Titokzatosságuk és egzotikumuk révén sokszor az érthetlenség határán állnak, mégis vonzóak maradnak. Leginkább a “nem értem, de szép” jól ismert vélemény jellemezheti őket. Gyorsan hozzáteszem: nincs bennük semmi öncélúság. Korántsem az önmagukért valóságot hirdetik. Épp ellenkezőleg. A létezés csodája és megfoghatatlan értelme határozza meg a létrejöttüket, miközben önfeledt bizakodás árad a költői megformálás mögül.

Az egyes versek befogadását ugyancsak segíti az a “műhelytitok”, amit a szerző a tudatosságáról mond. Hogy állítólag kikalapálja minden egyes verssorát. A készülő költeményt bármikor abbahagyhatja, mert bármikor folytatni tudja, bármikor befejezheti. Ezzel együtt pedig tagadja az ihlet mindenhatóságát. Inkább a lét gyötrelmeire adandó válaszok kényszerűségének nevezi a versírói munkát.¹⁴⁸ És valóban: szinte minden egyes vers valamennyi sora, sőt szava hangsúlyos szerepet kap a rendezésben. Rendkívüli megfontoltság, mértani arány érződik a legtöbb költemény külső és belső formáiban egyaránt.

A poétikai tudatosság és a költői világlátás két kulcsverse Fodor Géza szerint is a *Széltükör* és a *Tükörszél*. Ezt onnan lehet tudni, hogy mindegyik verseskötetbe beválogatta a szerző.¹⁴⁹

Széltükör

Szélből a sugár megtörik
Tükrökből vissza eléget
Forgó korongot zár a sík
Mielőtt végleg beméret

S már minden jelre jeltelen
Üzen a körkörös idő
Emléke felől eleven
Nikkeles-fényes pontszűrő

Tükörszél

Tükrökből a szél megtörik
bronzezüst árnyalat alatt
flittereikből kél, vakít
villámokat ránt a virradat

Hangokra hullnak a cinkék
színekké ütve szárnyukat
párhuzamukból szívig ér
a tükörbeli mozdulat

¹⁴⁸ Vö.: *A gondolat szabadsága*. Uo.

¹⁴⁹ Fodor Géza versesköteteinek az összefüggéseiről egy másik dolgozatban foglalkoztam. A *Hitel* 1998. februári számában megjelent írás részletezi, mely versek szervezik újra és újra a szerző eddigi három könyvét: 1. *Széltükör*, 1986.; 2. *Erdőn, mezőn gyertyák*, 1992.; 3. *Fenyvesek árnyékában*, 1997.

Áttűzve rég a zúzmarán	Egymásba játszó áttünet
Hóval, hamuval határol	amalgám ködként fehéren
Majd átvetítve önmagán	suhogó membránfény-üveg
Fémes rádiuszba tájol	árnyéka zizzen a légen
Egy tágabb gömbfelületen	Míg újfent késéles szilánk
Hol szikrát vet jázminokkal	forogja erdőnk tüzeit
Ragyogtat időzítetlen	vércsék szeméből csupa láng
Havon forgó villámokkal	zúdul ránk, vijjog a zenit

Ebben a két versben minden olyan alapvető elem benne van, amely Fodor egész költői világát befolyásolja és alakítja. Azonnal szembeötlik az ikerség és párhuzam gondolata, a természettudományos szakszavak és a természet legelemibb megnevezéseinek a keveredése. Előrejelzi a növény- és állatvilág jelenlétét, az anyagnevek fontosságát. Feltűnik, hogy a magyaros verselés, az ősi nyolcas otthonossága milyen természetesen fogadja a természettudomány közeledését. Azt is észreveheti az olvasó, hogy az ilyen versbeszéd megszokott hangsúlyai miként változnak meg a szakszavak és a jól ismert költői láttatás összevonásában. Érezni, amint a külső és a belső forma rétegzettséget hoz létre, de nem válik külön egymástól.

Már itt érdemes kicsit megállni a tükör-motívumnál. Azt már a szerző is tisztázta, hogy a tükörvilág és az élő lelkiismeret kapcsolata miképp határozza meg a világlátását. Ebből kifolyólag pedig számos egyéb aspektusa is föltárul ennek a tükrös jelentésességnek. Szinte alig fordul elő olyan Fodor Géza-vers, ahol a tükör-motívum ne szerepelne. “Szélből a sugár megtörik / Tükrökből vissza eléget” – olvashattuk a *Széltükör*-ben, valamint azt, hogy “Tükrökből a szél megtörik / bronzezüst árnyalat alatt // párhuzamukból szívig ér / a tükörbeli mozdulat” – a *Tükörszél*-ben.

A többi verset szemlélve pedig ezeket lehet találni: térből, tükröből kiléptem (*A játszó Archimédész*), széljárta tükrök iramában (*Ebonit ének*), a víztükör legmélyebbkéek terében (*Loreley - szonett tükörre, hologrammal*), tükröket tört be a sötét (*Forrásvízre vércsék szálltak*), míg tükreibe a vállon szétomló haj (*Hódolat Michelangelo Buonarroti emlékének*), tükrözi vissza ívben a zónát (*Kitérő, két sugárra*), tükreinkbe a déli szél futtat majd vissza sugarat (*Nullapont*), forog tükrös fejszeélen (*Bukovinai esték*), távolodóban tükreinket

képzelik el; zizegve hull szét tükreinkre; mely tükröződik itt a délutánban (*Madarak vonulása ősszel, Andrej Voznyeszenszkij arabeszkjein*), pásztorok jönnek, tükrös álom (*Karácsony, elforgó síkon*), tornyot tükrözve tollaikon (*Erdők felől a föld, közelből - nyílt óceán*), a tekintet éles ívpengésű tükrözetében (*A kék váza*), tükrözetében roppant meg a lélek (*Zölderdőtűz*), szemük tükrös örvényén, mélyen; visszaszállt tükörképe az este (*Lemegy a Nap*), sunyít a tükörmélyi árnyék (*Fenyvesek árnyékában*).

Mindezt csupán azért szedtem egy csokorba, hogy láthassuk, milyen gazdagon árnyal a szerző egy-egy alapvető motívumot. De a sugár és a szél például csaknem ilyen bőségben fordul elő ebben a világban. Nagy Zoltán Mihály a szerző második verseskötetéről írt recenziójában kiemeli még a fény, az idő, a forgás stb. jellegzetes gyakoriságát.¹⁵⁰ És mégsem ez az a mód, amely e versek gazdagságát képes lenne teljes összetettségében megmutatni. Ezek csupán alapvető elemei Fodor költészetének. A költői világkép egy rétegét segítik megformálni. Mikroelemek, amelyek önmagukon túlra mutatnak. Ahhoz hasonló módon funkcionálnak, mint a szellemi elődökre, példaképekre való hivatkozás.

Az olyan nagyságok, mint Shakespeare, Rabelais, Archimédész, Michelangelo Buonarroti, Federico García Lorca stb. a külföldiek közül, és Csoóri Sándor, Ady Endre, Nagy László, Kovács Vilmos, Lator László, Ratkó József, Petőfi Sándor stb. a magyarok közül nem kizárólag a nekik jogosan kijáró hódolat miatt kerülnek ebbe a világba. Ezek az alkotók mind Fodor sajátos költői létszemléletének a szerves részeivé válnak. Ők mind a kárpátaljai magyar lét kimondhatóságának a segítői. Fodor Géza nem a kisebbségi életforma felőli csodálattal tekint a szellem ezen feltérképezőire, hanem eredményeiket hasznosítva nevüket is odarendeli e kisebbségi lét igazabb föltárlásához. Sok esetben az egész életmű szellemi hozadékára hivatkozik, néhol viszont pontosítja, nevesíti azt, hogy azon belül mire gondol.

Erre a legjobb minta Shakespeare örökségének vitathatatlan alapértékén belül a hamleti erkölcsi problémafölvetés, Hamlet szellemének az újragondolása. Valamint a “lenni-nemlenni-akarás”-t árnyaló alakok: Ofélia, Yorick, Fortinbras megidézése. De ugyancsak ide kíváncsozik, hogy az Ady Endre példáján belüli “északi ember vagyok”-féle magatartást Fodor kárpátaljai ízekkel igyekszik gazdagítani. Vagy Csoóri Sándor gondolkodásán belül ahhoz az aggodalomhoz kapcsolódik, ahol “az elveszített hazák csikorognak”;¹⁵¹ ahol Fodor

¹⁵⁰ Nagy Zoltán Mihály: *Belülről vérző tájakon*. Pánsíp, 1993/1., 20.

¹⁵¹ Csoóri Sándor: *Közeledés a szavakhoz*. In: Cs. S.: *Várakozás a tavaszban*. Magvető, 1983., 448.

szerint még az illyési “haza a magasban” is tágítható némiképp az ő sajátos képeivel, melyek a természettudományok szókincsét is segítségül hívják.

A művek jelentős része a népköltészeti hagyományok felelevenítése, újragondolása és gazdagítása. Csupán a szabadversek beszédalakításai esnek távolabbra ettől; valamint a látomásos versek tömörítései. Ám ennek a világnak mindhárom, jól elkülöníthető rétegét átszövi a természettudományok szellemszélesítő nyelvi úttörése. Sőt még ezen rétegeknek a legszebb eredményei nyomán született költeményekbe is beszivárognak a tudományos szakszavak. (Ez alól csak a *Bukovinai esték* a kivétel.) Így jön létre az az összetéveszthetetlen Fodor-vers, amely a folklór tisztaságának és a modern érthetlenségnek a határán gyönyörködött. Ebben a költészetben nincs egyetlen idegen szó, egyetlen olyan elem sem, amely ne szervesülne, amely ne esne át valamiféle egyedi kohéziós változáson.

Még az afféle szókapcsolatok sem hatnak zavaróan, amelyek más szerzők által váltak ismertté. Például a “sziklán cserje”, ami Tamás Mihály egyik novellájának és könyvének is címeként szerepelt már, vagy a “hó emléke”, ami pedig Csoóri Sándor egyik versét jegyzi. (Előbbi az *Ecetfa zöld időben*, utóbbi *A kék váza* című versben található.) De az *Emlékvers Ratkó Józsefnek (A Kállai Kettős hangjaira)* című költeményben a rímhelyzetben álló szavak sem hatnak úgy, mintha azt a szerző újrafelhasználta volna. “Belülről vérző tájakon / Kiüt, fénylik a fájdalom” – írja Fodor Géza. Pilinszky János pedig így: “távoli, kétes tájakon / készülődik a fájdalom”. Csak ebben a formában, kiragadva mutatkoznak másként, a Fodor-versben frissek és újak a szavak. A versszerkezetben elfoglalt helyükön átlényegülve, Fodorhangon kapják meg a saját jelentésüket.

(3. Képzlet és látomás “egyetlen farkasszemnyi összesűrítésben”) E költemények megalkotottsága, “kikalapálása” a versbeni beszélő rovására érvényesíti magát. A lírai én csak nagyon ritkán oldódik föl. Ezért sok esetben olyan benyomása van az olvasónak, mintha itt a versbeni megszólaló segítené a lírai én kiteljesedését. A befogadó vizuálisan is konstrukciót lát, megtervezett szabályosságot. A lírai én által fölállított rendszer egy-egy költeményen belül nem tűri a lazaságot. És a költemény mindezek ellenére eleven tud lenni. Hogy mi ennek a titka? A felelet nem egyszerű. Aki tudna erre válaszolni, azt a személyt a költészet csodája birtokolja, ezért nem láthatja vizsgálódásának tárgyát a saját szemétől; aki előtt pedig teljes pompájában föltárulkozik e csoda, nem tud igazán a közelébe férközni...

Mielőtt az orfeuszi csodához, az *Ebonit ének* látomásához merészkedik az érdeklődő, érdemes megállni egy rendkívüli költeménynél. A *Loreley. Szonett – tükörre, hologrammal* című alkotásnál. Ez dupla szonett, mégám abban a helyzetben, mintha magát a szonettformát egy tükörre, víztükörre állította volna valaki. Tehát az első szonett tercinái ahogy véget érnek, ahogy a két háromsoros versszakasszal befejeződik a kompozíció, az tovább folytatódik. De az új szonett – a tükröződés szabályai szerint – most tercinákkal, háromsoros strófákkal indul, és a quartinákkal, a két négysorossal zárul. És itt még nincs vége az ötlet költészeti lehetőségének. Mindkét szonett belső megformáltsága ugyancsak követi a tükröződés szabályszerűségét. Vegyünk mintát belőle:

...S bár perdült hajóm fenn a vízesésen
Ezüstráclott búvköre a varázsnak
S ELMERÜLTEM TÜNDÖKLŐ KÉT SZEMÉBEN

S A VÍZTÜKÖR LEGMÉLYEBBKÉK TERÉBEN

Ezüstrácsként villant még a varázslat
– És szárnyalt hajóm, fel egy vízesésen

Természetesen ez a költői lehetőség is a tudományhoz, egészen pontosan a mértani megtervezettséghez idomul, és önmagáért is megérdemelné a figyelmet. Ám ennek az alkotásnak is, csakúgy, mint az összes Fodor-versnek, megvan a maga fedezete. A Loreley egy 132 méter magas sziklacsúcs a Rajnán. A Nibelung mondakör szerint a rajta élő vízitündér énekével az arra vetődő hajósokat elcsábította, romlásba vitte. Az azonos című Heine-vers egy részlete Szabó Lőrinc fordításában így hangzik: “A hajósnak a kis ladikban / szíve fáj, majd meghasad; / nem le, hol a zátony, a szirt van – / fel néz, fel a csúcsra csak! // Végül ladikot s ladikost a / mélységbe sodorja az ár... / S hogy ez így lett, ő okozta / dalával, a Loreley.” A szerző tehát e “valóság” sajátos látomásában sűríti össze mindazt, ami az ő költői világát hitelesíteni tudja. Vagyis, a létezésnek csakis a tükröződésben föltárulkozó igazát kutatja. De ars poetica-szerű elemeket ugyancsak magába foglal ez a kompozíció. Mégpedig az ének, az esztétikum törvényeken kívül álló varázsát vallja. Érinti még az emberi élet olyan csodáját, mint a szerelem, és itt is azt az elvét követi, hogy a költői tájleírásában igenis táruljon föl a világ egy újabb pici, eddig takarásban maradt része. Mint ahogy azt szinte valamennyi költeményével teszi.

A *Loreley*-ben a lírai én arra is ügyel, hogy kellő teret kapjon a versbeni beszélő hangja. Így ebben is érezni a sajátos hatást. Ezért mozog az egész világa a képzelet és látomás határán. Nem úgy, mint az *Ebonit ének*-ben, ahol a megidézett költői erő csak tisztán látomás. De az olyan szövevényes, rétegzett vízió hatását kelti, hogy abban a félelem is vonzó lesz, abban az alvilág irtózatát is megcsodálni hívó erő szunnyad.

Az *Ebonit ének* egyedülálló költemény a maga rendkívüli tömörségében, a színek és a képek markáns halmozásában. Páratlan a feszültsége is. Ez a tudományos fantasztikumot idéző hangulat és az ógörög mitológiából ismert alvilági élőlények, helyek forгатagából adódik. Szikár is, könyörtelenül rideg is ez az alászállás. Egyszerre hűt és fűt a hánytorgó erő, és nem lehet felfigyelni a vers szabályokat követő fegyelmére.

Mikoron Orfeusz alászállt
Zendítve karzatos szivárványt
Szélhárfáján ebonit ének
Sugárzott Eurydikének
Míg végleg elnyelték az aknák
Elíziumi árnyalakját
Visszhang gyanánt hogy elidőzzön
Alvilágtáji útvesztőkön.

Megjelennek a viperák, hollók és kimérák; vérkígyók, kerberoszok és kentaurok. Tapintható, szagolható, látható, hallható ez a világ, “hol kobaltekék füstben szédeleg a reinkarnáló képzelet”. Itt Orfeusz látomása is riadóztatott állapotban van, szirénázó szélben jár, hangársötétben. “Egymásból vinkelt metsző fémben / Sikong a húr a pengeélen”. A legnagyobb mester maga lesz a hárfaszívverés – itt Élet és Költészet együtt szól, így lesz egy, és így beszélhet csak maga magáról. Ő semmi más, csakis a saját hangja.

Az értelmezés nem esik túl messze attól az igazságtól, hogy ebben az alkotásában Fodor a saját költői erejét veszi számba. Egyszersmind arra is felhívja a figyelmet, hogy a költészetnek teremtő elhivatottsága van, világformáló késztetése. *Ars poetica* is egyben ez a vers, hogy a legerősebb dalnoknak, a testet öltött költészetnek állít emléket vele. Mércse is. Egy Múza gyermekének lenni, mint Orfeusz volt, nem kis tehertétellel jár együtt. Így a költészettel szembeni felelősség összetettségét is hangsúlyozza. Elsősorban azt, hogy az általa épülő világnak az igazsága rendkívül fontos, de annak mindig a szellem úttörő

vállalkozásában kell gyökeret eresztene. Nincs érvénye tehát az igaz világnak, ha silány költői erő tartja egybe, de azt sem hirdeti Fodor, hogy az önmagáért való költészetnek lenne létjoga. A kettő mindig együtt hiteles. És persze ezzel azt is elutasítja a szerző, aki szürke, átlagos, nem rossz, de nem is kimagasló, szóval, tisztességes iparos. Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni.

A nyolc-nyolc sorból álló hat versszak ütemes és zaklatott hullámzású prozódiját párrímmal gazdagítja a szerző. De a hívó rímre érkező gyors válaszcsevegés csak hangzásban ad némi megnyugvást –: a költői gondolat ott nem ér véget, az sajátos tekervények útján halad egyre messzebb. A sorvég sohasem ad megnyugtató kielégülést, annak ellenére, hogy a verssorok önállóságára még a sorkezdő nagy betűk is felhívják a figyelmünket. A soronkénti kilenc-kilenc szótag különböző ütemezés szerint változik, néhol az időmértékhez is igazítva alakul.

Az *Ebonit énekben* a látomás határait csak látszólag a vers formája tartja egybe. Inkább a lírai személyiség dikcióját törik meg a sorvégek, de az ütemhangsúlyos ritmikusságban ez sem mérvadó. A lezártág és a lekerekítettség érzetét egy elhalványuló mondattani összefüggés adja. Egyszerre lehet ütemenként, soronként, szakaszonként és az elhalványított mondattani értelmezhetőség szerint követni a megformált beszédet.

Viharos holdpántok gyűrűi
Örvénylenek mágneses tűin
Forogva rá a Styx vizére
Szaggató hárfaszívverésbe
Szikráztatott fényélük alól
Árnyék dereng a csipkehabból
Eleven ametiszt-ködökben
Liliomokba öltözötte

A gondolat és a képek logikája csak részben zárul le a versszakaszok végein. A kiszámítottság biztosítja, hogy közöttük is létrejöhessen az ív, sőt még arra is figyel, hogy a kezdet és a vég is összeérjen. Az alászállás megindításaként Orfeusz “karzatos szivárványt” zendít meg, és az utolsó szakaszban pedig látni, amint füstté lobban el ez a szivárvány. De még a legutolsó két sor is rejteget egy grammatikára épített bravúrt. “Hol egy pillanatnyi végtelen / Még kiragyogja a végtelen” – írja a zárlatban a szerző. És az, hogy hiányzik a t,

hiányzik a megjelölést biztosító tárgyrag, létrejön a pillanatnyi végtelen és az “igazi” végtelen egymást éltető játéka. Amint az olvasó hol az utolsó előtti sorvéghez, hol meg az utolsóhoz próbálja odailleszteni a tárgyragot – kibomlik a gondolat. Vagyis rádöbben: nincs kis és nagy végtelen. Csak egy van. Nincs külön Élet és Költészet. Csak egyetlen világ létezik ebben a szemléletben.

A látomás által szerveződő versekre még visszatérek, most a képzelet higgadtabb érzékenysége nyomán összeálló költeményekre érdemes figyelni. Azokra, amelyek úgyszintén “egyetlen farkasszemnyi összesűrítésben”¹⁵² tárják föl a környező világ gazdagságát. Ha lehet, akkor ezek a versek még inkább kitűnnek a kimódolt beszéd rendkívüli összesűrítése révén. Ugyanakkor ezeknek a lírai konstrukcióknak is bőséges költői fedezetük van, esztétikai hitelük kétségtelen.

Leginkább a *Nyárvégi virágcsendélet*, *A kék váza* és a *Kitérő, két sugárra* című versek mutatják meg a szerző világteremtő erejét. Azt a lehetőséget is bőségesen példázzák, hogy az intellektuális horizontba helyezett beszédnek milyen lehetősége marad a tárgyi világ bensőségét megtartania magában. Annak ellenére, hogy valamiféle mesterséges környezetet mutat be ez a távolságtartó beszéd, az olvasó érzékeli a meghittség korábban megélt tapasztalatát. Egyszerre idegen és ismerős. Mint a szabad képzelet, mint egy futó délutáni szendergésben megvillanó álom. A *Nyárvégi virágcsendélet* a konkrétból száll föl a magasba, a végén finom megengedéssel, hogy kicsit szimbólum is legyen ez a képvilág.

Terrakottákkal kirakott

Teraszt szöktet el, úgy forog

Zengve a grádicsperemen

Gerániumkék tűz ragyog

S a gladióluszok között

Villogó, dárdás labodák

Lampionja gyúl, fénytörött

¹⁵² Fodor Géza a versről tett vallomásában írja, hogy számára a vers “[k]özegként a mozdulatlan sivai tánc öt sugarának magasizzása – egyetlen farkasszemnyi összesűrítésben. Mint vállalkozás: az oroszlánra induló vadász nyúl szívremegésig táguló, torokszorító dobogása. Eszköz gyanánt a legmegbízhatóbb irányító. Nem azúrjáratokat jelez az ég aljban, de ereinket a földben, hitünket az újrasarjadó fűszálban – mindennapi reményeinket...” F. G.: *Szétükör.*, I.m.

Dáliként, mint délibáb

A kardvirág, azaz a gladiólusz – a latinus, tudományos megnevezés – és a laboda, azaz a laboda – de nem atriplex – egyszerre szervezi ezt a világot. Egyszerre látni itt a gerániumkék tüzet – geránium = gólyaorr – és a grádicsperemet. És hangzásában ez a költemény lehet bármennyire messze is a Nagy Lászlót leginkább jellemző versbeszédétől, az olvasó akkor is párhuzamot érzékel a két poétika között. Mert nyomaiban még ebben a versben is föllelhető az a szándék és világlátás, hogy a népi kultúra és a modernség szintézisét¹⁵³ hozza létre a szerző. Persze mindezt nagyban segíti a *Holdas homlokú méneken* című költemény, ahol Fodor még egy ajánlásban is jelzi, hogy “*A költő Nagy László rajzaira*” íródott a vers. Egyébként ez a költemény szellemében mintegy megelőzi a fent idézettet. És Nagy László tiszta hangját is föl tudja erősíteni: “Világlo ingét dáliák / Habselyem fénnel török át / Kezéből dárdák, serlegek / Horpasztják fönn a héteget”.

Az “egyetlen farkasszemnyi összesűrítés” érvényes valamennyi Fodor Géza-versre. Akár a lépcsőfokra rávetülő napfényből indul ki a szerző, akár Orfeusz földöntúli költői erejére figyel, vagy Nagy László lovas rajzait nézi – ez a költészet egyszerre láttat, ábrázol, s egyszerre szimbolikus forrássá is képes átváltozni. Vagy metaforává. Erre az egyik legjobb példa Hamlet szellemének a megidézése.

(4. A kisebbségi lét kárpátjai alapproblémája) Fodor Géza költői világa tágas. A kijelölt és meghódított támpontok közötti távolságokban sem űr az, amire figyel az olvasó. A sűrítések biztosítják a különböző gondolatvilágok közti átmenetekben a tartalmak igézetét. És ahogyan súlya van egy versen belül minden egyes szóalaknak vagy írásjelnek – amint az *Ebonit ének*-ben is láttuk – az egyes ciklusok ugyanúgy fokozott odafigyelést igényelnek. De valamennyi között a *Szobor Hamletnek* című az, amely az egész világrépre rávetül. Két legutóbbi verseskötetében is kiemelt szerepet kap.

A ciklust két idézet vezeti fel. A “Zen”-ből vett mottósorok, hogy “Tudod, hogyan szól / két tenyér, ha csattan? / Vajon miként szól / egy tenyér, ha csattan?”, csak árnyalni tudják az értelmezést. Annál messzebbre mutatnak viszont a *Hamlet, dán királyfi* első felvonásából kölcsönzött szavak: “Kizökkent az idő; ó kárhozat! / Hogy én születtem

¹⁵³ Vö.: Görömbei András: *Nagy László organikus költői világa*. In: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 115.

helyretolni azt.” Aztán mindjárt a cikluscímadó vers legelső sorai fel is vetik a legégetőbb és legalapvetőbb problémát. “[A]z idő metszett ki önmagából / az elgondolt lehetőség kontúrjainak / fényeleivel / meg ez a lenni-nemlenni-akarás” – írja a szerző.

Nagyon pontos helyzetmeghatározás ez. Az is, hogy Fodor Géza Hamlet alakját kiválasztja. Ez intellektuális igényén messze túlmutat. Mivel tudjuk, hogy ebben a költői világban rend és megtervezettség uralkodik, hát sokkal inkább a morál kérdésének a fölvetését észleli az olvasó ebben a választásban. Hamlet alakja és jelleme időtlen és közismert. Az igazság szolgálatába állított önmarcangoló hite ugyancsak megfellebbezhetetlen törekvés. Fodor Géza költői világán belül Hamlet alakja így szimbolikus jelleget ölt, és megtelik jellegzetesen helyi értékargumentumokkal.

Az önmarcangolásnak, a “lenni-nemlenni-akarás”-nak az eszmélés és eszméltetés fontossága mellett az értelmezésben egy másik rétege is különválik. Mégpedig az, hogy a kérdésfölvetőnek meg kellene tagadnia bizonyos fokig önmagát, és akkor ez a tette biztosítani tudná számára az emberibb létezését. Látszólag a szerző csak Hamletről beszél, miközben a rendkívüli sűrítések révén bőségesen utal a kárpátjai magyar gondolatok egyént és közösséget egyaránt kifejező lehetőségeire. És nem utolsósorban a saját esetére, amely magába foglalja a szilencium körüli idők léleknyomorító mellőzöttségét. Ezt különösen meg tudja erősíteni a *Forrásvízre vércsék szálltak* című, és az *Ily ránk vert sorssal* Csoóri Sándornak ajánlott költemény. Mindkét versben hangsúlyt kap az eszmélés. Az *Ily ránk vert sorssal* címűben például az egyetemes magyarságról szóló felelős gondolkodáshoz csatlakozik a beszélő.

Csak nézünk egyre a hószín égre fel
egy magasba írt haza légterébe
mely földerengő madárszívverésre
dérütötte fénnel legbenn énekel

hogy felfogjon lassan eszméletünkre
mert zárlatol már valamennyi átok
mint a belénk metszett országhatárok
ha átvérez a zárt éjfelek tükre

és ránk vert sorssal bőrünk alá vésvé

körözni kezd a széltörések örvén
a kék váltóláz kettős keringése.

A *Szobor Hamletnek* ciklus utolsó verse *A negatívon Fortinbras* címet kapta, és ez korántsem jelenti azt, hogy a szerző valamiféle tartalmi kivonatot készítene a műből. A verscím igen találóan utal arra az összetett problémára, hogy a morális gondok radikális megoldása könnyen a “nevető harmadik” kezére juttatja a javakat, ami a nemzeti jelleg fölszámolását is magába foglalja. Hogy a belviszályok jellegüknél fogva mindig az idegent segítik meg, miközben a sajátjaink egymás vérért ontják. A negatívról bármikor előhívható Fortinbras. És kinek nem jut eszébe újra a Kovács Vilmos – Balla László morális alapokra visszavezethető nézetkülönbsége? Amikor Fodor Géza és a Forrás eszmélése megtörtént, és az eszméltetés dolgaiba belevetette magát, már javában folyt a harc.¹⁵⁴ És hallatlanul fontos az, hogy Fodor Géza sem akkor, sem a hatalom (Balla László) győzelme után, költészetében nem hirdette az ütközés és ütköztetés feleslegességét. A morális igazságokon nyugvó alapproblémákat igenis mindig nevének kell nevezni. Egy nemzet vagy egy népcsoport önbecsüléséhez hozzátartozik, hogy a belülről ellene indított támadásokat nem hallgatja el. Ezekhez a gondolatokhoz kapcsolódik a *Forrásvízre vércsék szálltak* című szimbolikus-metaforikus költői beszéd.

A forrás (Forrás) fölfakadásának életet és reményt adó pillanataiban máris villan “egy türkiz égdarab”. Az önmagával való azonosság kimondásának első percei után, a mámorító létben “Csengve ütődő vízgyűrűk / Visszhangzóbb felszínekre tárták / Gyöngyöződő eszméletük”. Ezután három rövid versszak döbbenetes erejű képeiben kirajzolódik az elfojtás, az elhallgattatás.

Támadt rögvest negatív nap
Torkán sistergő tűzkerék
És a kikiáltott dél alatt
Tükröket tört be a sötét

¹⁵⁴ “67 őszén alakult a Forrás Stúdió, melynek alapító tagja voltam. (...) Mindünket fűtött a vágy, hogy megtörjük a kárpátaljai nagy magyar csendet. Állandó fórumunk a Kárpátontúli Ifjúság volt, szellemi vezérünk Kovács Vilmos. (...) Csakhogy, sajnos, akkor már javában dúlt a Balla – Kovács háborúság.” In: *A gondolat szabadsága*. I.m.

Hogy jéggé dermedtek az igék
Konokabbá vált a szótag
S a Szent Bertalan-éj holdívét
Sarlózta barbárabb korszak

Melynek tüzét – az elmerülő
Ég által – hosszan megülte
A jég alá szorult levegő
Posztumusz döbbenete

A közösségi létgondok fölvetése és a lírai alany világának egymásba vetítése Fodor Géza verseiben magas színvonalon valósul meg. A *Bukovinai esték* című költemény pedig témaválasztásával kapcsolódik ezekhez a versekhez. Ugyancsak egyetlen farkasszemnyi összesűritésben láttat ez a mű, s egyszerre szól a bukovinai székelyekről úgy, hogy abban a kárpátaljai magyarság közösségként való felszámolódásának a veszélyeit is észlelni lehet. A költeményben nincs egyetlen konkrét utalás a kárpátaljai magyarok folyton morzsolódó közösségére, de erre semmi szükség. Esztétikai megformáltsága olyan világot mutat be, amelyben az egész magyar pusztulás fájdalmát érezni lehet. Ha kárpátaljai, ha nem, lehet kisebbségi, lehet nem – minden olvasóban föltámad a felelősség, az egymás iránt érzett felelősség érzése. Az összetartozás érzésében pedig nem kell feltétlenül megnevezni azt, hogy ki, mely idegen országba szakadt, hogy ki, mely vidéken van kitéve a kollektív enyészet által a személyes létfenyegetettségnek. Azzal a szerzői döntéssel, hogy a bukovinai székelyek hányattatott sorsát választja verse témájául, Fodor az egyetemes magyar sorstragédiákra tereli a figyelmet. Így válik láthatóvá a kárpátaljai magyar sors. Mi más, ha nem morális indíttatású, belső kényszerből fakadó megnyilatkozás ez. És ki tudná különszálaszni, hogy meddig a személyes érdekeltség ebben, és honnan mérhető a közösségi?

A *Bukovinai esték* lírai telítettségű költemény. Intenzív költői láttatás, nyelvi szépség, tömörség és kifejezőerő jellemzi. Itt sem marad el a jellegzetes tükör-motívum, de feltűnő, hogy a természettudományok szakszavaiból nem kölcsönöz. A több szembeötlő szépség mellett most egy olyan, talán kevésbé kiugró apróságról szólok, amely az egész verset keretbe foglalja. A bukovinai székely szötteseken, a kendő- és a párnavegeken szinte kizárólag bordó színt használtak, s azokba keverték előszeretettel némi feketét. Ez hagyományuk alapját

képezte. Ennek költői megfogalmazásaként indul a vers ilyenformán: “Szemük alján bordószínűben / Villámlik egy messzi évszak”. És a fehér “hollóingén” megjelenik az árvalányhaj, gyöngyiszalag. Majd fokozatosan kezd minden elszürkülni, a színek halványulni, elmosódni. Míg nem az utolsó versszakban, a lidérc hétvilágra szóló vihogása mellett ez áll: “Hidegebb lesz minden este / S feketébb az éj homálya...” A fekete lassan-lassan mind magába olvasztotta a bordót. Leszállt az est. A lírai alany szépséges hitelű érzékeltetése ez – és mégis mementót mondok.

Ehhez a gondolatkörhöz szorosan kapcsolódik a *Varióla* című költemény. A szó himlőt, feketehimlőt jelent. A versben metafora, és a fekete szín jelentése is több értelmet kap. Mindenképp eszébe jut az olvasónak, hogy a hírhedt *Elidegenedés?* megjelenése utáni helyzetet, a Forrás szétszórattatása utáni állapotot hogyan jellemzi Fodor. “Egy csapásra fekete bárányokká lettünk a hatalom szemében.”¹⁵⁵ A vers pedig így indul:

Elveszett a fekete bárány
feketedik a szivárvány
szemeinkben fekete rózsza
nyílik a varióla

Eltorzulnak lassan a tárgyak
képzetekké köddé válnak
a tengerek felől fekete
halálotat látod-e?

Körül ez átkozott határban
kés nyílik minden madárban
kidőlt árnyak ébenfa-szobra
révül az ablakokra

Érdeemes kicsit eltöprengeni azon, hogy a fekete bárány honnan nézve mutatkozik annak. Hogy ami az egyik oldalról fekete és kivetnivaló, a másiktól nem szivárványként mutatkozik-e, és nem a túlélés reménysége-e. Az nem véletlen, hogy épp a “fekete bárány”

¹⁵⁵ *A gondolat szabadsága*. I. m.

eltűnése hozza maga után a szívárvány elfeketedését. A kialakult színek és színességek, az évezredek során gyökeret vert jelentések felszámolása nem betegséget és halált jelent-e. “Virágaink már térdig gyászban / lobognak eleven lázban / égnek eleven forró mészben / belül észrevétlen”.

A *Szobor Hamletnek* ciklusban van még egy vers, a *Menedékül Oféliát* című. Itt kell szót ejteni arról, hogy a szerelmet annyira tartózkodóan kezelő lírai én csak Ofélia és Eurydike személyén keresztül szól erről. Illetve van még egy másik költemény is, a *Lány kőből, virágból*. Ebben a versben senki nem szerepel példaként. De érdekes, hogy kő nélkül, e versvilág egyik alapvető eleme nélkül, még a szerelemről sem, itt sem tud érvényesen szólni a lírai személy. És az is elgondolkodtató, hogy a *Don Juan kővendége* is erre a motívumra épül. A kőszél és a kősvatag mellett pedig a ridegség kiegészítője a hóvilág, a jégvilág. De mi lehet az oka, hogy a rendszerváltozás után, a föllélegzés időszaka után sem változik nagyot ez a világlátás? Miért nem tud fölengedni ez a fajta jégvilág, ez a magatartás?

(5. Kőlíra, jéglíra) A hamleti gondhoz kötődő kárpátaljai magyar alkotói magatartás Fodor Géza költői világán belül nagyon sajátos szimbólum- és metaforarendszert hozott létre. Már a Kovács Vilmoshoz írt versében is megjelenik az elárulás és a dermedés. “Egyetlen fényforrás alól / Széthullunk árnyékainkra / Fémtől, áttetsző ködöktől / Hótól – mindig északabbra”. A *Forrásvízre vércsék szálltak* című vers pedig így ér véget: “És sodort ránk fekete árnyat / (Bukdácsolt belé ér, folyó) / A forrásvízre vércsék szálltak / Szárnyaik alól vert a hó”. De a Csoóri Sándorhoz írt költemény végén ugyancsak hasonló képet észlelünk. “Hát nézünk egyre a hószín égre fel / egy magasba írt haza légterébe / mely dérütötte madárszárnyverésre / mélységeinkből majd egykor égre kel”.

A lefagyás és megdermedés jól kapcsolódik a kővilág metaforájához. A kétféle keménység együttes érvényre jutása pedig az összevonásból adódó összetettségénél is gazdagabb világot bont ki. A *Kőország, mélykékebb tél* című költemény ezért, meg más szempontból is, külön figyelmet érdemel. A más szempont elsősorban a mottójára vonatkozik, az Ady-idézetre.

A *Kőország, mélykékebb tél* már címében is az összevont keménységet hirdeti. A mélykékebb jelzőnek pedig az egyedies hangulata emberi közelséget jelez. Így ember és környezete, a sorsszerűség megtapasztalt kilátástalansága, ugyanakkor Ady révén egy átfogóbb, nemzeti sorsszerűségekre való utalás rendkívül összetett és gazdag képvilágot hoz létre. Ady Endre: *Északi ember vagyok* című költeményéből választ magának útirányt a

szertő. Mégpedig ezt: “Ha én szólok, Észak beszél, / Fagy és fátum fogja számat...”. Ez a mottóválasztás nem csupán a hasonló képisége-gondolatisága miatt illeszkedik szervesen a *Kőország, mélykékebb tél* versvilágához. A Fodor-verset gazdagító Ady-költeményt azért is érdemes volt ebbe a kisebbségi párhuzamba vonni, mert így a költői magatartásra jobban figyel az olvasó. És így Kovács Vilmos küldetéstudata, amely Adyhoz ugyancsak kapcsolódott újra és megint eszünkbe jut. Jól hallható, hogy Fodor markáns egyediségében is az elődök magatartását tekinti modellnek, küldetéseszménynek.

Kőország jégnap jégvilág
Éles ködében jöttem
Szikrázó jéghegyek iránt
Kutyák nyíttak mögöttem

Még az sem lenne meglepő, ha az olvasó ebbe a sűrű képvilágba behallaná a nagyon is személyes vonatkozást, és ezzel árnyalná a költeményt. Aki tudja, hogy Fodor Géza október 6-án született, úgy a jégnap szó egyszerre telitődik meg a nemzeti gyász minden keserűségével. De a személy predesztinációjára ugyancsak gondol, arra az eleve elrendeltetésre, amely épp október 6-a okán figyel fokozottabban március 15-re. Bárki, aki a nemzet jeles vagy gyászos napjaihoz így vagy másként kötődik, elgondolkodik ezen, de különösképp, ha Isten kegyelméből költőnek születik az illető.¹⁵⁶

A szerző ebben a versében nagyon pazar módon mutatja be jellegzetes versbeszédét, a természettudományok szakszavaival létrehozható képiség mibenlétét. Mivel az *Északi ember vagyok* című Ady-versből választ mottót magának, így a következő sorok is az olvasó fülében csengenek: “Én északi ember vagyok, / Aki útját zord gonddal rója, / Akinek pokol a beszéd, / Aki süket halált akar, / Nehéz nyelvű és rest a szóra”. A következő szavak pedig, hogy “[é]szakon gyökösebb a szó”, meg hogy “mélyebbről jön és nemesebben”, szinte tökéletes magyarázatául szolgálnak a *Kőország, mélykékebb tél* folytatásának.

¹⁵⁶ “[N]éha eltűnök ezen. Tudva persze, magyar anyától magyar gyermek valószínűleg százszámra született azon a napon, akiből éppúgy válhatott hivatalnok vagy munkás, pártember vagy lelkész, kupec vagy költő – kit mivé formált a génjeiben lakozó hajlam és a közeg, amelybe beleszületett.” – nyilatkozza Fodor Géza a születése napjával, október 6-val kapcsolatban. In: *A gondolat szabadsága*. I. m.

Kőszelekbe mart kővihar
Kavargó jégbe zártan
a havat túlkörző radar
Ikerív sugarában

Csikorgó fényű télutak
Jégtűin sztereotíp
Hologram csillagkirakat
Csiholja szilánkjait

Az elszakadni készülő képzelet és a látomás határán mozog ez a költői beszéd. Egyszerre munkál itt a köves, jeges-havas szilárdság és a tűz, az izzás. Ez a vers is jó példa arra, hogy megfigyeljük, mi az, ami megtartja a költeményt, mi az, ami új minőségbe vonja ezeket a szavakat. Hogy nem a versforma, az biztos. Az is bizonyos, nem különcködés, de nem is öncélúság, hogy a költészetidegen szavakat ilyen honosításnak veti alá a szerző. Sikerral. Itt érdemes jelezni azt, hogy az idegen szavak, a tudományok különféle területeiről kölcsönzött kifejezések miféle hasznosítható irányt mutatnak a jelentéstágításban. A látomásban megfogható képesség pedig – amely a természettudományok szavait is költői színbe vonja – a jelentésfelszámolás körül sürgölődők számára is tanulságul szolgál: az érthetlenséget is be kell biztosítani valamiféle tartalmi fedezettel. Jó, ha gyökös a szó. Így lesz hitele az eredménynek.

Érezni a négysoros strófák nyolc- és hétszótagos sorainak kimértségét, annak ellenére, hogy írásjelek nem segítenek az értelmi tájékozódásban. A sorkezdő nagy betűk és a természettudományos szakszavak – radar, ív, sztereotíp, hologram, prizma stb. – poétikailag is a különlegességet hangsúlyozzák, a keresztrím pedig némi otthonossággal enyhíti mindezt.

A rendszerváltozás után született Fodor-versekre jellemző az egyetlen metafora köré szerveződő képvilág és mondanivaló. Ilyen az *Új Atlantisz* című költemény, amelyben megjelenik a politikai világlómlást követő keserűség. Senki nem gondolja, hogy ez a kesernyés íz a letűnt rendszer miatt van. Ezt az igazi változás, a gyökeres kiteljesedés elmaradása okozza. “Egy hirtelen süllyedő országrész” víziójában csak a fuldoklás, az “iszamos csatak” mindenütt, “Átokvölgye-katlan” az egész határ, ahol a lelkekben “torz burján nyit”.

Már megint ez az évszaktalan évad
mit meg sem lehet szavakkal nevezni
hol kaméleon közönyre kever ki
homályos árnyat egy vert buborékhad

S mert függőnyeit a víz megereszti
az elborult ég zúdúl ránk aléltan
hömpölyögve lenn minden hordalékban
mely lobogónk is lassan lekerengi

Érezhető a csalódottság. Jogos ez a fájdalom, hisz az összmagyarságot érintő, igazi problémák bátor fölvetése elmaradt. De mindegyre sokkal határozottabban mutat rá az *Amikor a Fekete Hold kilép a Bakból* című költemény. Ez a vers az *Ebonit ének*hez hasonló látomásos képvilágával egészen sajátos módon fogja meg a politikai világlátás nyomán létrejött új magyar “mellényvelés”-t. Elsősorban persze kárpátaljai hangzavar és káosz ez, amelyben felismerhetővé válnak a rendszerváltozásban kitűnni vágyók. A lírai alany a saját érdekeltségei felől közelíti meg a tiszta lelkesültség és a reinkarnálódó, köpönyegét kifordító eszmerendszer összegabalyodását. A nyelvre figyel a lírai alany, a megszólalók nyelvére. Ám a mellé- és félrebeszélés miatt elidegenül. Az olvasó pár érzékletes utalás nyomán szinte hallja a politikai konjunktúralovagok magyar frissítésű retorikáját, hallja az egykori párttitkárok, kolhozelnökök beszédében a régi tabuszavakat, a hemzsegő aktatologatók mindenkit túlharsogó magyar identitásvállalását. Szinte látja, amint hirtelen mindenki “magyarul” érez. Ám a lírai alany tudja: ez a beszéd bármire alkalmas, csak a valódi magyar problémákra rámutató gondolatok bátor kimondására nem. A szavak eredeti jelentésére mintha senki nem akarna emlékezni. “S ahogy Ázsia átkos tornádói bögnek / Egyszerre minden idegen lesz tőled”.

Amikor a Fekete Hold kilép a Bakból
Óvakodj te a Mindentlátó Vaktól
Kinek szemgödreibe más égtájak
Vijjogó, vad vércsési szálltak
S elevenen lángzó szalamandrák
Sötétlő tüzek árnyékait ajzzák.

Ott légörvényből csavart, tengeri kürt rivall
S a vihar koronás démonaival
Tobzódik az ádáz, sátáni szólam
Veres kígyókkal tekert szókban
És sivár kőkutak kávaszélén
Forró szél zúgat az éjszaka mélyén.

Mindenki látja és hallja a figyelmeztetést, hogy az idegenség vércsúi most is végzik a dolgukat, akárcsak egykor, amikor a “forrásvízre szálltak”. Egy rendkívül összevont képben pedig felismerhetővé válik, hogy a sorsfordulat utáni föllélegzés – ha nem kíséri hathatós tett – önmagában szinte semmit nem jelent. “S átcsap negatív entrópiákba / Egy tűzmadár szaggatott szárnyalása”. Együtt van ebben természettudományos szakszó és látomás; a költői erő hiteles megvillanása. És ugyanez a gondolat foglalja keretbe az egész verset alakító látomást. Az elején még a Fekete Hold készül kilépni a Bakból, majd a látomásképek fölgyulladás után már erre lesz figyelmes az olvasó: “Akkor – már a Fekete Bak vágat a Holdból / Nyakában súlyos, vonagló kolomp szól”. Anélkül, hogy az asztrológiához kötődő több más jelentésterületet is bevonnánk az értelmezésbe, érezni, hogy itt valamiféle minőségi folyamatváltás történt. Különösen akkor, ha a Kovács Vilmos utolsó versében megismert kép is idevillan, a *Testamentum*nak ez a sora: “Homlokuk jeles, nyakukban kolomp”. Így egészen különleges tartalmat kap a vers, egészen különleges lesz a súlya. Ha pedig a Fekete Bak hátán felismerhetővé vált “Gyermek” jelentését is keressük – miközben “[f]ekete nap süt bordáin keresztül” – akkor az elveszett gyerek, az elvesztett igazság egyszerű magyarázata segíti az olvasót a megértéshez.

Fodor Géza több más versében is felismerhetővé válik az, hogy a megváltozott politikai-társadalmi viszonyok között miféle akadályai vannak a kárpátaljai magyarság teljes kiegyenesedésének. Amikor ezeket a költeményeket olvassuk, sokunkban jogosan merül föl, hogy Kovács Vilmos utólagos megigazolása ugyancsak részlegességbe fulladt. Valakik saját irodalmi karrierjük útját egyengetik, mikor Kovács Vilmos hozzájuk fűződő barátságáról beszélnek. Valakik a valós értékeket még mindig takarásban tartják. Nyilván az irodalom és az ízlés önjelölt formálói. “Új Midászaink most váltják át / nagycsillagainkat ezüstpénzre”. “Most már az idők múlásával egyre / jobban árad szét a gyász is csontjainkban / míg óriássá nő a kerti törpe” – írja a *Lemegy a Nap* című költeményében a tanítvány Fodor Géza. És újra

“holdfény nélkül alvó, zsidbadt föld” lesz ez a táj, “hol megint csak a csend hull önmagába / mely megtartva egykor elviselt / ha dérvert színben vibrált a zsálya”. Érezni, nem csupán a Mester megigazulásának az elmaradása fájdalmas – sokkal többről, többekről van itt szó.

Talán még ezekből a kiragadott sorokból is érezni lehet, hogy mennyire veszített csengéséből a költői hang. Lemondás és csüggettség alakítja a beszélő hangját a *Fenyvesek árnyékában* című költeményben is. “Az ünnepek hetében” néz körül a lírai alany. Elkésérítő, amit tapasztal, ami az embereket egymáshoz köti. A Megváltó születésére készülődve “[a] szavakban / egymást köszörülő kések, / kiömlő szikrák, / sistergések: / egymást szétvető betűk”. “Sunyít a tükörmélyi árnyék: / irigység, elorvult szándék”.

És nincs elkéklő lelkifurdalás,
csak a lepréselt jázminillat,
csak a sívó szél, mely úrré vált
emléket,
reményt,
emberséget.
A tél éles hidegvasán
fázik, didereg a lélek.

A költemény strófaépítkezésén is érezni, hogy valami visszafoghatatlanul bomlik és átalakul. A nyolcsorostól a kétsoros versszakig terjed egy-egy költői-gondolati egység, az egyes sorok hosszát pedig többnyire az értelmi, a szabadversekre jellemző tagolás határozza meg. Csak véletlenszerűen fordul elő egy-egy rím, hogy aztán a költemény utolsó szakasza még hangsúlyosabbá tegye ezt a föllazulást. Egy, az ősi nyolcas kétüteműségét fölbontó sajátos, háromütemű sorokból álló strófával zárul a *Fenyvesek árnyékában*. Az egyes sorokat két és három szótagú szavak alkotják ilyen elrendezésben, ilyen ütemképlet szerint: 3 | 2 | 3 || 2 | 3 | 3 || 3 | 2 | 3 || 3 | 2 | 3. A költemény különböző prozódiai sajátosságát ebben a strófában egy félrím egészíti ki, egy rímértékű asszonánc “Suhogó, sűrű zöld fenyők, / hosszú dárdájú silbakok, – / pörölyvel döngölt ragyogás / rozsdásít érces sisakot...”

A *Lemegy a Nap* és a *Fenyvesek árnyékában* című költemények jól mutatják, miként nyit meg Fodor Géza újabb tereket a költészete számára. Mert a poétikai én lírai dúsítása jól sikerült ezekben a versekben. A föllazított versformák és a hang belső formáinak a követése

egészen közvetlen közletről hangzó beszédet eredményezett. Persze ez azzal jár, hogy a természettudományok világában otthonosabb szavak szükségszerűen kimaradnak.

A közvetlenségében is bensőségesebbé váló hanggal kapcsolatban szólni kell a szerző által anyai tanításként emlegetett áhitatról, “a Miatyánk áhitatá”-ról. Vagyis arról, hogy a keresztény hitvilág miképpen tud megjeleni ebben az egész költői világban. Hogy milyen esélyei vannak azokhoz a költői képekhez csatlakozni, ahol a természettudomány szakszavai terjeszkednek. Ennek egy halványan derengő vázlata az egész világképet átszövi, belengi. Így a *Karácsony, elforgó síkon* is több, mint kísérlet, de a legszebb példa mégiscsak a *Pünkösöd*. “[H]arangozz értünk / szárnyas angyal / három ezüstös / ércharanggal // delejes álom / dérimádság / háromnapos / piros királyság // ne fogjon rajtunk / kék alázat / fond meg tövisből / koronánkat”.

Újra meg kellene ismételni, hogy ez a költői világ milyen tágas. A benne való eligazodás támpontjai éles színekben pompáznak. Rendkívül kiterjedt síkon lehet észlelni az otthonos távolságokat. Az egyes színek további árnyalása pedig a mélységeket is föltárja. Így e világ, plasztikussága révén önálló kis kárpátaljai univerzummá rendeződhet, amelyben könnyedén kiismerheti magát akármelyik idegenségbe vetett magyar. Az életmű még alakulóban van.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Fodor Géza életművének a sajátos építkezési elképzeléseivel már foglalkoztam egy másik helyen. A dolgozatom címe: *Sivai tánc. Egy életmű építkezésének sajátosságai*. Helye: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Görömbei András szerk., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000., 510-523.

III. Népköltészet, közösségi sors, világbavettség

(Füzesi Magda költészetének alakulása)

(1. *Látvány és látomás*) Füzesi Magda költészetét eddigi értékelői hasonlóságukban is különbözőképpen jellemezték. Valamennyien hangsúlyozták sajátos értékeit: “az ‘asszonyi érzések’ és a ‘közösségi hűség’ összefonódó kifejezését (Pomogáts Béla) vagy a népköltészeti hatás jelentőségét (Elek Tibor). A kárpátaljai magyar irodalom monográfusa, Pál György (*A magyar irodalom Kárpátalján 1945–1990*, 1990) az ‘igényes megformáltságot’, az ‘intenzív’, ‘tömör’, ‘eredeti’ képvilágot, az összetett képrétegek érzelmi, gondolati, filozófiai távlatait értékeli, az eddigi legteljesebb kárpátaljai antológia (*Vergődő szél*, 1990) szerkesztője, M. Takács Lajos az ‘erőtéljes, mégis finom hangú’ megszólalást, az ‘arányosan mértéktartó’, ‘bensőségesen realista’ emlékidézések versszerkezeti erényeit dicséri, egy új irodalomtörténeti összefoglalás (*Magyar irodalom Magyarország határain kívül 1949–1989*, 1998) szerzői, Somos Béla és Sárkány Anna pedig a ‘nagy formabiztonságot’ és ‘képteremtő fantáziát’ nyomatékosítják” – írja Bertha Zoltán.¹⁵⁸ Lengyel Tamás a “hagyományos (metaforikus-szimbolikus) jelentésszerkezet” mellett az egyszerűséget, világosságot, közérthetőséget is kiemeli, míg Horváth Katalin a “kitűnő ábrázoló és hangulatteremtő” készségét dicséri, de ő is a népi líra hagyományainak a hatását látja ezekben a versekben elsősorban. Cseresnyés Dóra szerint “Füzesi Magda a magyar költészet jól ismert motívumaiból építkezik, így ismerős, otthonos világot teremt, kerüli a váratlan képeket és meglepő fordulatokat. Versvilága bejárhatóan véges, de önmagában teljes és kerek.”¹⁵⁹

Valamennyi értékelés és megállapítás közül a legmesszebbre Bertha Zoltán meglátása vihet. Ez alapvető kiindulási pontnak is tekinthető. Ő a látvány és látomás között félúton egyensúlyozó virtuális jelképiséget látja ezekben a versekben, amelyek mindkét irányban igyekeznek feszesen megtartani az asszociációk gazdagabbá válásának a lehetőségeit.¹⁶⁰ És

¹⁵⁸ Bertha Zoltán: *Kárpátaljai sorsképek*. In: Bertha Zoltán: *Sorstükör*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001., 537.

¹⁵⁹ Lengyel Tamás: *Füzesi Magda: Biztató*. Pánsíp, 1993.1.; Horváth Katalin: *Mély és tiszta költészet*. In: F. M.: *Egy ember a tömegből*. Kárpáti Igaz Szó, 1983; Cseresnyés Dóra: “*Vándor szól, köszön, ránk talál*”. Magyar Napló. 1997/2.

¹⁶⁰ Bertha Zoltán: I.m., 538.

valóban: a látvány és a látomás ebben a lírában olyan kétszárnyú madárnak mutatja magát, amely egyik félszárnya nélkül sem tudja maradéktalanul betölteni funkcióját a teremtett világban.

A látványt, a megélt valóság problémáját körültekintően kell megvizsgálni ebben a költészetben. Különösen az 1998-ban megjelent, válogatott és új verseket tartalmazó kötet (*Táj gesztenyékkel*) hangütése készített erre; az a törekvés, hogy a korábban íródott költeményeket ugyancsak ezzel az új tónussal szeretné a szerző keretbe foglalni. Ez az egyik nyilvánvaló kötetszerkesztési szándéka. A szerző az utóbbi idők versei által visszamenőleg is hangsúlyosabbá, árnyaltabbá szeretné tenni lírai világát.

Bertha Zoltán képlete – a látvány és a látomás virtuális jelképisége – érzékletesen és átfogóan tárja föl Füzesi Magda költészetének egészét. Ebben a föltárásban igen jól megmutatkozik a pályakezdés tisztasága, a népköltészeti hatás elemi ereje. Görömbei András már 1974-ben kiemeli ezt, rámutat a népdal-ihletésű versek sikerültségére.¹⁶¹ Ekkor még egyértelműen a látomás dominál a belső megformálásban. Mindössze néhány versről van szó, amelyek ebben az időben születtek, mégsem lehet könnyedén túllépni rajtuk. Ezek a versek mind a mai napig Füzesi Magda legértékesebb költeményeinek sorát gazdagítják. E poézis képvilágának legélénkebb színeit adják.

A *Csikótánc* és a *Júlia éneke*, vagy az egy kicsit későbből való *Négykezes*, a *Vers, tenyérbe* most is rendkívül frissek, könnyedek. Jótékonyan hasznosul bennük még az a halvány Ady-hatás is, amire ugyancsak Görömbei András hívta fel a figyelmünket. Kár, hogy a Füzesi-költészet nem nyit határozottabban ebbe az irányba. Hisz a nyelvi leleménytől a markáns képek felvillantásáig, vagy a varázslás megidézéséig sok elem rendkívüli könnyedséggel szervesül ezekben a versekben. “Ez az élet tündértelen / holdas csikó a szerelem: / a szívemre jár legelni, / csali nótát énekelni. // A bánatot már nem bánom, / ha keresem, megtalálom, / megtalálom, ami nincsen: / aranyalmát rézkilincsen” – olvashatjuk a *Csikótánc*ban. De a *Júlia éneke* talán még ennél is tömörebben tudja példázni az elmondottakat. Mindezt persze jelentősen segíti a magyaros, kétütemű verselés, a szabályos ősi nyolcas formája, és a párrím tiszta csengése.

Temetőnek szültek engem,

¹⁶¹ Vö.: Görömbei András: *A síp ötágú*. Alföld, 1974/4., 101.

magamat melléd temettem.
Tölgyfaparázs, táltosabrak,
téged nekem holtan adtak.

Tűzzel, lánggal élesztgetlek,
tündérszóval ébresztgetlek,
Kezed kötöm a kezemhez,
szívem nőjön a szívedhez.

A pálya elején a látomás még egyértelműen a népköltészet nyomán keletkezett ihletből táplálkozik. Mégsem lehet utánérzéseknek nevezni azokat a költeményeket, amelyek nyíltan vagy burkoltan, de rokonítják magukat ehhez a tiszta forráshoz. Erre jó példa a *Népdalvariáció* és az *Altató*. Előbbi felismerhető módon valóban egy új “népdalszöveg” lesz, míg az utóbbi már “saját” vers, miközben jól felismerszik benne valamiféle időtlen dallam. Tiszta ütem, rím és dallam jellemzi e verseket, és csak jóval később módosul ez a poétika. Egy jókora kitérő után, a társadalmi problémák megjelenítésének a kísérletei után találni halmozásokat, az összetettségre törekvés olyan megoldásait, mint a *Tavaszi szélben* című költemény. “Cifra palotámban hétfejű a bánat, / hová is kötözsem gyöngye violámat? / Meddig gyalogoljak seszín télbe, nyárba, / kötésig süllyedve fekete rabságba? // Mert amit felraktam, leomlik estére, / amit éjjel raktam, leomlik reggelre. / Miféle Déva-vár, magam lakom benne, / de az én madaram mégsem fér el benne? // Öltöztetem szívem harmatos fehérbe, / harmatos fehérbe, talpig feketébe. / Vagy gyászba, halálba, kalitkás rabságba. / Micsoda madár? Jaj, de gyöngyen jár...” E költemény olvasása közben ilyen címek és kezdősorok jutnak eszünkbe: Cifra palota, zöld az ablaka...; Megkötöm lovamat szomorú fűzfához...; Kőműves Kelemen; Magos a kaszárnya, száz szoba van benne, de az én bánatom mégse fér el benne...; Zöld erdőben, sík mezőben, sétál egy madár...

Ugyancsak a pálya korábbi szakaszából valók azok a versek, amelyek az egyik legősibb népköltészeti formáinkat idézik. A verscímek magát a műfajt is megjelölik: *Kiolvasók, Ráolvasó, mondóka*... Ezeket a verseket az ember – itt a költői személyiség – ősi mágikus tudása szervezi: a ritmus és feszesség, a tömör értelem, amely a szójelentések mögötti tartományban metaforizálódik elsősorban. Viszont Füzesi Magdánál a szürreális értelmezés mellett valós “íjedelmeket” is föl lehet fedezni. Amint azt Bertha Zoltán

megállapítja, “negatív víziókat” lehet észlelni még a játékosság mögött is.¹⁶² A *mondóká*-ban például ez áll: “orsó, borsó koporsó / só / hal haldoklása / hat harang kongása / álom hatalom / sárga malom // ketrec kaloda / föld hideg mosolya / villám sikolya”.

A népköltészet emlékezetéből szerveződő versek látomás-felvillanásai önállóan élnek ebben a poézisben. Ugyancsak elkülöníthetők azok a versek, amelyek a társadalmi létezését látványként szervezik költeménnyé. A kettőt egygyé erősíteni kevésbé sikerül, de van rá példa, és ezek igen sajátos minőséget hoznak létre. Többnyire tájleíró verssé alakulnak, így pedig egyetlen metaforát sejtetnek. Ennek egyik legszebb példája a *Tájoló*.

Az őszt elfáradt. Felzokog.
Köd lüktet lázas homlokán.
Szívén sietnek kis konok
fények a csillagok után.

Az őszt zene: makkperdülés,
a tölgyfán száraz ág dohog.
A szikkadt szél akár a kés
szeleteli a tegnapot.

Maroknyi csend, aztán vihar.
Világot rázó indulat.
Az őszt megvált és betakar,
felglóriáz, majd elsirat.

A látvány és látomás Füzesi egész poézisében a népköltészet emlékezetén szerveződik, viszont számtalan versében a látvány egyeduralomra tör. Ezek a költemények képezik a legjellegzetesebb Füzesi-verseket, egyszersmind hamisítatlan kárpátaljai költeményeknek is mondhatók. Természetesen ez is nagyon összetett fogalom – a kárpátaljai költemény –, de épp a látvány és a belőle fakadó vershangulat egyedisége mutat ebbe az irányba, tudja magyarázni a kárpátaljaiságot. Mindenekelőtt azon művekre gondolok, melyekben a közösségi hangulat nem köthető egyértelműen a szovjet rendszer és a

¹⁶² Vö.: Bertha Zoltán: I.m., 539.

szocialista-kommunista létfelfogás bevezetése előtti időkre. “Sors, tudd: töretlen akarásom / oltárod elé nem dobom. / Cselekvő-küzdő, szép szándékom / én soha fel nem áldozom! / Kitépem magam viharodból, / halálig küzdök céломért, / vagy útkeresők batyujában / leszek az utolsó kenyér” – írja a huszonöt esztendősköltő *Ars poetica* című versében, és az olvasó nehezen dönt, hogy most itt ellenállást tanúsít a beszélő, avagy a szocializmus optimizmusát hirdeti.

(2. Az egyensúly közösségmegtartó erejéről) A Füzesi-versek hangulatának az összetettsége tehát valójában a bizonytalanságból fakad. Bármilyen világos, egyszerű e költemények szerkezete, képvilága, az olvasó mégsem tud egyértelmű választ adni, hogy miféle társadalmi életigenlésről, közösségi sorsról nyilatkozik a beszélő. Természetesen most csak az egyes versekre gondolok, mert ha a kötetek egészét vizsgáljuk, akkor egyértelmű a válasz: itt a szovjet társadalmi berendezkedés létigazságát hirdeti a szerző. Erre utal az első három verseskötet, a *Gyöngyvirágok* (1977), az *Egy ember a tömegből* (1983) és az *Útban hazafelé* (1984). Elég, ha verscímeteket sorolok, máris érezni, miféle történelmi-társadalmi és politikai beágyazottságot hoz létre magának ez a költészet. *Egy ember a tömegből; Hazám; Lenin születésnapjára; Zászlót bont az emlékezet; A Lenin-mauzóleumban; Béke; Elindultál, népem; Iljics; Forradalom* stb.

Hát ezért a zavar és az elbizonytalanodás, amikor például az *Útban hazafelé* című költeményt olvassuk. “Ároksparton kaszások jönnek, / megállnak és visszaköszönnek. / Rám néznek fáradt asszonyok. / Most érzem csak: itthon vagyok. / A sík mezőn ők messze látnak: / szívét vigyázzák a hazának.” Egészséges ösztönű olvasó az ezredforduló után ezt így, magyarul leírva, hogy “szívét vigyázzák a hazának” csakis úgy értelmezi, hogy a megcsonkított Magyarország majdani feltámadásában bíznak ama “fáradt asszonyok”. Ami persze még a nyolcvanas években másként hatott. És ugyanennek az olvasónak a haza szívét őrző asszonyairól egy kicsit a hajdani koronarejtegetők jutnak eszébe – amíg a legfontosabb “titok-csoda” megvan, él, addig még nem veszett el örökre ez a nyelv és ez a nép: maga a haza. Igenám, de a számtalan “forradalom” meg “Iljics”, “népem” meg “Lenin”, meg a többi rekvizituma a szovjet rendnek annyira összekeveri és átszínezi a szójelentéseket, hogy a kötet olvasója gyanakodva megáll: most miféle hazára gondol a lírai alany, kérdezi. “[I]tt van jussom borban, búzában” (...) Hazám e táj. Erdeje, rétje / megfáradt ember menedéke. / Itt esti csillagokban égnek / elporladt, táltos nemzedékek” – mondja alább a beszélő, és az olvasó újfent csak arra gondol, hogy a kárpátaljai magyar itt jogot formál a szülőföldjén való teljes

életre, sőt még Csaba királyfi mondája is belévillan. Hogy a hátrahagyottak, a kárpátaljai magyarok számára az ég csillagai nemcsak csillagok, de valami megfoghatatlan messzeségből érkező megváltó, megmenekítő és felszabadító erőt jelképeznek. Csak aztán a vers egész hangulatát a munkálkodás optimizmusában oldja föl a szerző, ami pedig a szocializmus építését juttatja az olvasó eszébe.

Füzesi Magda első három verseskönyvét összefűzi az életigenlés, a pátoszos nép- és hazaszeretet. Nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy a beszélő csakis a szovjet hazára gondol. Mindhárom kötetben jól artikuláltan szól ennek a beszélőnek a hangja. A legtöbb költemény az akkori, újságokban megírt valóság hangulatát idézi.¹⁶³ Ugyanakkor a legjobb Füzesi-versek mégsem viselkednek úgy, mintha azok a szovjet államideológiát szolgálnák. Van ezekben a költeményekben valami olyan tudás is, amely a látvány és a látomás egymást gazdagító és kiegyenlítő hatásán kívül az egymást taszító hangulatokat úgyszintén képes egyensúlyba hozni. Arra gondolok, hogy a kárpátaljai magyarság ezeréves államiságban eltöltött közösségi emlékezetét és a szocialista-kommunista ideológia közösségteremtő igényét is megkísérli egyensúlyban tartani. A szerző olyan vershangulatot hoz létre, amely valamiféle általános jóba, szépbe, nemesbe oltja a helyi fájdalmat. Ezen versek esztétikumában valóban egyfajta asszonyi elsimítás, féltés, kibékítés és életigenlés kerekedik felül. A kárpátaljai magyar közösség megmaradásáról úgy beszél, hogy közben a szocializmus optimizmusának a hangján szólal meg. Ennek legszebb példája az *Akác*. A vers öt Füzesi-kötet közül négyben szerepel.

Kemény törzsedre cinke száll,
virágod ringat bogarat,
míg el nem kábít a halál,
a fejszeélű alkonyat.

Nedvek sietnek szívedig,

¹⁶³ “Álmok, államok, / virágok, fények. / Vágyak, lábnyomok, / tettek, igények. / Piros szívek, fehér halálok, / fekete sóhaj, / kék szemnyílások. // Sorsok, sorok, / pirosak, kékek, / szalad a pasztád, / áthúzod, nézed. / Ma még csak papír, / holnap valóság, / kézirat-ország, / sok-sok újdonság.” – írja még az első kötetében, *Készül az újság* c. versében. (F. M. egy időben nyomdászként dolgozott a Vörös Zászló c. lapnál.) Bele lehetne magyarázni, hogy a szerző tudta: mindaz, amit az újság ír, az csak megfogalmazott világ. De a hangnem egyértelművé teszi, hogy itt a munka “hőstettét” énekli meg a szerző.

anyaföld-küldte vérerek,
Fejfám is belőled telik,
hogya majd egyszer elmegyek.

Testvér, lásd, én is ölelem
gyökeremmel ezt a hazát.
Dajkálom, féltem szüntelen,
ismerem könnyét, sóhaját.

Testünk a szélnek ellenáll,
mert küldetés ez, hatalom.
Vándor szól, köszön, ránk talál,
kis jelek vagyunk az úton.

A felölelő, átkaroló, dajkáló hangulat segíti az ellentétek feloldódását. A kerektség érzetét pedig – ami ugyancsak összebékítőleg hat – az évszakok állandó felidézésével éri el. Az *Ima mindenkor* című költeménye épp ezért képes egyszerre politikumtól mentesnek mutatkozni, de a kitartást is erősíteni, az élet állandóságába vetett hitet felidézni. “Hús víz, porlaszd el életem, / legyek fatörzs, legyek gyökér, / csak tavasz legyen szüntelen, / meg nyár és ősz és újra tél...”

A *Szóttas pirossal, feketével* című költemény pedig már címében is hordozza a látványnak és látomásnak azt a jelképiségét, amely a megbékítés-féltés-megmaradás érzésében kap megfogalmazást. A beregi otthonvilág jellegzetes párna- és terítőmintázatát is felidézi, a farkasnyomos minta színeit is fölillantja ez a cím. Piros és fekete. Igen, alig különbözik a bukovinai székelyek alapszíneitől, a bordótól-feketétől. És ugyanaz a színkeverék, mint amelyik Kányádi Sándort “leíró költemény”-re ihlette, versszerzésre onnan, “a kolozsvári Malomárok és Telefonpalota közti járdaszigetről az ezerkilencszázhatvanas-hetvenes esztendőkből csütörtök és vasárnap délutánonként”.¹⁶⁴ Mert egyazon “mozdulat-ország” ez, mondja Kányádi Sándor, de egyazon színhímző-ország is – lehetne hozzátenni. “Honnan járják, honnan hozták? / Honnan e mozdulat ország? / S milyen titkos adó-vevők / fogják, folyton sugározván, / az egyazon vér és velő / hullámhosszán” – írja Kányádi a

¹⁶⁴ Vö.: Kányádi Sándor: *Fekete-piros*. In: *Valaki jár a fák hegyén*. Magyar Könyvklub, 1997.

Fekete-piros című költeményében. Füzesi Magda pedig a *Szöttes...*-ben másról beszél, és mégis hasonlót idéz: “Hiába a csönd és az áldás: / a föld forró és egyre forr. / Agyad megbontja egy kiáltás, / véred felissza a pokol.”

De az átmenekítés, átmentés, megőrzés gondolata sem áll egyedül ebben a Füzesi-versben. A *Szöttes pirossal, feketével* kérdései az összefogás válaszai is egyben. Mert ezekre a fölített kérdésekre, hogy “Bársonyos mezők mosolyáért / ki nyitja fel az ereit? / Ki lesz, ki fegyvert dalra csábít, / ha már az átok nem segít?” mindenkinek Nagy László sorai jutnak eszébe, a *Ki viszi át a Szerelmet* című versből. Mert egyazon kérdésre egyazon módon “kapcsol az agy: Melyik nép fogadott gyermeke vagy?” – írja Vári Fábán László az *Illyés Gyula fejfája előtt* című versében. Lehet az akár bukovinai székely, vagy ott, a Malomárok és Telefonpalota közti járdaszigeten táncoló kolozsvári magyar, vagy épp egy Nagyberegen farkasnyomos mintát hímző asszony – különbözőségeiben is nagyon hasonlatos ezeknek az embereknek a sorsa. Piros és fekete.

Persze a *Szöttes pirossal, feketével* című vers ugyancsak tartalmaz egy bizonyos kiegyensúlyozó felhangot, egy eldönthetetlen beszélői helyzetet, hogy az olvasót gondolkodóba ejti a szerző, és kérdésre sarkallja: csak nem valami új összefogásra gondol itt a megnyilatkozó? Érdemes megállni ezeknél a soroknál: “Csikorogjanak csigolyáid, / úgy szorítsd, bajtárs, a kezem. / Hitünk kemény lesz, mint a gránit, / óvjuk a jót szerelmesen”. Egyetlen szó, a bajtárs is milyen idegesítő árnyalatot ad az amúgy nemes összefogás megidézésének. Nem is a katonai jelentéstartalma miatt, hiszen az is része a mindenkori magyar összetartozás érzésének, hanem a második világháború utáni idők miatt. Az elvtárs, pajtás, vagy elvtárs, bajtárs laza összefüggésű szósorolását mennyire el tudta használni az ideológia, a Rákosi-korszak. Még a gránithoz hasonlító hitet is gyanúsán kezeli az olvasó...

Nem véletlen ez az érzékenység. A magyar sors egyik legjellegzetesebb egyediségét épp Kárpátalja adja a magyarságnak. És épp a második világháború után történt, amiről sohasem lehet megfeledkezni, hogy a magyar férfiakat orosz légerekbe hurcolták el. Negyvenezret.

Füzesi Magda költészetében ez a múlhatatlan fájdalom is azonnal megfogalmazódott, amint azt a politikai helyzet megengedte. Ám a szerző költői magatartása mégsem ilyen egyszerű. Ez korántsem jelenti azt, hogy a kommunista világlátás kezdetén, vagy már előtte, hozzálátott volna megírni a korábban tiltott gondolatokat és tényeket. Füzesi Magda – saját megfogalmazása szerint – akkor lép be a Szovjetunió kommunista pártjába, “amikor a

peresztrojka a virágkorát élte”.¹⁶⁵ Ugyanakkor azt is mondja, hogy a nyíltság döbentette rá, minek köszönheti életét.¹⁶⁶ Tehát rendkívül vegyes érzelmek közepette íródhatott meg a *Kósa Anna balladája* című költemény, melyben a sztálini légerekbe elhurcoltak tragédiájára emlékeztet. Mindez persze a mű esztétikai minőségét semmiben sem befolyásolja, de a személyes érintettség mindenképp árnyalja a közösségi sorsszerűség fölvetését. “Én még láttam azt az öregasszonyt – mondja a szerző 1990-ben¹⁶⁷ –, aki járta a falut és sírva könyörgött minden szembejövőnek: ‘Ne bántsátok a fiamat!’” Ebben az esetben így kötődik össze a mű esztétikuma, igazságtartalma és a valóság felejthetetlen fájdalma.

(...) “Most viszik Pétert a városba,
elkísérném, de nem szabad.
Kimostam két ingét habosra.
Ne bántsátok a fiamat!

Mondják, messze van az a város,
és hideg szívére ölel.
Csókja megváltó vagy halálos,
s csak kárhozottan enged el.”

... A harmat szállt Péter szemére,
testét hazai föld borítja,
s a többiek – mind Árpád vére –
húsz férfi hullott ott a sírba.

“Ti, hangyák, lassan járjatok,

¹⁶⁵ Vö.: “*Itt van jussom borban, búzában*” – beszélgetés Füzesi Magdával. Hatodik Síp, 1990/3., 12.

¹⁶⁶ “Továbbra is a glasznosztynál maradván, a nyíltság döbentett rá: az életemet tulajdonképpen pár kiló fagyott marharépanak köszönhetem, hiszen az én apám is megjárta a sztálini légereket 1944-47 között, s a mezőn talált takarményrépa is közrejátszott abban, hogy nem maradt ott, mint sokan mások.” – “*Itt van jussom borban, búzában*”. I.m., 13.

¹⁶⁷ Uo.

s ti is, irgalmas bogarak:
– a földben rózsató zokog –
ne bántsátok a fiamat!” (...)

A balladás zaklatottságot itt az ütemes és az időmértékes verselés egymáshoz közelítése is biztosítja. Tiszta rímek és asszonáncok váltakoznak a keresztrímes versszakokban, s még a szabályos kilenc-, illetve nyolcszótagú sorok felelgetése is fölbomlik egy strófa erejéig.

A kiváltó ok miatt Kósa Anna tébolyodottsága nem hasonlítható Ágnes asszony beteg zavarodottságához, de maga a Füzési-ballada azért irodalmilag rokonítja magát Arany Jánoshoz. A szerzőnek van még egy négysoros Kőlcsey Ferenc emlékére, és ír egy szonettet Elisabeth Barratt-Browning verseinek hangulatára. Ezek a művek is beleillenek ebbe a költészetbe, ám a jellegzetes Füzési-versek inkább csak egymásra figyelnek, a sorsszerűséget hangsúlyozva egymás erőterében tudnak igazán érvényesülni.

(3. Sorsszerűség és világbavettség) Bertha Zoltán ezekben a költeményekben a kárpátaljai sorsviseles nyomán “kigyöngyöződő” metaforákat és létszimbólumokat érzékeli.¹⁶⁸ A Füzési-versek valóban sorsképszerűen illeszkednek egymáshoz: sokszor mintegy kiegészítik egymást, tudósítanak az egyén újabb sorfordulóiról. Leginkább a tájból, a természetből veszik a szemléletességüket, ennek alapján metaforizálódnak. Így válik egy-egy fa, a mező, gesztenye vagy épp a lenvirág szimbólummá. Ami pedig bensőségessé teszi a táj és a vidék elemeit, az a velük való személyes kapcsolatból fakad. Érezni, hogy ennek a lírai személyiségnek egyszer már lehetett közeli kapcsolata az aszályos földdel, az égő fahasábokkal, ibolyával, fürt szőlővel, makkal, gesztenyével... Így a tapasztalati élmény a költeményen belül semmivel sem pótolható hitelt biztosít egy-egy ilyen gesztenyének, ibolyának, lenvirágnak vagy épp a “ne bántsátok a fiamat!” könyörgésnek. Valójában minden egyes műalkotásban érezni, hogy mi a holt anyag abban, és mi az, ami eleven valóság – hiába csak szó.

Füzési Magda költészetében megkülönböztethető a közösségi és az egyéni sorsszemlélet, és e megkülönböztethetőség szorosan kapcsolódik a történelmi-társadalmi berendezkedéshez. Épp a kommunista világrend összeomlása utáni időkben íródott versek

¹⁶⁸ Bertha Zoltán: I.m., 537-538.

hívják föl erre a figyelmet. Az 1990-es évek utáni történelmi változások közepette olyan elbizonytalanodást lehet tapasztalni, ami a szerző korábbi közösség szemléletét is értékeli egyben.

Az *Ima mindenkor*, a *Szöttes pirossal, feketével* vagy az *Akác* és a hozzájuk kapcsolható többi költeményben a beszélő egyértelműen felelősséget érez a közössége iránt. Amikor az én magáért szólal meg, még akkor is érezni, hogy mögötte többen, sokan, a sorsközösség tagjai sorakoznak fel, és a beszélő sohasem elesett, magárahagyott, vesztes – még a kilátástalanságban is bizakodó marad. Viszont a *Táj gesztenyékkel* ciklus, vagy a *Nézőpont*, *A hiány tükrében*, *Helyzetjelentés*, *Depresszió* című költemények mindinkább a személy társtalanná válásáról tudósítanak, a közösségevesztett magány képeit villantják fel. “Nem egy megkopott villanykörte – / sorsod szakadt meg hirtelen. / Intésre tán kerékbe törte / pillangó létünk a jelen. // Ha hátranézel, zuhatag, / nincs hová elbujdosni sem, / előtted sodrásos patak, / ki tudja, mit rejt mélyiben? // Ilyen folyót még ki se látott: / hal helyett cápák fénylenek, / s micsoda lótuszos virágok / csalják meg bódult fejedet!” – írja a *Helyzetjelentés*ben. Így a régi Füzesi-versek olvasója dönthet: tudja-e még ezt a helyzetjelentést általános érvényűnek tartani, vagy a közösségevesztett személy tragédiáját látja-e már bennük. Nem könnyű a döntés, hiszen a beszélő hangjában felismerni ugyanazt a lírai ént, aki a közössége mellől tapodtat sem mozdult el korábban.

Azt gondolná az olvasó, hogy a kommunista rend összeomlása után egy felszabadultabb közösség szemlélet fog ebből a költészetből kibontakozni. Közben meg azt kell látnia, hogy a lírai alany a társadalmi rend fölbomlását követően a közösségét is elveszítettnek érzi. Ahogy a kárpátaljai magyarság önszemlélete is jelentős változásokon megy keresztül – ami természetes folyamat ilyen súlyos mellébeszélések, agyonhallgatások évtizedei után –, úgy válik ez a költészet is egyre inkább a kor lenyomatává. Csak most már a látvány kap nagyobb teret a látomással szemben. A pusztulás metaforája épül ezekből a költeményekből, miközben sorsképek is egyben. Például ezt látni a *Más-korban*.

Ne hagyj magamra, Istenem,
szeress, mint harmatcsepp a rózsát,
feltépték elgennyedt sebem,
bíbor vetésem letarolták.

Fekete tájban jár az éjszaka,

egymást zabálják fenn a csillagok.
Fekete tájban jár az éjszaka,
hazátlanok közt hontalan vagyok.

E sorsképek összetételét tehát a kor, a személyes elrendeltetés, valamint a közösséghez fűződő viszony válsága képezi. Az egzisztenciális körülmények változásai után létrejött szellemi szabadság nem szabadít fel tartaléke energiákat. A világbavettség egyént próbáló szabadságában épp azt az erőt nem tudja fölismerni, amit a mindenkori valahová-tartozás tud biztosítani az egyes embereknek. A kommunista omlás utáni időkben ez a költészet olyan állapotokat igyekszik bemutatni, mintha megvalósulhatna valamiféle közösségnélküli világbavettség. A teljes zavart az okozza, hogy poétikai módosulások nem kísérik mindezt, hanem új látványteremtő irányultságokat észlel az olvasó. Tehát a népköltészeti alapokon nyugvó magyaros verselés a korábban közösségföltő hanggal most pusztuló világba helyezi a lírai ént. Ez a létszemlélet vajon miért nem azonosítja magát a korábbi közösségével, Kárpátalja magyarságával? Vagy ezekben a helyzetjelentésekben valóban Kárpátalja egész magyarsága benne van?

“Fekszem a sárban temetetlen, / varjak intézik sorsomat. / Nincs megváltás, sem bebocsátás, / sem ég, sem föld, mely befogad. // Isten palástja betakarna, / hó hullna, hűtené sebem. / A világ vérrel áldozott, / koldus vagyok, reménytelen” – olvashatjuk a *Táj gesztenyékkel* második részében. Majd így folytatódik az összefüggő ciklus: “Csak hó, csak sár, csak füst, halálod, / Dickens-világ, széthull az Éden. / Csak köd, szemét, hiába várod, / nem nyílik nyár ebben a télben. // Mert ez a táj már nem valódi, / csak krétarajz, vásárfia, / penésztől fénylő ócska holmi, / Isten kezében Biblia.”

Ebben a költői formálásban a látvány döntően uralja a belső teret, és mindinkább a személyesség teljesebbé válik ki abban. Ezért jelentős mértékben szűkül e költemények érvényességi köre. A személyes megtapasztalás általi, konkrétumokból összeálló versszerveződést elvontabbra cseréli a szerző. Ami korábban a népköltészet erejében, a népi szürrealizmus látomásos metaforáiban nyerte el esztétikai hitelét és általános érvényét, most azt a látvány döbbenetével szeretné elérni. Az a hang pedig, amely a közelmúlt közösségmegtartását közvetítette, most a magányt és az elbizonytalanodást szólaltatja meg. “Eddig két Füzesi Magdát ismerek: azt, aki szerénységében is királynőien jár-kél a beregszászi utcákon, s azt, akinek lépte Pesten el-elbizonytalanodik. Nem mintha félne, netán megilletődne kínlódó világvárosunk pompájától. Korántsem. Mindössze arról van szó, hogy

otthon a “gyökereivel ölelt haza”, Kárpátalja – mindig visszaöleli, a legzordabb körülmények között is dajkálja verstermő, virágszemű lányát” – írja Petróczy Éva a *Táj gesztenyével* előszavában.

Ez valószínűleg így igaz a költő tapasztalati énjével kapcsolatban, de a versekben beszélő újabban éppen arról tudósít, hogy nem érzi a szülőföld, a táj, a közösség “visszaölelését”. Viszont ez az észlelés lehet csak tünet, valami töredékesség, miközben pedig egy mélyebb, egy távlatosabb, gazdagabb költői világ kibontakozódása van előkészületben.

IV. Egy megváltozott egzisztenciaszemlélet irodalma

(Balla László)

(1. A megközelítés előzetes szempontjai) Már egy előzetes megfigyelés során kiderült, hogy az olvasói vizsgálódás irányát Balla Lászlónak a saját szerzői becsvágya, érvényesülési törekvései fogják kijelölni. A leglátványosabb fordulatokat azok a szemléletbeli változások adják, amelyek kizárólag a sorsdöntő történelmi eseményekhez köthetők. A művek esztétikai értékeire tekintve, kevésbe lenne indokolt a részletekbe menő bemutatásuk,¹⁶⁹ viszont a magyar irodalom kárpátaljai helyzete most is mást kíván. Ennek az irodalomnak a kialakulásához, helyenkénti eltorzulásához, és egykori “vergődésének”¹⁷⁰ századvégi utórezgéseire szorosan hozzátartozik az egész Balla-életmű. Különös tekintettel arra, hogy a kilencvenes években megjelent szövegeibe a szerző egyfajta felülíró funkciót is kódolt. Így az egész életműre kénytelen figyelni az érdeklődő, nemcsak az egyes művek részleteire.

Az átfogó tájékozódás szempontjából legcélszerűbb – de elégséges is – ha *A végtelenben találkoznak* című regényfolyam első öt könyvét, és az *Ikebana* válogatott verseket magába záró kötetét vesszük alapul.¹⁷¹ Innen nézve jól látszik majd, hogy az életmű

¹⁶⁹ Ez a dolgozat Balla László munkásságának szorosan a szépirodalomhoz tartozó részét tekinti át. Nem tér ki sem műfordítói tevékenységére, sem Kárpátalja képzőművészeinek három nemzedékét bemutató könyvére, sem az életutat emlékiratok formájában tartalmazó kéziratára, amely az OSzK-ba került elhelyezésre. Nem tárgyalja tankönyvírói munkásságát, sem az irodalom elemi intézményeinek megteremtését célzó serénykedését Kárpátalján. “Balla László munkássága sem odahaza, sem Magyarországon nem túl népszerű. Ebben szerepe van művészete objektív korlátainak, fogyatékoságainak, de az elmúlt évtizedekbeni önkéntes vagy kényszerű kultúrpolitikai szerepvállalásainak is. (...) [N]agyobbak e művek kortörténetet bővítő információértékei, mint az esztétikai, irodalmi értékei.” Vö.: Elek Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés*. In: Bárka, 1996/3–4., 59-60.

¹⁷⁰ “[A]mint a történelem félresöpörte az elvtelen szolgálalkúság kötelező optimizmusát, a kárpátaljai magyar irodalmat legteljesebben bemutató antológiának *Vergődő szél* lett a címe, s ezt a címválasztást telitalálatnak minősítette a kritika, hiszen a kárpátaljai magyar irodalom történetének első négy és fél évtizedét valóban ez a minősítés illeti meg igazán.” – Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai* In: G. A.: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, 1999., 191.

¹⁷¹ Balla László minden idők legtermékenyebb kárpátaljai szerzője. Egy 1989-ben megjelent könyv [Fejér Gyula: *Mi magyarul vagyunk emberek (Beszélgetések a magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban)*] szerint

sajátosan egységes próza- és lírapoétikát mutat, annak ellenére, hogy az öt kötet és a versek művilága homlokegyenest az ellentétébe fordult annak, amit a szerző korábbi alkotásaiban sugallt.

A regényfolyam és a válogatott verseskötet egyaránt az sugallják, hogy itt nagyjából önéletírással van dolgunk. Ezt erősíti *A szerzőtől* címmel valamennyi könyvben megtalálható alkotói szándéktétel, és erre utal az *Ikebana* egész szerkezete, még a kötet külső megformálása is. Természetesen mindezt annak a tudatában mondom, hogy teljes egészében egyetlen verseskötet sem feleltethető meg egyetlen önéletírásnak sem – de erről majd alább részletesen szólok.

Ez a hatalmas szépprózai anyag elsősorban igazi kárpátaljai irodalomként funkcionál. Vagyis, az akadálytalan és teljesebb megértéséhez leginkább ennek a területileg mesterségesen létrehozott társadalomnak, ennek a sajátos kulturális közegnek az értői juthatnak hozzá. Azok az olvasók, akik a kárpátaljai magyarság második világháború utáni helyzetéről saját bőrükön szereztek hozzá bőséges tapasztalatokat. És azok az olvasók, akik mindvégig figyelemmel kísérhették Balla Lászlónak az irodalomban, a kárpátaljai kultúrában betöltött szerepét. Minden ilyen élmény, tudás és információ szükséges ahhoz, hogy az önéletírási elemek kiválthassák az olvasói érdeklődést, a fikcionált részek hangulataiban pedig a szereplők hiteles alakot ölthessenek, hogy a nyelvileg létrehozott világot valóban érthesse az érdeklődő. Ugyanis ezek a művek esztétikai megformáltságuk révén nem tudják elérni a kívánt hatást, itt a fő cél a minél szélesebb történelmi tényfeltáró ismeretközlés.

Mindehhez pedig szükséges tudni, hogy a szerző sikervágyó magatartásában erősödött fel Balla László publicista tehetsége, amikor alig húszévesen a *Kárpáti Igaz Szó*hoz került. Ez a törekvése pedig még tovább fokozódott, mert hamarosan, 1951-ben megjelent első verseskötete, a *Zengi hangosabban!* Így ő volt az, aki megadta az alaphangot annak a kárpátaljai magyar irodalomnak, amely a kötelező optimizmus hangján szólalt meg, s a hatalom is előírt.¹⁷² Az a hatalom, amelynek Balla László hű kiszolgálója volt mindaddig, míg csak 1987-ben nyugdíjba nem vonult – tehetjük hozzá. Közben, 1951 és 1965 között volt szerkesztő a Kárpátontúli Területi Kiadónál (a Kárpáti Kiadó elődje), főszerkesztője volt a

már akkor harmincnál több könyve jelent meg. Az 1993-ban megjelent *Ikebana* c. verseskötet pedig mintegy ötven könyvről tudósít. A fontosabb művek jegyzéke az életrajzi adatoknál található.

¹⁷² Vö.: Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. I.m., 190., 197.

Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó magyar és lengyel osztályának, később pedig a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének lett a vezetője.

Tagja volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának, a területi pártbizottságnak, volt képviselője a területi tanácsnak, vezetőségi tagja az Ukrajnai Újságírószövetségnek, az Ukrajnai Írószövetség területi szervezetének. Rendjelek és kormánykitüntetések tulajdonosa, és ezenkívül, több mint húsz éven át főszerkesztője a *Kárpáti Igaz Szónak*¹⁷³ Ő volt az, akinek sikerült kiharcolnia, hogy a *Kárpáti Igaz Szó* korábbi fordításos lapból önálló magyar orgánummá válhasson, és az ő nevéhez fűződik a József Attila Irodalmi Stúdió létrehozása. De ugyancsak Balla László volt az, aki elkészíthette a magyar irodalmat bemutató tankönyveket a kárpátaljai magyar középiskolák számára.

Az első időszakban két-háromévente jelentkezett könyvvel, de 1959-től már minden évben. Közben írt olyan verseket, amelyeket később megtagadott, írt gyermekverseket és ifjúsági regényeket – ezek sikert hoztak a számára. Írt színműveket és novellákat, írt karcolatokat, humoreszkeket, satírákat, krokikat, és olyan riportokat, amelyek a szovjet valóság nagyszerűsége mellett szóltak. És egy egész könyvet jelentetett meg arról, hogyan valósulhat meg a tanulók vallásellenes nevelése a magyar irodalom óráin.¹⁷⁴

Igen fontos szem előtt tartani, hogy a fennálló hatalmi rendben milyen pozíciókat foglalt el, milyen társadalmi funkciókat töltött be, amikor mindezeket írta. Hiszen valamennyi újabb regénybeli léthelyzet vagy szereplői megnyilatkozás ezek ismerete mellett kell hogy elnyerje a hitelesség látszatát. A szerző ezekre a tényekre is hivatkozik, és temérdek régi szövegrészt foglal magába a regényfolyama. Balla László egész életműve valamiféle újságírói lelkiület jegyében fogant, és életének minden fontosabb állomása bele van fogalmazva a szövegeibe. Az életmű legizgalmasabb egyben legvisszatetszőbb pontjai pedig azok a szövegrészek és -helyek, ahol a szerző felülírja saját korábbi önmagát. Ezek között is a leglátványosabb a meggyőződéses ateista hit elvetése, majd az elutasított keresztény hit újbóli buzgó követése.

Töretlennek mondható Balla László írói pályája. Hiába omlott össze az a rend, amelynek Kárpátalján évtizedekig ő volt az egyik legharsányabb éltetője, a szerzőt nem tudta

¹⁷³ Vö.: Sugaras utakon. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1985/10.

¹⁷⁴ Balla László: *A tanulók vallásellenes nevelése a magyar irodalom óráin (Segédkönyv az Ukrán SzSzK magyar tannyelvű iskoláinak pedagógusai számára.* Ragyanszka Skola Kiadó, Kijev – Uzshorod, 1964.

magával rántani. Még 1989-ben is megjelenik egy novelláskönyve az állami Kárpáti Kiadónál, ott, ahol hosszú-hosszú éveken át ő volt az első számú auktor. A *Sosemvolt repülések emlékében* még nyoma sincs a rendszer bírálatának, míg 1990-ben már az *Azt bünteti...*-vel rukkolt elő egy magyarországi kiadónál. Ebben már teljeskörű bírálatát adja a szovjetek rendjének. Az 1989-es könyvben még ateista volt, '90-ben pedig már Szakáll Zoltán, a főhős megtéréséről beszél nagy szeretettel.

(2. A szerző személye és műbeli szereplőinek a kapcsolata) A regényfolyam első öt kötetének (*Azt bünteti, kit szeret* – az első, *A Nagy Semmi* – a második, *A végtelenben találkoznak* – a harmadik, *Borbélyműhely a Vakhoz* – a negyedik, *Ároni áldás* – az ötödik) egésze felől nézve mutatja magát leginkább tisztán ez az alkotói pálya. Innen jól látható az a történelmi fordulópont, amely Balla László egész magatartását megváltoztatta. Látható, hogy a szocialistának mondott társadalmi berendezkedés egész kelet-európai összeomlásával egyidőben lecserélődik a szerző világlátása, sőt legbensőbb korábbi magatartásával is szembefordul. A változás egész egzisztenciaszemléletét érinti. Szembefordul azokkal is, akiknek és amiknek a korábbi éltetésével kereste kenyerét, mint főszerkesztő és mint újságíró, de úgy is, mint ismert közszereplő és mint prózaíró, tankönyvszerző egyaránt. És ebben a váltásban újra kirajzolja magát az a szerzői törekvés is, amely a legelső könyveket hozta létre, hogy a továbbiakban azok segítsék a személy érvényesülését. Korábban “szovjet-magyaroknak” gondolta magát, családját, egész Kárpátalja magyarságát, most pedig a keresztény, hívő, Szent István-i eszmékkal azonosítja magát.

A kilencvenes évek fordulata kedvez annak a zavarnak, amely amúgy is kuszává teszi a személy, a burkolt (implicit) szerző meg a szereplők viszonyát. Különösen zavaró az a tény, hogy Balla – mindig is, most is – szeretné meghatározni az olvasás irányát és módját. Valamennyi cím alatt az áll, hogy “kortörténeti regény” – ami már maga is több problémát vethet föl –, és ezt tovább terheli az önéletírásra vonatkozó figyelemfelkeltése. Olyan is a mű: mintha hű kortörténet lenne, de regény; önéletírás, de nem teljesen az; korosztályi mű is kíván lenni, ám a tudatregény felé ugyancsak igyekezne.¹⁷⁵ Más névhez rendeli az olvasó figyelmét, de sejteti, hogy ő maga Gerlóczy Béla. (*Azt bünteti...*) Ellenben azt, aki írja a történetet,

¹⁷⁵ A regényfolyam példátlan értékeire rámutató tanulmányában ez irányban is tájékoztat Pál György: *Kisebbségi sorsregények – Kárpátaljáról (Balla László 70 éves)* címmel. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1999/4. Lásd még: Vekerdi József: *Balla László: Azt bünteti, kit szeret*. Confessio, 1991/3.

“valós” szerzőként, csak Ducsay Józsefet tünteti föl, aki viszont szakmája és foglalkozása szerint nem író. A bűnrészesség érzetétől terhes, helyenként lelkiismeret-furdalásos narráció szempontjából még Ducsay felelhetne meg leginkább az önéletíró, múltat tisztázó Balla László szerepének. De ebben a szerepben semmi sem feleltethető meg annak, ami azonosíthatná a szerzőt. (*A Nagy Semmi*) A harmadik könyv pedig fölvilágosít, hogy mindenekelőtt családregegyével van dolgunk. És ezt még fokozni is tudja, amikor a negyedik könyvben a kétfős szereplős énbeszámolóban Varga Katalinnak a beszédhelyzete mindvégig motiválatlan marad. Az ötödik kötet pedig a többihez képest nagyon kis terjedelmével gondolkodtat el és késztet újabb felülvizsgálatra.

Balla László nem szeretné az olvasóra bízni, hogy a regényfolyam mely részeit tekintse önéletírásnak és melyiket a mű fiktív elemeinek. Ugyanakkor ködösít az ilyen kijelentésekkel: “A regénynek persze vannak önéletrajzi elemei is, (...) ilyen vagy olyan mértékben magam is részese voltam”. Sok a “szinte”, a “csaknem”, a “lehetőleg pontos”, “még jobban kidomborodik” stb. kifejezés az előljáró figyelmeztetésben, ami szintén csak a bizonytalanságot fokozza. Mindez végül is arra készíti a befogadót, hogy tisztázatlan szándékú megnyilatkozásként olvassa a szöveget, hiába hívják föl a figyelmét unos-untalan mondjuk arra, hogy “a tárgyalt korban a regény szerzője a kárpátaljai magyar sajtónál fontos posztokat töltött be, hosszú ideig volt a tankönyvkiadó, majd az 1965-ben indult magyar napilap főszerkesztője, így alkalma volt belelátni a politikai boszorkánykonyhába, és örömeire szolgálna, ha ezeket az ismereteit itt sikerült volna kellőképp hasznosítania”.¹⁷⁶ Úgy látszik, szándékolt a tényanyag és fikció határainak az eltüntetését. Valószínű, hogy épp ebből az elképzelésből kifolyólag nyílik alkalom a megszépítő, a múltat “igazabbá” tevő finomításokra – óhatatlanul.

Az egész nagyszabású vállalkozás mögött érezni a szerző kényszerű, ám egyben magára is vállalt szerepét. Érezni azt a szándékot, hogy egy őt felmentő vallomással, föltárulkozással szeretné formálni a megnyilatkozását. Összesen több mint ezer oldalon át próbálkozik, hátha a mennyiség majd hozzásegíti őt is meg az olvasót is ahhoz, ami nem és nem tud sem megtisztító megkönnyebbüléssé, sem az én igazi fölmutatásává alakulni. Ez amúgy is a legkeményebb feladatok közé tartozik, különösen akkor, ha szándékoltság és egy bizonyos cél irányítja a szerzőt. Balla László esetében pedig csak még tovább bonyolítja ezt a helyzetet, hogy ő nem kíván a legrövidebb úton színre lépni. Úgy szeretné elnyerni a

¹⁷⁶ B. L.: *A Nagy Semmi*, 5.

“bűnbocsánatot”, hogy közben háttérben marad. Mintha csak annak a közszereplőnek és témérdek kétes értékű, kétes hitelű – sőt: a kárpátaljai magyarság létkérdései szempontjából ártó – szöveg szerzőjének a rehabilitációjára vállalkozott volna, akivel történetesen azonos nevet használ. Ami persze részben igaz is, csak hogy ebben, éppen az ő esetében nem működik a valóságos szerző függetlenítése mindattól, amit egyszer alkotott. Ha másért nem, akkor épp azért, hogy *A szerzőtől* állandó figyelmeztetést kapunk a regények önéletírásos jellegére. És ezzel magába zárja, nem hogy fölnyitná a megértésben megfogható értelmezhetőséget, azt, ami végül is megadhatná a kívülről jövő olvasói “feloldozást”.

Lehet egy rendkívüli kor izgága és sikervágyó szerzőjének a legújabb igazodását látni ebben a regényfolyamban, és lehet Philippe Lejeune vagy Paul de Man teoretikusi igazát tartani szem előtt. Mert az is fontos, hogy létezik a szerző által az olvasó számára előírt szerződés, de az is, hogy a szöveg szerzője és a szövegben lévő szerző megkettőződése valamennyi textus olvasásánál más irányt is mutathat, mint az önéletírásos olvasás.¹⁷⁷ De mindezeknél sokkal fontosabb lenne a kortörténeti jelleg – ha már annyira hangsúlyozza a szerző –, ha hitelt érdemlően föltárulkozna a kárpátaljai magyarság több sorsfordító létgondja. Ám a vállalkozás családregény is szeretne lenni – ami egyben korosztályi regény is. A hitelességet pedig végképp fenntartásokkal kezdi kezelni az olvasó, amikor rájön, hogy Balla László korábbi szövegrészeket egy-az-egyben beemel a regényeibe. Olyan szövegrészeket hasznosít újra, amelyek még a szemléletbeli páfördulása előtt láttak napvilágot, amikor azok még az ellenkező oldal történelmi és társadalmi világlátását voltak hivatottak terjeszteni, amikor még a “szovjet-magyarok” szellemét szerette volna elfogadtatni a kárpátaljai magyarokkal.

(3. Szándékok, módszerek) A szerzői és a szerkesztői tudatosság döntő szerepet kap a teljes életműben. Így a regényfolyam valamennyi darabja szintén ugyanahhoz a rendteremtő módszerhez van igazítva, amelyet Balla László egész prózáirói munkássága során alkalmazott. Ennek az a lényege, hogy egy megtervezett történet és mondanivaló egyes epizódjait sohasem a linearitás által megkívánt sorrendben tárja az olvasó elé. Mindig egy kerettörténet fonja körül a lényegesebb eseményeket, de még azokon belül is számos vágást alkalmaz a szerző. Ezáltal kívánja elérni azt a hatást, amely a felismerésben születhet meg.

¹⁷⁷ Philippe Lejeune és Paul de Man gondolataira Z. Varga Zoltán dolgozata nyomán hivatkozom. Z. V. Z.: *Önéletírás-olvasás*. Jelenkor, 2000/1., 87-88.

Ám ezzel a felismertetéssel szinte sohasem a mindenkori létmegismerés korlátait sikerül tovább tágítania. Ebben elsősorban az okoz örömet, hogy a különálló részek a megértésben elnyerik a megnyugtató végső helyüket, és szervesülnek. Az esztétikai hatás helyett a probléma megoldása utáni megnyugtató kényelmet lehet érezni.

Ennek az eljárásnak az olvasásban betöltött szerepén kívül van más, nagyon is gyakorlatias haszna. A szerző bármikor tudhat egyes kidolgozott szövegrészeket ki- és felcserélni, újr felhasználni. De a leleményességen túl ez valójában Balla László nyelvhasználatát is dicsérhetné. Az évtizedekkel korábbi szövegformálási jegyek mitsem változtak, pedig mindeközben egész világrendek dőltek össze. Szigor és fegyelem tartja össze ezeket a mondatokat, a kitartó munka iparosi vasakarata. Persze a nagyobb tömbökben való vizsgálódás a felszínre dob sok-sok egyenetlenséget, de sohasem nyelvhelyességi, sohasem szintaktikai hibák ezek. A művészi ábrázolást kutató és pásztázó igényesség ugratja ki ezeket, főként újságírói gyakorlattal formázott szövegrészeket.

Ugyancsak töretlen Balla László mindent betöltő szerepvállalása, vagyis az, hogy valamennyi hőse fölött teljhatalma (omnipotenciája) volt és van. A helyet és az időt sose véti el. Ha az olvasó utána megy egy-egy ilyen, helyre vagy időre vonatkozó információnak, kiderül, hogy ő emlékszik rosszul. A régi szereplők újra és újra felbukkannak, ismerősként térnek vissza. Ami csúsztatást talál az olvasó, az alig-alig bizonyítható, az többnyire csak a kimondatlan dolgokban nyilvánul meg. Az csakis az írói sugallat és az olvasói értelmezés találkozásában fog meg, ám igen lényeges, a páf forduláshoz tartozó, elengedhetetlen változtatás adalékaként.

Egy jellemző eset: az 1989-es *Sosemvolt repülések emlékében* olvashatjuk az *Ároni áldás* című nyitónovellában, hogyan leli halálát Gerlóczy Attila a második világháború idején az orosz fronton. Mindent egy másik bajtárs története kapcsán mond el az elbeszélő. Ez a másik bajtárs többek közt G. Attila pusztulása miatt jut arra az elhatározásra, hogy nem tűri tovább a helyzetet. “És reggelre fogékonyá vált az olyan beszédek iránt, amelyeket azelőtt meg se hallgatott volna, sőt néhány hete – lehet – még a parancsnoknak is jelenti. Hogy ebből az egészből elég volt. Hogy meg sem érdemli az ember nevet, aki tűri, hogy elpusztítsák. Hogy csak egy megoldás van: át a másik oldalra. (...) A laza, holtfáradt őrséget könnyen kijátszva, nesztelenül lépdelt a kis csapat *arra, amerre “az ellenséget” sejtette.* (Csak a kurziválás való tőlem. P. J.) Egyenesen neki a tábori csendőrök őrzésének! És most csak

egyvalami következhetett; Jány Gusztáv hadseregpáncsnok elrendelte: a dezertőröket föl kell koncolni.”¹⁷⁸

Nézzük a regényfolyam ötödik kötetét, az 1996-os, ugyancsak *Ároni áldás* címűt. Ez a könyv valójában annak az 1989-es novellának a megisméltése keretétül, szerkezetétül, csak épp földúsítva újabb részletekkel. A fenti epizód viszont a következőképpen kapta meg a végső (?) formát: “És először vált fogékonyá az olyan beszédek iránt, amelyek ugyanezt hangoztatták. A hazát védeni itt és ebben a reménytelen helyzetben? Inkább otthon lesz rájuk szükség, ha odaér az ellenség, ha majd asszonyaikat, gyermekeiket kell tőle megoltalmazni. Itt csak egy megoldás van: a szökés. Az ilyen kijelentéseket azelőtt talán meg sem hallja, sőt, néhány hete – lehet – még a fölötteseknek is jelenti, de most gondolkodás nélkül állt azok közé, akik erre szervezkedtek. (...) A laza, holtfáradt őrséget könnyen kijátszva, nesztelenül lépdelt a kis csapat *az ellenkező irányba, mint amerre a frontvonalat sejtették.* (Kiemelés tőlem. P. J.) Hát mentek, lopakodtak – egyenesen a német őrzőkarjaiba.”¹⁷⁹

Megdöbentő ez a fordulat. Az 1989-es változat szerint a magyar katonák az orosz oldalra állnak át, az 1996-os verzió szerint meg a hátszágba vonulnak vissza? Nem is a tényanyag vagy a fikció igazságát keresi az olvasó, hanem azonnal a szerző sikervágya jut eszébe. Az, hogy valóban mindegy a számára, mit ír és mit sugall? Mindegy az, hogy milyen olvasókat segít a megelégedettség érzéséhez? Az ellentmondás nem csekély. Az ellentettség (polaritás) végletességének a megértésében a narrátori hangnak is szerepe van. Ugyanis mindegy, melyik változatot nézi, egységes beszélői hangot tapasztal az olvasó. Azt is látja, hogy a szerző ugyanazzal a kedvvel és módszerrel végzi el a dolgát. Csak az egzisztenciáját érintő gondolkodás megjelenítésekor, csak ebben az “apróságban” kényszerül átfordulni saját ellentettségébe. Vagy az is meglehet, hogy ebből semmi sem igaz, mert más és más csapatról szól a történet? Csak épp a mű címe azonos? Mégsem lehet valószínű, mert ebben a műhelyben rend van és célirányos fegyelem.

Az sem kevésbé zavaró, hogy a karakterképző írói elemek közül a néven és néhány jellegzetes körülményre utaló jelen kívül a nyelvezet szinte nem is játszik közre. Mindent körbefon a teljhatalmú narrátori hang, és előbb-utóbb az olvasó megérti: az összes ok-okozatra kitérő szándék valamint a tényfelsorolás a szerzői program része. Balla László

¹⁷⁸ Vö.: B. L.: *Sosemvolt repülések emléke.* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1989., 19.

¹⁷⁹ Vö.: B. L.: *Ároni áldás* Páncsíp – UngBereg Alapítvány, 1996., 67 – 68.

jellegzetes és jól megrajzolt portrék helyett a történelem kárpátaljai dokumentumaiba préselt tablót szeretne készíteni.

A megjelenítés és a pusztá megfogalmazás kettőssége jellemző valamennyi műre. Ezek állandó váltogatásában képződik a megértés. Az erőteljesebben föl villanó képeket, amelyeket az olvasás élvezete kísér, mindig sűrű magyarázatok követik. Epikai szempontból ezek publicisztikába hajló, elsekélyesedő nyelvi réteget hoznak létre, amit igen gyakran csak a megszokás társít a narrátori hanghoz. És ezt még tovább terheli a folyamatos kibeszélés a szövegből, amely lábjegyzetek formájában tördeli a textust. Egyre szövevényesebbé válik a szereplők kapcsolata, már-már az a benyomásunk, hogy a szereplőt, a narrátort s a valóságos szerzőt helyenként egyetlen személyként szeretné elfogadtatni az író.

(4. A hit alakulása és a hihetőség megteremtésének problémája. Azt bünteti, kit szeret) Ez az egyé kovácsoló szándék igencsak erőteljesen megmutatkozik az első könyvben. Szembeötlő az a dac és vasakarát is, amely a korábbi tabu-témák fölemlegetésekor jelentkezik. Még bátorságot, merészséget is tulajdonít magának a beszélő, olyan határozottan, elszántan veti föl mindjárt az első oldalakon például a deportálást. És ez a szerzői magatartás végigvonul az egész regényfolyamon, különösen akkor erősödik föl, amikor a történelem korábban tiltott területeire ér az elbeszélés. A regényből vagy kortörténeti beszámolóból ki-kivillanó világ igazságtartalmát vizsgálni viszont tévút lenne, hiszen minduntalan hallani még a szerző korábbi véleményét, például a magyar férfilakosság elhurcolásáról. Elég földézni a *Holnap is élünk* című regény körüli hangos tiltakozást. A történelmi igazság elemzése pedig nem köthető olyan szerzőhöz, aki vagylagosan ítél meg igen súlyos sorsfordító léthelyzeteket...¹⁸⁰

Ami a regény szerkezetét illeti, a klasszikus Balla-megoldással állunk szemben. A főhős, Szakáll Zoltán egyetlen napja foglalja keretbe azt az időt, amelyet a szerzői elképzelés ebbe a könyvbe tervezett. Ez a nap Sztalin halálának a napja, és ennek az egyetlen napnak az eseményei asszociálják Szakáll Zoltán összes korábbi emlékét. Leginkább az 1944 és 1953 közötti történelmi események állnak a középpontban, de a kitekintés egészen Trianonig terjed. Ebben látni Szakállék családjának és baráti körének a viszontagságos életét, de érezni, hogy a

¹⁸⁰ A kárpátaljai magyar férfilakosok deportálásának kérdését itt nem annak történelmi súlya szerint hozom szóba. Ebben az esetben csak mint regényösszetevő motívumra nézek, ez a tény, ez a méltánytalan igazságtalanság ennél sokkal, de sokkal nagyobb teret kér magának.

szertő az egész magyarság kisebbségbe – Kárpátaljára – szakadt részének a hányattatásáról kíván beszámolni.

Az egyetlen nap alatt zajló események keretén kívül Balla László még egy másik keretet is beépít a művébe. Ez a regény címének (“Azt bünteti, kit szeret”) és a regény mottójának (“Mert kit szeret az Úr, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, a kit fiává fogad”) egymást kiegészítő mondandójához kötődik. Ugyanis a főhősnek a keresztény hithez kapcsolódó viszonya szintén átöleli az egész elmesélt időt, a történetté összeszerkesztett szövegegészlet.

Szakáll Zoltán közvetlenül a szovjet csapatok hatalomátvétele után 1944-ben még teljes tisztaságában készül a karácsonyi legáció idején tartandó első prédikációjára. A Mátétól választott bibliai textus, a 28. rész, valamint a 31. dicséret mellé épp a “Térj magadhoz, drága Sion” kezdetű éneket választja, amelyben ott található ez a sor is: “Azt bünteti, kit szeret”. Tehát nem vádol senkit, hogy a Szakáll család élete úgy alakul, ahogy alakul, hitével összefonódva méri föl a saját sorsát. Ám aztán valami oknál fogva, amit a regény sem tisztáz kellőképpen, meginog hitében a fiatalember. Egy idő után nem idézi kedvenc evangélistáját, Mátét, és “meglazul állandó kapcsolata Istennel”. “Az esti imák elvesztették a magábanzés mindig megrázó élményét, mechanikusakká váltak, azután el is maradtak.”¹⁸¹ Hogy annak a bizonyos napnak a végén – a regény végén – az 1944 és 1953 között megélt kálváriája után újra kimondhassa: ismét vele az Isten. Viszont a változás jelentős, mert amikor fölteszi magának a kérdést, hogy akkor most már újra fog imádkozni, könyörögni Isten áldásáért, a válasz a következő. “Nem, hisz most őbenne az Isten, és önmagához nem imádkozik az ember.”¹⁸²

Nem különben keretezi a történetet egy másik motívum is: a meghalt jóbarát, István megjelenése Vergiliusnak “öröklétet járó köpenyében”. Szakáll ezzel a látomással ébred akkor reggel és ez a látomás ismétlődik meg újra a Kálvária-dombon, István sírjánál, a temetőben, miután orosz feleségével, Olgával megbeszélték válásuk részleteit. Ez a képzettársítás pedig, hogy a halott jóbarát vezeti végig Szakállt egész addigi életén, annak legfontosabb állomásain, igen gazdag gondolati rétegzettséghez juttatja a regényt. Ám a Vergilius vezette Dantéra meg az alvilágra való utalás tudatos kapcsolással van a reális

¹⁸¹ Vö.: B. L.: *Azt bünteti, kit szeret*. Háttér, Budapest, 1990., 119.

¹⁸² Vö.: uo. 315.

történelmi helyzetekhez igazítva. Nem a felkavaró élmény, no meg az ebből fakadó képzettársítás hozza párhuzamba ezt a kétféle pokoljárást. Ez a regény sem a mélységek föltárására vállalkozott. Inkább az aprólékos bemutatás útját választja a szerző, a legapróbb részletekre kiterjedő számbavétel módját alkalmazza, hogy föltárja és értelmezze az emlékezésben megmaradt valót.

Mint ahogyan a megjelenítés ereje és a sima megfogalmazás beszámolója váltja egymást, úgy cserél itt helyet néhány alkalommal a hihető a hihetetlen epizóddal. Erre a példa Gerlóczy Béla nyugtalan alakjának a megrajzolása. Szakáll Zoltán szemében – és mint később tapasztalni fogjuk, más regényében más szereplő ugyanígy látja – Gerlóczy olyan, mint egy igazi hős. De vagány és vakmerő magatartása, ami a sorsát könnyen kihívhatta volna maga ellen, nehezen válik hihetővé. Mert az, hogy Sztalint napról napra kigúnyoló írást olvas föl valaki egy egész osztály előtt, és erről semmilyen tudomást nem szerez a “bezpeka”, a későbbi KGB – ez tényleg hihetetlen. Az is, hogy a magyar férfiak légerekbe való elhurcolása utáni időkben, az ideológiai tisztogatások félelme közepette valaki szembeszáll a hatalommal, egy egész közösség előtt kigúnyolja az első számú rettenthetlent – Sztalint – és lázít, az, hogy nincs benne semmi félelem – szintén hihetetlen. Hacsak az illető nem félkegyelmű vagy provokatőr, hiszen hasonló helyzetben hasonlót csak azok szoktak tenni.

Mivel a regény elején, a szerzői figyelmeztetés szerint Gerlóczy Béla még leginkább magával az íróval rokonítható, nem áll szándékomban megkérdőjelezni ennek hiteles vagy hiteltelen voltát. Ez a probléma egészen más természetű. Mégpedig olyan, hogy ennek az egész regényfolyamnak az alapelképzelését érinti. Ugyanis a legtöbb esetben az olvasott fikció és a belénk rögzült realitásérzet együttjátéka képes létrehozni azt a képzeletben létezőt (imagináriust), amely a leghatásosabban képes kimondani a valót.¹⁸³ Vagyis, nagyon sok esetben épp a fikció megoldásai vezetnek el leginkább az igazsághoz. Ebben az esetben viszont fölöslegessé válik például az a nem kis érdeként feltüntetett tény, hogy számtalan személy, helység, intézmény a saját nevén szerepel ebben a könyvben. Szóval: nem biztos, hogy ez a leghatásosabb megoldása annak, hogy az olvasót az igazság minél teljesebben föltárulkozó élményéhez juttassa az író. Az a helyzet is előáll, hogy épp a valós esemény veszi el hitelértékét, vagyis hiába történt meg a valóságban, a szöveg szeretné kivetni magából.

¹⁸³ Vö.: Wolfgang Iser: *A fikcionális aktusai*. In: *Az Irodalom elméletei IV*. Pécs, 1997., 51–55.

Mindezek tudatában érdemes az önéletírás-olvasás lehetőségeiben kínálkozó magyarázatot szintén megvizsgálni. Hiszen az élet olyan területeinek, mint a család, a szerelmi élet, a munka, az érvényesülés, a szakma, vagy épp az ízlésbeli kedvezmények (preferenciák), az iskola, a sikerek, a csalódások, és nem utolsósorban a politikai vonzalmak bőséges tárgyalása teljes egészében elfoglalja a regényfolyamot. Balla László alkotói módszere amúgy is a realizmus eszményét követte mindig, így valamennyi részletre kiterjedő figyelme sajátos realista színezetet ad a regényeinek, attól függetlenül, hogy a fent említett anyagnak (topikának) a rácsát valós vagy kitalált dolgokkal töltötte meg a szerző.¹⁸⁴ És ugyancsak ez az olvasói vizsgálódás hozza felszínre azt, hogy miféle kiegyenlítésre, miféle különbségek eltüntetésére törekszik az író a felülírás szándékoltságával.

Szakáll Zoltán egész tudatának, gondolatvilágának a föltárásában bontakozik ki a regény cselekménye, de a megvalósítás, a narráció az írói teljhatalmúság útját választja. Az olvasó egy mindent tudó kívülálló hangját hallja, s általa érez különbözőségeket a fiatalember gondolkodásának korhoz igazított természetességében. Gyakran magával ragadja Szakáll viselkedése, sokszor pedig érthetetlen számára, miért foglalkoztatja őt olyan részletességgel az, amit már egyszer alaposan végiggondolt. A szövegalakulást mintha mindig felügyelné valaki, mintha mindig egy kívülről érkező akaratnak volna köteles engedelmessé válni. Vagyis: a beszédpozíció egy távolabbi pontra utal, oda, ahol megfogant a megnyilatkozás vágya, ami pedig ugyancsak a önéletírás-olvasáshoz vezet az olvasót.

(5. Egy emberi csillagpálya. A Nagy Semmi) Ha valóban létezik az a feltételezett vallomástevői szándék és kényszer, amely ezt az egész regényfolyamot útjára engedte, akkor a második könyvben figyelemreméltó jelentésrétegzettséget lehet tapasztalni. De mindeztől függetlenül, vagy ha különálló kötetként kezeljük, ugyanúgy szilárd helye van az én-regények társadalombíró sorában. Ebben a részben a saját természetük szerint bomlanak ki egymásból a regény epizódjai. A megkomponálás előzetes tervezetét jól magába oldja a szöveg világa és az eseményfűzés dramaturgiája. Az epikus ábrázolás és a publicisztikus fogalmazás közötti különbséget szintén kiegyenlíteni látszik a beszélő hangja. Viszonylag egynemű beszédmódot érzékel az olvasó. Hogy Ducsay József egyes szám első személyben szólal meg, ezáltal sokkal kevesebb fenntartással hagyja magát vezetni az olvasó a megértéshez. Ha pedig az

¹⁸⁴ Vö.: Z. Varga Zoltán: I. m., 87.

egész írói vállalkozás mögé beépített személyes ambíciókra is kiterjesztjük figyelmünket, még akkor is a minimálisra csökken a korábbi csúsztatások miatti gyanakvásunk.

Ducsay József is a Gerlóczy Béla, Szakáll Zoltán, Szücs István, Deák Magda, Stolz Ervin és a többiek alkotta generációhoz tartozik. Sok közös élmény köti össze őket, de mindenekelőtt a történelem által megszabott sors az, ami összekovácsolja ezt a társaságot. Ducsay építészetet tanul Kijevben, majd Leningrádban, miután Budapesttől elválasztja a második világháború utáni helyzet. A saját életpályáját meséli el, ami sokban hasonlít a Szakáll Zoltánéra. A KGB-vel való huzavona, az orosz feleség, a kezdeti megélhetés problémái és a többi részlet mind-mind az első könyvben olvasottakra emlékezteti az olvasót. A tétova és habozó magatartás, aztán a hirtelen döntés akár a Szakállé is lehetne, no és persze mindaz, ami a mindennapok gondjainak a földolgozásában mindkettőjükénél megmutatkozik. Ami új, az a hatalmon belüli helyzet bemutatása, amire külön is felhívta figyelmünket a szerző.

A főhős a regény elején a hazai, a kijevi és a leningrádi viszonyok közt hanyódik, míg Marietta családja magához nem “emeli”. Politikai jellegű problémái – amik az anyagiakhoz szorosan kötődnek –, ezzel meg is szűnnek. Csakhamar Leningrádból is hazatérhet orosz feleségével. Egy kárpátaljai járás főépítésze, majd annak tanácselnöke lesz. Így szolgálja ki a szovjetek hatalmát, és ezáltal élhet magyarként sokkal jobb körülmények között, mint a legtöbben éltek akkor azon a vidéken. Felesége szerint élhetetlen, nem tudja kihasználni a hatalmi helyzetét, és ahogy Ducsay belülről szemlélve meséli az egészet, úgy sem látszik felhőtlennek a kárpátaljai magyar kiszolgálói életmód. (Annak a tudásnak a birtokában viszont, amiről már fentebb szóltam, másként is olvasódik az egész történet. A kissé siránkozó “tényközlés”, ami a puritanizmust és a becsületesség felé való vonzódását is szeretné fölidézni, csak nehezen válik hihetővé.) Aztán, amint fölbomlik a Rend, úgy bomlik föl vele együtt Ducsay házassága is. Felesége hazaköltözik, és egyik fiúkat is magával viszi. Ő személyi nyugdíjat kap, ami több, mint a “halandóké”, ezzel élhet tovább Ungváron a másik fia közelében. Semmiképp sem boldog, semmiképp sem megelégedett. Eztán következik be a visszapillantás, ami a regény kezdete előtti kerettörténetet adja.

Ebben a műben sem a cselekmény a fontos. Sokkal izgalmasabb a vallomástevő Ducsay szemléletének és az implicit szerzőnek a kapcsolata. A kerettörténet és az abban elmesélt esemény mennyiség jól ötvöződik, sőt még távlatot is nyer több motívum által.

A legfontosabb motívum szimbólummá is válik azonnal. Ez a kezdet kétarcú római istene – Janus. “Hogy is fohászokodott hozzá Ovidius? ‘Te kétarcú Janus, némán elsuhanó

éveink eredője, egyetlen a föntvalók közt, ki a hátadat látod.’ Mi, mai Janusok, csak most, jó későn láttuk meg azt, ami a hátunk mögött van, s talán éppen ez fáj nekünk.”¹⁸⁵ Így, ezzel a hivatkozással kezdi Ducsay megmagyarázni, miért is épült be a hatalomba, miért is szolgálta annyi éven át a szovjet rendszert. Hogyan volt képes magyarként szolgálni azokat, akik közvetve megölték az apját, akik ezerszám ölték meg a magyarokat, hogy elhurcolták őket és embertelenül bántak velük. Hogyan volt képes nap mint nap annyi éven át együtt dolgozni, együtt élni mindazokkal, akiket mindig is utált. És mi készítette őt például arra a cselekedetre, hogy bezárassa az egyik kisközség református templomát. Sőt, még meg is szentségtelenítse: ateista múzeummá alakíttassa a belsejét.

Azt a megszólalónak ugyanúgy tudnia illik, mint az olvasónak, hogy sohasem találhat erre megfelelő magyarázatot. Sohasem tudhat felsorolni annyi és olyan észokot, amely megadhatná ehhez a fölmentést. Mert a legszilárdabb emberi törvények Istentől erednek, és azok nem az emberi természet ellen szólnak. Azok csak megfogalmazásai a velünkszületett megingathatatlanságnak is. Hogy szüleit, nyelvét, nemzetét senki sem teheti mérlegre, még akkor sem, ha történetesen az érvényesülése forog kockán. Sőt, ezért aztán biztos, hogy nincs emberi joga mérlegre tenni. Ha mégis megtagadja, méghozzá ilyen mértékben, amint azt Ducsay megtette, akkor a legbensőbb énje súlyosan megsérül. Olyannyira, hogy attól a perctől kezdve már a magyarzkodását sem tekinthetjük csak a sajátjának. Ezért az olvasó hamarosan eldöntheti, melyik Ducsay beszél: az-e, aki mindent képes volt föláldozni a tudásért, hogy az építészetben majd egyszer megvalósíthassa önmagát, vagy az az ember, akinek föl kellett adnia emberi tartását, mert a gyengesége másban láttatta meg vele a saját kiteljesedését?

Ezen a ponton kell szólni az olyan finom különbségtételekről, melyeket átmeneti és huzamos időn át tartó árulásnak lehetne talán nevezni. Mert a tanácselnöki tisztségből nyugdíjba ment Ducsay a vallomásában hangsúlyozza azt a pontot, amikor az első árulását elkövette. “[A]kkor hódoltam be először a Sötétségnek, mikor Szemán Lajos fenyegető szavára könnyűszerrel fölhagytam Ica látogatásával, eltoltam őt magamtól, mint valami utamba keveredett akadályt. Nem. Nem volt ez az a nagy-nagy szerelem. Még ki sem bomlott teljesen. Mégis ez hasította rajtam az első repedést, amelyiken át becsurgott az eső, és elindult egy korhadási folyamat. Ez jelentette az igazi szembefordulást önmagammal, az első főhajtást

¹⁸⁵ Vö.: B. L.: *A Nagy Semmi*, Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1993., 9.

a Sötétség előtt.”¹⁸⁶ Ebben a teremtett világban jól hangzik és egyben kellően színpadias is az, amit mond, különösen, hogy felsorolja mellé még a többi pontot is, ahol szerinte hibázott: a házasságát, majd a főépítési rangját, aztán a tanácselnöki tisztségét. És jó is az irány, mármint az átlényegítés felé tartó elképzelés, hogy majd egy katarzisban esetleg föloldja a “szenvedését”. Hogy abban elfogadhatóvá válik az a magyarázata, amely a fölmentését hivatott biztosítani. Ezt viszont már objektív okok akadályozzák meg: a publicisztikába oltott epika nem alkalmas a csúf megszépítésére, nem alkalmas arra, hogy a hihetlenségek benne megigazulhassanak...

Amikor Ducsay fölállítja magában a vétségek sorát, nem tesz különbséget a szükséges megalkuvás, a túlélés szempontjából elengedhetetlen megalkuvás, és a karriervágy szülte, hosszú távú árulás között. Mert azt tudja, hogy “nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet”, nem feltétlenül az eszement és fogcsikorgató ellenállás üdvözít az efféle esetekben. És ha annyira nagy a vihar, nagy a szél, akár a földig is lehajolhat a kalász. Majd, idő múltával fölemeli a fejét.¹⁸⁷ Ezeket a gondolatokat nyilván ugyanúgy ismeri Ducsay, mint Nietzsche *Sternenmoralj*át, a *Csillagerkölcst*. A vallomástevésnek ezen a pontján mintha látná is Ducsay azt, hogy melyik pályáíve lehetett volna valódi csillagpálya: az-e, amelyik a tudáson és az építészeti szakmai kiteljesedésén alapult, vagy az, amelyik a hatalom gyakorlását részesítette előnyben. “Csillagpályára szült a lét, / Mit néked, Csillag, a Sötét? / Röptödtől távol-idegen / Legyen a küszködő jelen. // Föld csak bámulja fény-csodád: / Bűn volna szánnod nyomorát. / Egy parancsod van: Tisztaság!”¹⁸⁸ Igazán szerencsés választás, hogy épp Nietzschét és ezeket a gondolatokat idézi, de ő mégsem tud – vagy nem óhajt? – a mélyrétegekig leásni. Megelégszik ennyivel: “S valóban: ha volt rendelve számomra valami csillagpálya, ha mégoly szerény is, vajon mikor hullottam le róla? Hát alighanem akkor, mikor a Sötétől megfélemlítve hozzá dörgölöztem.”¹⁸⁹ Itt is csak az a pont foglalkoztatja, ahol – úgy érzi – kisiklott az élete. Pedig hát nincs jelentősége, hogy meg tudja-e nevezni azt a kritikus-ominózus pontot. Annál inkább fontos lenne kimondania, miért csak akkor éri a

¹⁸⁶ Uo., 254-255.

¹⁸⁷ Sütő András és Kányádi Sándor gondolatai nyomán szabad megfogalmazás.

¹⁸⁸ Vö.: B. L. *A Nagy Semmi*, 254.

¹⁸⁹ Uo.

“megvilágosodás”, amikor a rendszer összeomlik, amikor befejezheti a munkásságát s nyugdíjba vonulhat. Aligha megvilágosodás ez, sokkal inkább egy újabb igazodás.

Ennek a problémának a megértéséhez érdemes Tamás Attila gondolatait idézni. Szerinte kritikus pontnak igazán az minősíthető, hogy a szocializmus eszméinek követői “elfogadták-e vallott céljaik szolgálatában valamilyen parancsuralmi rendszernek a bevezetését, vagy pedig tagadták ennek jogát. De még az is pontosítást kíván, hogy abban az esetben, ha átmenetileg történetesen elfogadhatónak találták, akkor meddig – milyen mértékben és milyen időtartamra – tartották annak. Azt fogadták-e ‘csak’ el, hogy – hasonlattal élve – egy hajón ütközet közben nem célszerű a kapitány leváltására készülődni, vagy pedig azt is, hogy az ‘ütközetállapotot’ mindaddig ki lehet tolni, ameddig – bármikor következik is az be – a ‘végső’ harcnak az ideje elérkezni látszik. Tudomásul tudták-e venni előbb vagy utóbb tehát, hogy téves lépésükkel – a hajót a pusztulás felé vivők hatalomba segítségével – vétséget követtek el, s ezt jóvá kell tenniük.”¹⁹⁰

Az olvasó igazán kíváncsi lenne arra, vajon miért nem jött el Ducsay életébe soha egy lázadó pillanat. Miért nem fordult vissza a régi önmagába, miért nem mondta soha, hogy “köszöni”, ennyi elég volt ebből a csillagpályából. Hiszen a tékozló fiú örök példája sem lehetett ismeretlen számára. Nem, nem a betűhű felidézésében, de kereshetett volna benne analógiát. Ha már a nemzetéről, nyelvéről, hitéről, családjáról és ebből kifolyólag a már említett örök emberi törvényekről gondolkodott, miután eladta magát – akkor ez a példázat szintén eszébe juthatott volna. És erre jó alkalom is kínálkozott. Volt egy időszak a ténykedése idején, amikor titokban látogathatta a debreceni istentiszteleteket. Amikor énjének egyik felében újra kiteljesedett az otthonról hozott keresztényi gondolkodás. De nem, csak a nyugdíjazásáig tartó hűséges szolgálat után próbálkozik azzal előállni, hogy ő, Ducsay József mindent megbánt, ő most sajnálatra méltó. Mintegy ilyeneket mondva: *másik* hazám, “fogadj szívedbe, hadd legyek hűséges fiad”.

A megforduló Janus-arcon kívül a regénynek van egy más jellegű, minden cselekményszálát keresztülszövő motívuma is, amely legalább annyira fontos, mint az előző. Ez a mozgás. Többféle és többirányú haladást lehet ebben a könyvben megfigyelni. A kerettörténetben Stolz Ervin és Ducsay József Németország területén utazik. Ennek az utazásnak ugyancsak megvan a maga története, amely a főhős régi szerelmének, Editnek a fölbukkanását, majd – valószínűleg – a végleges elvesztését foglalja magába. Ebben a

¹⁹⁰ Tamás Attila: *Rendszerek, eszmék, művészetek...*. Hitel, 2001/3., 90.

cselekménykeretben forog az előzményeket részletező idő, maga a vallomás, amely az emlékezések láncolatából tevődik össze. Radóci, budapesti, kijevei és leningrádi emlékek ezek. Szerelmek, küszködések, no és persze árulások vannak ezen az úton – egy csillagpályára készülő magyar fiatalember hányattatásai a második világháború utáni szovjetrendszerben. Moszkva és Berlin közé feszül a vallomás, időben pedig a rendszer kialakulásától a széthullásáig mutatja az utat.

Az említett két, egymásban forgó cselekménykört egy harmadik idézi elő: a *Prelúdium* címmel ellátott kiindulópont. Ez indítja be a kettős mozgást, és ennek is megvan a maga mikro-cselekménye. Ducsayt az ungvári Lenin-szobor eltávolításánál az a felismerés éri, hogy életének elárult és cserbenhagyott nagy szerelméhez beszélt ő valójában mindig. Annál az eseménynél is hozzá fordul, ott mondja ki a Janus-arc szimbólumát, és ez a felismerés készíti a visszaemlékezései megírására. Ez is egy utat foglal magába, talán a legnehezebbiket, a leghosszadalmasabbat. Azt, amelyik önmagából önmagába vezeti el őt. Azt a Ducsayt, aki rádöbbsent, hogy egész élete a Nagy Semmi szolgálatában telt el. Meglepő, hogy még ezen a ponton sem foglalkoztatja őt, vajon mennyi és miféle károkat okozott, hanem az újrakezdeten töri a fejét. Érez magában annyi erőt, hogy felülemelkedjék múltján, hogy csak egy epizóddá, kellemetlen, de megszélidült emlékké váljék egész funkcionáriusi pályája.¹⁹¹

Tehát Ducsay beszéde ezekben a többszörös mozgásokban alakul vallomássá. A megnyilatkozás indítékát, sőt az egész pálya fölrajzolását könnyen el lehet fogadni, különösen, ha a bizalmasságokban (referenciákban) elmerül a figyelem. Viszont az eseménysor ilyen fokú fölshabdálása már fárasztja a befogadást. A regénytechnikai korlátok által terelve, elapad az olvasói figyelem. Mert nem igazán kaphat komoly jelentőséget, ha felismerszik is, hogy valójában honnan kapta ez a megnyilatkozás az indítékát. Hogy Magdeburgban, Ernst Barlachnak a szobránál születik-e meg a vallomástevés utáni vágy, avagy Ungváron, a Lenin-szobor eltávolításánál. Ugyanis a regény egyharmadánál újabb – pontosító – információ van beépítve, amely a beszédhelyzetre vonatkozik.¹⁹² Nem változtat

¹⁹¹ Vö.: B. L.: *A Nagy Semmi*, 257.

¹⁹² A regény elején, a *Prelúdiumban* ez áll: “De hát, van-e egyáltalán valami logikájuk az emberi képzettársításoknak? Azt hiszem, a legtöbbször nincs. Hisz az immár üresen meredező szobortalapzatot nézve, úgy érzem, hogy a benne maradt s agresszív felkiáltójelként ágaskodó egyik csapszög figyelmeztet valamire. Arra, hogy a találkozásainkat meg kell írnom. Mert kell hogy legyen rejtett összefüggés a kettőnk kapcsolata és e szobrafosztott posztamens között. Nézzük csak, összesen három találkozásunk volt. Ez a mai (mert ezt is annak tekintem), ez lenne a negyedik, de ezt már meg is írtam.”

semmin, legföljebb még inkább fölhívja a figyelmet arra, hogy mennyire egyenetlen és labilis a beszéd iránya.

Az alaphang szerint (*Prelúdium*) Ducsay József Edithez intézi szavait. Az olvasói beállítottság ezt a ráhangolódást igényelné, de ezt az alaphelyzetet folyton “mellékinformációk” zavarják. Kívülről érkező mellékhangokat vél fölfedezni, olyan magyarázatokra lesz figyelmes, amelyek indokolatlan részletezésbe bonyolódnak. Az olvasónak váltania kell, mondván, hát persze, ez is szerző, aki most beszél, de az semmiképp sem Ducsay lehet. Ide azok a részek, szöveghelyek tartoznak, ahol Editről beszél a megnyilatkozó, mint harmadik személyről. De leginkább ott nagy a csodálkozás, ahol a főhős úgy beszél a történelmi-társadalmi berendezkedésről, mintha egy kívülálló narrátor lenne, és arctalan tömeggel, hallgatósággal állna szemben. Ezt követően pedig, mikor újra erre a hangra vált: “Ne gondold, Edit, hogy Marietta akkor azonnal lecsapott rám” – már a közvetlenség lesz a zavaró számára. Ahogy a beszéd iránya változik, ahogy ezzel együtt módosul a lényegre törő föltárulkozás, úgy kell váltania az olvasónak is az olvasási beállítottságán. Ezen felül pedig még a lábjegyzetek is folyton figyelmeztetnek a jelenlétükkel, hogy aki abban megszólal, ő is “részt követel magának” a megértésből. És még mindig tud fokozódni a zavar. Különösen akkor, amikor a nőkről gondolkodik Ducsay. Ez a fajta monológ a megtévesztésig olyan, mintha Szakáll gondolatai folytatódna az első könyvből.

Nem kétséges, hogy a szerkesztésben sok lehetőség rejlik a szöveg izgalmassá tételére. Így van ez ennél a könyvnél is, viszont a kritikus pontnak a pusztá megközelítése is már nagy veszéllyel jár. Kockázatos “külsőleg” a szövegbe vinni valamiféle technikai húzást. Előbb a textus belső természetében kell kidolgozni azt, hogy “magától értetődő” legyen. A legutolsó fejezetbe épített kis parabolára gondolok. Amivel az Eisenbrunnen felé tartó utat szakítja meg a beszélő. Nyilván a késleltetés szándéka, no meg a lírai betét hangulatteremtő elképzelése egy régi Balla-szöveget¹⁹³ ékel a végkifejlet elé. Ez aztán végképp zavarba ejtő. Egy

Közel száz oldallal később pedig ezt mondja: “Barlach elsőháborús emlékműve... Ez a szoborcsoport indította el bennem ezt a meditációt, s az Edittel való váratlan találkozáson kívül talán ez érlelte meg bennem már akkor a gondolatot, hogy odahaza írógéphez üljek, és lejegyezzek néhány mozzanatot az életemből, megpróbálva szembenézni a korral, amelyben éltem, és persze: önmagammal, hisz történelmi mércével mérve bármilyen jelentéktelen volt a szerepem, csak azok közé kerültem, akik alakították, leggyakrabban föl sem fogva igazán, hogy mi történik körülöttem.”

¹⁹³ Vö.: B. L.: *Sosemvolt repülések emléke*, Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1989., 100.

pillanatra újra megfordul a Janus-arc: Ducsay hangja és az a régi hang, melyet egy régi Balla-könyvben hallhatott az olvasó – most összekeveredik. A szándékoltság nyilvánvaló. Gondolkodjon csak az olvasó, kire vonatkozik a vallomást elfogadó fölmentése? És ha nem fogadja el a vallomást, ha hiteltelennek érzi az egész könyvnyi megnyilatkozást: akkor név szerint kit utasít el?

A Nagy Semmi regényterjedelmében csak elenyésző helyet kapnak a rokonok és barátok. A családi vonal és a generációsors ugyancsak háttérbe szorul. Talán épp ezáltal válik plasztikusabbá egy ilyen funkcionáriusi jellem, aki keresztülgázolt ugyan a magyarságán, de azt végleg elveszítene mégsem sikerült. Skizofrén szemlélet az övé, ezt ő maga is érzi, mondja. Ezzel szemben, no és Szakáll tétovázó gondolkodásmódját földidézve sokat ígér a karakán és lázadó-ellenálló Gerlóczy Béla.

(6. Kék mezőben három nádszál, a középsőn kis zászló. A végtelenben találkoznak) A regényfolyamnak ez a harmadik része, de csak ezen a ponton rajzolódik ki a szerzői célirány. Az, hogy az egész vállalkozás középpontjában a Gerlóczy-család áll majd, és azon belül is Gerlóczy Béla alakjának a megrajzolása, szerepének megörökítése az igazán fontos. Ugyanis mind a harmadik, mind a negyedik részben – kis kitéréssel – ő lesz a beszélő, ő az, aki végre főszerepet kap annyi epizódban való fölbukkanása után. Tervezett a színrelépése, és annak az előkészítése már a korábbi két kötetben megtörtént. Azokból ismerni becsvágyó alkatát, hangsúlyos szovjet- és oroszgyűlölő magatartását; hihetetlen merészségét – amely elsősorban a Dzsugás Vili történeteinek a megírására és előadására vonatkozik –, osztályvezéri mivoltát. A fokozott várakozást leginkább mégis az a megelőlegezett tudás adja, amely Gerlóczy Bélának a kárpátaljai irodalomban, kultúrában majdan elfoglalt helyére vonatkozik.

Már az első könyvből tudni nagyszabású terveiről. Gerlóczy úgy érzi, van ereje az elképzeléséhez, hogy magyar szellemi életet teremtsen Kárpátalján. A szobrászattal föl is hagy,¹⁹⁴ nagyobb lehetőséget lát az újság, az írás körül. “Mikor a Kárpáti Igaz Szóban már nem lehetett önálló cikkeket publikálni, ő nem tette le a fegyvert, megpróbált oroszul papírra vetni néhány témát, és (...) a “konkurrens” lap, az orosz nyelvű Szovjetszkoje Zakarpatyje

¹⁹⁴ Részlet Balla László egyik nyilatkozatából: “A szobrászkodást tulajdonképpen azért választottam, mert akkoriban úgy látszott, hogy a magyar szónak nincs jövője nálunk. Mindenképpen a művészet területén akartam maradni, olyat választottam tehát, amelyben nem volt fontos a szó. De amikor mégiscsak lett magyar sajtó – ha nagyon keserves is az első időkben –, a szívem visszahúzott oda.” Fejér Gyula: *Mi magyarul vagyunk emberek (Beszélgetések a magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban)* Hírök Kiadó, 1989., 9.

szerkesztőségében kopogtatott velük. Ott megtetszettek az írásai, meg a lapnál különben is híjjával voltak képzőművészeti kérdésekben jártas külső munkatársnak; biztatták, csak írjon tovább. A Kárpáti Igaz Szóba írt cikkei észrevétlenek maradtak, de most már Béla olyan helyen publikált, ahol a főnökség is felfigyelhetett rá, s ez látható meglepéssel töltötte el.”¹⁹⁵ Így indul ez a pálya, valamint azzal az örömmel, ami az első verseskötet megjelenése jelentett a számára. A versek megjelenéséről még az *Azt bünteti...*-ből értesülünk: “Megmutatta a könyvét is. Na, hát emiatt a hatóságoknak igazán nem lehetett panaszuk: két Sztalin-vers is volt benne, a többi meg munkahősökről, felszabadulásról, ilyesmiről. De egy bajuk azért van: magyarul íródtak. – Az igazi verseim... – Béla itt azért sóhajtott egyet –, majd, majd talán valamikor azokra is sor kerül. Ezt a szemetet egy félév alatt összehoztam.”

Ebből is látható, hogy Ducsay mellett a rokonságban még egy skizofréniára hajló gondolkodás készülődik. Mert *A Nagy Semmi*ben is úgy mutatja magát Gerlóczy, mint akinek mi sem könnyebb a kétszínűségnél. Vörös dögöknek nevezi az újratemetésük miatt kihantolt orosz katonatemeteket, a bekaparásukról beszél, és azt kívánja, bárcsak többen volnának. Ugyanakkor “kétpofára” ágál a gyűléseken a szocialista realizmus mellett, ez “a tehetségét jóval felülmúló ambíciókkal megáldott izgó-mozgó, nyughatatlan ember.”¹⁹⁶ A második kötet végén azt is megtudjuk róla, hogyan fogadja sokkal később *A Rendszer összeomlását*. “[A]nnak sem sok értelme volt, amit ő csinált egész életében: különböző vezető beosztások a sajtónál, a könyvkiadásnál, a tankönyvszerkesztőségben... Ki veszi majd kézbe például Lenin elvtárs örökbecsű alkotásait, amelyek Béla szerkesztésében láttak magyarul napvilágot? Ő maga is megírt vagy harminc regényt meg verseskötet. Úgy, hogy a fejére ne üthessenek egyikért sem. Elsiklás a kényes problémák mellett... Hát ezeknek a háromnegyedét most nyugodtan kidobhatja. És valahogy... mintha őt mégsem foglalkoztatná ennyire ez az egész. Most is ír, ír, megszállottan ír. Azt mondja: érez magában annyi erőt, hogy mindent előlről kezdjen.”¹⁹⁷

Ezek a legfontosabb információk Gerlóczyról. Ez az egész addigi életét felölelő keret, egy életszakasz kezdete és vége. És kísérteties a hasonlóság a szerzővel. Így, amikor végre megkezdheti a “hosszúbeszédét” Gerlóczy Béla *A végtelenben találkoznak* című részben, az

¹⁹⁵ Vö.: B. L.: *Azt bünteti, kit szeret*, 236.

¹⁹⁶ Vö.: B. L.: *A Nagy Semmi*, 216.

¹⁹⁷ Uo. 330 – 331.

olvasó füle hallatára változik át a markáns, ellenálló hangja. Ami az első két könyvben olyan jól elkülönítette magát a többitől, az most átalakul, és egy nagyon-nagyon régről ismert hanghoz lesz hasonlatos. Ahhoz, melyet a korábbi Balla-kötetektől már megismerhetett az olvasó.

Említettem fentebb, hogy Ducsay tud arról az útról, amit meg kell tennie. Arról az útról, amely önmagából önmagába vezeti el őt. Itt pedig annak lehetünk a tanúi, hogy az a Gerlóczy Béla-féle magatartás, amely a Balla-életműben bekövetkezett változás után teremtdött, miként jut egy rövid időre vissza a régi magatartásába. Ha nem erre vonatkozóan kapunk is figyelmeztetést *A szerzőtől* című előjáró részben, de “a Gerlóczy-novellakör” főlemlegetése már sejtet valamit. És valóban: az 1983-as *Totális fényben* című kötet több novelláját visszahallani ebből a könyvből. Persze, nem minden változtatás nélkül. Ugyanis ezt, a harmadik kötetet át- meg átszövi a családi gyökerek számbavétele. Ami korábban hangsúlyos volt, az most sincs eltitkolva, csak épp jelentéktelenebb, sokkal kevésbé fontos. Egyetlen rövidke példa arra, hogyan tud a szerző hangsúlyozni, hogyan kellene a dolgokat föltálatni, hogy az író bármilyen Rend föllálásakor biztosítani tudja a maga számára az előrejutást. Csak egyetlen rövidke példa arra, hogyan működik a felülíró reflex, amit érezhetően mindig a politikai változás indukál ebben az életműben.

Béla az apját így mutatja be az 1983-as *Totális fényben*, a *Patkány és álarc* című novellában: “...Gerlóczy Zoltán a katonák közt maga is úgy állt ott, mint harcos ember, aki a forradalom ellenségeit kész bilincsbe verni, ha kell: akasztat. / – Börtönbe zárattál embereket? / – Hát persze. Ez volt a dolgom. Hogy az ellenséget elnémítsam. / – Akasztattál is? / – Azt nem. De egy halálos ítéletet hoztunk. Csak már nem hajtottuk végre. Jöttek a csehek.”¹⁹⁸

Ezzel szemben az 1994-es könyvben (*A végtelenben találkoznak*) így áll az emlékezés: “[M]ikor anyám titokban a magyar zászlót varrta, hogy majd az első örömhír hallatára kitegyük a házunkra (...) apám arcán akkor is át- átsuhant az árnyék. [N]em volt benne biztos, hogy megértik: ő annak idején Magyarországnak, és nem Kun Bélának foglalta vissza Kassát... / – Zárattál embereket börtönbe? / – Persze. Fosztogatókat. Feketézőket. Ez volt a dolgom. Rendet tartani. / – Netán... akasztattál? / – Hova gondolsz? Egy halálos ítéletet hoztunk ugyan, de azt sem hajtottuk végre.”¹⁹⁹ Ez egy ilyen jellem.

¹⁹⁸ Vö.: B. L.: *Totális fényben*, Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1983., 35., 32.

¹⁹⁹ Vö.: B. L.: *A végtelenben találkoznak*, 129., 130.

A regénykezdeti elbizonytalanodás, hogy kinek a hangját hallani hát végül is, a mű végére föloldódik egy megnyugvásban. Abban a megértésben és elfogadásban, hogy Gerlóczy Béla ez a valójában nagyon is érzékeny lélek. Számára a család szentsége előbbrevaló a többinél, mert a familiáris kötelékek éltető erejében bízik mindenekelőtt. A korábban megismert gondolatait, tetteit félretéve, no és persze az előzetes olvasói befolyásoltságot elfeledve hasznos közeledni a regény végére kibontakozó érzelmi kötődésekhez. Igazán csak így tárulhat föl az apa-fiú viszony mindenkori misztériuma. Ekkor látni, hogy miféle öröklődések alakítják Gerlóczy Béla jellemét, vagy legalábbis annak egyik felét.

Ennek nagyon szép példája a Petőfi-versekkel való megismerkedés története. A gyerek Béla az apja hangját hallja vissza a versekből. Titkon ismerkedik meg a kötetekkel, melyek az apa rejtett polcán voltak elhelyezve. Ezért hiszi, hogy ő, az apa lehet a szerzője azoknak. Ez a tény eléggé messze mutat a szülői tekintély és szeretet jellemalakító felelősségéről. Természetesen szükséges volt mindehhez a kis Gerlóczy vonzalma is, ami egy életre a művészetekhez kötötte életét.

Ugyancsak otthonról hozott a munka megbecsülése és szeretete. Elképesztő erővel dolgozik, nem ismeri a feladás gondolatát. És ez a kettő: a családi példa, valamint a munka szeretete adja meg hitét a felemelkedéshez. Talán épp ezért tekinti később semminek a megalkuvásait. Elfogadja azokat, egyfajta elengedhetetlen kelléknek tekinti őket, amelyek szükségesek az ő egzisztenciateremtéséhez. “[N]em maradhatok kis, ismeretlen senki ezzel a körömfeketényi tudással, amit azon a szerencsétlen főiskola-kínlódmányon szereztem. Keményen dolgozni fogok, minden szabad percemben mintázok; ha kell, három-négy órát alszom naponta, de megtanulom, amit kell.”²⁰⁰

Ebben a könyvben is legalább két keret fogja össze Gerlóczy Béla emlékezésének szerteindázó szálait. A legerősebb a lelki körbefonság, a családi örökség elevensége. Ezen belül is az apa-fiú viszony az, amit példázattá emel. A regény végére teljesedik ki, hát jól ellensúlyozza azt a mottóvá tett Erdélyi József-idézet: “Kék lesz az ég, ragyog a nap, / megyek sötét fenyők alatt. / Kezemet fogja holt apám, / s megszólal egy rigó a fán.” Ugyancsak ezt a gondolatot pontosítja, fejleszti tovább a Daedalus–Icarus páros lelki összetartozása. A száműzetésből történő szabadulás metafora-funkcióját is betölti, ám a családi, az apai örökség felelősségére is utal. “A család, amelyet fenn kell tartani, előre kell

²⁰⁰ B. L.: *A végtelenben találkoznak*, I.m., 280.

vinni, hisz benne ágaznak szerte a nemzet gyökerei. A Gerlóczy nemzetség, amelynek családi címerét – kék mezőben három nádszál, a középsőn kis zászló – még IV. Béla adományozta...”²⁰¹

A regényt összefogó másik keret: az igen jól ismert szerzői technikai megoldás. Lényege abban áll, hogy egy rövidebb időszakasz cselekményét mindig fölvagdalja a szerző. Az így keletkező vágások helyét pedig kitöltik az emlékezés nagyobb időközöket felölelő töredékei. Itt a rövidebb időszakaszt Gerlóczy bezártsága és kényszerű várakozása jelenti. Egy teherautó rakterében, majd egy börtönszerű helyen jut eszébe az egész Gerlóczy nemzetség sorsa. Ezeknek az óráknak, napoknak a letelte után szabadul ki illegálisan Kárpátaljáról.

Önmagában a regény csak nehezen olvasható, mivel a beszéd motivációja nincs kellően megalapozva. Ha Gerlóczy alakja föl is keltette már korábban az érdeklődést, az indokolatlanul részletező család szálak, események számbavétele elapasztja a kíváncsiságot. Ezért fontos a műbe állandóan beleolvasni a régi információkat. Leginkább az önéletírásra vonatkoztatás az, ami segít a szöveg állandó felfrissítésében. És ennek ellenére, még a régi szövegek felülírt árnyalatait kutató kedv is könnyen érdektelenségbe fordul. A rokon szálakban rejlő összetartó erőt a szövegrészek egybeolvadásaihoz, vagyis: egymást árnyaló gazdagításához semmiképp sem lehet fölhasználni. Ilyenformán az egész regény egy közbeiktatásnak minősülhet. Egy szünetnek abban az érdeklődésben, amely Gerlóczy Bélának a tevékenységére vonatkozik, hogy miféle munkát sikerült elvégeznie a kárpátaljai kultúrában és irodalomban. Hiszen tudjuk, mekkora tervei voltak.

(7. Ki beszél és miért beszél? Borbélyműhely a Vakhoz) A negyedik részhez is leginkább úgy közeledik az olvasó, hogy ezt a címet már ismeri valahonnan. Hát persze. Egy mininovella az 1989-es könyvből, a *Sosemvolt repülések emlékéből*, ahonnan a fent említett *Almaág-ballada* is kikerült Ducsay József monológjába.

A regényben összeálló történet szerint Gerlóczy 1959-ben az ukrajnai közoktatásügyi minisztériumban hadakozik egy Dudnik nevű miniszterhelyettessel. A magyar irodalom tanterveinek jóváhagyásáról folyik a vita napról napra, hogy milyen magyar szerzők kerülhetnek be a középiskolai tananyagba. Az időben visszafelé haladva további részleteket tudhatunk meg arról is, hogy az ungvári tankönyvkiadó igazgatója, Popadics, miféle

²⁰¹ I.m., 270.

gáncsokat vetett Gerlóczy Béla törekvései elé. Milyen úton-módon sikerült neki a tantervek ügyét eddig a pontig eljuttatnia. Mindezt regénybe illő romantikus elemek közé vegyíti a szerző. Légikatasztrófa Kijevben, az áldozat pedig Nóra, Gerlóczy felesége, akit jól ismerünk a harmadik kötetből. Egy régen elhunyt barát is itt nyugszik, aki a beszélő generációjához tartozik. És ezt egy kibontakozódó szerelem öleli körbe, ami valójában nem is szerelem. Bíró Katalin a kiválasztott, *A borbélyműhely* dolgozója, de a történet végén szintén meghal, kiderül, hogy drogfüggőség okozta a vesztét. A „metaforizálódó”²⁰² Vak szerepeltetése már már ráadásnak hat. Gerlóczy szerint a vak és néma ember menetrendszerinti csoszogása volt számára a legbiztosabb pont abban a harcban, amit Kijevben a tantervekért vívott. A fősabdalt, de korábról ismert novellának csak mindezek után olvashatjuk el a végét.

Ennyi szerkesztői szándékoltságot már nem lehet figyelmen kívül hagyni. A régi szövegrészek és az újak egybekapcsolása, a műcímek megőrzése megengedhetne egy olyan következtetést, hogy ez a szerzői szemléletmód mindig is egységes volt, hogy valójában sohasem tett semmit a hovatartozása, a magyarsága, annak érdekei ellen. Arra is gondolhatna az olvasó, hogy a szerző egész idő alatt így tekintett a világra és benne önmagára. Így íródott az életmű, aztán a hatalom szájaíze, engedélyezése szerint volt ami megjelenhetett, és volt, amit csak az íróasztalfiók láthatott. Ám a felületek letapogatásával sohasem érheti be az, aki ennek az életműnek a szolgálati szerepét is szeretné megfigyelni. Hiszen állandóan erre figyelmeztet *A szerzőtől* kapott eligazítás. A regényfolyamnak ezen a pontján pedig már azt is komolyan fontolóra lehet venni, hogy mennyire illeszkedik Szakáll, Ducsay, Gerlóczy és a névtelen narrátor beszámolója-vallomása egyetlen homogén beszédmódba, egyetlen alak szemléletébe.

Ez a könyv *A Nagy Semmivel* mutat rokonságot. Gerlóczy és Ducsay személyiségmagyarázata ugyanis hasonlít egymásra. Ducsay megszólalásának a motivációját ismerjük: egy utólag született belső kényszer hatására jött az elhatározás, hogy ő visszatekint elhibázott életére. A Gerlóczyé nem kap semmilyen indoklást, még burkoltat sem arra vonatkozóan, hogy miért ez a megszólalás, viszont mondandójának minden árnyalata ismert *A*

²⁰² „A regény címe ezúttal is szimbolikus tartalmat sugall. A borbélyműhely előtt minden délidőben elcsoszogó világtalan a regény szereplőinek helyzetét és sorsát szimbolizálja: „...tapogatózó botorkálásával azt a szerencsétlen valakit szimbolizálta számomra, aki a közoktatásügyi minisztériumban tehetetlenkedik napról-napra ... világtalanként tapogatózva valamely, még mindig irracionálisnak látszó gondolatrendszer útvesztőjében ... hogy csak leljen valami keskeny ösvényt, amelyen végül is eljuthat valahová...” – Pál György: *Kisebbségi sorsregények – Kárpátaljáról (Balla László 70 éves)* In: Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle, 1999., 6., 319.

Nagy Semmiből. A belső személyiségzavar érzékelése pedig csak fokozza a Ducsay-vallomás jelenlétét.

A motiválatlan megszólalás tekintetében jól illeszkedik a Gerlóczy beszámolójába beleszerkesztett önéletmondás, amely Bíró Katalin megnyilatkozása. Nyelvileg ez sem tud elkülönülni a Ducsayétól vagy a Gerlóczyétól, így csakis egy előre eltökélt és kiszámított szerzői koncepcióval lehet azt magyarázni. Valószínűleg Gerlóczy alakjának árnyalását kívánta elősegíteni ez a narrációs megoldás, meg így talán hitelesebb is a Nagy Hazába – itt Ukrajnába – szétszóródott, elszármazott magyarság sorsának érzékeltetése. Általa az is jobban kidomborodhat, hogy itt is egy tudathasadáshoz közelítő személyiséget kellene megértenie az olvasónak. Azt a Gerlóczy Bélát, akinek már három verseskötete is megjelent, de ő tudja azokról, hogy kit és mit szolgálnak, azt is, mennyit érnek. Ugyanakkor azt is hangoztatja, hogy – bár efféle “szemetet” ír –, ő kulturális, irodalmi életet szeretne Kárpátalján.

Gerlóczy Béla irodalomfelfogását jól példázza az az eset, amely a Sztalinról szóló költői elbeszélése körül alakult ki.²⁰³ Látni, hogy neki mindegy, miről mit ír, csak az az előrejutását tudja szavatolni. A művet – legyen az újságcikk, költői elbeszélés vagy akár regény –, ő kénytelen megírni, mert hajtja a karriervágya. Úgy tekint rá, mint egy munkadarabra, afféle termékre, melynek főként az a feladata, hogy sikert hozzon és elismerést. Hogy a “hús-vér” szerző tekintélye, presztizse megnőjön, az életkörülményei javuljanak általa. Hát ezért készíti el többek közt a *Sztalin képét*, de a feleség és a barátok ráhatására a végén mégis összetépi. Aztán akárcsak Ducsay, ő is előáll a nagyon fontosnak

²⁰³ “Tudja, Kati, akkor még keményebb volt a gerincem. Nem szívesen írtam volna valami pofába mászó, nyíltan agitáló dolgot. Hanem most, hogy gyakorlatilag kikoptam az orosz laptól, nagyon szorult helyzetbe kerültem. Újra és újra éreztem: nem szabad finnyásnak lennem. És a képzőművészeti cikkeimmel már különben is elköteleztem magam. No meg a gyári anyagaim... Azok is a rendszert dicsérték. Valami olyan kell most, ami azonnali és biztos sikert hoz. És... nagy költői elbeszélésbe fogtam. A címe meg fogja lepni. Így hangzott: “Sztalin képe”. És arról szólt, hogy egy sorsüldözött, nyomorgó munkás a “Nagy Vezér” képét rejtegeti, majd pedig, amikor keserves életének küzdelmeibe belepusztul, fiára hagyja. Az ifjú azután kezében ezzel a becses ereklyével vívja meg harcát, csatlakozik az új életért küzdőkhöz, így érkezik el 1944 őszének nagy apoteózisához... Akkor még hajlamos voltam rá, hogy optimizmusom teljesen irreális szférákba ragadjon. Biztos voltam benne, hogy ezt elfogadják, kiadják, és (micsoda téma!): bizonyára oroszra is lefordítják majd. Megvallom magának: elképesztő naivitásomban még arra is számítottam... Igen, komolyan számítottam rá, hogy Sztalin-díjat kapok ezért a munkámért. Ez pedig óriási összeg. Évekig lehet gond nélkül élni belőle...” – B. L.: *Borbélyműhely a Vakhoz*, Galéria – Ecriture, Ungvár – Budapest, 1995., 87.

hitt megállapítással: ez volt az első igazi nagy megalkuvása. (Nem az, hogy összetépte, hanem, hogy megírta.)

Újra egy döbbenetes fordulat tanúi lehetünk. Az előző könyvben Gerlóczy személyiségét az apjához fűződő viszonyából lehetett igazán megérteni. Ehhez a narrátor a nemzet nagy költői – Petőfi – példáját, majd a Daedalus–Icarus kapcsolatot hozta föl igazodásnak – segítségül. Most pedig épp ennek a Gerlóczynak az elképzelései által formálódik egy új szövegvilág. De abban az írásban már az apa–fiú érzelmi viszonyt, a bensőségességet egy Sztalinról készült fotó képes alakítani.

A generáció-fölmutatás szándéka ebben a részben is mintha alábbhagyott volna, mindössze a prágai út közbeiktatása idézi ezt az ambíciót. A Bálint Évával történő találkozás ugyancsak ismerős egy régi novellából,²⁰⁴ ezért az olvasás ennél a pontnál megint más távlatot igényel. Valamivel nehezebben is illeszkedik be a regény végére állandósult atmoszférába, ám az újrahasznosítását magyarázza a szerzői kényszer. A regényidő hitelessé tétele megkívánta a prágai út betoldását. Elfogadható, ahogy az is – ami regényfordulatnak is kitűnő –, hogy egyszer csak Bíró Katalin folytatja Gerlóczy történetmondását. Sajnos Bíró Katalin beszédének sem a helyzete, sem az iránya nem tisztázott, ezért zavaró az “ellebegtetése”. Ebben az esetben a szerzői motiváció nem tudja kellően indokolni a jelenlétét. Ugyanis ő inkább tartozik a szöveg világához, mint a szerző (önéletírásos) magyarázatához.

(8. Az élet mintája és a művek terjedelmének a kapcsolata. Ároni áldás) A beszédhelyzetek meghatározásának a fontosságára elsősorban a szerző felülíró szándéka hívta föl az olvasó figyelmét. Ám a világlátás és az alkotói magatartás kicserélődése – amint Janus arca megfordulni látszott –, szintúgy a középpontba helyezte volna annak tisztázását. Így az ötödik kötet kézhezvételénél is zavaró, hogy az azonos című novellát már az 1989-es könyvből²⁰⁵ ismeri az olvasó. Ezért olyan szembeötlő a korábbi szövegváltozat sugallta politikum retusálása, majd annak az ellentettjébe fordítása, amit már fentebb példaként fölhoztam..

²⁰⁴ A novella címe: *Inkarnáció*, és a *Totális fényben* című novelláskötetben (is) olvasható. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1983., 53.

²⁰⁵ B. L.: *Sosemvolt repülések emléke*, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1989.

De mindenekelőtt a terjedelem az, ami fölhívja magára a figyelmet. Már a negyedik kötetnél is gyanús volt, hogy megcsappant a szövegterjeszkedési kedv, ugyanis az első három könyv csaknem oldalszámra azonos hosszúra lett kitalálva. Az *Ároni áldás* viszont drasztikus apadást mutat az első három részhez viszonyítva. Csaknem az ötödére csökkent terjedelemben mondja el Gerlóczy Béla unokatestvérének, Gerlóczy Attilának a kálváriáját.

Az sem igazán érthető, miért borul föl az eddigiek alapján eléggé jól körvonalazható terv. Mert a tér és idő koordinátáin kívül mintha a meghasonlás problémája állt volna eddig a középpontban. Mintha eddig az lett volna a fontos, hogy a trianoni tragédiától a szovjetrendszer összeomlásáig terjedő időben, Kárpátalján miféle személyiségpusztulással kellett szembenéznie az itteni magyarnak; hogy mi módon őrizhette meg azt, ami magát a személyiséget jelenti minden időben: az önazonosságát, a nyelvében és kultúrájában teremtődött magatartását. Ezért válhatott összeolvashatóbbá az első négy kötet, ezért segíthettek ezek a regények egyetlen elképzelt léleknek a többoldalú megközelítésében. Mintha Szakáll Zoltán, Ducsay József és Gerlóczy Béla egyetlen olyan személyné alakulhatott volna az olvasói megértésben, akit igen súlyos tehertétel készítet egy ilyen önfeltáró, önigazoló magyarázatra.

Ennek az elképzelésnek a körvonalazódását jelentősen befolyásolta az igen szoros szerzői jelenlét, a szerzőnek az állandó kibeszélése a szövegéből, az igen szoros kapcsolattartás a Balla László nevű személlyel. A szövegek világainak és Balla László közismert tevékenységének azonos területeken való egybejátszása is leginkább ehhez a megértéshez vezette az olvasókat. Ám az *Ároni áldás* egyértelműen a regényfolyam családi vonatkozásait erősítette föl. Ezzel együtt sokkal jelentősebb hangsúlyt kapott a történelmi jelleg is. És ha ez utóbbi felől gondoljuk végig az öt kötetet, akkor látni igazán, hogy mennyire csak töredékszerű a személyiség problematikája. Mintha az élet valamennyi összetevője azonos hangsúlyt követelne magának ebben a megértésben. Mintha a szerző az élet mintáját követte volna a szövegalkotásban. Az pedig az egyéni célok, érdekek horizontját mutatja leginkább; azt, amit a történelmi változások készítetnek mindig a felülvizsgálatra, ezért a messzebbre mutató igazságok kimondására csak elvétve alkalmas. Ezt támasztja alá a szerzői felülrő szándék és a szemléletváltás, amit szintén az élet forgandósága idézett elő, majd vezetett egy ilyen megnyilatkozáshoz.

Ez a regényfolyam mindenre kiterjedő figyelemmel és rendszerező akarattal írja le a “valót” és a lehetségest. Sőt, az *Ároni áldás* a vékonysága ellenére ugyanazt az írói megformálást kapja, mint az előző négy. Vagyis: kerettörténet és abban az emlékek egymást

gerjesztő kavalkádja áll össze egy történeté. Még az előző rész sikeresnek gondolt regényfordulatát is újra alkalmazza a szerző. Talál módot arra, hogy a teljhatalmúságát oldandó, két hosszú megnyilatkozást – párbeszédet – is összehozzon. Az “önéletmondók” itt is egyazon tárgyra vonatkoztatva beszélnek, mint Bíró Katalin és Gerlóczy Béla tette a *Borbélyműhely...*-ben. Az ötödik részben Gerlóczy Attila és Csomár Tibor foglalja össze röviden az életét. Így sajátos keveréke jön létre az én-regénynek és a kívülálló narrátor mindentudó szemléletének. Igaz, nagyon szűkre szabott formátumban.

Ez alkalommal is az élet mintáját követi a szerkesztés. Ahogy az emberi emlékezet ugrál időben, térben az asszociációk “logikáját” követve, szintén úgy vág a szerkesztői szándék az összefüggő történeten. Az úgynevezett ároni áldás mozdulata is – amely csak felszentelt papnak volt engedélyezett –, így lesz hasonlatos a kivégzéskor golyót kapott honvéd kézmozdulatához. Illetve fordítva: Csomár a kivégzésekor észlelt és tudatosított kézmozdulatában, a halála pillanatában látja meg azt a másikat, áldást osztó kéztartást. Ám neki a “mindezek után, Istennek népe...” kezdetű áldást mindig is csak leeresztett karokkal volt szabad elmondania, ő csak a kántorságig vihette életében. Ezt az annyira áhított kéztartást, ezt az áldást osztó kézmozdulatot emeli sorspéldázattá a szerző.

A regényfolyamnak nincs vége az ötödik résszel. A beharangozóban látni, hogy már elkészült a következő folytatás, *A lét határán*. Ilyenformán valóban a végtelenségig folytatható a szövegepizódok termelése, majd az összeszerkesztésük. Érezni, hogy pusztán a mennyiségre törő megfogalmazás a létrehozójának mindinkább csak a privát szféráját tudja megérinteni. Hiszen a szövegek mindent számbavevő szándéka kizárólag a terjeszkedés horizontális irányába mutat. A fizikai igénybevétel és az egyre gyakoribbá váló ismétlődés pedig majd egyre elérhetlenebbé teszi az “életmélyi” tájékozódást.

A befogadói megértés is felörlődik, és már nem figyel az apró finomításokban rejlő jelentésekre. Pedig nagyon sok mindent elárul egy-egy mondat megléte vagy hiánya. Például már nem gondolkodik azon, miért maradt le az *Ároni áldás* legutolsó mondata az 1989-es változathoz képest. Ott így ér véget a novella: “Mindezek után, istennek népe...” – ezt kellene most mondania, de nem mondta. Gondolatban sem. Nem csupán azért, mert akiket megáldhatott volna, mind halottak voltak. *Az ő számára sem volt az egésznek már semmi értelme.*” (Kiemelés tőlem. P. J.)

Az 1996-os, regénnyé duzzasztott változatban pedig ez áll: “Mindezek után, Istennek népe...” – ezt kellene most mondania. De nem mondta. Még gondolatban sem. Akiket megáldhatott volna, mind halottak voltak.”

Átsiklik a figyelem azon, hogy ott még Isten kisbetűs, itt már naggyal van írva, és azon sem gondolkodik, hogy mért íródott akkor még oda az az utolsó mondat. Hogy a jelenléte Istent volt hivatva tagadni, avagy a halál biztos beálltát jelezte? Nem gondolkodik, hogy az 1996-os változat szerint az utolsó mondat elhagyása mit jelenthet. Azt, hogy a szerző kigyomlál minden olyan kétértelműséget, amely Isten léteire vagy nemléteire vonatkozik, esetleg azt, hogy a túlírttság ártalmaira is fölfigyelt volna? Hogy már akkor is, 1989-ben csupán a halál beálltát jelezte (még egyszer) az a mondat, most pedig az elhagyásával mutatja –: nem tűri a felesleges szószaporítást?

(9. Fregoli-lelkem, válts feketére.²⁰⁶ Önéletigazolás a lírában? Ikebana) A regényfolyamban megfogalmazott világokhoz igen szervesen hozzátartozik az *Ikebana* című verseskötet beszédmódja és valóságra vonatkoztatása. A könyv számtalam motívumában kapcsolódik Szakáll, Ducsay, Gerlóczy és a névtelen narrátor szemléletéből összeálló vallomástevői helyzethez és kényszeredettséghez. Ennek sok-sok jelét lehet tapasztalni, akár a lírai én beszédében, akár a korábban megismert valóságselemek újra előfordulásában. De magának a könyvnek a megformálása és belső szerkezete is a regényfolyam szerzői becsvágyát hivatott hangsúlyozni. Nagyon tudatos és precíz külső-belső szerkesztés igazítja el az olvasót az értelmezésében.

A borító jelentéshordozó szerepére is figyelni kell, hiszen “A borítóterv a szerző munkája. A hátlapon: Önarckép” – lehet olvasni a tájékoztatásban. Így a címlap díszében könnyű felismerni a stilizált koponyacsontot, a hátoldalon pedig ráismerni a szerző

²⁰⁶ “Fekete fény dől fekete Napból, / Fregoli-lelkem, válts feketére! / Szkizofrénias lélekarang szól!”... Ezek a sorok a *Negatív szonett* c. versből valók. De az egész kötet kínál egy olyan alternatív elemezhetőséget, amely a pozitív–negatív ellentettségére, annak egymást kölcsönösen feltételező gondolatára épülhetne. (Viszont, ha ezt az utat választja a vizsgálódás, akkor megsérül a távlat, és ezáltal a kívülállás függetlensége.) Az evvel kapcsolatba hozható témérdek információ közül csupán egyetlen példát említek.

Írói önvallomás az 1988-ban megjelent *Ki kicsoda a magyar gyermekirodalomban?* c. életrajzi kislexikonból: “Bár első megjelent könyveim verseskötetek voltak, feltétlenül prózaírónak érzem magam. S mint prózaíró, eddigi munkám szerint elsősorban ifjúsági író és novellista vagyok.” Egy 1993-as interjúban pedig a *Tiszatájban* megjelent (1970) tanulmányt (Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*) szóba hozva ezt nyilatkozza: “[A]z én irodalmi munkásságomról eléggé kedvezőtlen képet festett, furcsamód ifjúsági írónak állított be, holott ezt a műfajt én csak melleleg műveltem (...)” – Balla László: *A Forrás-ügy műhelytitkaiból*. In: Hatodik Síp, 1998/2., 5. Nehéz eldönteni, hogy most többarcúsággal állunk szemben, avagy egyetlen szerzői ambíció talál mindig megfelelő alapot az érvényesüléshez.

arcvonásaira. Azonnal folyamatot érzékel az olvasó, egy kezdet és egy végpont közt megtalálható állomásokat sejtet a kötet. Egy halottaiból föltámadó én önépítkezését lehet megfigyelni majd, amelynek végén kirajzolódik az arca. A koponyacsont újra életteli lesz, a reinkarnáció sikerült.

Ezeket a látványos rejtjeles pontokat erősíti meg a kiadói életrajz szerepeltetése, amely felsorolja az életpálya állomásait, utal arra, hogy a szerzőnek ez lehet az első valódi bemutatkozása.²⁰⁷ S ha még ennyi járulékos pontosítás kevés lenne, akkor a kötetnyitó címadó vers mindent a helyére tesz: “Koponyám majd kiveti a föld / (száz vagy ezer évek múlva? / hisz minden koponyát kivet: / ásatás, házalapozás, új sír vájása) – / koponyám majd kiveti a föld, / fehérlik a napon, / az egyik szemüregből kék katáng nő, / a másiktól mályva, / az orrüregből pipacs, / az állkapcsok közt pitypang; / egy pár majd arra jár, / s a lány megfogja a fiú karját: / nézd, olyan / mint valami különös ikebana.” Ekkor újra a borítót kell nézni: hát persze, a koponyacsontot stilizált virág díszíti. Olyasféle, mint valami szűrőfegyver.

Az *Ikebana* kisebb csokrokból tevődik össze, olyan ciklusokból, amelyeket két évszám határai zárnak összefüggő rendbe. Ötven évnyi anyagot rendez a szerző összesen hat fejezetbe, a hetedikben pedig két szonettkoszorú foglalja össze és zárja le a könyvet. A költői megformálást és a szerkesztői munkát egyaránt a fegyelem, a racionalitás, a kimértség jellemzi. Mindent áthat a számokkal kifejezhető szabatoság. A pontos, a mérhető rend és rendszer ilyen fokú szerepeltetése nyilván az éntől függetlenül megmutatkozó értékekre kívánja fölhívni a figyelmet. Hogy ez a lírai én mindenfajta – felülíró és más –, utólagos beavatkozás nélkül, mindig is létezett, a kezdetektől fogva ilyen markánsan fogalmazta meg magát.

²⁰⁷ Abban az értelemben is valódi lehet ez a “bemutatkozás”, hogy még a kiadói elképzelések sem befolyásolhatták igazán, hiszen – mint azt látni –, szabad kezet kapott: a borító tervezetét is ő készítette el. (A kiadói műhely fiának, Balla D. Károlynak a munkája nyomán jött létre.) “Tizenöt éves kora óta publikál, mintegy ötven könyv szerzője; a szépirodalmin kívül publicisztikai, művészettörténeti és pedagógiai szakírói munkásságot is kifejt. Fő műfaja a novella és a regény. Az ötvenes években megjelent verseskötetei, mint oly sok nemzedékebeliéi, a kötelező szemantizmus jegyében születtek, nyilván ez volt az oka, hogy ezután évtizedekig nem jelentkezett könyvek ebben a műfajban, ezalatt verseket főként az asztalfiók számára írva és igyekezve visszatérni fiatalkori lírájához, amellyel a háborúvesztés előtt sikerrel debütált. Ez a könyv most főként a kötetben meg nem jelent versekből válogat.” – *Ikebana*, Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993., 125.

Az a szerzői célzatosság, ami a regényfolyamban a felülírást kívánta meg, itt egyszerűen fölmutatja a “valódi arc” régtől fogva létező vonásait. Mindegyik vers végén ott van a keletkezésének az évszáma –: nem férhet kétség a hitelességéhez. És az olvasó emlékszik, mire figyelmeztet a Szakállt bemutató beszélő, mit mesél Ducsay a monológjában, mi után sóhajtozik Gerlóczy, amikor a költeményeire gondol. Arra, hogy ő, Gerlóczy Béla, kultúrateremtő szándékáról sohasem fog lemondani, tudja, eljön még az az idő, mikor végre a valódi verseivel léphet a közönség elé. Ehhez társul az önéletírásra vonatkozó számtalan szerzői utalás meg utasítás, és az olvasóban “öszönösen” létrejön a párhuzam. Csak azt kérdezi, miért volt annyira biztos Gerlóczy Béla ennek a lehetőségnek az eljövételében.

Ebben a beszédben ugyancsak bőven találni olyan gondolatokat, amelyek ismerősként térnek vissza. Ducsay beszámolójának-vallomásának a hangulatát érezni a *Németalföldi sírok* című két szonettben, de a *Vakond-szonett* mottója, a Nietzsche-idézet is úgy hat, mintha visszalépnénk a regényfolyamba. A “Csillagpályára szült a lét, / Mit néked, Csillag, a Sötét?” újraelőfordulása végérvényesíti azt a sejtést, hogy ennyire tömören össze lehet foglalni ennek a pályának a tragikumát, és ennek a pályának a tudatos teremtő szándékát. A “Kötelesség-Fátum köt: vakon / kell földet túrnom unt Sors-járaton, / s csak sártól fenten maradhatok tiszta” teljes egészében játékba hozza *A Nagy Semmi* könyvnyi terjedelmét. De látni a más helyről való “paticsfalú templom”-ot, a különböző beszélői szerepeltetésből ismert legendás nagyapát, a lengő fehér szakállával, az előkönyörgőt, aki most a lírai én vallomásában ismét megjelenik. Itt alkalmas szólni az egybemosásnak azon szerzői tevékenységéről, amely a különböző szövegrészeket a különböző alakok gondolatához csatolja. Az *Ároni áldás* 1989-es változatában a névtelen beszélő vágya az a bizonyos kéztartás, amelyet az 1996-os könyvben Csomár Tibor áhított annyira. De mindkét “hang” olyan szorosán kapcsolódik a nagyapa alakjához, hogy szinte leválaszthatatlan arról. Ezért, amikor a lírai én beszél a nagyapáról, az olvasó már hozzá is gondolja az *ároni áldást*. (*Nagyapám a szószéken, Vékei bor*). Sőt, ez utóbbi költemény (*Vékei bor*) úgy képes csak elnyerni önálló, gazdag jelentését, ha az olvasó emlékezetében élő ároni áldást az előkönyörgőhöz rendeli a szerző: “Ferenc öcsém kínál / nagyapám sírjától / tíz lépésnyire szüretelt borral – (...) / én úrvacsorai borként / veszem magamhoz, s az “Éltessen Isten!”, / mit Ferenc öcsémmel most egymásnak mondunk, / úgy szárnyal fölöttünk, / mint ároni áldás.”

Ennek a szókapcsolatnak (*ároni áldás*) korábban novallacímként, majd regénycímként való szerepeltetése úgy tölti meg plusz jelentésekkel a verset, hogy az egész Gerlóczy család is előbukkan. Az “azt bünteti, kit szeret” pedig úgy zárja a *Magyarok* című költeményt, hogy

most már nem csupán Kárpátalja népére értendő a gályarabok énekéből kiemelt “ige”, de az egész nemzet sorsára vonatkoztatja a szerző.

Örök háborúvesztes nép:
van úgy, hogy halottait is meg kell tagadnia,
és testvéreinek millióit veszti
egy-egy században többször is:
ki lekaszabolva, ki messzi tájakra úzve,
ki szülőföldjén lett lenézett idegen.

Örök háborúvesztes nép –
s ha néha összegyűl árvuló templomában,
melynek már csak a köve ép – ha ép –,
de rogyadoz a szellempillére –
ha néha összegyűl itt,
már el sem hiszi a kegyes hazugságot,
mit – gályapadhoz láncolva –
a hatvanegy rab prédikátor zsolozsmázott
az igazak megpróbáló Istenéről,
hogy “azt bünteti, kit szeret”.

Talán ez a rövid részlet is érzékelteti a szerző lírafelfogását. Azt az igazán egyszerű módszert, amely ennek a nyelvnek a lakonikusságát és az ő saját mondatszerkesztésének a szigorát egymáshoz közelíti – és így hozza létre az emelkedettebb hangvételt. Ezért az úgynevezett szabadversei sem keltik a bőbeszédűség érzetét, nincs bennük fölösleges mellébeszélés. Ahogy a hatalmas prózaanyagot is képes összetartani a megtervezett keret és a mondatok szigora, úgy tarja egyben a lírai én beszédét is a kimért és szigorú szintagmatika. De amint a prózában érezni a távolságtartó vallomásosságban rejlő műviséget, úgy válik érzékelhetővé a lírában is közvetlenségének a hiánya. És ez zavaró. Bizonyára maga a szerző is fölfigyelt erre, mert az *Ikebanában* sokkal többször és nyíltabban hallani egy bizonyos korábbi ének a hibáiról. Mintha csak az elszigetelődését okozó gátat, mit a saját poétikája húzott köré, egy nyíltabb kimondással akarná lebontani.

Hányszor jártam a damaszkuszi úton!
Saulusból Paulus egyszer az életben?
Bagatell!
Az én nemzedékem életében
minden út Damaszkuszba vezetett,
s voltam
ma Saulus, holnap Paulus,
majd ismét Saulus s megint Paulus,
vagy reggel Saulus, este Paulus,
vagy Saulus-Paulus egy időben.
(...)
Persze, közben becsület is volt,
mindegyikünknek három-négy becsületünk ...
(A damaszkuszi úton)

De a kimondás, a bevallás sem válik áttetszővé, ez sem a legtermészetesebb úton bontakozik ki. Ahogy a fenti versben is nemzedékének a kötelékében mutatja föl a gyarlóságát, úgy áll a bűnösök “milliárdjai” közé a *Fohászbán*.

O, mea culpa, mea maxima culpa! –
Luther szája mondta ki,
de ettől zeng évezredek óta a világ.
A büntudat úgy ontja az energiát,
mintha új Genézisnek lenne ágya,
mintha maga is teremteni vágya.
És hang zendül a Földön, milliárd:
Bűnös vagyok, Uram!
Bűnös vagyok, Emberiség!
Bűnös vagyok, Népem, Családom!

Ez a költemény erős hangú megszólalás. Ám amikor a lírai én hangja az életmű valóság tartalmait juttatja az olvasó eszébe, és a megszólaló szándékaihoz közelebb kerülhetne a megértésben, akkor az én föloldódik a sokaság “igazában”. Egy lesz a sok közül, s ezáltal –

megfoghatatlan. A “jóváteszem”, vagy a “bár átok rajtam s véreimen, én felépíték egy világot!” közelinek tetsző őszinteségét egészen az Úr teremtette Ádámgig dimenzionálja a szerző. Így azt a műveletet, amit az olvasóra kellett volna bíznia, elvégzi maga a beszélő. Vagyis annyira határozott, hogy eleve az én gyarlóságának az értelmezésével áll elő, ami az olvasó kirekesztéséhez vezet.

A kötött versformák közül a szonettet kedveli leginkább. Ez illik is a néhol mereven szigorú, elzárkózó énhez, vagy épp a távolságtartó helyzetleíráshoz. Így nem csupán a kötet zárványaként szerepel helyénvalóan a két szonettkoszorú, hanem az egész könyvön végigfutó témákat is össze tudja fogni. Mégpedig azzal a szabatos, kimért pontossággal, amely “kissé művészet, kissé bravúr, virtus”, vagy azzal az érzékenységgel, amit egy másik versében ekként fogalmaz meg: “... a Világmindenség így mormog: / Fegyelem, / Rend, Rend, Fegyelem!”. Ami az egész kötetre kiterjedően árad, két gondolat- és érzelemfolyamba terelhető leginkább. Az első, a magyarsághoz kötődésű lírai én beszéde, valamint a szülőföldhöz, a hazához foggal-körömmel ragaszkodó szeretet áradása. És ezeket, a hazához, a szülőföldhöz, a magyarsághoz kötődő érzéseket bontja ki újra – és átértelmezve *A magyar nyelv* című szonettkoszorúban. A másik igen fontos téma: a keresztény hitbéli szemlélet alakulása. Ezt és az ezzel összefüggő érzéseket végérvényesen lezárni a másik szonettkoszorúval tudja, amely a *Krisztus* címet kapta.

Az időszakaszoknak cikluscímeként való szerepeltetését úgy tudja igazolni, hogy visszamenőleg létrehozza azokban a szonettkoszorú által kibontott téma meglétét. Részben pedig ezeknek a témáknak az állapotát is képes bemutatni, hogy az adott történelmi helyzetben s a szerző életrésztében azok miként formálódtak. Így valamelyest enyhül az öt fejezet kissé merevnek és erőltetettnek ható “megfogalmazása”: *1942–1949; 1950–1959; 1960–1969; 1970–1979; 1980–1989; 1990–1992*. Ezeknek az igen fontos témáknak a kimunkálása adja meg végül a beszélő arcának az “emberi”, az újramegeledő vonásait.

Nehéz körülhatárolni a lírai ént, mert állandó zavaró információknak, hangoknak van kitéve az olvasó. Hol Szakáll Zoltán családját látni, hiába az a vers címe, hogy *Balla bácsi*, hol Ducsay önszemlélő robot-munkája bukkan föl (*Történelem*), és szinte mindenütt jelen van Gerlóczy nagyszabású terve-vágya. Amikor pedig a *Nyári lángok* című, 1961-es kötetből átvett versekre terelődik a figyelem, mindennél jobban fölerősödik a családi kötelék fontossága. Így a folytonosság és az értékszemponturnak válogatás hangsúlyozásának az elfogadása mellett hajlamos az olvasó, hogy egy kis metaforát lásson a *Rigófütyben*. A költeményben megszólaló *A végtelenben találkoznak* apa–fiú kapcsolatát hozza előtérbe, az

pedig Erdélyi József mottóként fölhasznált sorait idézi. Amennyire fontos Gerlóczy Béla számára az apai örökség, annyira fontos a *Rigófüty*ben beszélőnek az átörökítés, az azzal járó felelősség. Hogy legyen folytatója a megkezdett munkának.²⁰⁸

Az *Ikebanával* a szerző az eddigi életmű lírában elért eredményeit kívánta fölmutatni. A kötet szemléletében, poétikájában nagyon határozott énrre utal, igen szilárd alkotói magatartás felől kívánja meggyőzni az olvasókat. Egy olyan biztos és értékítéletében, nemzeti önazonosságában megingathatatlan beszélőt kísérel megrajzolni, akit a sors különféle megalkuvásokra kényszerített. És ezen a ponton találkozunk a lírai alany, a burkolt szerző, és Balla László önéletírása. Egy olyan valakit kísérel megrajzolni ez a lírakötet is, akit a sors hiába kényszerített bármiféle ámulásokra és megtagadásokra, ő mindazokat csakis a népe felemelkedéséért hajtottá végre. Abban nem a személyes érdekek irányították, abban sohasem a karrier- és hatalomvágy fűtötte, ő sohasem a gazdagabb életkörülményeket kívánta. Nem a szerzői ambíciók hozták meg az épp időszerű döntést, lépést, hanem egy irodalom létrehozása lebegett mindig is előtte. Ő kizárólag egy elszakadt nemzetrész kultúrájának a megteremtését áhította.

(10. Kánonérzékelés, avagy a legfőbb parancs) Más kárpátaljai szerzőkre vonatkoztatva mondja Görömbei András, hogy “[a]z irodalomban a sors nem állítható a művek helyére”.²⁰⁹ Hogy semmi sem képes igazolni vagy pótolni az el nem készült alkotásokat. Ennek mintájára lehet Balla Lászlóval kapcsolatba hozni az esztétikai érték és a művek mennyiségének az összefüggését. Hogy az esztétikai hatásban megtapasztalható igaz létfeltáródást semmi sem

²⁰⁸ Az 1961-es *Rigófüty*ben még ez áll: “... a fiamnak legyen minden legszebb. // Fűtülök neki, ha kell, rigó helyett, / ha kell, mennydörgök, jobban, mint az ég, / tengernél mélyebb, szénnél feketébb / leszek, ha kell – csak nőjön, s egyre feljebb // íveljen élte – magasan fölém, / legyen pályája kristályosan tiszta, / s pezsgőn csengjen majd vén szívembe vissza, / mint rigófüty nyár kék reggelén.”

És a szövegből kilépve nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az analógiát, amely a szerzői életrajz része lehet. Balla Lászlónak az 1993-as verseskönyve – mint azt már említettem –, fiának, Balla D. Károlynak a kiadói műhelyében készült. Így – mintegy beteljesítve a fentebb megfogalmazottakat –, azok a régi sorok már efféle változtatásra szorulnak: “...örökül veszed / a rigófütytel a földet, és holnap // tied hegy, nyárfa, Ung – és nem lesz séta / itt járnai: nyugtod sohasem leled, / (...) s ha – láng a tuskón! – örlő vágyat érzel, / mi tájjal-földdel egygyégni hajt, / jöjj, fölrebbentve egész rigó-rajt, / kezdedben mókus-mocorgó kis kézzel!”

²⁰⁹ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In: uő: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 193.

képes helyettesíteni.²¹⁰ A művek mennyiségi mutatói nem alkalmasak arra, hogy általuk táruljon föl a lét. Az, amit akár egyetlen költemény is képes fölmutatni, beteríteni és elfoglalni, azt bizony elég gyakran nem képes megtenni a többszáz oldalas regény, vagy ezer oldalas regényfolyam.

Ennek az életműnek a problematikáját viszont nem csupán a mennyisége adja, vagy az 1989/90-es politikai változás okozta szemléleti fordulat. Ami visszamenőleg is újírta a korábbi műveket, az csakis a kánonérzékelés lehetett. Az a kettősség – Janus-arc? –, amely tudásnak valószínűleg a birtokában lehetett a szerző már a *Nyári lángok* készítése, megjelenése idején, de különösen az ezt követő években.

A kettősség egyik ága az lehetett, hogy a szerző elfogadta, sőt, szószólója lett a cenzúrát, a kánonképzést szolgáló és védelmező intézményes műveleteknek.²¹¹ Magyarán: az idegenek kiszolgálója lett, s ennek fejében ő lehetett az első számú auktor. Balla László csak ezáltal tudhatta kielégíteni az irodalomteremtés küldetéséhez hozzánőtt szerzői becsvágyát, csak ez biztosíthatta számára a kívánt eredményt. A szovjethatalom, a “szocreál”, a “lenini nemzetiségi politika” Moszkva által kitalált elméletének az igazolását és megjelenítését viszont állandó elbizonytalanítás is érte. Így alakulhatott ki a kettősség másik ága. Vagyis az, amit a Budapest felől érkező alkotói magatartásnak – kánonnak – az érzékelése okozott. Ez arra figyelmeztethette őt, hogy a nemzeti és morális, emberi magatartás – vagy képviseleti-vallomásos alkotói szerep²¹² – igazát épp a történelemnek az igazságtalansága fokozza mind magabiztosabbá. Így amennyire növekedett ez a morális hatás, mindegyre arra kényszerült Balla László alkotói magatartása, hogy elhatárolódjon tőle – hiszen az ellenkező oldal minden kedvezményét élvezte. Amikor pedig a Nagy László, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Csoóri

²¹⁰ “Megismerhetővé válik a világból az, ami semmi más módon nem közelíthető meg, ami az irodalmi mű nélkül örök takarásban, létfeladottságban, lételrejtettségben maradna. – mondja Martin Heideggert idézve Görömbei András *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen*. c. munkájában. In: uő. szerk.: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000., 9.

²¹¹ Vö.: Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. In: Görömbei András szerk.: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000., 29-30.

²¹² Uo., 46-47.

Sándor és mások által képviselt alkotói kiállás nyomokban megjeleni próbált Kárpátalján, Balla László aktív részesévé lett a fölszámolásának.²¹³

Ez lehet a magyarázata annak a bámulatosan gyors és mohó újrakezdésnek, amely a történelmi változással szinte egyidőben ment végbe ezen a pályán. Nála nem poétikai módosulások, újabb fölismerések és technikák váltották ki az újrakezdést. Ő egy nagyon erős nemzeti (történelmi, nyelvi, kulturális) kötődés fölmutatásával állt elő. Egy kisebbségbe sodort népcsoport igazságtalan meghurcolását, és csaknem félévszázados szenvedéseit kívánta bemutatni az “igazság” igényével. Kárpátalja magyarságának a nevében, képviselőjében az ő szolgálatába állítja újabkori munkásságát. Az a bizonyos alkotói – kánonalakító – magatartás, amely Magyarország felől érezte hatását a hatvanas-hetvenes években, most válik a szerző számára követhetővé. Ám az, ami korábban hőssé tette volna, azt most kioltja, kiegyenlíti a szovjet hatalomhoz kötött előmunkássága. Az olvasókat különösen az az emlékezetes lépése ejti gondolkodóba, amely a *Holnap is élünk* című regény ellen irányult, mert abban többek közt az elhurcolt magyar férfilakosságot is főlemlegeti a szerző, Kovács Vilmos. Az olvasó nehezen fogadja el az efféle mondatokat: “[V]ígasztalom magam azzal, hogy mindezt jól teszem, hogy a magyar írott szó most itt csak így, ilyen megalkuvások révén élhet tovább, hogy csak így lehet itt kezdeni, elindítani valamit, de ilyenkor azután arra gondolok: jó, idetoltál magad helyett egy papírmásé-figurát, kifestetted az arcát szép színesre, elegáns öltözéket adtál rá, de te, Gerlóczy Béla, hol vagy, a halvány, de igaz arcoddal, dísztelen, de rádillő ruhádban, régi elveiddel, elképzeléseiddel?”²¹⁴

Mindent egybevetve, az érdeklődő még leginkább “a legfőbb parancs” magyarázatát tudja elfogadni. Azt az ösztönben megfogant “élniakarást”, ami a szerző igazodásait mozdította elő. *A legfőbb parancs* egy novella címe az 1980-as évből. Először a *Totális fényben* jelent meg kötetindítóként, még alcíme is volt: *Előszó helyett*. Az 1986-os könyvnek

²¹³ Balla László meglehetősen komoly szerepet játszott a Forrás Stúdió fölszámolásában. Ebben a csoportosulásban volt tapasztalható annak az alkotói magatartásnak a “meghonosodása”, amely leginkább Nagy László, Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc és mások nevéhez köthető. Balla ún. szerkesztői állásfoglalásban bírálta meg ezt az alkotói magatartást, a szovjet valóságtól való elidegenedéssel vádolta meg az induló költőket, ami igen súlyos következményekkel járt a szovjet diktatúra idején. Ezzel kapcsolatban lásd még: *Hatodik Síp*, 1998., 2.; Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt*. In: *Nézz töretlen homlokomra* (A Forrás Stúdió versantológiája), Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994., 235-242.; stb.

²¹⁴ B. L.: *Borbélyműhely a Vakhoz*, 91.

ez adja a címét, szintén kötetnyitóként szerepel, de a *Sosemvolt repülések emlékébe* (1989) is bekerült *Fabius Cunctator* néven. Ezekből is látni, hogy mennyire fontos példázat annak az oltóvesszőnek a sorsa, amely csak “hosszas töprengés” után volt hajlandó megfoganni. Mert kötötte a régi fához a hűség, így, nagy betűvel: Hűség, “egy szó, amelynek már inkább csak nemesen csengő hangzása van, mint értelme.” – mondja a mesélő. “Mert vajon igazi hűség-e az, ha inkább pusztulni engedi a rügyeket, amelyeket a régi fáról hozott, semmint hogy megadva magát az alanynak – sőt, annak részévé válva –, kibontsa őket, felnevelje itt, az új törzsön, a régi anya fiait, unokáit, dédunokáit, boldoguláshoz vezesse őket, teljesítve a sejtjeibe írt ősi parancsot: gyümölcsöt hozni? Igen. Talán ezért vállalni kell mindent. (...) Mert a sok parancs közt, amely utunkat megszabja, van egy legfőbb parancs: az Élet.”²¹⁵

Ez a gondolat átmentődik a regényfolyamba is. Az *Azt bünteti, kit szeret* című részben Szakáll Zoltán életének ugyancsak fontos pillanata az, amikor későbbi élettársa fölteszi ezt a kérdést: “Árulás az, ha valaki élni akar?” Így ez a kérdés is keretet formál a regényben, megadva általa az alaphangot a folytatáshoz, valamint biztosítva általa a folytonosságot. Mert munkált a legfőbb parancs, és munkált a kultúrateremtés vágya.

Az oltóvessző példázata szép is, igaz is. Csak vannak olvasók, akik fölteszik magukban a kérdést: vajon mennyire azonosítható a siker, az annyira kívánt elismertség és a pusztá élet. Az irodalomban megkívánt parnasszusi hely valóban annyira fontos, hogy azt az Élethez magához lehetne hasonlítani? Sokan mondják, jobb az, ha a művész a ráért feladatok megoldásán gondolkodik, semmint a “Csillagpályát” áhítozza, és kicsikart, kétes értékű eredményeinek majdani utódlásán dolgozik. Nem a kánont kell szem előtt tartani, hanem kánont alakító műveket kell létrehozni – a lelkiismeret parancsa szerint. Ami pedig sohasem a mennyiségben, főként nem a hamis létfeltárásban – hanem a minőségben tud csak megképződni.

Ennek az életműnek már a legelső áttekintése idején közrejátszott két igen fontos megállapítás. Az első Görömbei Andrástól való: “Az olvasó csak ámul e változáson, mégis örül az igazabb képnek” – írta a szerző Balla László regényfolyamának az első darabjait megismerve.²¹⁶ A nagy terjedelem viszont Babits Mihály gondolatát juttatta eszembe, hogy az

²¹⁵ B. L.: *Totális fényben*, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1983., 8.

²¹⁶ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 197.

irodalomban csak a minőségi szaporítás képezhet értékeket és sohasem a mennyiségi. Végül Márai Sándor 1959-ben írt naplómondata kívánczik ide: “[m]inden életművet kétszer kellene írni: egyszer fiatalon – és másodsor, hatvan után”.²¹⁷ De Márai Sándor korántsem arra gondolt, hogy a politika által megszabott régi beszédmódját igazítsa ki a szerző – ha már közeleg a változás. Ha valaki, hát akkor ő az, aki személyes életével is példázza, hogy az ember, az alkotó szellem soha semmilyen körülmények közt nem mondhat le a szabadság eszméjéről.

Jó lenne hinni, hogy a kezdet római istenének szimbólummá emelt Janus-arca mikor megfordul, csakis a tisztánlátás szándéka vezérli; amikor a régi arc végre a háta mögé nézhet, akkor azt sohasem az előretékintő másik helyezkedő szemlélete alakítja.

²¹⁷ Márai Sándor: *Napló 1958-1967*. Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1992., 13.

V. Változó irodalomszemlélet

(Balla D. Károly)

(1. Genius loci; könyvben, házban, családi közösségben) Balla D. Károly irodalomszemléletét már a kialakulása előtt meghatározta az apa, Balla László irodalompolitikus egzisztenciája. Ő egyszerűen beleszületett a kárpátaljai magyar irodalom elemi intézményi formáit fenntartó és felügyelő gondolkodásba. Egyik nyilatkozatában mondja, hogy valójában csak első verseskötetének a megjelenése döbbsentette rá az irodalom rendkívüli felelősségére. Balla D. Károly az *Álmodj zenét* (1979) megjelenése után dönt arról, hogy irodalmi pályára lép. Csupán ekkor tudatosul benne az, hogy az írás nem csak szórakozás, nem csak játék.²¹⁸ Itt érdemes felidézni, hogy a tőle jóval idősebb pályatársak, akiknek ekkor már irodalmi múltjuk volt, csak a kilencvenes évek változásai után juthattak saját kötethez. Ez jól mutatja a helyzeti különbségeket. Nyilvánvaló, hogy ennek az egyenlőtlenségnek a belátása, valamint a többi egzisztenciális körülmény nagyban befolyásolta az indulását.

Az apa irodalmi egyeduralma révén szinte azonnal az irodalmi élet meghatározó személyiségévé lett. 1981-től a József Attila Stúdió elnökségi tagja, 1983-tól pedig a Kárpáti Igaz Szó (KISz) irodalmi rovatának a szerkesztője. Így alkotói pályája egyszerre formálódik a szerkesztői és irodalomszervezői munkásságával. Ez együtt képezi az egzisztenciáját, ez együtt válik részévé a kárpátaljai magyar irodalomnak. Mindezért persze nagyon sajátosan kell kiszolgálnia a kultúrpolitikát. A kiszolgálás egyúttal az apai elvárásnak való megfelelést is jelenti a számára, hiszen a KISz főszerkesztője Balla László. Ám irodalomszervezői hitelének a megteremtése végett a kárpátaljai magyar irodalom valamennyi alkotóját be kellett vonnia a közös gondolkodásba. Ez viszont megint egy másféle megértést, hozzáállást igényelt. Meg kellett nyernie a megsértett, megalázott, szerzői kiteljesedésükben is ellehetetlenített Forrás-tagokat. Legjobb, ha saját szavait idézzük föl azzal kapcsolatban, hogy irodalom- és létszemlélete miféle pólusok közt alakult. Az alábbi kis családi példázat egész későbbi tevékenységét is magyarázni tudja.

“A házunkat – családi villa – az ötvenes években építettük, amikor építőanyagunk szűkében volt a vidékünk. Nem is csoda, hogy repedezik ez a ház. Különösen egy repedés

²¹⁸ Vö.: Miklós Elemér: *Tisza-parti beszélgetések*. Vásárosnaményi Városi Könyvtár, 1990., 44-45.

nagyon állhatatos. Az én dolgozószobámban húzódik az egyik fal mentén. Éppen a mögött a könyvespolc mögött, amelyen Orbán Baláznak a *Székelyföld leírása* című munkáját tartom. Hiába vakoljuk, meszeljük havonta, évente. Ez a repedés a genius locitól keletkezik mindig. Átellenben, a másik könyvespolcon Lenin válogatott művei állnak, ott soha meg nem reped a fal.”²¹⁹ Finom sugalmazás ez, hogy ő a szilárd Szovjetunió, valamint a feldarabolódott magyarság között áll, hogy helyzetéből kifolyólag neki egyszerre mindkettőre figyelnie kell. “Apám szerint a mi kertünkben ér véget a Kárpátok, és ettől akár szimbolikusnak is nevezhetném helyzetünket, mert egyrészt egy birodalomnak, másrészt egy nyelvterületnek vagyunk a peremén.”²²⁰

A kettős gondolkodás kialakulása tehát természetes körülmények között vált Balla D. Károly sajátjává. A későbbi szépirodalmi jellegű munkáiban is nyilván ezért kap rendkívüli hangsúlyt a tudathasadásos állapot. Publicisztikáiban, közéleti esszéiben olyan valóságot mutat be, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a “kettős kötődés” egyetlen egzisztenciális lehetősége volt a kárpátaljai alkotónak. Így marad takarásban a szovjet társadalmi felemelkedés motiváló ereje, a siker és az elismertség érdekében tett bármiféle lépés.

“A jelentős műben az alkotó személyiség a maga teljes habitusával, érzéseivel, ismereteivel koncentráltan benne van. A művészi érték nagyon összetett. Sokféle értékelem szintézise, de ezek között az őszinteség, a témával szembeni teljes nyitottság és szabadság erkölcsi kötelességként, a hitelesség kritériumaként szerepel.”²²¹ Ez a gondolat nagyban hozzásegít Balla D. Károly műveinek megértéséhez. Ugyanis az irodalom- és létszemléletét alakító kettős gondolkodás az őszinteség problémáját éppúgy teljes egészében magába foglalja, akárcsak a valóság és fikció kérdését.

Az viszont az olvasói érdeklődés őszinteségéhez tartozik hozzá, hogy kimondja, miért fontos Balla D. Károly szépírói munkásságát is részletezni. Itt érdemes felidézni Németh László gondolatát, amellyel *Az Ady-pört* vezet be: “Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan proféciájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélnélhető és ítélnélendő

²¹⁹ Uo., 40.

²²⁰ Uo.

²²¹ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999.,190.

meg”.²²² Ezt sohasem szabad elfeledni, amikor Balla D. Károly szépírói munkáit vizsgáljuk. Ezek a művek oly mértékben vannak összeforrvá az irodalomszervező és szerkesztő élettevékenységével, a kárpátaljai magyar irodalomban elfoglalt személyes pozíciójával, hogy különálló esztétikai értéként való vizsgálatuk csak töredékességhez vezetne. Amikor tehát kiemelve nézem is a szépírói teljesítményt, az elsősorban azért van, hogy árnyaltabban láthassuk az összetettségükben mutatkozó kisebbségi irodalmi értéket, amivel Balla D. Károly a kárpátaljai magyar irodalom gyarapodásához hozzájárult. A társadalmi próféciaát nem egy elvonatkoztatott esztétikai érték részeként értem itt, hanem Balla D. Károly normateljesítő kreativitása²²³ által létrehozott hiánypótló alkotások megjelenésében látom. Nem véletlenül használom a normateljesítő kreativitás fogalmát. Ez az életpálya a kommunista világrend összeomlása utáni években ugyanis egy másik irodalomszemléleti magatartásban szeretne folytatódni. Ezért normatörőként tünteti föl magát, de az csak korábbi önmagához képest látszik annak. Balla D. Károly új irodalomszemléleti magatartása valójában a posztmodern normarendszer elfogadását jelenti.

A Szovjetunió összeomlásáig irodalomszemléletének a közösségi jellegét hangsúlyozta. Munkásságának ezt a szakaszát az egyetemes magyar irodalom becülendő értékének tekinti a kritika. Elég föllapozni a *Kárpáti Igaz Szó* 1982 és 1987 közötti időszakának az irodalmi oldalait, máris látható, mekkora lelkesedéssel, szorgalommal és elkötelezettséggel dolgozott azon a szerkesztője.²²⁴ Ez az időszak volt a *Lendület* fénykora.²²⁵

²²² Németh László: *Az Ady-pör*. In: N. L.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1970., 25.

²²³ A kifejezést Görömbei András: *A gondolkodó Ady* című tanulmánya alapján használom. In: G. A.: *Létértelmezések*. I.m., 9.

²²⁴ Talán az sem véletlen, hogy Balla D. Károlynak 2000-ben József Attila-díjat úgy adományoztak, mint “a *Kárpáti Igaz Szó* szépirodalmi rovata szerkesztőjének”. Magyar Írószövetség tájékoztatója. 2000., IV., 3. Ezt – hogy a József Attila-díjat a *Kárpáti Igaz Szó* szépirodalmi rovata szerkesztőjeként végzett munkájáért érdemelte volna ki –, Balla D. Károly cáfolja. Vö.: *Mégis, kinek a státusa?* Beszélő, 2001/9.

²²⁵ *Lendület*. A *József Attila Irodalmi Stúdió közleményei* címmel hónapról hónapra éveken át rendszeresen, egyenletes színvonalon jelent meg szépirodalmi és kulturális anyag kárpátaljai alkotóktól. A *Kárpáti Igaz Szó*-ból kivágható és összeilleszthető módon tördelt anyag jól pótolta a Kárpátalján 1989-ig hiányzó irodalmi folyóiratot. (Egyébként az 1989-ben beindított *Hatodik Síp* című irodalmi folyóirat létrehozása is Balla D. Károly érdeme.)

Persze azoknak a vélekedésében is van jócskán igazságtartalom, akik ezeket a sikereket a KISz főszerkesztőjével, Balla Lászlóval szeretnék megosztani. Valóban nehéz elhinni, hogy a Balla D. Károly vezetése alatt formálódó kárpátaljai magyar irodalom eredményei Balla László vezetői, apai hozzájárulása nélkül jöttek volna létre. Különösen, hogy tudjuk, mekkora fordulat állt be Balla László magyarságszemléletében a kilencvenes évek elején. Ha tehát nincs az apa-fiú együttműködés, valószínű, hogy Balla D. Károlynak a rendkívül hasznos eredményei is másként alakulnak. A művek irodalmi értékét legalább ilyen komplex módon kell érteni. És Balla D. Károly irodalomszemléletét is úgy kell látnunk – egészen a rendszerváltozásig –, hogy azt az apa irodalompolitikai egzisztenciászemlélete is jócskán meghatározta.

Megkapó az a hang, mellyel az apától való különbözőség görcsös erőfeszítéseit említi 1990-ben, a *Tisza-parti beszélgetések* című gyűjteményben.²²⁶ Elmondja, mennyire vágyott már a kezdet kezdetén, hogy őt jól megkülönböztető stílus jellemezze. Ez azért fontos, mert magyarázatot ad a sokféle formai jellegű kísérletezésére. Magyarázatául szolgál a prózai megjelenés szélsőséges struktúráira. Azt is érezni lehet, hogy a kettős gondolkodás már önmagában is nyomasztó valóságát ez a különbözőség vágya hogyan tette csak még bonyolultabbá. És akkor még a megöröklött tehertélt számba se vettük. Azt, hogy az apjának a kárpátaljai magyar irodalom kibontakozása ellen elkövetett tetteivel is szembe kellett néznie. Nemcsak az irodalomszervező Balla D. Károlynak, de az alkotónak is.

(2. A megírhatatlan valóság megközelítése. Szembesülések) Elsősorban a téma fölvetésében rejlt tisztázási szándékot kell értékelni abban a prózakísérletében, amely *Szembesülés. Fragmentumok egy regény-hiány környezetéből* címmel jelent meg 1993-ban.²²⁷ Ebben az írói ötletben Balla D. Károly egy nem létező regényről értekezik. A nem létező mű tárgya az a mindenki által jól ismert súlyos összeütközés, amely Kovács Vilmos és Balla László között zajlott le. Ezt tekinti a szerző olyan témának, amelynek fölvetése számára is megkerülhetetlen. Úgy hiszi, ez a konfliktus mindenki előtt a legapróbb részletekig ismert. Ezért akként kezeli, mintha az olvasmányélményként élne az olvasókban. A *Szembesülés* szerzője a legvalódibb valóságot fikcióként veti föl, így értekezik arról. Valós művekből is kiemelt ezt-azt, s ezáltal növeli az ismert tények elbizonytalanítását. Ugyanakkor ezt abban a

²²⁶ Miklós Elemér, I.m.

²²⁷ A *Szembesülés* B. D. K.: *Karnyújtásnyira* című kötetében jelent meg. Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

színen tünteti föl, mintha csak a tényállás hitelességéért tenné, amit tesz. A szerző a saját életének a fragmentumait is beleszövi ebbe a feltételezeten létező fikcióba.

A kárpátaljai magyar irodalmi élet részleteiben jártas olvasó számára is rendkívül összekuszált utalásrendszer ez a prózai kísérlet. Ugyanakkor némely pontján még az avatatlanabb érdeklődő is fel tudja ismerni a hivatkozásokat. Ez a valóság és a fikció közti határ egybemosása miatt jön létre. A megértést segíti a *Fülszöveg*, az *Előszó*, a *Jegyzetek*, *Utószó*, *Életrajz* és a *Werk*. És mégis: hiába az eredeti ötlet, hiába a változatos fogalmazásmód, az értekezői stílus karikírozása – maradandó esztétikai élményt nem tud nyújtani. Az óvatos és takarékos véleménymondást amúgy is nehezíti az utalásos szövevény, úgyhogy az olvasónak olyan benyomása támad, mintha csupán a kíváncsiságával játszanának.

A szerző igyekszik megfeleltetni a görögség kultúrájából jól ismert neveket és a Kárpátalján élő nevesebb személyeket. Így ötvözi szereplőkké azokat. “És Agamemnon megy, gyalogol, félcipőben dagasztja a Veres-kocsma környékének sarát – megy, mert újra szemébe akar nézni a Julis néniknek, hogy biztatást kapjon, s hogy igazságérzetének eltájolódott műszerét újra hozzáigazíthassa a szülőfalu parasztjainak tévedhetetlen iránytűjéhez” – idézi az *Utószó* írója a feltételezett, a hiányzó regényből.

Agamemnon és Aigiszthosz összecsapásáról nincs idézet a *Szembesülésben*, és az erre való utalásokban sincs semmi gúny avagy cinizmus. Nem úgy a fenti részlet családi, származási vonatkozásaiban. (Könnyű felismerni Somogyi Gábor regénybeli viszonyulásait.) Az is világos, hogy a *Meghalt Julis néni* című szépséges Kovács Vilmos-verset ugyancsak szeretné bevonni ebbe a gondolkodásba. Nehéz eldönteni, hogy a versbeni beszélőnek az elhúnythoz fűződő mély érzelmei hogyan segítik az összecsapás mibenlétének a föltárását – de most nem is ez a dolgunk. A szerző a nem létező regény elképzelt “idősíkjait” kívánta illusztrálni ezzel, és amúgy is figyelmeztet, nehogy a megfeleltetésekkel kezdjen bárki is foglalkozni. Tekintsen el ettől, mégha további idézeteket talál is a *Holnap is élünk*ből. Az olvasóban viszont lankadatlanul munkál a kérdés, miért a nagyon is pontos hivatkozás, ha figyelmeztetik, nincs semmi jelentősége. Csak nem humor van ebben a Kovács Vilmos-sorban is, amely a *Csillagfény*nél című kötetből való? “Meglásd, holnap könnyebb lesz a szó, mely ma kimondhatatlan.”

A szerző “regény-hiány”-nak mondja a művét, melynek *Életrajz* című részében ez áll: “[E]rőfeszítésébe telik, amíg elfogadtatja magát mindazokkal, akik apja ellentáborába tartoznak. Sokan a besúgót vagy provokatőrt látják benne, nehezen oldódnak fel iránta. Csak irodalomszervezői ténykedésének első valódi sikerei után kezdik becsülni elkötelezettségét”.

Ezen a ponton viszont rendkívüli módon föltámad az olvasói kíváncsiság, vajon miért gondolhatta bárki ezt a besúgót, provokatórt. Vagy ez is csak játék?

Balla D. Károly ezt a rövidke művét – az általa megjelölt évszámok tanúsága szerint – már 1980-ban elkezdte írni. Tehát már a pálya legelején felismerhető az az igénye, hogy irodalomszemlélete megfogalmazását a hagyománnyal való szembesüléssel kezdi. Ám ez a szembenézés korántsem tekinti a hagyományt végérvényesen megkövültnek vagy sérthetetlennek. A múlt tisztázásának a szándékán túl, abban mélyen ott gyökerezik a közösség által megfogalmazódott igazság felülbírálatának az igénye is.

Ekkor még a kárpátaljai magyar irodalmi hagyományról nem alakít ki végérvényes, markáns véleményt. Ám a későbbi munkái után ítélve, valószínűsíthető, hogy mindig is hitt a kétféle igazság létezésében. Vagyis abban, hogy mind a Kovács Vilmosék, mind a Balla Lászlóék vallotta létigazság ugyanúgy érvényes lehet a fennmaradás szempontjából.

Balla D. Károly érdeklődése a valóság mibenléte iránt nyilván nem a keresztényi teológia értelmében vett igazság – egyenlő valóság evidenciájából fakad. Ezt ugyancsak a későbbi munkái bizonyítják. Így csak még jobban megerősödik az olvasó abban a hitében, hogy egy valóban szuverén gondolkodóval állunk szemben. Olyan emberrel, aki mindig is szerette volna elkerülni, hogy “a dolgok közvetlensége” és gondolatai közé “kész struktúrák férközzenek”.²²⁸ Ám az, hogy Michelangelo Antonioni: *Nagyítás* című filmjének van köze a valóság megfoghatóságáról alkotott véleményéhez, azt ő maga is bizonyítja. “[H]a az embernyivé nagyított halál / egy fényképen hirtelen rádtalál / talán gyűlölni fogod a megjátszott szépet / halk igen helyett kimondod a lázadó nemet / s kikiáltod a fikció teljes jogát / minden kifundált ráció felett” – írja a *Michelangelo Antonioni: Nagyítás (egy film impressziója)* című korai versében.

A *Nagyítás* által fölvetett valóságprobléma utángondolását szövi bele a *Sándor utazásai* című, több elbeszélést és egy kisregényt egybefogó prózakönyvébe. A *hajó megy tovább* című részben ez epizódértéket kap, és evvel kötődik a *Valahol tűz van* című színpadi novellához. Ez utóbbi ugyancsak ebben a kötetben található. És ennél az írásnál érdemes kicsit megállni. A színpadi jelenet ugyanis teljes egészében arról szól, hogy a valóságként elgondolt világ a művészetben milyen közel áll a fikcióhoz, sőt néha teljes egészében fölcserélhető a kettő.

A *Valahol tűz van* valóságát teljes egészében fölkavarja egy elképzelt világ igazsága. Ez az elképzelt világ ugyanis a mindenki által elfogadott valóság ismert tényanyagán

²²⁸ Balla D. Károly: *Nem bántam, ha eltévedtem*. Napút, 1999/9., 7.

nyugszik. A mű főszereplője egy olyan író, akinek az egyik hőse szintén íróként kíván egy világot bemutatni. Hogy az ismert igazság melyik világban él, ez zavaros, kusza lehetőségeket vetne föl. Viszont a mű szerzőjének, Balla D. Károlynak sikerül elbizonytalanítania a “nézőt”. A jelenet végén a színpad közepére kiállított magnóból kiszűrődő szereplői szövegfoszlányok a nézőt arra döbbsentik rá, hogy amit látott, az valójában nem is létezik. Viszont a mű zárata – amikor az elképzelt világ egyik szereplője “hús-vér” emberként jelenik meg a darab végén – újabb átértékelésre készíti a nézőt, és az olvasót.

Mindez azért érdemel figyelmet, mert ennek a színpadi jelenetnek az ötletét írja tovább a szerző az *Élted volt regénye* című munkájában, 1998-ban. Ám az előző írásban még társadalmi fontossága volt a valóság alapnak, az 1998-as regényben viszont az ötlet önmagáért való értékét hirdeti a szerző. Az előzőben a harminckét évesen öngyilkosságot elkövetett József Attila tette jelenti a valóság biztos kiindulópontját. Ez a tény biztosítja azt a rögzített alapot, amit semmi sem tud kimozdítani a helyéről. Az *Élted volt regényében* viszont már sikerül minden valóságos elemnek a bizonyosságát megkérdőjeleznie. Ebben a művében Balla D. Károly még a saját életének közismert tényeit is elbizonytalanítja, miközben mindent elkövet, hogy a kitalált történet egyes eseményeit az olvasó rá vonatkoztassa.

Ez az irodalmi ötlet sokkal inkább egy szellemi rejtvénynek kíván megfelelni, mintsem egy regény önálló világa által biztosított esztétikai élménynek. Az *Élted volt regénye* című könyv első része egy író foglalatosságáról számol be. Egy ismeretlen szerző által küldött kézirat rendezését kísérhetjük figyelemmel, ami egy rejtjelezett titok felfedéséhez hasonlít. Amikor megoldódik a titok, amikor egybeáll végre az *Ákos regénye* című rész, és megismerkedünk vele, a kéziratot összeállító író tovább mondja az *Ákos regénye* által fölzaklatott magánéletét. Ezekben a rövid részekben azt sugalmazza, hogy ő, az író, aki a megkapott kéziratot összeállította, valójában Ákos. Vagyis, ezt hiszi. Ezáltal olyan események kikövetkeztetését szeretné elérni az olvasóban, amelyekből azt kellene látnia, hogy ő, az író, tudathasadásos ember. Az *Ákos regénye*-nek “ismeretlen” szerzője általi reflektálások és a kéziratrendező író története számos helyen azt igyekszik sugalmazni, hogy a könyv narrátora, írója, ismeretlen szerzője maga Balla D. Károly. Ugyanakkor számos helyen tagadja is ezt.

Cséka György a *Szerkezet – regény nélkül, avagy a pucér király* című elemzésében pontosan és érzékletesen mutat rá arra a szerzői elképzelésre, hogy Balla D. Károly “szerkeszt, tervez, kombinál”, “de nem ír (mert megspórolja a regényművészet művészi

részét, s ezáltal a technikai is)”.²²⁹ A kritikus már a mottóul választott két idézettel is frappánsan rátapint az *Élted volt regénye* lényegére. (Jules Renard: “Nincs olyan, hogy egyfelől a forma, másfelől a tartalom. A rossz stílus tökéletlen gondolkodás”. Paul Valéry: “Sokan majmolják a moderség külsőségeit, anélkül, hogy értenék szükségességét”.) Ebben a könyvben a szerző már nem elégszik meg a fikció és a valóság hagyományos tapasztalatának a felfüggesztésével. Egy olyan “pszeudoszerkezetet”, “tákolmányt”²³⁰ mutat be, amelyből szinte teljes egészében kipárolta az életanyagot. Van értékelő, aki a könyv elején a kárpátaljai levélküldemények és csomagok jellegzetességeit bemutató oldalakat szociografikus leírásnak látja. Tarján Tamás is szociorajznak mondja az ukrán-magyar szomszédság kishatárforgalmára utaló mondatokat, “a bele- és ráragadt egzisztenciákkal”.²³¹ Ennek ellenére úgy érzi az olvasó, hogy ez a könyv nem vet föl semmiféle életgondot. Hacsak a Balla D. Károly személyére vonatkoztatható fikciót nem tekintjük annak. Mert ha a Kovács Vilmos – Balla László egymással szembenálló kisebbségi magyarságszemléletének egész Kárpátalját megosztó hatását beleolvassuk ebbe a könyvbe, akkor valóban fontos gondot vet föl az írás. Ám ez rendkívül messzire esik az *Élted volt regényének* valóságosan létrehozott világtól. Viszont a gondolat fölvetése erősen rávilágít a Balla D. Károly szépírói munkáit befogadó magatartás buktatójára.

A *Szembesülés. Fragmentumok egy regény-hiány környezetéből* című prózakísérlet kárpátaljai létgondja tehát még nem talált megoldásra. A valóság hiába lett fikció, a fikcióban hiába sejtettük a valóság igazságát, a tudat hiába hasadt meg, és a megszámlálhatatlan utalás sem tudott többet mondani, mint amit az olvasó maga is megtapasztalt. Erre utal Kovács Imre Attila értékelése is, amikor az *Élted volt regényével* kapcsolatban egy technikai kérdést

²²⁹ “A ‘király meztelen’ tökéletes metaforája az egész regénynek, a könyv felfokozott, be nem teljesülő ambícióinak. Az *Élted volt regényében* a regényművészet csupán a technikára, a fogásokra, trükkökre redukálódik. Írója feltételezi, bármilyen anyagot bármilyen technikával össze lehet illeszteni, hogy létezhet technikától elkülönült anyag, jelentés, s hogy egy meglehetősen alacsony szintű technikai és kombináló készség elég a regényíráshoz. A könyv öncélú, jelentés és értelem nélküli pszeudoszerkezet, tákolmány. Valódi anyag, koncepció nélkül.” – Cséka György: *Szerkezet – regény nélkül, avagy a pucér király (Balla D. Károly: Élted volt regénye)*. In: Szépirodalmi Figyelő, 1999/I., 77-78.

²³⁰ Uo.

²³¹ Tarján Tamás: *B. D. K.: Élted Volt regénye*. Kortárs, 1999/8., 111.

tisztáz.²³² Azt mondja, hogy egy topológiai furcsaság, az önmagába visszatérő alagút gondolata képezi a könyv lényegét, szerkezetét. Vagyis nem az életanyag és létgond “rendező nyugtalansága” szervezi önálló minőséggé a művet, művé a tapasztalatot. A könyvben egy tárgyyszerű, vizuális találmányra (Möbius-szalag) szeretne ráépülni az élet, a létezés fölfoghatatlan csodája. Ezáltal olyan benyomása támad az olvasónak, mintha a szerző a művészet autonómiáját külön képzelné el “az életanyag és a belőle kifejlő művészi eszme harmóniájától”.²³³ Pedig e kettő egymás nélkül nem is létezik.

A létgond esztétikai minőségben való föltárulásának egyedüli érvényességével valószínűleg Balla D. Károly mindig is tisztában volt. Csak aztán a megváltozott világrend és egzisztencia az irodalomszemlélet változását is előidézte. Nemcsak a prózai művekben észlelni ezt. Költészete talán még a prózájánál is kirívóbban mutatja, hogy az érték súlyát a szemléleti igazodás akkor sem tudja gyarapítani, még ha tökéletesen meg is valósul abban valamelyik új irodalomelméleti tétel.

(3. A régi költői létgond felszámolásának szükségességéről) Hiába az irodalomszemléleti változás, Balla D. Károly erényei a költészetben is változatlan minőségű műveket hoznak létre. Ahogy a korábbi versek személyesebb beszédmódjának is megvoltak a maga korlátai, a későbbi, személytelenebb formák sem tudnak azokon túllépni. Nincsenek jelek, hogy belső igényből történhetett volna ez a szemléleti irányváltás. A közéleti esszéi és az irodalomtörténeti jellegű írásai ugyancsak azt mutatják, hogy a megváltozott társadalmi és közösségi berendezkedés formálta át a személyiség világlátását.

Ám a dolog korántsem ilyen egyszerű. Hiába az a vélemény, hogy a közösségi gondok megjelenése a műben nem tud előidézni minőséggyarapodást, mint ahogyan a tudatos kiiktatása sem javít a mű esztétikai értékén. Hiába az a gondolat, hogy a beszédmód

²³² “Az *Élted volt regényé*-nek működési elve John Barth: *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban* című könyvének ötletére emlékeztet. Barth kivágat az olvasójával egy papírszeletet, megcsavartatja és a két végénél összeragasztatja (Möbius-szalag), majd az így végtelenített papírcsíkra írt mondatot (volt egyszer egy elbeszélés, amely arról szólt, hogy volt egyszer egy elbeszélés, amely...) (...) Balla D. mindent elkövet, hogy észrevétesse a topológiai furcsaságot irodalmilag hasznosító eljárást: Ákos rajza (önmagába visszatérő alagút, amelyben az idő is körbejár, benne a lény, akit eltorzított a tér görbülete, s egyszerre látni minden oldalról stb.) majdnem súlykolja az összefüggést.” – Kovács Imre Attila: *A nimzoindiai védelem*. Pánsíp, 1999/24., 13.

²³³ Vö.: Görömbei András: *Németh László irodalomszemléletének fő vonásai*. In: *Létértelmezések*. I.m., 89.

személyesebb és személytelenebb változata nem áll egymással szemben, az csak más-másféle jelleget kölcsönöz a lírai éneknek.²³⁴ Balla D. Károly a kárpátaljai magyar költészetéről értekezve a közösségi gond műbeli jelenlétét már-már vízvázalásznak tekinti. Úgy hiszi, az kétféle világot, kétféle világlátást eredményez, és az egyik provincializmushoz vezet, a másik pedig felemelkedést, általánosabb esztétikai értéket hoz.

Mindezt csak az értekező írásaiban veti föl ilyen élesen, a költői gyakorlata mást mutat. A *Halott madárral* című, válogatott verseit tartalmazó kötete húsz év költői anyaga, a versek keletkezésének idejét véve alapul. A válogatás messzemenően követi az irodalomszemléleti változást. Nem is követi, illusztrálja azt. Az illusztráció mellett pedig még arra is enged következtetni, hogy a korábbi közösségi létgondokat fölvető költeményekkel párhuzamosan egy másfajta léttapasztatatnak is birtokában volt e szerző. A *Halott madárral* ezért kevésbé összegzően hat, sokkal inkább egy átmeneti állapot benyomását kelti.

Az újabb versekben a beszélő kerüli a közösségi bensőségben megfogant őszinteséget. Ezekkel szemben egészen más gondolkodásról számolnak be azok a költemények, amelyekben a beszélő a kisebbségi létprobléma legmélyebb fájdalmairól tudósít. Itt még a szerző egyértelműen úgy tekint a közösségre – amely a kárpátaljai magyarságot jelenti elsősorban –, hogy mindig annak sorsváltozásai alakítják az egyén, az ő boldogulását. De korántsem a bezárkózást hirdeti. Elsőként szólal meg például az erdélyi faluromboló terv meghirdetése idején a *Székykapu* című képversével, de a magyar történelem távlatát ugyancsak igényli. Ezért születhetett meg például a *Széchenyi* című költeménye, vagy az *[E]sztergom*. Szinte minden kárpátaljai költőtársának ajánl egy verset, de a történelmi hely, a szülőföld, mint haza ugyancsak mélyen megérinti. Ezért a megszólalás bensőséges őszintesége a *Tövisek közt* című költeményét a kárpátaljai magyar líra legjobb darabjai közé emeli.

szél el ne hordja
eső el ne mossa
tenger magába ne nyalogassa
ezt a hazák közé ijesztett ölelésnyi földet
melyet fölvert

²³⁴ Vö.: Görömbei András: *A poétikai én változása Csoóri Sándor költészetében*. In: *Studia Litteraria*. Tomus XXXV., Debrecen, 1997., 25.

gyökerét virágok közé fúrva
az ibolyánál szívósabb dudva
ahol tövisek közt mi is élünk
meg- és elhasonulva
ahol fölveti a dac fejünket
majd mellünkre horgasztja szégyen vagy alázat
ahol szögesdrót-szigorú határait
fejünk fölött elrángatta a század
ahol jeltelen betoncsík tekereg mára
hol őseink jöttek lelni új hazára
s ahol a fenyőkön fészült szelek még rebegik

Verecke

Verecke

Szuló föld

ibolyányi

ölelésnyi

töredék hazácska

A költemény mottója Illyés Gyula: *Magyarok* című költeményéből való, és ezzel csak még jobban hangsúlyozódik a szétszakítottság mélységes igazságtalansága. A “haza a magasban” meghirdetőjéhez kíván csatlakozni, és ezt gondolja tovább a *Hittel higgyem* című szonettkoszorú is. “Részek között tudjak bölcs egészet” – olvashatjuk a tizennegyedik részben, de a tizedik, a *Fohász* mellékcímű versben hallható a lehető legtisztábban ez a költői hang.

Szerelmem, add, e sors legyen enyém:

otthont találjak hontalan hazában,

a rét füve alám simuljon lágyan;

előttem út: a kő legyen kemény.

Az asztalunkra jusson friss kenyér,

és szép szó lakjon itt velünk e házban.

Fiúnk-leányunk hogyha fekszik lázban,

a homlokuk borítsa hús tenyér.

És add: ha kell, hát felszegjem fejem,
ne féljem torz, hazard hatalmas öklét.
Egy fényes szikra itt legyen velem

Jól érezhető ezekben a költeményekben, hogy az emberlét kiteljesedését, magát a létezés értelmét miféle értékekben látja a beszélő. Nyilvánvaló, hogy számára a bensőséges otthonvilág jelenti a legalapvetőbb szabadságformát. Ám ez a gondolkodás nem áll meg a személyes érdekeltségeknél, még ha személyes jellegű beszéd alakítja is. Ahogyan *A ló* című szerepversében sem csupán az egyén szabadságkorlátozásáról beszél a kipányvázott állat. “Egyetlen szó sincs ebben a versben a kárpátaljai magyarságról, a vers ‘mértana’ mégis egyértelművé teszi, hogy mindenfajta kiszolgáltatottság, bezártság pusztítását mutatja, s ezen belül nyomatékkal érezzük benne a kárpátaljai magyarság távlatlanságát, elviselhetetlen bezártságát.”²³⁵ Ennek kapcsán az olvasóban természetesen villan föl Ady Endre: *Lelkek a pányván* című verse, de még egy távolabbi asszociációt sem tud elűzni magától. Ha nem is közvetlenül *A ló* című vers mögött, de alig messzebb tőle ködlik fel *Az eltévedt lovas* szelleme, ebből kifolyólag pedig az *Új s új lovat* is feldereng, ha belegondolunk a huszadik századi magyar sorstragédiába.

Hogy Ady Endrének az egyik legmegrázóbb erejű magyarságversét, valamint a másik, létfilozófiai imádságát is kapcsolatba hozom egy ilyen kisebbségi létgond megjelenítésével, azt épp Balla D. Károly szemléletváltása magyarázza. A fent idézett *Tövises közt, Fohász*, valamint *A ló* című költemények által felébresztett aggodalmak mellé természetes módon állnak oda ezek az óriási Ady-versek. Ellenben félő, hogy épp az irodalomszemléleti változás miatt, az elbizonytalanítás, az elhiteltelenítés föl vállalt “programja” hamarosan ki fogja kezdeni ezeknek a Balla D.-verseknek az egyértelműségét, tisztaságát. Ha a szerző megszünteti, illetve kicseréli az egész költészeti környezetét – a versek hatóereje szükségszerűen módosulni fog. Bár az egész eddigi életmű a folytonos újraközlésekre, átszerkesztésekre,²³⁶

²³⁵ Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997., 327.

²³⁶ *A szerkesztetlen lényeg kihívása* címmel már vizsgáltam Balla D. Károlynak a szerkesztésen alapuló életműépítkezését. In: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Görömbei András szerk.

szövegbeli módosításokra, hangsúlyeltolásokra épül, mégsem lehet érdektelen erre is odafigyelni, hiszen a költői világ legalapvetőbb megítélését érinti ez a változás.

Ugyancsak erre figyelmeztet a *Halott madárral* című gyűjteményes kötet egyik legdöbbenetesebb “módosítása”: a *Miközben délután* című verse. Előző könyvében és más válogatásban is Balla D. Károly e költeményt *Csoóri Sándornak* ajánlva jelentette meg. Ebben a válogatásban pedig a régi ajánlást már a következőre cserélte: *Egy költőnek, aki már nem az*. Sem a verscímen, sem a költemény szövegén nincs semmi módosítás, így az olvasó csak ámul: mi végre...?

Hogy nem esztétikai szempontok vezérelték a szerzőt, egészen bizonyos. Sokkal inkább egy nagyon megkésett csatlakozási szándékról tudósít ez a “kiigazítás”. Mintha Balla D. Károlynak csak utólag lett volna módja tájékozódni a tíz évvel ezelőtt kitört fantomháborúról, mintha csak utólag állna módjában hitet tenni. A Csoóri Sándort támadó csaknem kétszáz cikk közül azt juttatja az olvasó eszébe, amelyik a végén már múlt időben beszél a költőről. Balla D. Károlynak a kultúrpolitikát és társadalompolitikát érintő véleménynyilvánításáról majd az irodalomtörténeti jellegű írásainál szólok, most költészetének a posztmodern kánonhoz való átrendezését figyeljük.

Ha látni szeretnénk, hogy a korábban biztos nézőpontú költői személyiséget hogyan sikerül átszabnia a posztmodern kánon normarendszerébe is beilleszthető lírai énné, akkor az előző kötethez érdemes visszalépni.²³⁷ Az *Árokszálen* című versválogatásban van egy ciklus, amely szonetteket sorakoztat föl. Abban szinte észrevétlenül siklik át a *Hittel higgyem* szonettkoszorú fönt emlegetett beszélője egy bizonytalanabb világba. A *Tíz nyári és őszi szonett*ben egyre több és több megfoghatatlan értéket jelöl meg a lírai én, mint tájékozódási pontot. Homályos erkölcsi és etikai utalások vannak itt, fenntartások fogalmazódnak meg ezekkel kapcsolatban. Ez gondolati líra még, de a korábbi költői világ támpontjai eltűntek, a változó érzelmeket és hangulatokat a csiszolt forma tartja egyben.

Egy másik ciklusban viszont már minden tekintetben fölbomlik a korábbi egység. Ezért a *Nincsen már oldás* költeményei rendkívül felemás érzelmeket váltanak ki az olvasóból. Inkább a bizonytalanság és az érthetlenség elutasítását, mintsem esztétikai többletet lehet érzékelni. Nem véletlen, hogy a szerző épp ezt a ciklust fejleszti fel, és színpadi jelenetet ír belőle később. Ezek a szövegek még arra is rámutatnak, hogy a szerzőt

²³⁷ “*Részek között tudjak bölcs egészet*” címmel már megjelent egy ide vonatkozó kötetelemző írásom. Abban az *Árokszálen* egész szerkezetét vizsgálom. Hittel, 1998/6.

már 1992-ben foglalkoztatták hasonló gondok, hiszen a *Permutációk* (1992) című színpadi jelenetből nőttek ki. Így a *Bójasor* címmel, 2000-ben megjelentetett színpadi játék már az összes korábbi tudást és tapasztalatot felsorakoztatja. A *Bójasorban* az ismert költemények és az 1992-es színpadi szövegek úgy mosódnak össze, hogy azokat a következő “szereplők” szájába adja a szerző: Melinda, Hamlet, Püthia, Apolló, Júlia, Ádám, sőt még az Igazgatónak mondott szereplőnek is jut egy Balla D.-vers. Mégpedig az, amelyiket utólag Vári Fábián Lászlónak ajánlott.

A tájékozott olvasó azt mondja, hogy a költői szerep átalakult megítéléséről ad számot a szerző. Most már a szerepet elsősorban alakításnak tekinti, a színházi világ részeként, meg egy kicsit megjátszott, mesterkéltnak magatartásnak. Színház az egész világ? Ezzel együtt természetesen a korábbi költői létgond is minőségi változásokon megy keresztül. Ebben a szerzői szemléletben már csak a nyelvi gond a létező gond. A szerepnek az a jelentése, mely a funkcióra, rendeltetésre, egy vállalt dolog hivatásszerű szolgálatára vonatkozna – elveszett. Hol vannak már Ratkó József sorai: “Vállaltam olyan csoda dolgot, / amire senki se kért. / Énekelek melegebb fényű, / romlatlan csillagokért”.

Új személyek kelnek életre: Bodolay Klára és Alla Bilo-Rak. “Ők” még nagyon fiatalok, de úgy néz ki, velük a szerző meg tudja oldani a legalapvetőbb problémáit: a valóság és fikció, a tudathasadás és személyiségformálódás, valamint az alanyiség költői kérdéseit. Ám, ami normatörő kreativitásként szeretné fölűntetni magát, azon látszik, hogy valójában a posztmodern normaelvárás teljesítése. Milyen messze vagyunk az “én lelkes Eggyé így szaporodom” létfilozófiájától, a “közös ihlet” töredék hazácskát megtartó megidézésétől.²³⁸

²³⁸ Balla D. Károly költészetével kapcsolatban szólni kell a szerzőnek a költői formák iránti vonzódásáról. Legotthonosabban a szabadversek és a szonettek formavilágában mozog, az időmértékes verselésben, szereti a jambikus hullámzást. Épp ezért van az olvasónak egy olyan érzése, mintha a többi, a legkülönbébb egyéb formai megoldások “fölmutatása” inkább az irodalomszervező, a kisebbségi irodalom “gazdagságát” reprezentálni szándékozó irodalompolitikus tudatos munkája lenne. Ezt némiképp magyarázza a hosszú stúdiós munkálkodása is, valamint az a vállalkozása, ami a képversek terén tapasztalható. Az *Árokszállás*ban több mint egy tucat képverset mutat föl egyetlen ciklusba összefogva – meglehetősen kétséges esztétikai eredményt érve el velük. Erre a szerző önmaga utal. Az 1996-os, válogatott verseket tartalmazó kötetbe fölvetett képverseire is gondolva ugyanis már 2000-ben a következőket mondja: “[ö]ntudatos kárpátaljai alkotó nem foglalkozik szövegmontírozással, hangköltészettel vagy vizuális költészettel (ha ‘képverset’ olykor ír is, az mindig jól olvasható – néha még rímel is!...)” (Vö.: *A hontalanság metaforái*, 216.) Kárpátaljai viszonylatban azt az egy-két próbálkozást leszámítva, amely elvéve fordult elő az elmúlt évtizedek alatt, csak B. D. K. képversei jelentenek ilyen irányú “gazdagodást”, hát nyilván főként önmagára gondol, nyilván ezt az útkeresését is

(4. *A posztmodern kárpátaljai programjának az előkészítése*) Balla D. Károly irodalomszemléletének a változása azért kelt figyelmet, mert az egy új iránykijelölő program is, amit a kárpátaljai magyar irodalom vezéregyénisége hirdetett meg. *A hontalanság metaforái* című könyve tartalmazza ezt a programot. Ez az összeállítás nagyobb érdeklődésre is számot tart, ugyanis e kisebbség irodalmát ilyen éles hangú bírálat eddig még nem érte.

Az érdeklődés úgy fordult a meghirdetett szemléletváltás felé, hogy azt a kárpátaljai magyar irodalom vezérképviselője teszi közzé, mégpedig a régió literatúrájának a kiteljesedése érdekében. Az egyik legszembeötlőbb furcsasága pedig éppen abban áll, hogy tagadja a kisebbségi közösségi szellem irodalomban való megjelenésének a szükségszerűségét. Tagadja a kisebbségi közösségi létgondok irodalmi vállalását. Ami által a szerző megteremtette a Balla D. Károly nevet, azt most igyekszik elhagyni, levetni, úgy, mint elavult és idejétmúlt kötöttséget hátrahagyni. Ami által irodalomszervezőként Kárpátalján mindenki elfogadta és elismerte ténykedésének a hasznosságát, azt most hátrahúzó erőként jelöli meg. A zászlót, amit fölhúzott, amely maga köré vonzotta az alkotótársakat, most leteker, és az egybegyűltek közösség szemléletének a felülbírálatát szorgalmazza. Hogy mennyire új és szabad ez a program, azt érdemes részletesen megvizsgálni, ám ennek az előzményei úgyszintén szót kérnek.

Balla D. Károly irodalomszemléletének az a vonása, amely a saját műveinek a látszólagos alábecsülésében nyilvánult meg, a változás meghirdetése után igazi teret kap. Amit most “íróniába oltott illedelmes cinizmus”-nak mond,²³⁹ annak nyomai már a kilencvenes évek elején megtalálhatóak.

felülbírálja a kritikájával. (A *Karnyújtásnyira* kötet hátsó borítóján látható képverse egyébként ritmusos szöveget rejt magába, rimel is, szójátékra épül.)

Ír félszonettet, reciprok szonettet, rímtelen, hiányos és álszonettet. A szóhangsúlyra épülő, ütemes, magyaros verselés csak elvétve fordul elő nála – ennek egyik szép példája a Kalász Mártonnak ajánlott *Indulások* című költeménye (ez az álszonett). Kárpátalján elsőként ő jelentkezik a ballade ófrancia versalakzatával. A *Cipőmre vastagon* Takáts Gyulának ajánlott, és *A szorongás balladája* című, villoni magyaros ajánlású költeményei a klasszikus forma felelevenítésével készültek. Ám az “előírt” két vagy három rím helyett B. D. K. gazdagít e téren, s a négysoros *Ajánlás* helyett is mind a két versben nyolc-nyolc sort engedélyez magának. Az első versben a refrén megtartja a hagyományt: egy sorral zár minden esetben, ám *A szorongás balladája*ban már kétsorosra módosítja a szerző ezt a kikristályosodott formát.

²³⁹ B. D. K.: *Nem bántam, ha eltévedtem. Napút*, 1999., 9., 6.

Az említett *Tisza-parti beszélgetésekben* mondja, hogy prózai munkái “nem igazán sikerültek”, nem mutatnak fel “valami komolyabb nívót”.²⁴⁰ Ám ez nem sokat jelent: változatlan szorgalommal írja az elbeszéléseket, novellákat. Az *Élted volt regényé*-ben pedig, amikor a narrátor-szerző a “középrossz versek”-et elemzi, az ironia elhajlásában érezni, hogy kinek a verseire céloz. A szerző sejteti, hogy ő akár egyetlen szókapcsolatból is megérzi, kire vall a szófűzés hangulata. A regénybeli “rejtvényfejtő” szerző már a legegyszerűbb szókapcsolatokból rá tud érezni, hogy kitől való az idézet. Például az “e bús játszavégen”-t adysnak találja, a “Hull a Semmi”-ben pedig József Attilát véli fölfedezni. Ezért a “Talán még várhat agg korok erénye / ahol már készül élted volt regénye” föllett sorokkal szinte sugalmazza az olvasónak: ezek bizony Balla D. Károly jambusai. Aki az *Élted volt regénye* előtt figyelmesen olvasta a szerző verseit, könnyen ráismer a kilencvenes években íródott szonettjeire, jambikus kötöttségű költeményeinek a hangulatára. Azokra, amelyekben homályos erkölcsi, etikai fenntartásaival hozakodik elő. Szinte incselkedik, hogy gondolkodjon el az olvasó, és mondja ki: hát ezek valóban középrossz versek.

Az sem véletlen, hogy az *Élted volt regényében* újra meg újra fölbukkan a kérdés, hogy mi a jó és mi a rossz műalkotás. Ez már része az irodalmi egzisztenciaváltásnak, amit pedig az irodalomszemlélet módosítása fog megalapozni. Amikor tehát Balla D. Károly kész az “új” irányváltásra, s a groteszk, az ironia, a cinizmus felértékelődésnek örvend, a műveiben föllelhető jegyek már bizonyítják is: ez a szerző mindig vonzódott a posztmodernhez, csak a közösségi körülmények nem engedték kibontakozni.

Hogy mennyire nem új Balla D. Károly új irodalomszemlélete, arra Pécsi Györgyi is rámutatott, sőt meg is jelölte, az honnan vétetett. Elsősorban valóban Tőzsér Árpád és Cs. Gyimesi Éva neve jut az olvasó eszébe, amikor Balla D. kárpátaljai “besorolási” sürgetésével ismerkedik meg.²⁴¹ Balla D. Károly kifogásait és kívánalmait ugyancsak Pécsi Györgyi fogta egybe: “túlhajtott népiség, provincializmus, az elkötelezett írói szerepbe való belemerevedés, a hagyományok szűken értelmezése, az intellektus hiánya, ‘szűkkeblűség és rövidlátás’, amely a dilettantizmusnak is teret adott, egyáltalán a tagolt irodalom jelenléte és ennek a tagoltságnak a legitimációja stb.; és főként: hagyjon föl az irodalom irodalomon kívüli

²⁴⁰ Miklós Elemér: I.m., 54., 59.

²⁴¹ Vö.: Pécsi Györgyi: *Mi vész el az egységben? Balla D. Károly: A hontalanság metaforái*. Kortárs, 2000/10-11., 102.

tényezőkkel”.²⁴² Ez tehát a kárpátaljai magyar irodalom huszadik század végi láttelepe, és aki mindezt megállapítja, mintha már nem is lenne tagja ennek a “provinciának”. Ezt jól tudja igazolni mind a szépprózája, mind a költészete, vagyis szépírói munkásságának az a része, mely a látszólagos önleértékelő minősítés után alakítja posztmodernné önmagát. (Vö.: “nem igazán jók”, “középrossz versek”.) Van tehát remény a megújulásra, van tehát nívós kezdeményezés. Vegyük észre, hol.

A korszerű irodalom igényének Kárpátalján Balla D. Károly a legmerészebb megfogalmazója, mondja Pécsi Györgyi.²⁴³ Ezt azzal lehet kiegészíteni, hogy korábbi önmagához képest is rendkívül éles hangon sürget, bírál, kifogásol és vet el. Ugyancsak Pécsi Györgyi jelzi Balla D.Károly irodalomszemléletének ellentmondásosságát, de amint ő sem kívánta föltárni azt, úgy ez a vizsgálódás is inkább figyel a gondolatok életképességére.

Az *Irodalmunk metaforái* című részben a kárpátaljai magyar irodalom egymással szemben álló hagyományértelmezését kívánja hasonlónak látni, illetve “közös nevezőre” hozni. Így a Balla László és a József Attila Stúdió által hirdetett “szovjet magyarok” programját, valamint a Kovács Vilmos, Forrás által kimondott kárpátaljai magyar igazságot, amely a nemzeti hagyományban ismert önmagára, össze kívánja csatolni. Gondolatmenete szerint az “elkötelezettség”-ben föloldódhat az ellentét, mivel mindkét szemlélet a közösség képviselőjét tartotta a legfontosabbnak. Így fogalmaz: “A különbség nagyjából annyi, hogy az előbbiek a tupírozott szovjet valóság, az utóbbiak a magyar közösség iránt voltak elkötelezettek”.²⁴⁴ Ilyen egyszerű. A közeledést és a feloldódást arra a tényre alapozza, hogy a nyolcvanas évek közepére a szétvert Forrás egykori tagjait a szükség mind a József Attila Stúdióba vitte. Hogy más lehetőség nem volt a számukra, arra nem tér ki a szerző. Arról sem beszél, hogy neki, az irodalomszervezőnek milyen szerepe volt ebben. A Forrás-tagok belépőjét viszont megnevezi: verseikben valóban megjelent a bányászors, a Béke megéneklése, Majakovszkij alakja.

Balla D. Károlynak ebben a gondolatmenetében tehát nincs különbség elkötelezettség és elkötelezettség között. Még abban az értelemben sem, hogy az a szerző belső igényéből

²⁴² Uo.

²⁴³ Pécsi Györgyi: I.m., 103.

²⁴⁴ Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000., 203.

születik-e meg és magas esztétikai színvonalon válik felismerhetővé, vagy egy-egy érvényesülni kívánó szerző érdekből magára vállalt megnyilvánulása-e, és sokadrangú esztétikai minőségben kínálja magát.

Amikor pedig a kárpátaljai magyar költők haza-képéről beszél, azt hazakomplexusnak látja. A hontalanság kifejeződésében korántsem a magyarságot ért súlyos igazságtalanság fölemlegetését, fölpanaszolását érzékeli, hanem a költői személyiségek beteges hiányérzetét. Persze a kettő rendkívül közel esik egymáshoz, mégis egy világ választja el őket egymástól. Mivel ebben a kérdésben is mindenkit egy kalap alá vesz – önmagát sem hagyja kívül –, az olvasó érzi, hogy valóban vannak közöttük olyan költők, akik gátlásos módon viszonyulnak a magyarsághoz, a hazához. Ez helyénvaló is, ennek így kell lennie: aki a kárpátaljai magyar közösséget és a haza elveszített bensőségét versképző elemként próbálta hasznosítani a költeményében, annak a tudatalattijában egy másik haza képe dereng – ez pedig betegséghez vezet. Közel kerülhet a tudathasadáshoz.

Vannak költők Kárpátalján, akiknek elsősorban nem az fáj, hogy nekik nincs hazájuk, hanem az, hogy a nemzeti sajtáságaikat egy másik idegenségben szeretnék valakik újra-meggyökereztetni. Az a fájdalom forrása, hogy a közösségben élők közül senkinek nincs hazája, hogy Kárpátalja magyarsága közösségként nem érezheti a szülőföldjét hazájának. A rendkívül nehéz sors fölpanaszolása pedig nem sirám, de vád. Nem személyes sérelemként élük meg a haza hiányát, hanem közösségi minőségbe emelik az egyén fájdalmát.

Balla D. Károly rendkívül élesen bírál valamiféle magyarországi szakmai közvéleményt, amely állítólag külön igénnyel fordul a kárpátaljai magyar irodalom felé. Megfogalmazása szerint ez az elvárás azt tartja a kárpátaljai alkotókról, hogy “legfőbb ismérvük a nemzeti identitás iránti feltétlen elkötelezettség és aggodalom, a szülőföld szeretetéből származó ún. ‘tájélmény’ megjelenítése, a történelmi és nemzeti hagyományok felelevenítése és irodalmi feldolgozása, továbbá az anyanyelv hivatásszerű védelmezése, a sorsverés minden módjának és fájának tételes számbavétele, a nemzet-(nemzetiség-)mentés tudatos vállalása, plusz még a helyi értékek és sajtáságok hiteles felmutatása, megtetézve a népi gyökerekből történő bőséges táplálkozással és a megtartó közösség iránti felelősségérzettel”.²⁴⁵ Ebből kifolyólag Balla D. Károly minden olyan kárpátaljai alkotót ennek az “elvárásnak” a kiszolgálójaként tart számon, aki közösségi problémákat érzékel és meg is jeleníti azokat a műveiben. Akiket a kilencvenes évekig társainak mondott, *A*

²⁴⁵ Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái*, I.m., 152.

hontalanság metaforáiban “eminens” válaszadóknak, elvárásteljesítőknak minősít. Az “elvárások” szerinte némely magyarországi folyóiratszerkesztők részéről merülnek fel. Ezzel kapcsolatban azt kérdezi Balla D. Károly, nem “stréber”-e az a szerzői magatartás, amely szeretne megfelelni ezen “elvárásnak”.²⁴⁶

A kultúra- és műértékelés hibájának tudja be, hogy a kárpátaljai magyar irodalom kétpólusúvá alakult: “Mind a Kárpátalján, mind a Magyarországon napvilágot látott értékeléseknek közös gyengéjük volt (kivételek persze akadtak), hogy igen gyakran vagy a hivatalos kultúrpolitika irányában tett gesztusok voltak, vagy ellenkezőleg: bizonyos ellenzéki attitűd jegyében fogantak. Mindkét hozzáállás egyszersmind bipolarizálta is irodalmunkat.”²⁴⁷ Balla D. Károly tehát kétezerben azt mondja, hogy a kárpátaljai magyar irodalmat létrehozó alkotók nem a létszemplétük alapján, valamint a belső igényükből fakadó válaszaik minősége alapján különültek el egymástól, hanem az irodalomkritika osztotta meg a szerzőket. Ez annyira újszerű fölvetés, hogy a szerzőnek még a közösségszemléletű prózakísérletek korából való *Szembesülését* is új megvilágításba hozná.

Ezek csak kiragadott részletek, amelyek Balla D. Károly irodalomszemléletének a megváltozását készítették elő. Még sok hasonló beállítást és kérdést lehetne idézni, az ellentmondásokról nem is szólva. Valószínű, hogy az egész *Irodalmunk metaforái* fejezet úgy készült, hogy nem is a tartalmi jegyek hitelessége, azok kompaktsága volt a kizárólagos szempont, hanem a figyelemfelkeltés. Ez utóbbi viszont tökéletesen beleillik abba a szellemi irányultságba, viselkedési módba, amely a posztmodern alkotói magatartásban jelöli meg a fejlődés irányát. Ahogyan azt Pécsi Györgyi is fölveti, nehéz megállapítani, ki beszél itt.²⁴⁸ Vele kérdezem hát, hogy a “népért síró bús, bocskoros”, avagy a provincializmusból épp kilépő európeér hangja ez? A megnyilatkozó szándék tisztázatlansága kérdezteti hát: akkor most mindaz, ami közösségiként volt eddig elgondolva, az csak “Szerep” volt, megjátszott magatartás? Dobjunk el tehát mindent, amit eddig műalkotásként kínált föl Balla D. Károly a

²⁴⁶ Vö.: I.m., 219.

²⁴⁷ I.m., 150.

²⁴⁸ Pécsi Györgyi: I.m., 103.

saját nevével jegyezve, hiszen az “nem igazán sikerült”, “nem mutat fel valami komolyabb nívót”, az amúgy is “középrossz”. Vagy a provincialakó kárpátaljaiak mégis megfelel?²⁴⁹

(5. A bezártság egzisztenciájából – az új egzisztencia szabadságába) Kevés haszonnal járna a hozzáállás, ha *A hontalanság metaforáinak* fölvetéseiben a jobbító szándékot keresné az érdeklődő. Nyilvánvaló, hogy a szerző egy újabb irodalmi egzisztenciateremtés szükségességét és szükségszerűségét készítette elő. Valószínű, hogy ő maga látja a legjobban, milyen túlzott mértékben rajong a Kárpátalján is megjelent szövegcentrikus irodalomért. Az, hogy négy fiatal szerző – akik azóta mind Magyarországon élnek – első versesköteteiben nyomát sem találja a közösségi gondoknak, a haza fogalmának, rendkívül üdítő hatással van Balla D. Károlyra. Szerinte ezek a fiatalok már nem valamiféle céllal írnak, hanem valamilyen okból. Ugyanis Balla D. Károly fejtegetéséből kiderül, hogy akinek a műveiben a kisebbségi-közösségi létgond minden formája megtalálható, azt csakis valamiféle cél vezérelheti, valamiféle “közszolgálati” mentalitás. Ellenben azok, akik nyelvi létproblémákat feszegetnek, humor és irónia van a műveikben, a groteszk egyre nagyobb teret hódít náluk – azok a szerzők szabadok, a megszólalásuknak belső oka van. Balla D. Károly nem hiszi, hogy “csak úgy”, belső késztetésből is lehet írni a hazáról, a közösségről; nem hiszi, hogy a kárpátaljai költő a legbensőbb igénye szerint is aggódhat a nemzetéért. Szerinte mindez csak magára vállalt szerep; azt mondja, hogy az újabb irodalmi normák követői “nyerésre állnak” ezen elavult felfogással szemben.²⁵⁰

Mindebből az derül ki, hogy Balla D. Károly eddigi irodalmi tevékenysége szerepjátszás volt. Egy magára vállalt szerepben tetszelgett eddig, nem adhatta önmagát. Nem adhatott formát mindannak, ami “csak úgy”, a legbensőbb okból fakad föl az alkotóban. Mert

²⁴⁹ “A mi irodalmunk, költészetünk igyekszik ugyan az olvasót nevelni, igyekszik ‘felhúzni’ az átlagolvasót és irodalomesztétikai érzékét, élményeket nyújtani neki, ám elsődleges célja mégsem ez, hanem magyar szót művelni. Olyan magyar szót, amely eljut az egyszerű emberekhez is. A falusi magyarokhoz is. Ezért van létjogosultsága annak a versnek is, amelyről itt Magyarországon azt mondanánk, hogy nagyon messziről súrolja a költészetet. Nálunk a politikai napilapban, amelyik negyvenezer példányban jelenik meg, s gyakorlatilag minden család asztalára odakerül, igenis kell lenni olyan versnek, novellának, elbeszélésnek, melyet az egyszerű, kétkezi munkásasszonyok még Nagymuzsalyban, vagy bármelyik eldugott kis faluban is megérthetnek, s amely az ő lelkükben is megpendít valamit, valami magyarságérzést”. In: Miklós Elemér: I.m., 42-43.

²⁵⁰ Vö.: B. D. K.: *A hontalanság metaforái*. I.m., 209-219.

szerinte, aki “csak úgy” ír, belső késztetésből, annak a művei semmiképp sem alakulhatnak “sorsverésesnek, nyelvművelőnek, identitáspallérozóknak, nemzetmentőnek”.²⁵¹ Ezek csak terhek, irodalmon kívüli szempontok, és az irodalomba való beemelésük ront a műalkotás nívóján.

Balla D. Károly irodalomszemléleti változásának okai mélyen a társadalmi átalakulásban gyökereznek. Minden a kommunista világrend összeomlásával kezdődött. Az apával közösen kiépített és fenntartott irodalmi intézményrendszer összeomlásával a régi közösség is megszűnt létezni. Ugyanakkor a kilencvenes évek végére Balla D. Károly még mindig vezéregyéniségként lép fel Kárpátalján, merthogy e régióból egyedülként messze ő a legismertebb a világ magyarsága körében. Valójában a posztmodernhez való igazodást már úgy hirdeti meg, hogy az sokkal inkább a saját irodalmi egzisztenciájának az újabb alapokra helyezését szolgálja, és nem a kárpátaljai magyar irodalom egészét szeretné megújítani vele. És ezáltal meg is teremti a szabadságát.

A hontalanság metaforái című könyv jelentős terjedelemben társadalmi-politikai kérdésekkel foglalkozik, így csatlakozik a *Kis(ebbbségi) magyar skizofréniához*. A társadalompolitika kívül esik a mostani vizsgálódáson, csak némely gondolatára térek ki, amely szorosan kötődik Balla D. Károly irodalmi szemléletváltozásához. Nem lehet figyelmen kívül hagyni például azt, hogy szerzőnk már 1993-ban igen bátor kritikával illette a magyarországi kormányt. Ő már ezekben az években jelezte, hogy a kisebbséget, a kárpátaljai magyar közösséget jó lenne differenciáltan kezelni. “Indulat kétségbeeséssel váltakozik bennem, amikor tapasztalom: hatalmi kör, párt, szervezet, intézmény – sajátjának vall engem, s elvárja: nézeteimnek egyeznie kell az övéivel, hiszen kisebbségi ügyekben egyedül az általa képviselt nép-nemzeti-keresztény kurzus lehet irányadó. Mintha a kisebbségben élő magyarok között nem lehetnének ateisták, izraeliták, liberálisok – örölkük eleve lemond a hivatalos Magyarország?”²⁵²

Valószínűleg ez a legfőbb gondja Balla D. Károlynak, amikor nem tud azonosulni a kárpátaljai magyar közösséggel, és így már érthető is, miért érzi kiüresedett szerepnek a korábbi költői magatartását. Az viszont kevésbé érthető, miért gondolja, hogy minden kárpátaljai költőnek, írónak a magyar közösséget osztottnak kellene éreznie. Az olvasót

²⁵¹ Vö.: I.m., 214.

²⁵² Balla D. Károly: *Kis(ebbbségi) magyar skizofrénia*. Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993., 142.

jelentős dilemma elé állítja. Például, hogyan értse ezeket a régebbi verssorokat, amelyeket Vári Fábrián Lászlónak ajánlott: “Mit ér a gyász s halál, ha nem marad kiért a harcot újra állni? Ha vége-hossza nincs a bástya-Rendnek, honnan mérgezett nyilakkal lónek Rád és ránk, és mindazokra, kik a télben egyre fáznak, s nem hiszik, hogy égre gyúl az ősi csillag...”²⁵³ Itt megint eszébe jut az olvasónak, hogy a Csoóri Sándornak szóló ajánlást Balla D. Károly vajon miért változtatta meg?

A kárpátaljai magyarságszervezetek erős hangú bírálata is része az irodalmi szemléletváltásnak. A legutóbbi könyvében, a *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében* címűben már egyenesen “hivatásos magyaroknak” nevezi azok vezetőit. Vannak olyanok, mondja, akik “abból élnek, hogy magyarok, így közvetlenül érdekeltek nemzeti identitásuknak nemcsak a megtartásában, hanem folyamatos megerősítésében és demonstrálásban is”.²⁵⁴ A közösségről készült láttelep pedig a következő: “[M]orális tartása megtörőben, identitása elmosódóban, egysége elveszve. Töredékére csökkent érdeklődése a nemzeti kultúra értékei iránt, szülőföldjét lassan inkább gyűlöli, semmint ragaszkodna hozzá”.²⁵⁵ “[A] kárpátaljai magyarság demoralizálódik. Demoralizálódik, mert létbizonytalanságban, minden nyomorúsága mellett még azt is tapasztalnia kell, hogy vezetői a maguk pecsenyéit sütögetik piciny hatalmukkal visszaélve”.²⁵⁶

Balla D. Károly irodalmi szemléletváltását tehát olyan mély társadalmi, politikai, közösségi problémaelemzéssel támasztja alá, ami már önmagában is ellentmond az általa követendőként hirdetett eszménynek. (Pécsi György erre is fölhívta a figyelmet.) Miközben az irodalomnak a politikától, közösségi gondoktól, társadalmi problémáktól való tehermentesítését vallja, ő egyre merészebb “irodalmon kívüli” hangot üt meg. Csak Tóth István reagál a fenti megállapításokra, mondván, hogy Kárpátalján “a politika porondján szereplő magyarok túlnyomó többsége múltjánál fogva, s jelenkori tevékenységét tekintve tiszta.”²⁵⁷

²⁵³ B. D. K.: *Kérdések és fogadalom* című verse. In: *Sorsomhoz szegezve* (versek), 1990.

²⁵⁴ B. D. K.: *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2000., 61-62.

²⁵⁵ Uo., 25.

²⁵⁶ B. D. K.: *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*, I.m., 31.

²⁵⁷ Tóth István: *Egy majdnem aktualitását veszített könyvről*. (Kézirat)

A közösségtől, magyarságszervezetektől elfordulva így jut el végül is Balla D. Károly a világhálón terjeszkedő irodalmi létmódjához. Némely tudósításából megtudjuk, hogy végre megtalálta azt az egzisztenciáját, ahol maximálisan, igazán szabad, felszabadult lehet. A *Lendület*, majd a *Hatodik Síp*, később pedig a *Pánsíp* kárpátaljai magyar irodalmat fölmutató igyekezete után egy új virtuális valóságban lelte meg igazi önmagát. A családi vállalkozássá átalakult irodalmi műhelye “a jövőben kevésbé kíván különbséget tenni az irodalmi művek között azon az alapon, hogy szerzőjük a világ mely sarkában él”²⁵⁸ Hol van már a létezés által kikényszerített tudathasadásos állapot problémája, a kettős gondolkodás, “kettős kötődés”, a tágan értelmezett *genius loci*. Legfőljebb akkor jut az olvasó eszébe, ha a bdk@ kezdetű aláírásról erre a fogalmazásmódra ugrik a figyelme: “[Cs]aládi keretek közé szorult a szerkesztőség: a munkát egy házaspár végzi (Balla D. Károly, Berniczky Éva), számítógépes-internetes ismereteivel pedig 16 éves fiúk (Balla Kolos) járul hozzá...”²⁵⁹

“A neo- és poszt- kísérletektől, a képverstől a szonettig és a hexameterig, a ‘szolgálatos’ kisebbségi írói elhivatottságtól és a ‘tájélménytől’ a kozmopolitizmusig és az olvasópukkasztásig, a metafizikától és a mélylélektantól a blődliig és a blöffig sok mindent kipróbáltam” – írja Balla D. Károly önvallomásában a honlapján.

Az elmondottakból kiderül, hogy az életmű eddigi része még jelentős hangsúlyeltolódásokat és egyéb módosításokat érhet meg, utalásai egymással ellentétes előjellel is elláthatók.

VI. Morális értékjegyek módosulásai

(Nagy Zoltán Mihály írói világa)

(1. A sátán fattya előzményei) A kárpátaljai magyar irodalom megalapozóihoz tartozik Nagy Zoltán Mihály is. *A sátán fattya* című kisregényének kimagasló értékei Kárpátalján túlra is mutatnak, ám e mű megszületése előtti novellái, versei ugyancsak figyelmet érdemelnek. *A dolgok igézetében* (1983) és a *Pírban, perben* (1990) című verseskötetek, valamint a *Fehér*

²⁵⁸ Vö.: *Pánsíp. A családi laptól a digitális folyóiratig*. Magyar Napló, 2001/1., 107., valamint Nyelvünk és kultúránk 2001/3., 96-98.

²⁵⁹ Magyar Napló., Uo.

Eper (1988) novellákat, elbeszéléseket tartalmazó könyve összefüggő, egymást kiegészítő világ megrajzolását sejtetik. Hogy *A sátán fattya* (1991; 2000) esztétikuma hozzájuk képest messze kimagaslik, nem cáfolja ezt az ösztönös szerzői irányultságot. Sőt ha lehet, még jobban megerősít ebbéli hitünkben. Ez a kisregény a kárpátaljai magyar férfiak elhurcolása, az egész kárpátaljai magyarság megnyomorítása mellett ugyanarról a morálon alapuló önismeretről és életszemléletről tudósít, amely a novelláskötetben vagy a verseskönyvekben már korábban is megjelent. De a történet folytatásának szánt *Tölgyek alkonya* (1996) szintén ezt támasztja alá, ahogy a legújabb könyve is, *Az idő súlya alatt* (2001) pontosítja: ez a szerzői világlátás szorosan az erkölchöz van kötve.

A *Fehér Eper* valamennyi novellájában a világot a morál tartja egybe, mindent ehhez viszonyít a szerzői formálás. Az érzelmeket is az erkölcs alakítja, a családi viszonyokat is, az emberek egymáshoz fűződő kapcsolatát is. A társadalmi problémaként fölvetett gondok úgyszintén morális színezetet kapnak. Így mindenütt az örök emberi tulajdonságokról, leginkább a gyarlóságok és a becsület szembeállításáról lehet olvasni. Ez képződik meg esztétikai értéként, és ezért nem veszítenek értékükből ezek a novellák – még ma is olvashatók, élvezhetőek a nyolcvanas években született művek.

Leginkább Tömörkény, Móra, Móricz élet- és irodalomszemlélete érződik a hagyományos és a modern nyelvi megformálású művein, ami nem lerontja, de megtartja az értékeit. Nagy Zoltán Mihály ugyanis a szocialista társadalmi berendezkedés igazságosságán és a Szovjetunió kommunista pártjának a humánumban belül képzelte el annak idején Kárpátalja magyarságának az életvitelét, megmaradását. Ez elegendő is lenne ahhoz, hogy alapjaiban megkérdőjeleződjék az írásművek igazságHITELE, de a magyar népi prózahagyományhoz fűződő rokonsága némiképp megvédi ettől. Naív tisztasággal és megkapó egyszerűséggel beszél arról, 1983-ban hogyan látja feladatát. “[I]tt az is fontos, hogy mi az író, a költő szándéka. Nem hiszem, hogy aki szocialista elkötelezettségű írónak tartja magát, mint én is, a bajokat ártó szándékkal kívánná felszínre hozni. Mindig is tudatosult szándék volt bennem a javítani akarás.”²⁶⁰ És ugyanez az életszemlélet mutatkozik meg akkor is, amikor például Nagy Lászlóra mint példaképére hivatkozik. “[M]ár rongyossá olvastam a kötetét. Nem tudok vele betelni. Megragad, s mindig újra felfedezem magamnak a

²⁶⁰ *Mindig a gondolat a fontos.* Beszélgetés Nagy Zoltánnal. Kárpáti Igaz Szó., Lendület, 1983., 9.

költői gondolat bátorságát, s mindazt csodálom, ahogy a gondolatot ki tudja fejezni. Nagy László aggódó költő volt, aki féltette az emberiséget. (...) [Cs]akis a jóra, a szépre tanít...”²⁶¹

Nagy Zoltán Mihály tehát a szocialista rendben, valamint az azt létrehozó kommunista párt ideológiai határain belül veti föl a problémákat, de azokat úgy sikerül megformálnia, hogy érvényük túlmutat a társadalmi berendezkedésen. Ehhez épp a morális problémaérzékelés segíti hozzá. A *Lecke* című novellájában például az igazság törékenységéről és a hazugság múlhatatlan fondorlatairól elmélkedik. “Az igazság és a hazugság egy úton jár. A hazugság azonban előrébb egy lépéssel. (...) Fiam, a hazugságot nem lehet kiírtani. Amikor lelepleződik, azonmód új arcot ölt, elámít megint” – írja az 1982-es *Leckében*. Egészen *A sátán fattya* megjelenéséig novelláiban főként a szocialista társadalmi berendezkedés és munkamorál helyzetéről, problémáiról esik szó. Ezen írások értéke az, hogy bennük láthatóvá lesz a magyar népi hagyomány évezredek arca, a megöröklött kultúra, egyszersmind a kárpátaljai magyar ember sajátossá váló gondolkodásmódja. Ez pedig az idegenségnek ilyen fokozott méretű és intenzív terjeszkedése közepette önmagában is értéket jelent. A rendkívül tömör nyelvezet, a láttatás nyelvi fordulatai a művészi megformáltság alapvető jegyei. Alakjait az erkölcsi tartás jellemzi elsősorban.

A *Lecke* című novellánál maradván például igen megkapó az ember és lova közti kapcsolat, de az egész gulyát őrző apa, fia, majd a végén ebédet hozó feleség, édesanya összetartozása. Csak egy villanás az étkezésről: “Kirakjuk az ételt. Ülünk, eszünk. Nincs szavunk.” Megmásíthatatlanul kötődik a nyelvi fordulatokban is öröklődő magyar létszemlélethez. A beszéd, az apa tanmeseszerű előadása – valójában sorsfeltárás, de apáról fiúra maradó életszemlélet is egyben. Vagy az *Iktató apó* című elbeszélésben nagyon pontosan felismerhetőek a jellegzetes temetési szokások, a szertartás előtti várakozás íratlan szabályai, amelyek csak úgy, mellékesen árnyalják a megjelenő világot. És mégis: mintha valamit elhallgatna a beszéd. Érezni valami mögöttes mesterkedést, fondorlatot a természetes nyelvi erő mögött is.

Ez a megfoghatatlanság a *Pírban, perben* verseinél még zavaróbb. Nyilván a költészet, a líra bensőségesebb őszintesége miatt. Nagy Zoltán Mihály lírai énje “bajvívó zordsággal”²⁶²

²⁶¹ Uo.

²⁶² Kiss Ferenc használta ezt a kifejezést a kezdő *Forrásosokra*, a *Fiatalok írásai Kárpátaljáról* című tanulmányában. Vö: K. F.: *És Szabadka...* Debrecen, 1994., 109.

áll elő, le sem tagadhatná, hogy így rokonítja magát Nagy László költői személyiségével, azzal, aki “állandó küzdelemben, akcióban jelenik meg”²⁶³ Csakhogy Nagy Lászlóhoz hasonulva még inkább megmutatkoznak ennek a költői magatartásnak a határai. Nagy Zoltán Mihály prózakölteményeiben a beszélő roppant emelkedettségben áll, de a megnyilatkozás iránya gyakran felfejthetetlen marad, a beszéd alig-alig kötődik bármiféle konkrétumhoz. “A Nagy László-i hosszúének a konkrétumok gazdagsága révén kap meghittén személyes és közvetlenül társadalmi jelleget”,²⁶⁴ de Nagy Zoltán Mihály prózakölteményeinél más a helyzet. A beszéd emelkedettsége és a konkrétumok valósága elválnak egymástól, illetve nem tudnak a költészet kohéziója által új minőségbe kerülni. Így mindaz, ami konkrét érték bennük – személyes marad, ami pedig emelkedett – önmagáért valónak mutatkozik.

A célját, irányát vesztett bajvívó zordságot jól mutatja a *Komor lobogó alatt* című prózaköltemény, amely mottójával is utal Nagy László drámai monológversére, a *Balassi Bálint lázbeszédére*. Hogy “a barbár körülményekkel reménytelen helyzetben is szembeszegülő emberi-költői tartásnak igenis van értelme”,²⁶⁵ ezt példázza Nagy Zoltán Mihály is: “Nem csendül csoda, de béborítják az eget nagy haragunk sötét fellegei, szavaink szép igaza megfellebbezhetetlen szigorral közjük suhint.” Csakhogy az olvasó bizonytalanságban marad: nem tudja, kik is azok, akik közé “szavaink szép igaza” suhint, nem tudja, ki is valójában a “fizetett kéjeket zabáló csöcselék”. “Ellenünk fenekedők hordái”-t mond a beszélő, és nem tudjuk eldönteni, kiket takar az “ellenünk”, és kik is a “fenekedők”. Persze a mottó, hogy “Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó”, segíthet a pontosításban, különösen, ha az egész Nagy László-verset segítségül hívjuk, de a *Komor lobogó alatt* önmagában nem áll határozottan körvonalazható oldalon abban a bizonyos táborban.

Tehát mind a prózai, mind a költői világ egy részét árnyékban tartja valami, és erre a valamire *A sátán fattya* adja meg a magyarázatot. Ez a kisregény mutatja meg, mi volt az, ami akadályozta az alkotói kibontakozást, a valódi értékteremtést: a szocialista társadalomban való gondolkodás, de még ennél is erősebben a kommunista párttagság. Nehéz úgy gondolni a magyarságra, azt mondani, hogy “mi”, amikor valaki a kommunistákhoz tartozik. *A sátán*

²⁶³ Görömbei András: “... *De a vers pelikán*” (*Diákmelléklet Nagy László költészetéről*) In: *A szavak értelme*, Püski, 1996., 438.

²⁶⁴ Uo., 435.

²⁶⁵ Uo., 445.

fattyában viszont már elemi erővel tör fel a sorsbeszéd, jól érezni abban, hogy mennyire fontos a felszabadultság és az őszinteség. Látni, mekkora értékkepző ereje van az évszázadok messzeségéből hagyományozódó morál törvényének, és az íráshoz szükséges teljes nyitottságnak. Ebben az alakuló életműben *A sátán fattya* tette láthatóvá legelőször, hogy a magyar közösségben élő egyént mi is az, ami tökéletesen azonosíthatni tudja önmagával: az ugyancsak évszázadok során kialakult közösségi lelkelet. Az egyén csak ezáltal találhatja meg pontos helyét a világban. Nincs olyan, hogy a közös történelmünkéből valami kicsinységet fölnagyítunk és az égis magasztalunk, valami súlyos örökséget pedig semmibe veszünk, elferdítünk, letagadunk. Hogy is tartozhatna valaki egyszerre az elhurcolók szellemi csapatához, meg a megalázottakhoz ugyanúgy.

Nagy Zoltán Mihály 1990-ben, *A sátán fattya* megírása előtt lép ki a kommunista pártból. “Nehéz a szó, hát kifordul a számból: reméltem, hogy ama dicsőséges élcsapat tagjaként több lehetőségem nyílik az embertársaimért való szólásra, cselekvésre” – írja a kilépési nyilatkozatában. Tanulságnak szánja az esetét, eltévelyedett léleknek mondja magát, a *Post tenebras lux* című választása is erre utal, hogy “a sötétség után a világosság” jön.²⁶⁶ És *A sátán fattya* valóban tiszta fényben, megtisztultan, elsőként kezd el hitelesen, teljes nyíltsággal beszélni, szólani “embertársaiért”. A korábbi művek lírai és prózai mondataiból kikristályosított sorsbeszéd műfaját megvizsgálni ugyancsak tanulságos,²⁶⁷ ám a mű belső világa ennél átfogóbb és lényegesebb igazságokat hoz föl a takarásból.²⁶⁸

A korábbi írások szerzői alanyának legszebb erényeit át sem kell menekítenie Nagy Zoltán Mihálynak, ezek a megszólalás legelső percétől belső igényként alakították a műveket. Csupán az eszmeiségbe való beágyazottságot szünteti meg. Így az igazság kimondása, föltárása, mindenkori követése még nagyobb lélegzethez jut. Tehát a *Lecké*ben rendkívüli súlyt kapott gondolat, ha lehet, még tisztábban tér vissza *A sátán fattyában*. Az előző műben a fiú fülében cseng a szentenciának gondolt apai mondat, ez utóbbiban pedig Eszterben visszhangzik a hasonló apai megfogalmazás. “[A] hazug, a gonosz mihelyt lelepleződik,

²⁶⁶ Vö.: Nagy Zoltán Mihály: *Post tenebras lux. Egy kilépési nyilatkozat margójára*. Hatodik Síp, 1990/3., 16-17.

²⁶⁷ *Civódó tündérek prédája. Műfaj és mondat kérdése Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondásában* címmel már megjelent egy írásom ezzel kapcsolatban. Magyar Napló, 2000/3.

²⁶⁸ Ezek érvényességére figyelmeztet Márkus Béla, Bertha Zoltán, N. Pál József.

máris új arcot ölt, elámít, gúzsbaköt, vérünket veszi megint, nincs mentség” – idézi fel Eszter az édesapa tanítását, asztalos Tóth Mihály szavait.

(2. A sátán fattya eszmei és művészi gazdagsága) Az igazság követése morális parancs tehát, egy életre szóló lecke. De nem csupán ez a gondolat, vagy a kisregény tabufelszámoló tette idézi fel a példaképet és elődöt, Kovács Vilmost. A szocialista-kommunista eszmében való hit, majd az “elámít, gúzsbaköt, vérünket veszi”-féle felismerés nyomán történő szembefordulás is emlékeztet a morális parancs szavára, a “vallani kell” igazságtartalmára, mely a *Holnap is élünkben* jelent meg először Kárpátalján. Kovács Vilmos regényében az apától tanult “leckét” az ifjú Somogyi Gábor mondja fel, amikor az apa megkérdi, mit mondjon az őt kérdező asszonyoknak.²⁶⁹ A *Holnap is élünkben* a magyar férfilakosság elhurcolásának felemlegetése történelmi súlyt kap, *A sátán fattya* pedig teljes egészében, minden egyes szavával erről a “morális és egzisztenciális botrány”-ról,²⁷⁰ az igazságtalanság kibeszélhetetlen fájdalmáról tudósít.

Hogyan is lehetne szavakat találni arra, ami Tóth Eszterrel, “asztalos Tóth Mihály hajadonlányával” történt, hogyan is lehetne vallani arról, ami sorozatban érte ezt az ártatlan teremtést? Mert semmihez sem fogható az a rettenet, ami személy szerint őt magát, és ami a Szilasnak mondott falu egész népét érte? Mert *A sátán fattyában* szétválaszthatatlan egyén és közösség, személy és egész magyarság. Ami Kárpátalján történt 1944 után, az minden magyart érintett – legfeljebb csak a Seres Bálintok és Varga Mártonok jelentenek kivételt ez alól, szóval, “az alja nép”, a mindenkori hatalom hűséges szolgálói.

Tóth Eszter beszéde szabálytalan, zaklatott, “dörömbölős” meg “sikolyos”, imádkozós meg átkozódós. Akit ilyen kibeszélhetetlen sorscsapás ér, hogy orosz katonák megerőszakolnak, nem is szólhat másként. Azokban a végzetes percekben Tóth Esztert női, emberi és nemzeti méltóságában alázzák meg egyszerre és mindörökre, és a

²⁶⁹ A *Holnap is élünk* fentebb már idézett részlete így hangzik: “Azt ígérték, hogy három nap múlva hazaengedik őket, de már eltelt öt hónap és sehol senki. Sőt, egyeseknek halálhíre is jött. A falu olyan, mint a felbolygatott darázs-fészek. (...) – Mit mondjak az asszonyoknak, fiam? – kérdezi az apja. – Az igazságot – mondja Gábor, és érzi, hogy keserű a szája. – De honnan tudjam, hogy mi az igazság? Három napra vitték el őket és tessék. Már heten haltak meg.”

²⁷⁰ N. Pál József: “... a közös rettenetbe belenémult a falu...” Kortárs, 2001/8.

kibeszélhetetlenség tébolya is ott kezdődik el.²⁷¹ Teherbe is esik, ami végképp betetőzi a bajt. A falu szájára kerül ez a makulátlan tisztaságú lélek, és a sorscsapások egyre-másra jönnek. Édesapja, Tóth Mihály ugyan megmenekül a “háromnapos munkából”, de a bátyját, Ferencet szíven lövi egy orosz katona. Ott, a lágerben éri a halál, azért, mert el akart búcsúzni barátjától, attól a Székely Pistától, aki Eszter udvarlója-vőlegénye. Ferenc volt tehát az első halott a családban, de a közmunkára parancsolt öccs, Jóska is belehal az iszonyatos nélkülözésbe. Tizenöt évet élhetett. És Székely Pistát úgyszintén elveszíti. Székelyné erőszakkal tiltja el tőle a fiát, aki emiatt önszántából jelentkezik a közmunkára. Hamarosan elnyeli a messzi idegenség.

Minden felbomlik és széjjelfoszlik Eszter közelében. Az évszázadokra visszatekintő, a megőrzött emlékezet soha nem tapasztalt züllést lát maga körül, esztelenséget és erkölcstelenséget. Istentagadást. Nyíltszíni gyilkosságot, fényes nappal történő emberölést, amiért Seres Bálint nem kap büntetést. Áruló magyarok erőszakoskodnak a saját falubeli társain. Félelemben telnek a napok.

“...december végén meghalt Barta Áron, az öreg húszholdas gazda,
ki volt terítve a tisztaszobában, körülötte a gyászoló család, rokonok, szomszédok,
halottlító asszonyok, ahogy illik, mikor
Seres Bálint odaállított,
elkötötte az ólból a tehenet, levezette az udvarról,
fényes nappal, mindenki szeme láttára, egyedül,
nem volt, aki szólni mert volna,
emberemlékezet óta nem tapasztalt ilyen gabszágot a falu...”

Minden, ami szemmel látható, füllel hallható, valószerűtlen, hihetetlen, elképesztő és irreális egyszerre, felháborító és szívszorító, az embertől idegen. Nem csoda hát, hogy büntetésként éli meg az egész víziószerű, rémálomhoz hasonlító eseményeket a szerencsétlen Eszter, nem csoda, hogy az őt ért sorscsapásoknak nem képes egyértelmű, értelmes magyarozatát adni. Emberi, női, magyar kálváriáját kezdetben Isten büntetéseként értelmezi, de tetteiben szembefordul a rászabott megpróbáltatással. Kútba ugrik, öngyilkosságot kísérel meg, Ferenc bátyja halálhírére pedig meg akarja ölni gyermekét, akit azokban a percekben

²⁷¹ Vö.: N. Pál József: I.m.

valóban a sátán fattyának lát. Ezeket a gyilkossági szándékait később bűnös lázadásnak, Isten elleni véteknek fogja fel. Ezért minden ezt követő megpróbáltatásban – például, hogy a gyermek, Istvánka nehezen indul meg járni és beszélni – jelet lát, abban pedig Isten méltó büntetését ismeri fel.

Mindezekre Márkus Béla tanulmánya²⁷² hívja föl a figyelmet, ezért nevezi vezekléstörténetnek a kisregényt. Azt mondja, hogy Eszter a falut elöntő áradatban szintén Isten jelét látja, egy lehetőséget, amely által megszabadulhat végre a bűneitől. Mindenesetre a mű vége felé megszorodó hiedelmek, babonák, majd a jósnő megjelenése után természetesen hat, hogy Jézus példáját látjuk megelevenedni. Nem is lehet, nem is való a “földhözragadt” megoldás, Eszter iszonytatóan nehéz, a szó szoros értelmében tébolyító útkeresésére nem is érkezhethet más morális feloldás és feloldozás – csakis égi, csakis Krisztustól való. Transzcendens. N. Pál József szimbólumnak értelmezi a vízen járást, “metafizikai jelentéstartományt” magába foglaló képnek, megigazulásnak.²⁷³ Bertha Zoltán pedig a mágikus realizmus egyfajta árnyalataként látja a “krisztológiai sorsazonosítást”.²⁷⁴

Ez a három tanulmány – N. Pál József: “...a közös rettenetbe belenémult a falu...”, Márkus Béla *Ballada és beszámoló*, valamint Bertha Zoltán *Sors és lélek a megalázottságban* című értékelő munkája – egymást kiegészítve tárják föl *A sátán fattya* esztétikai, irodalmi és irodalomtörténeti jelentőségét. Azon túl, hogy mindnyájan Kovács Vilmos regényéből, vagyis a szerző szellemiségéből eredeztetik e művet, morális, belső tartalmát, valamint esztétikai-műfaji sajátosságát egyformán jelentősnek mondják. Kárpátaljai szellemi hovatartozását megjelölve korántsem regionális jellegére utalnak, épphogy a legjobb magyar tudatregények sorába állítják.

Bertha Zoltán rendkívüli érzékenységgel hallja meg és így felszínre is hozza a kisregény “dörömbölő retteneteit”, “dübörgő indulatait”, az időnkénti “sikolyokat”.²⁷⁵ Ez is

²⁷² Márkus Béla: *Ballada és beszámoló. Nagy Zoltán Mihály regényciklusáról*. In: Görömbei András szerk. *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Debrecen, 2000., 547.

²⁷³ N. Pál József: I.m.

²⁷⁴ Bertha Zoltán: *Sors és lélek a megalázottságban. Nagy Zoltán Mihály: A sátán fattya*. In: B. Z.: *Sorstükör*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001., 547.

²⁷⁵ Bertha Zoltán: I.m. 545.

indokolhatja, hogy a Márkus Béla által vezekléstörténetnek nevezett kisregényt N. Pál József még “szabálytalan siratónak (is)” mondja. *A sátán fattya* tehát szabálytalan sirató és vezekléstörténet egyben, amelynek akkusztikai-stiláris jegyei által a legősibb szertartásaink és rítusaink kísérszövegei is felismerhetőkké válnak. Ez utóbbira pedig Gerliczki András is rámutat, mondván, hogy “Eszter hangjában imák, ráolvasások, gyónások, siratók dallama él tovább”.²⁷⁶ Így az a tapintat, amire N. Pál József hívja fel a figyelmet, hogy a mű elsődleges értékelésekor a morális minőségi súlyát vegyük észre, ugyancsak ebbe az irányba mutat. Hiszen a népi imádságainkon sem a művészi megformálás tökélyét vagy hiányosságát vesszük elsősorban észre, hanem a lelkület döbbenetes erejét és eszmei időtállóságát. Például a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* irodalmi érték szempontjából csöppet sem jelenthet kevesebbet a leghibátlanabbnak és így a legizlésesebbnek gondolt mai nyelvi artisztikumunknál. Sőt a *Hegyet hágék...* a mindenkori művészi jelleg egyik támpontját jelenti. Érdeemes egy pillanatig elgondolkodni a kétféle értékű, kétféle minőségű, súlyú, de morál- és hagyománymagyarázatában mégiscsak párhuzamba állítható “népi imádság”-on. Persze N. Pál Józsefnek “az elsődleges olvasói mércére” vonatkozó figyelmeztetése inkább kérdés, amely a kárpátaljai magyar irodalom minőségi gyarapodását tudja elősegíteni, egyszersmind tanulmánya rendkívül pontos és fegyelmezett értékeligazítás is.

Márkus Béla *Ballada és beszámoló* című tanulmányával azon a ponton is érintkezik “... a közös rettenetbe belenémult a falu...”, hogy mindkettő hangsúlyozza: nem a kisregény bátorsága jelenti az értékét, de nem is a tényanyag igazsága. Értéke a fõnt megnevezett összetevők által megéledő művészi erő, amely a kárpátaljai közösségi lelkület pontos megidézése révén nyújtja a szinte megnevezhetetlen magyar igazságot.

Az apokrif népi imádságok fölemlegetésére Bertha Zoltán megfogalmazása is biztatott, miszerint az írásmű hasonlatos egy “sokszínűségében is egylelkületű parasztasszonyi levélhez, vagy tudósításhoz”.²⁷⁷ Viszont ez a megállapítás egyszerre mutat messzire abban a tekintetben is, hogy miért is olyan közeli a megszólalás, az egész narráció, miért is nem tud leválni és függetlenedni az előadójától ez a lamentálás. Bertha Zoltán saját megállapítását magyarázatául is ajánlja arra a kritikusi – egyébként helytálló – észrevételre,

²⁷⁶ Gerliczki András: *A második mondat. Nagy Zoltán Mihály: Tölgyek alkonya című könyvéről*. Hatodik Síp, 1997/3., 4.

²⁷⁷ Bertha Zoltán: I.m.

hogy a kisregényben hiányzik a megszólalás távlata, s így láthatatlanul marad annak az oka, a helye és a célja. Amikor pedig N. Pál József az Eszter “tanúságából” fakadó megszólalást, illetve a mű megírásának a tényét összevonja, akkor ez a kérdés teljes egészében kiegészül. Ő a kibeszélhetetlen fájdalom kibeszélését, Eszter panaszát “gyógymódnak” is mondja. Így *A sátán fattya* című kisregény szerinte azt mondja el, hogy “a történés leírása meg a terápia összetartozik”.²⁷⁸ Természetesen itt is külön lehet választani Nagy Zoltán Mihályt a narrátortól és a fájdalommesélőtől – ám ebben az esetben valóban fölösleges. Mert a “női gond” amúgy is metaforizálódik, az egyén sorsa közösségi fájdalomba csap, Kárpátalja kálváriája összmagyar ügy marad, a huszadik századi történelem szégyene. És mivel ez az első művészi erejű alkotás erről a kárpátaljai pokolról, így nyeri el megdönthetetlen, alapvető hitelességét, melybe a szerző személyes életének a morális megtisztulása is belefogalmazódik kissé. Hiszen tudjuk: a problémák fölemlegetésével ő mindig csak jót akart, mindig a jobbító szándék, az igazság vezérelte. Nem hiába olvasta rongyosra Nagy László könyveit. És nyilván ehhez hasonlóra gondol N. Pál József is, mikor a kárpátaljai megmaradásnak, s így e térség magyar irodalmának “a lealkudhatatlan tudati és etikai lépcsőfokai”-ra figyelmeztet.²⁷⁹

A beszéd közelségét, hogy a megnyilatkozótól a szöveg nem tud különválni, Gerliczki András abban látja, hogy még túl közeli a fájdalom. Még “[n]em szakadt le a gyötrelmem a lelkekről, a sztálini terror, a kolhoz, a Varga Mártonok és Seres Bálintok aljassága még túlságosan közel van, nem szólhat még róla higgadtan objektív próza”.²⁸⁰ A szubjektivitás, a személyesség alkalmas a hitelesség elérésére, a bűnösök megnevezésére, de leginkább az ártatlanok elsiratására.

“... én, Tóth Eszter,
asztalos Tóth Mihály megesett lánya,
akinek
ártatlanságát erőszakkal veszejtették el a bitangok,
akinek

²⁷⁸ N. Pál József: I. m.

²⁷⁹ U.o

²⁸⁰ Gerliczki András: I.m.

megadatott a kín, önnön testével táplálni és világra hozni a sátáni szörnyetegek valamelyikének ivadékát,

akinek jótestvérét megölte, meg-öl-het-te ártatlanul egy hatodik emberszörnyeteg (...)

valahol messze,

az idegen föld mélyén

Ferenc halott arcát is

fények lobogózzák körül ebben a percben,

nem lehet másként, holtában is érzékelnie kell a feléje áradó szeretet melegét,

Istenem, vajon,

vajon tettek-e föléje fejfát, padmalyt vagy bárkát,

ráírták-e a koporsójára,

élt tizenkilenc évet,

meghalt ártatlanul, védtelenül,

vagy koporsó nélkül, sebtiben kaparták el, mint a döglött kutyát,

ki tudja...”

Tóth Eszter tehát elsiratja halottait: testvéreit, rokonait, falubelijeit, de elsősorban saját szerencsétlen sorsát. Szemlélete nem öleli, nem is ölelheti föl a teljes valóságot, ő egy keskeny résen át látható világ sok kis apró részletéről számol be. Valójában nincs is külvilág a számára: senki és semmi sem jelenik meg az éntől független minőségében. Tóth Eszter környezete csak úgy létezik, ahogy az beleszól az életébe. Már az édesanyjával kicserélt nagykendőt is rendkívül közlőrl látjuk, vagy a szénakazlat, ahol meghúzta magát azon a bizonyos éjszakán, egészen a városi jósnő macskájáig, vagy az árvíz megjelenéséig mindenminden sajátos egyediséget kap a beszéde által. Bármennyire valóságos a környezet, mégis víziószerű. Például Kárász Nelli beszédéhez is csak abban hasonlítható Eszter hosszúmondata, hogy Németh László *Iszonya* is tudatregény, nőregény. Merthogy Kárász Nelli beszéde gazdagon vonja be a szemlélethatárig terjedő világot, Tóth Eszter meg inkább csak a fájdalommal átváltozott dolgok szuggesztívója révén utal a világra. Nem csupán a látászögek különbözősége szembeötlő, de a világlátás minősége is.

Nagy Zoltán Mihálynak a prózapoétikai újítása – amellyel már több korábbi művében is kísérletezett – *A sátán fattya* megformálásakor minden tekintetben funkciót kap, megéled és kiteljesedik. Ez a külső forma is tartalmazza a kibeszélhetetlenséget, az elmondhatóság nehézségeit, elengedhetetlen tartozéka lesz ennek a beszédnek. A szabadverseket idéző

írás kép segít összetartani ezt a hatalmas mondatot, amelyet a grammatika már nem foghat össze. Az emberidegen, életidegen világ elmondhatósága megkérdőjeleződik. A hagyományoktól, a moráltól való ilyen mérvű eltávolítási kísérletet ép ésszel, értelemmel, nyelvi renddel közvetíteni már aligha lehet. Ezért is válhat elfogadhatóvá, hogy a korábbi nyelvállapotokra ugyancsak emlékeztető fájdalommondásba, a fuldokló beszédbe a szerző is folyton bele-beleszól, hogy itt-ott későbbi tudás is szervezi az akkori viszonyokat.

(3. A sátán fattya folytathatóságának a nehézségei. Tölgyek alkonya. Az idő súlya alatt) *A sátán fattya* csak elvétele tartalmaz egy-egy olyan szót vagy szókapcsolatot, amely idegenül hangzik Eszter beszédében. Például a "leírhatom Pistát" nem igazán illik sem a fájdalomhoz, sem a főhős gondolkodásához, vagy Tóth Mihálynak a Sztalinról mondott szavai sokkal későbből való gondolatot foglalnak magukba, de a lendület ezen, ezeken minden fennakadás nélkül továbbvisz. Nem válik a mű lényegi hibájává ez sem, más sem, a megformáltsága révén olyan világot hoz létre, amelynek minden egyes eleme szervesül. Minden átlényegül a szuggesztív beszédben, miközben a szerző ösztönös szociografikus szemlélete is érvényesül. Nagy Zoltán Mihály lenyűgöző mélységében ismeri ezt a világot, a lirizálását pedig tiszta őstudás vezérli. Erkölcsi emelkedettség biztosítja az óriásmondat múlhatatlan erejét. És mindez a folytatás felől, a *Tölgyek alkonya* felől nézve csak még értékesebbé válik. Ugyanis ezt a magas színvonalú esztétikumot megismételni a folytatásnak már nem sikerül.

A *Tölgyek alkonya* is hosszúmondat, olyan történetmesélés, amely megállíthatatlan folyamannak mutatja magát, mintha csak úgy buzogna elő a megnyilatkozóból. Kisregény a mű, epikus jellege szembeötlő, a narrátor emelkedett hangja az epikus énekmondókat idézi. Míg *A sátán fattya* egyértelműen lírai alkotás, így a szabadversekhez hasonló sortördelés hasznos funkciót kapott, a *Tölgyek alkonyában* ezt a formai megoldást már sem a mondanivaló, sem a beszéd szerveződése nem indokolja. Természetesen ezt a hosszúmondatot sem tudja megtartani a grammatika, akárcsak Eszter zaklatott vallomását sem tudta. Ám az első részben semmiképp sem hiányosság ennek a fajta biztonságának az elmaradása: ott a torokszorító bensőséges hang szuggesztíója nemcsak hogy egybefogja a mondanivalót, de megszakíthatatlanná is teszi a vallomást; a második részben viszont jobb híján a beszélő sors- és történelemlátása próbálja helyettesíteni ezt. A *Tölgyek alkonyában* valójában semmi sem igényli ezt a formát, a Nagy Zoltán Mihály név által válik valamelyest elfogadhatóvá.

Márkus Bélának a *Ballada és beszámoló* című tanulmányában a *Tölgyek alkonyára* is van egy találó megállapítása. Az, hogy tabló. Nagy Zoltán Mihály ugyanis Eszter lelki

portréja után a többalakos bemutatást választja, és a történetmesélést ő maga veszi át. Valójában a *Tölgyek alkonya*-nak nincs is főszereplője. Talán magát a nagybetűs történelmet lehetne megnevezni annak, és a Tóth család további sorsát. Ezen belül természetesen Eszterrel is találkozunk, de mellette a történelmi események és a további személyek egyaránt fontos alakítói a történetnek. Tóth Mihály öregkori sorsa, Istvánka híres és szeretett futballistává érése vagy a kishúg, Irénke családalapítása, a házépítés legalább olyan teret kapnak, mint az '56-os forradalomnak a Kárpátalján megjelenő szelleme, vagy Sztalin halála, vagy épp a kolhozosítás. Egyszóval a *Tölgyek alkonya* egy jellegzetes kárpátaljai magyar falu lakóinak a sorsát mondja el úgy, hogy a legtöbb szereplőjével *A sátán fattyában* már találkozhatott az olvasó.

Időben a második rész ott folytatódik, ahol az első abbamaradt. Eszter tudathasadás-gyanús állapotban kórházi kivizsgálásra szorul, de már a történet elején kiderül, mi a legjobb gyógymód. Tóth Mihály és Ágnes közös megállapodása szerint Istvankát is elviszik Eszterhez a kórházba, és ez a találkozás, ahogy az anya gyermekét meglátja, valóságos csodát tesz. Minden helyrezőkken. Olyannyira, hogy Esztert “ki is írják” a kórházból, és egészen biztos, határozott, folyamatos javulást kezd mutatni az állapota. Az otthon biztonsága és a kisfia jelenléte visszavonhatatlanul helyreállítja lelki és idegi egyensúlyát.

Már *A sátán fattya* végkifejletében észlelhető volt a változás, az anya – fia közti kapcsolat megfordulása. Eszter már kevéssel a megigazulása előtt, már a vízrelépése előtt kisfiának szólítja Istvankát, és a hosszúmondat legutolsó szava is a kisfiam, ide kerül ki a pont, amint arra N. Pál József rámutat. Ám ez a folyamat már előbb elkezdődött. A tudathasadásos állapot érzékeltetésénél, amikor Eszter a tükörben nem önmagát, hanem egy másik, egy ismerős Esztert lát meg, ahhoz közelít, mint egy tőle idegen emberhez. Az egész “krisztológiai sorsazonosításnak” ez a kezdete, és az egész család vízrelépésével, valamint a “kisfiam” felismerésével ér véget. Olyan szimbólum ez, amelyből kiviláglik, hogy Eszternek az önmagától való eltávolodására csak azért volt “szüksége”, hogy “kívülről” láthassa meg sorsát, és ezáltal nyíljék meg a lehetőség és az esély annak vállalására. Ez jelenti a rálátás távlatát. Eszter így kap lehetőséget a sorsazonosuláshoz, így tud megtisztulni annak felemelő érzésében. Ahogyan *A sátán fattya* kapcsán elfogadtuk, hogy “a történet leírása meg a terápia összetartozik”, úgy Eszternek a gyógyulásában is fontos észrevenni az effajta azonosulást. A sorstörés és a mérhetetlen fájdalom “okozójában”, a “sátán fattyában”, a sorsmegpecsételődés bizonyítékában, Istvankában található a gyógyulás is – ezt sugallja a *Tölgyek alkonya* legelső fejezeteinek egyike. Eszter számára Istvankát meglátni és a gyógyulás útjára lépni katarzist

jelent, az “élni kell, élni muszáj” Tóth Mihály által annyiszor hangoztatott igazságát és megtestesülését egyben. Eszter ilyen értelemben a purgatóriumi érzéseken túljut, és *A sátán fattyával* egy kicsit maga Nagy Zoltán Mihály is hasonló alkotói attitűdbe kerül.

Ebben az elgondolásban a *Tölgyek alkonya* a szó szoros értelmében folytatása az első résznek, ám a saját létrehozott világa által már sokkal kevésbé. Amint arra Márkus Béla tanulmányának a címe is utal, vége a balladai hangulatnak és erőnek, mindent elural a beszámolóji jelleg. Ebben az egyes szám harmadik személyre váltott beszédmódnak is jelentős szerepe van. Persze a beszámolóji jellegnek nem ez a kizárólagos oka. Az meg végképp elfogadhatatlan, hogy a purgatóriumi folyamat apasztotta volna el a szerzői beszéd művészi erejét. Mintha Nagy Zoltán Mihálynak ebben a részben az lenne a célja, hogy a történelmi változásokra adott kárpátaljai “válaszokat” vegye sorba, mintha a Tóth család életrealitását szeretné bemutatni.

A Tóth család a *Tölgyek alkonyában* mindent kihever, mindent túlél. Amint azt a jósnő is megmondta az első rész végén, Eszternek begyógyulnak a sebei, sok kis öröme lesz, s a fia is fölemelkedik a porból. Ez így is történt. Istvánkából István lett, Szilas megbecsült, népszerű és szeretett futballistája. Eszter alakja a háttérben sötétlik, hiába vágyja az olvasó a tisztaságát, ezt a történetmondást a társadalmi berendezkedés különböző fondorlatai, a történelmi események alakítják. A legmélyebb hatások ebben a részben Tóth Mihályt érik. Az ésszerűtlen, mondhatni ostoba gazdálkodást látva egyre inkább elveszíti életkedvét, budaháti tölgyesének, régi birtokának kiirtását pedig nem is tudja kiheverni. De valójában a végső döfést a megaláztatás adja, a kisémmizés, hogy még csak ducskózni sem hagyják a régi tölgyesben, sőt még asztalosmesteri méltóságában is vérig sértik. Ezt már valóban nem tudja kiheverni. “Unokája bevonulása előtt három nappal, egy alkonyi órán / csöndesen, észrevétlenül, tusakodás nélkül / elalszik, / arcát kisimítja, megszépíti a kegyes halál”.

A *Tölgyek alkonyában* létrehozott világ hitelességéhez nem fér kétség, és az elbeszélés rendje is minden tekintetben helytálló. Érzékletes a falu hatalmasságainak a dölyfössége, és jóleső érzés az is, hogy az emberek, a falu népe nem felejt. “[É]desapám, mit hallottam, / ott fedtük a szőlőt a Csillagoson, a drót mellett, tudja, / a magyar oldalon is egy csoport, / és / közülük egy férfi átkiáltott, / hé, asszonyok, / ismerik-e Szilason Seres Bálintot, / él-e még az átkozott, / én / annak a fiúnak vagyok az apja, / akit negyvennégyben / meglőtt, / mondják meg neki, / úgy vigyázzon, ne találkozzon velem, ha neki is drága az élete, / jaj, édesapám, / mikor ezt meghallottam, rögtön meghűlt bennem a vér, (...) dehogy mertem visszaszólni hozzá, senki közülünk, féltünk a katonától, a kukucsból leskelődött a kukkerrel, / azért csak

bólogattunk, hogy / ismerjük, hogyan ismernénk, Mari meg elkezdett énekelni, énekelve adta tudtára annak az embernek, hogy szilasiak vagyunk, átadjuk az üzenetet, ne legyen egy nyugodt perce sem a gyilkosnak”.

Több ilyen és ehhez hasonló jelenete van a *Tölgyek alkonyának*. Ezekben színesebben, gazdagabban mutatkozik meg a magyarság helyzete a szovjet rendszer szocialista-kommunista építkezésében. Ám a kisregényben leginkább mégis az a szerzői szemlélet érvényesül, hogy a világ kétosztatú, így a rossz és a jó megosztottsága motiválja, viszi mindig tovább a beszédet. Ez a kettősség valójában nem más, mint a morálon nyugvó életszemlélet irodalmi leegyszerűsítése. Amennyiben a politikai szabadságot kiiktatnánk a *Tölgyek alkonyá*-ból, ez a mű *A sátán fattya* előtti novellák eszmei kiegészítőjeként is olvasható lenne. Különösen akkor tárul föl ez a jellegzetesség, ha jobban megfigyeljük, milyen szerepe van a női, az asszonyi habitusnak a hagyományörzésben, a családmegtartásban, az egyéni és közösségi morállal való azonosulásban.

Mind *A sátán fattyában*, mind a *Tölgyek alkonyában* igen pontos az a megjelenítés, ahogyan Ágnes, Eszter édesanyja, Tóth Mihály felesége mindvégig a háttérben mozog, mégis döntő fontosságú lesz valamennyi esetben a véleménye. Szinte alaktalan, arctalan marad, a jelenléte mégis meghatározza a családtagok egész életét. Némi túlzással már-már transzcendensnek mondható a jelenvalósága, és ez ugyancsak a szimbolikus értelmezés felé viszi el az olvasót. De mivel Nagy Zoltán Mihály művei a morális életszemlélet szerint egymással kölcsönösen kiegészítő viszonyt mutatnak, mégis egyrétű, mindennapi jellegű marad a női, az asszonyi szerep magyarázata.

Bertha Zoltán morális őstudásnak mondja az Eszter vallomását szervező beszélői magatartást.²⁸¹ Valószínű, hogy ezzel Nagy Zoltán Mihálynak akár az egész alkotói életszemléletét is jellemezni lehetne. Az pedig külön érdekes, hogy mindebben mekkora súlya van az asszonyi háttérnek. Már az emlegetett *Lecke* című novellát is az erkölcs motiválja, s ugyanúgy a háttérben vállalja és viseli a megpróbáltatásokat a feleség, mint a kisregényekben teszi azt Ágnes. *A hetedik napon* című novellában pedig főszerepet kap a pénzhajhászóvá, csalóvá, korrupttá váló férjjel szemben szerveződő asszonyi féltés, jobbító ügyeskedés. De ugyancsak nőkhöz köti az erkölcsi normaérzékelést a *Fehér Eper*, az *Érzelmes történet* vagy épp a *Katalin tánca* című írásaiban a szerző. És nincs ez másként *Az idő súlya alatt* című

²⁸¹ Bertha Zoltán: I.m.

novelláskötetben sem, még akkor is, ha az újabb alkotói életszemléletben már a morál minősége jelentős módosulást mutat.

Nagy Zoltán Mihálynak a második kisregénye óta írt novelláiban jelentős teret kap valamiféle létfilozófiai elbizonytalanodás. Felismerhető, hogy ezekben a műveiben a legújabb irodalomelméleti iskolák tanításait illusztráló írásokhoz szeretne “felzárkózni”. A *Fogott figurák* című próbálkozásában például a nyelvi tömörséget hiányos mondatok általi ellebegtetéssel, viszonyszói burjánzással igyekszik oldottabbá tenni. Így a szerző a veleszületett őstudását feloldja valamiféle groteszk minőségben. Zavarodottságra vált a korábban kikristályosodott morális szervezőerő. Jelentősen szűkül az írások belső tágassága, és egy egészen más összetételű esztétikum kezd kialakulni. A *Csellendre* című írását pedig az élet értelme felőli filozofálgatás-okoskodás tölti meg. A morál életszervező megjelenítése, ábrázolása helyett a róla való eszmecsere és véleményütköztetést helyezi a középpontba. “ – Mondd csak, az olyan erkölcsi kategória, mint a becsület, a te értékrendedben hányadik helyen áll, S ha – mint állítod – semmi sem biztos, vajon helyes-e a te értékrended? / – Nem fontos, hogy helyes legyen. Annak hiszem, ez a lényeg. Ahogy te is a magadét. Vagyis nincs abszolút értékrend, ahogy becsület sem. Maradjunk ennél. Amit te becsületként definiálsz, s amit – ezt jól tudom, mert ismerlek – a legfontosabbnak tartasz, az egy megfoghatatlan, érzékelhetetlen valami, ami önnön fogalmánál is tűnékenyebb. Van, mert te és a hozzád hasonló balekok beszélnek róla, még sincs, mert létezése pusztán a róla alkotott fogalommal nem bizonyítható. Ráadásul: ha lenne, akkor sem mennél vele semmire.”

Az idő súlya alatt című novelláskötetben megjelenik a kivándorlás, a magyarországi munkavállalás, a földprivatizáció és a szexualitás. Ez utóbbi a morálhoz nem kötődik, valami egészen sajátos humor kíséretében kap teret. Így ezek a novellák – *A messiás Szilason*, a *Magyar durák*, *Az 1120-as ügy*, az *Egy az élet* – Kárpátalja társadalmi és közösségi életének némely újabb jelenségét, valamint a morált újraértett életszemléletként mutatják be. Útkeresés ez, ami a távlatot pillanatnyilag helyi érdekelttségűvé változtatta. Leginkább az ironikus-groteszk hangvétel marad idegen, valamint a különböző nyelvhasználat, a különböző beszédformák keveredése okozza a zavart. Az életmű alakulásának ezen a pontján eszembe jut a szerzőnek egy régi négyesorosa: “Hajbakapott bennem / ösztön és értelem: / civódó tündérek / prédája életem.”

VII. Nemzeti közösségi lelkület és szabadságeszme

Vári Fábián László költői világában

(1. A világfa kárpátaljai helyzete, környezete) Vári Fábián László költészete a magyarság világképének és önismeretének több alapvető értékét tudatosítja. Az elődök felmérhetetlen gazdagságú tapasztalataiból válogat és azokat a mítoszok, mondák, népdalok, népballadák, népmesék, hiedelmek színeivel örökíti meg és teszi esztétikai értékévé. Népismeret, önismeret és történelmi tudat egymástól elválaszthatatlan módon szerveződik verssé ebben a költői létérzékelésben. Felettből megkapó természetességgel tájékozódik a környező világban a lírai én, felettből megkapó az otthonvilága. A természettel összhangban élő ember érzelmi viszonya, a magyarság népi kultúrájában meghonosodott rend és rendszeresség ősi tudásként építi ezt a költői világot. Az idők kezdetéig visszanyúló mítoszi, mondai emlékezet egyes elemeinek az újraszerveződését különös hangsúlyokkal dúsítja a nemzeti szabadságküzdelmek mindenkori igazsága.

Ez a poézis összmagyar érvényű és értékű. Hiába szólal meg Kárpátalja történelmi és bizonyos mértékig társadalmi-politikai jellegzetességeivel együtt, az csak még egyedibbé teszi az amúgy is megragadóan sajátos hangot. Itt a jellegzetességek a konkrétumok megnevezésében is, de a költői léhelyzetek felvillanásaiban ugyancsak megmutatkoznak. Valamennyire összegző is Vári Fábián László poétikája és létértelmezése. Nyomokban felismerhető benne Kovács Vilmos őstörténeti kutatásainak időszakában módosult költészetszemlélete, de Fodor Géának a kisebbségi morális alap gondot fölvető gondolkodására is tud válaszokat adni. Kovács Vilmosnak a *Verecke* című költeményében megfogalmazott gondolatait mintegy magába foglalja a *Monda* és a *Történelmi miniatűr*, ám versek egész sora foglalkozik az “ez hát a hon... s az út” létmeghatározó elrendeltségével. Fodor Géza fölvetésére pedig – “Hogyan lenni? – Az itt a kérdés” – a nemzeti történelmi eseményekre való hivatkozás, a nemzet hőseinek, nagyjainak a szellemét megidéző magatartása a válasz. Az elődökhöz és a kortársakhoz kötődő magyar önazonosságát ez is megnagyítja, ám az igazi távlatait mégis a közösségi lelkület adja meg. A Kovács Vilmos, Fodor Sándor – Forrás Stúdió együttgondolkodásakor kialakult érzelm- és gondolatvilág egész poétikáját meghatározza.

Ez a költői személyiség a történelemformáló közösségi lelkület iránt fokozott érzékenységet mutat. Ennek az érzékenységnek a kialakulására, ráébredésére és előzményeire

maga Vári Fábián László is szívesen emlékezik. Időben csaknem egyszerre döbben rá költői mivoltára és a népköltészeti alkotások csodavilágára. Mindkét felismerés egy életre szóló elhivatottságot, foglalatosságot jelent a számára, és mind a költészet, mind a népballadagyűjtés a Forrás Stúdióhoz kötődik. “Pontosan emlékszem rá, hogy (...) pattant fel értelmemben az a kagyló, amely számomra a kézzelfogható csodát rejtegette. Ekkor világosodott meg bennem, hogy a példaként bemutatott versekhez fogható magam is tudok írni” – emlékezik vissza az egyik Forrás összejövetelre.²⁸² Mindez 1968-ban történt, és egy-két évvel később már a népköltészet büvkörében találja magát. “Örömbeli elégedettséggel jártuk magnetofonjainkkal a falvakat, hallgattuk az idősek dalait, régi énekeit, balladáit és verseit. Én elsősorban a balladákat gyűjtöttem (...). Valamennyi – tartalmával és közvetített hangulatával is – megfogott, célszerűségével és a formai-szerkezeti zártságával együtt hatalmába kerített. Napról napra úgy éreztem, hogy csodavilág tárulkozik ki előttem”.²⁸³

Valamennyi visszaemlékezése közül mégis az mutat a legmesszebbre, amelyik a család önismeretre nevelő hatásában éledt meg, ugyancsak szemléletes módon. A Tiszaújlakon állomásozó szovjet katonai alakulathoz kötődik ez a megkapó eset. “[B]arátkozgattunk éveken át a messze földről hozzánk érkezett katonákkal. Ők rendszerint a találkozás emlékére apró jelvényeket, kis csillagocskákat osztogattak nekünk. Egyik alkalommal iskolai csoport tagjaként voltam ott, s a laktanyalátogatás végén a megszokott rituálé szerint jelvények, csillagok osztogatására került sor. Minden kis pajtásomnak jutott valamilyen jelvény, csillagocska, ám mire én is sorra kerültem, a készlet elfogyott. Nekem nem jutott semmi. Úgy bántott, annyira rosszulestt kimaradásom, hogy ott azonnal sírva fakadtam. Ahogy hazaértem, ott is sírtam. Édesanyám aztán kifaggatott, s mikor megtudta, miért sírok, azonnal megnyugtatót: ne sírj, kislám! Van nekünk attól több és szebb csillagunk, majd én azokat megmutatom neked. Este, amikor besötétedett, édesanyám kivitt az udvarra, felmutatott a csillagos égboltra, hogy ott vannak, azok a mi csillagaink”.²⁸⁴

Így kerültek a lassan-lassan kirajzolódó világfa köré a megfelelő csillagok. A nap és a hold, az egész égboltozat, a csillagképekkel és a hozzájuk fűződő évszázados népi tudással együtt, Vári Fábián László költészetének egyik meghatározó eleme. Hol a szakrális tudástól

²⁸² Vári Fábián László: *Forrás és tükör*. Tízévkönyv, Hatodik Síp antológia 1989-1999., 165.

²⁸³ Vö.: Miklós Elemér: *Tisza-parti beszélgetések*. Vásárosnaményi Városi Könyvtár, 1990., 185.

²⁸⁴ Miklós Elemér: *Tisza-parti beszélgetések*. I.m., 180.

függetlenül, hol pedig a keresztény hit érzelmeivel együtt válik a vers legalapvetőbb formálójává. “Sűrved a setét / éjjeli posztó, / az a szövőszék, / jaj, de magas! / A csillagménesnek / abrakot osztó / telihold fénye / ólomsugaras” – írja a *Feslik a setét...* című versében. Gyakran úgy tűnek föl a csillagok, a hold, a nap, mint meselemek, gyakran pedig a groteszk esztétikai bájában ismerhetők fel. Néha játék és végtelen komolyság egy költeményen belül is képes megjelenni. Ilyen a *Mint vérző pólya...* című verse. A bevezető sorok még rendkívüli komolyságot ígérnek: “Mikor a hold hideg csónakja ringat, / bagolyszárny-felhő húz át az éjszakán, / feljáró emlékek ligetébe vágyom: / ott tán majd megylem hazám”. Aztán pedig az idő távolából átütő költői valóság így mutatkozik: “A hold, ha gurulóban homlokunkhoz koccan, / fejelgettünk véle késő alkonyig – / aztán felpörgött az óra mutatója, / s a mester szétengedte tanítványait”.

A három világot összekötő világfának kétségkívül leggazdagabb része a középső, az, amelyik az égi és a földi meghatározottságból indul ki, abból az elrendeltetésből, hogy magyarnak, költőnek Vári Fábián László kárpátaljaiként ismeri fel magát. A művészetfelfogásában ez a létfelismerés azonban nem eszközként kap szerepet, hanem életminőségként. Azt, hogy kárpátaljai, költeményben ő írja le először. “[A] hűségre gondol / egy kárpátaljai” – mondja *Szervátiusz Tibor Dózsa-szobra előtt* című versében, és nem a vidékiséget érzékelteti ezzel, hanem a szellemmel való rokonságot. A magyarul felismert, s az így belakott égboltozat alatt tehát a földi önazonosságok ugyancsak csodálatos világot nyitnak meg előtte. Ennek a világnak a középpontja Tiszaújlak, aztán Vári, mint földi és szellemi lakhelyek egyaránt. A szellemi lakhely elsősorban a Rákóczi-szabadságharcot és e vidék egész történelmi múltjával való azonosulást jelenti. A “két pogány közt” eszmeiségében rejlő példázat erejét később kitűnően felismeri és hasznosítja is.

Ha létezhetne költői világfa, akkor Vári Fábián László költészetét ezzel a szimbólummal lehetne igazán szemléltetni. Ezt már az 1992-es *Kivont kardok közt* című kötet is sugallta, a 2001-es *Világtalan csillag* összegző hatása pedig csak még jobban megerősít ebben. Ez a költői világ folyamatosan és következetesen épül, egyre gazdagodik. Belső terében, az emberi életidő érzékelésében, a nemzet történelmi kútfőinek a költői hasznosításában a szerző újabb és újabb színárnyalatokra lel és fel is tárja azokat. Ennek a többirányú terjeszkedésnek az alapját képezi a *Téli táj koporsóval* című költeménye.

Fölöttem tűz és jég alattam,
fogaim bilincse összekattan,

a nyelvre pecsétet üt a szó,
a soha ki nem mondható,
pedig csak nem is ágyúszó.

Kényszerülök kibírni ébren.
Fölcicomázva jégcsipkében
hová indulhatnék, merre?
Az ég szép homloka beverve,
és dől a hóhalál kegyelme.

A költői személyiség eltökéltsége egyszerre félelmes és megkapó. Az ars poetica elemének is tekinthető ez az elszántság, amely a megőrzendő titok révén kap jellegzetes belső formát és nemzeti sajátságot. Nagyon erős és markáns hangú megszólalás ez. A hivatástudat és a kisebbségi létértékelés egyszerre hív föl dacos ellenállásra, de megértő is a gyengébbekkel szemben. “Fogadjuk méltón, ünnepelve, / ki sudáran, ki térdepelve” – így folytatódik a következő szakasz. Ez a költemény sugalmas, titkokkal teli, ugyanakkor a pontos utalásaival mégis rendkívül találó módon írja körül a látomást. Már a fönt és a lent, a tűz és a jég tág és mégis hajszálpontos kijelölésében érezni, hogy itt valami rendkívüli fontosságú dolog szervezi a költeményt és azon túl az egész életpályát. A fizikai tágasság itt valójában az emberi tartást biztosítja, a gerinccességet. A környezetbe kivetített belső erő ez, a közepében pedig ott áll az ember. Távolabbról nézve mintha csak egy célkereszt függőleges kijelölésében állna, egy végtelenített mélység és magasság erővonalában, mintha egy megnyújtott világfával lenne azonos. Sorspillanat ez, külső és belső terek találkozása egy olyan állapotban, mikor életre szóló fölsejléseket él meg az ember. Kegyelmi állapot és sorsjelölés, Istentől származó titok. Ezért lesz olyan éles az a kép, amely a látomásnak egy részfelvillanása, és ezért olyan életközeli is egyben a rákövetkező szakasz.

S ahol a legbujább a tél,
egy gazdátlan koporsó földet ér.
Oldalán vérben áll a szó,
a soha ki nem mondható,
ami csak nem is ágyúszó.

De kiragyogják a csillagok,
amire képtelen vagyok;
elmormolják a temetők;
visszhangozzák a harcmezők;
elárulják a hitszegők.

Tömörségében gazdag és szemléletes, otthonos és természetes a csillagvilághoz való odarendelés. És milyen beszédes, ugyanakkor távlatos ez a sor: “kiragyogják a csillagok”. A Csaba-mondától kezdve egészen a *Holnap is élünk* Somogyi Gáboráig, aki a kritikus pillanataiban mindig az elforduló Gölcölt látta, sok minden jut az olvasó eszébe. A tér ebben a versszakban sem változik, itt is érvényes a fönt és lent, a tűz és jég, csakhogy egyre bensőségesebb világot foglal magába. A csillagok otthonvilágával szemben jelöli ki a “lent”-et, a temetők “mormolását”, ami ugyancsak része a világ otthonná tételében. Aztán a történelem emlékezetére mutat rá és a harcmezők visszhangzó szabadságküzdelseire. De utolsósorban szólni kell az árulókról is. “[E]lárulják a hitszegők”. Merthogy ők az árulásuk révén bizonyítják, mennyire létezik az, amit idegenek kezére adnak. Minden arról szól tehát, hogy élni csakis azért érdemes. Azért, ami egyetlen szóval is kimondható, azért, aminek az igazságát mindennél beszédesebben ragyogják ki a magyarul megismert csillagok.

A *Téli táj koporsóval* beszélője nem tudja kimondani azt a szent értelmet, nyelvére “pecsétet üt a szó”, de minden utalása eszünkbe idézi Kölcseyt és Vörösmartyt, a *Himnusz*t és a *Szózat*ot. A *Himnusznak* elsősorban ezen sorait: “Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában. / Bércre hág és völgybe száll, / Bú s kétség mellette, / Vérözön lábainál, / S lángtenger felette”. A *Szózat*ból pedig leginkább ezt az egyetlen sort: “S a sírt, hol nemzet süllyed el”.

A *Téli táj koporsóval* című vers történelmi hivatkozás és utalás nélkül teremt történelmi távlatot. Az egyéni vállalás igazságában megéledő közösségi lelkiület vezet ennek a nyitjára. A közösségi szellem ugyanis minden idők szabadságküzdelmének az elindítója, így pedig az időtlen messzeségekig nyúlik vissza.

Az őrzés, a védelem, a bástyaszerű bezárkózás, a túlélés és megmaradás gondolatát egyaránt erősíti és hangsúlyozza a költemény rímrendszere, valamint a verskezdet és a zárlat költői-szerkesztési megoldása. Valamennyi strófa öt-öt sorból áll, amelyek közül az első két sor párrímet alkot, a maradék három sor pedig – egyetlen versszak kivételétől eltekintve – egymással bokorrímet hoz létre. A legősibb rímképlet – a párrím és a bokorrím – még inkább

felerősíti a költeményből amúgy is áradó hűség és kitartás érzetét. A verskezdet és a zárlat pedig önmagát megismételve azt is felidézi, hogy csak saját erejében bízhat, akit őrzésre és túlélésre szemelt ki a sorsa. (“Fölöttem tűz és jég alattam, / fogaim bilincse összekattan” – így indul a vers, a válasz, a költemény utolsó két sora pedig így hangzik: “fogaim bilincse összekattan, / mert fölöttem tűz és jég alattam.”)

Ez a vers önmagához von több olyan költeményt, amelyekkel együtt még pontosabban és határozottabban körberajzolódik a megnyilatkozó helye. Fogadalom, vállalás és sorsfelismerés is egyben az, ahogyan az *E földről...* című versében beszél a lírai én: “E földről én el nem futhatok, / s meg sem halhatok készakarva. / Feszül rajtam a bánat inge / kikeményítve, kivasalva”. Milyen közeli ez a méltóságos tartás a *Téli táj...*-ban megismert kiállással. Ebből is látni, hallani, hogy a *Szózat* nem csupán egyetlen vers erejéig, nem csupán a *Téli táj koporsóval* motiválásáig érvényes ebben a létfelismerésben. Érezni, hogy sokkal mélyebb ez a kapcsolat, hogy egy életre szól a *Szózat* eszméivel való azonosulás: “Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt élned, halnod kell”.

(2. Szerelem és barátság) Bárki gondolná is azt, hogy a szülőhelyhez való hűség bezárkózást, beszűkülést jelent, közelebb hajolva meglátja, mennyire nem igaz. Vári Fábíán László költészetéből olyan szabadságeszme árad, amely szinte mindent magához ragad, ami kárpátaljai, ugyanakkor a verset az mégsem tudja önmaga számára kisajátítani. Ereje a történelmi idők rendkívüli távlataiból tevődik össze, ereje gondolati függetlenség, ereje költői hatalom. A megformálás olyan historikus emlékezetet idéz fel, ahol sok esetben a távlatot épp a kárpátaljaiság biztosítja. Olyan szerves összetételű költeményeket hoz létre, amelyek sajátos nemzeti hangulatokat idéznek fel, történelmi hitelességet árasztanak. Ilyen például a *Várad felől az alkony...*, vagy a *Vásártéri legenda*, de hosszan folytatható ez a sor. Szinte valamennyi verse a nemzeti közösségi lelkület egy-egy darabkája.

A költői személyiség markáns hangja viszont nem csupán a nemzet történelmét idézi föl. Egyik legszebb távlata ennek a költői világnak éppen az, hogy a teljes emberi életet kíséri figyelemmel. A szerelem és a barátság legalább olyan súllyal jelenik meg itt, mint a legszentebb szabadságeszme. “Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem. / Szerelmemért föláldozom / Az életet, / Szabadságért föláldozom / Szerelmemet”. Nem véletlenül kívánkoznak ide Petőfi Sándor sorai. Vári Fábíán László költészetében Petőfi amúgy is kitüntetett helyet foglal el. Nem is lehet különválasztani, hogy a szabadságeszméje miatt, vagy a lángoló költői magatartása miatt, esetleg a szerelemben, barátságban megmutakozó

szenvedélye miatt – de hát ez egy és ugyanaz. Mindenesetre a *Széphistóriák* és a hozzá kötődő többi vers a kárpátaljai szerelmi költészet legszebb darabjai. Ezekben a költeményekben a virágénekek tisztaságától, a szerelem elmondhatatlan csodájától a szimbólumokkal kifejezett szerelmi együttlétten át egészen a közvetlen megjelenítésig, a nyíltabb, fülledebb erotikusságig meglehetősen gazdagon árnyalt életvalóságról ad számot a beszélő.

“Úgy szeretnék / a szemedre szállni, / miként csak te tudsz / a vizeken járni. / Lépteid simulnak / úgy a habokra, / mint a bíbor / a rózsaszíromra” – olvashatjuk a *Hajnali virágénekek*ben. A szerelmi együttlét valóságosabb és szimbolikusabb kifejeződése a *Széphistóriák* második részében így alakul: “Hajtsd fel a szoknyádat szépen, / virágod csak az enyém lehet”. A nyíltabb, fülledebb erotikusságot pedig *A balti szél balladái*ban is megtalálni. A harmadik részben ez áll: “Fogam a fogaidhoz koccant, / combjaid zárja picit moccant, / a takarót lassan megemelte, / s elszállt a hajnal énekelve”.

Ezek a kiragadott részletek az élet teljességének a színei. Szinte valamennyi esetben egy olyan személyiséghez, megnyilatkozóhoz kötődnek, aki valamiféle férfias-katonás, valamiféle szabadságküzdő magatartást példáz. Erre utal az önminősítés is, a büszkeségét kifejező rangfokozat: “Hadd tudják meg mindenek rólam, / hogy a szerelem hadnagya voltam”. De a pecsét szó is több helyütt idézi föl a *Téli táj...*-ban emlegetett titkot; a hazához és a nemzethez fűződő hűség is folyton bele-beledobban a szerelem titkába. “S indulnának együtt, / illő büszkeséggel, / ajkuk közt aranyló / címeres pecséttel”. (*Glória valakinek*). *A május ígéretében* pedig ez áll: “merthogy nem illő / így esni el: – / ajkad pecsétjét / menteni kell, // mert feladva arcunk / lenyomatát, / folyónk tengerbe / öli magát”.

A száj gyakori előfordulása elkerülhetetlen, hiszen szimbólum, és igen sokszor épp ebben gazdagítja egymást a szabadság és a szerelem. A kisebbségi lefojtott élet, a szókimondás igazságszolgálat is mindegyre belefogalmazódik ezekbe a versekbe, a száj szimbólumába. “Tagjaid forró ígétét / lázadó számra égeted” – mondja az *Adalék a széphistóriákhoz* című részben. “Oly nagy a csend, / hogy kivirágzik. / Szótlan számra / ráég a másik” – olvasható az *Ébredésben*, a *Decemberi szerelemben* pedig ez: Több hit kéne / a szánakozásra, / erőtlen tettek / dőlnek a szánkra”.

A hiedelmek hangjai úgyszintén megjelennek, és a történelem, az egész világlátást meghatározó magyar történelem még a szerelemben is betör. A *Boszorkányidézőben* mintha ráolvasást alkalmazna, úgy tagol a beszélő: “Égesd a szám / igaz vérrel, / szőjed ingem / minden éjjel!”. A *Báthori Anna* című költeményében pedig egy boszorkányos, delejes

szerelem történelmi távolból előjövő víziója és az utódlás gondolata kap fontos hangsúlyt. Nyilván a Báthory-család kihalásának a tudata is belefogalmazódik ebbe, de a magyarság megmaradása-kihalása igazából a történelmi jelenben válik majd a költői személyiség egyre aggasztóbb gondjává. Ebben a versben még csak szerelmi vízió, aztán pedig – a költemény végén – mítoszteremtő képzelgés a “háromszázhetvenhét komor karácsony” távolából világító költői valóság.

Álmában egyszer megszülte mégis
tőlem fogamzott fiát.
Üstökös hajával söpri azóta
az égi bolyongók udvarát.

A szerelem ebben a költői világban szinte mindig névtelen. A mögüle fölsejlő szabadságeszme is elvont, nem kötődik semmiféle valóságos tényhez. Kivételt csak a *Báthori Anna* képez. Ellenben a barátság eszméje mindig jól felismerhető közösségi lelkületet hordoz és általában nevekhez kötött. A portréversek nem mind sorolhatók ide, a *Jeszenyin búcsúja*, a *Majakovszkij utolsó éneke* vagy a *Rimbaud-val szemközt* amúgy is inkább az idegenséggel folytatott párbeszédet jelzik, nem tartoznak szorosan a magyarság világát rajzoló elhivatottsághoz. De a Mikes Kelement, Balassi Bálintot, Rákóczit vagy Adyt, Petőfi Sándort, Dózsát megidéző költemények sem tartoznak ide. Azok a szabadságeszme hordozói elsősorban, akárcsak az *Összefoglalás*. Ebben a versben jól érezni a Kovács Vilmos, Fodó Sándor és a Forrás-tagok által megindított szellemi és lelkületi zászlóbontást. Egész pontosan: a szétveretésük utáni áldatlan állapotokról szól a költői személyiség, így beszél a fényes kezdeményről. A Takáts Gyulához írt *Üzenet* című költemény, vagy a Kiss Ferenc tragikus sorsát megidéző *Világtalan csillag* pedig még az *Összefoglalás*nál is konkrétan körvonalazzák a barátságot. Ám ezek sem önmagukért való versek, ezek sem csupán két ember bensőséges viszonyáról tudósítanak. A közösségi ügy kiviláglik mindegyikből. Valójában a közösségi ügy az, ami magát a barátságot is létrehozza.

A hírhedt *Elidegenedés?* című újságcikk utáni megtorló intézkedések Vári Fábián Lászlót sem kerülték el. 1972-ben sorkatonai szolgálatra kellett bevonulnia a szovjet hadseregbe, ami az előzményekkel együtt így fogalmazódik meg az *Összefoglalás*ban: “s rettentse bár Szibéria, / emelt fővel indul az ember, / foga közt hordva elveit / járja a titkok termeit, / hogy vértet szerezzen magának, / mert elviszik / lánctalpas huszárnak / Európába –

messzire.” A keserű hangvétel és az indulatos kifakadás a dicső kezdet utáni tespedésre és szolgalelkűségre utal. A Forrás egyes költőinek az elhallgatása, mások behódolása, némelyeknek pedig a “lány diktatúrába” – Magyarországra – menekülése jogosan indítják ilyen megfogalmazásra: “Tollaink önnön vérükbe fúltak, / műzsáink elkurvultanak.”

Hogy repedne meg a föld szíve,
s azon túl is
hadd essék bármi!
Szóval és betűvel protestálni
itt miért, kik miatt érdemes?
Csak duruzsolnak,
csak mondogatják:
nem lesz itt soha más szabadság,
mint amit annak mondanak.

A láttelel nagyon keserű, de nagyon pontos. Az 1971. Szent István napjára időzített *Elidegenedés?* megjelenése utáni másfél évtized kárpátaljai magyar szellemi helyzetét foglalja magába. Amikor pedig arról ír, hogy nincs ezen a földön aranykor, mondhatni II. Ulászló ideje óta, akkor nem a költemény időszerűségét, az élet kívánja tompítani. Az *Összefoglalás*ban a történelmi szemlélet kitágul, így magába foglalja a trianoni tragédiát is, így módjában áll szólni a mindenkori magyar romlásról is. Egy másik helyen, sokkal később azt írja a szerző, hogy “[m]osolyodj el már / egyszer, Uram, / adj testemre / patyolat inget.” Mennyire időtlen tud lenni ez a kérdés. Hiába a kétezeregyedik évi nagy áradás miatti veszteség indítja el a felkiáltás-kérelmet, az szinte II. Ulászló idejéig érvényes. E kérelem testvérpárja pedig Erdélyből cseng az olvasó fülébe: “előrelátó vagy de mégis / nézz uram a hátad mögé is / ott is lakoznak / s örülnének a mosolyodnak” – írja Kányádi Sándor.

A Farkas Árpádhoz fűződő személyes barátság is jól mutatja, hogy a szellemi összetartozás hiterősítés meg sorsvállalás is egyben. A már említett *E földről...* című költeményt Vári FABIÁN László Farkas Árpádnak ajánlotta. “Mert Farkas Árpádként beszéltem, / irgalom számomra ne legyen! / Tömöm e verset puszkacsőbe, / és szétloccsantom a fejem.” És a válasz, *Az örök hó határa* “mítosztalan már, de lelkiismeret még”, beszélője nem hisz a “virág-vers forradalom”-ban, az öldöklő “bősz Balkán-orángután” elől inkább az

örök hó határán túli világot ajánlja. “...Béna angyalok / tudják így magukat mennybe-enni, / fegyvertelen csak fönebb, merre csúcs ragyog –, még akkor is, ha nincs odafönt semmi.”

A közös történelmi múlt, a sorsközösség egykori emlékezete és mai helyzete munkál a Takáts Gyulának ajánlott *Üzenet* című versben is. Egyszerre van jelen ebben a világban a jelen és a dicső múlt. Megjelenik “az árkádok szláv szavú öre” és a “szikrázó köszörűn, mennyköveken” fölsikoltó pallos éle. Ungvár felől “a túlvilág napja vakít”, és Munkács “rendre becsukja ablakait”, a Latorca pedig “elcsoboghatná”, ha merné, hogy “a szomszédoknál már áll a dárídó”. A helyzet elkeserítő, kilakoltatottságra utal az egész hangulat. A múlt nem tudja kötni magát a jelenhez, “az árkádok szláv szavú öre” amit vigyáz, az nem ismer magára. Hogy mit meg nem kell érnie Munkács várának... “Ezt Sáfáry sem érti, / ki fönn a magasban / egy csillagra sóhajtott / lélekben pihen” – áll az *Üzenet* végén, hogy az egykori költőtárs és barát bevonásával kicsit otthonosabbá tegye a helyzetjelentést. De így sem lehet vigasztaló a befejezés, az igazság az, hogy érezzük – mondja –, “nyakunkra kötél / és bőrünk dobra kerül / lassan, szelíden.”

A Kiss Ferenchez fűződő barátság paraszát is a közösségi lelkület lángoltatja föl – így születik meg a *Világtalan csillag*. Az Ugocsából indult, a Tiszapéterfalváról elszármazott Kiss Ferenc volt egyike azon irodalomtörténészeknek, aki Czine Mihállyal, Görömbei Andrással, Ilia Mihállyal, Varga Lajos Mártonnal és másokkal együtt a kisebbségi magyar irodalmak ügyét összmagyar ügynek tekintette. A hatvanas években Kovács Vilmos tehetségére már figyelt ez a közösség, majd a Forrás-tagokat is hozzásegítette a magyarországi megjelenéshez. Évtizedes emlékek indítják hát a *Világtalan csillag* beszélőjét arra, hogy Kiss Ferencet újra maga mellett tudja, hogy Kiss Ferenc újra beszéljen, megszólaljon, újra láthassa a szülőföldjét, mert ő most “a gyötrelmek aknamezején” jár –: “egy léghuzat leverte delelőjéről csillagát”. A súlyos beteg barátot a költői erő, és a “szerelmes, nőnemű angyalok” segítségével Szegedről indítja útjára. A Tisza hajjai is megfordulnak, Szolnokon csak átröpül, még a záhonyi “zátony” sem állíthatja meg, máris láthatja újra az elindító tájat, minden a régi helyén áll.

Péterfalván most zeng a nyár,
szomjadra forrás ad vizet,
eltitkol minden ölelést,
hallgat a Szerelemsziget.
S ha ingeden rúzsolt virít

hidd el, hogy arra sincs szavunk.
Lépj ki a partra Kiss Ferenc,
Ugocsában itthon vagyunk.

A *Világtalan csillagot* a versforma szigora és a szabályosság áthágása egyaránt jellemzi. Négy nyolc-nyolc soros vesszakában a keresztrím egyik fajtája a félrím – hol rím, hol pedig asszonánc – teszi teljesebbé a hangzás biztonságát, de az egyes verssorok hosszúsága és ütemezése ugyancsak változó. Több helyen, például a fent idézett strófa kezdő- és zárósorában könnyen felismerhető a kétütemű ősi nyolcas – a második versszakot ugyanez a rend határolja – míg más helyen kilenc, de tízszótagú sorral is találkozhatunk és három ütemmel. Néhol az időmértékhez van igazítva a magyaros verselés, de az összhangzat sehol nincs felsértve. Mndez jól idomul a költemény eszmei tartalmához.

(3. A szabadságeszme kibontakozódása) Nagy László költészetét a szerző – József Attila és Kormos István mellett – igen közelinek érzi,²⁸⁵ verset is ajánl az emlékére, *Kilépsz az éjből* a címe. Nyilván az ő portréversei, az olyan Nagy László-költemények, mint a *József Attila!*, a *Bartók és a ragadozók* vagy az *Ady Endre andezitből* jó példaként szolgáltak arra, hogy a nagy elődöket megidézve miként lehet a vers segítségével a történelem messzeségeit bejárni, ugyanakkor bensőséges otthonvilágát is megőrizve a jelen problémáit feszegetni. Hiszen ezt tette Nagy László is. Jánosi Zoltán az *Ady Endre andezitből* című versről írt tanulmányában kifejti, hogy ez a műtípus különös szellemi erő: a múltból is sugároz, de a jelen erőit is mozgósítja.²⁸⁶ Megállapítja, hogy ez a szellemi erő “védőpajzs lehet mindenféle romlás és rombolás ellen”.²⁸⁷ Egy kisebbségi léthelyzetben pedig mi sem fontosabb, mint a romlást és a rombolást megfékezni.

Vári Fábián László *Szervátiusz Tibor Dózsa-szobra előtt* című versében nem a személyt rajzolja, nem is Dózsa Györgynek, a parasztvezérnek a tettét hangsúlyozza. Nem portré ez a költemény, hanem a szellem érzékeltetése. “Permanens tüzet / táplál a tested, /

²⁸⁵ Vö.: *Költészet és folklór*. Beszélgetés Vári Fábián Lászlóval. *Kárpáti Igaz Szó*, 1985., 11. számú *Lendület*.

²⁸⁶ Vö.: Jánosi Zoltán: *Nagy László verse Szervátiusz Tiborhoz*. In.: Jánosi Zoltán: *Idő és ítélet*. Felsőmagyarország Kiadó, 2001., 89.

²⁸⁷ Uo.

ideje hinni és / kimondani. / Trónusod előtt / vigyázzba dermed, / s a hűségre gondol / egy kárpátaljai” – írja és ezzel a szabadságeszme örök voltát, állandóságát, soha el nem évülő természetét hangsúlyozza. Az “egy kárpátaljai”-ban hangsúlytalan az “egy”, ezt a mondat felépítése sem engedi másként érteni, de a kárpátaljai sem pusztán csak egy földrajzi helyet jelöl meg. Nem csak azt mondja, hogy egy Kárpátaljáról érkezett ember tiszteleg a trónus előtt, hanem a halhatatlant biztosítja: Kárpátalján is él a szabadságeszme, ez a leszakított rész sem hitványabb a többinél. A beszélő pontosan érzékeli azt, hogy miért ilyen hűsát lerágott-leégett vezért kellett megmintáznia Szervátiusz Tibornak. Illetve a szobrász nem is mintázta ezt az alakot, hanem építette, ahogy azt Csoóri Sándor megállapítja. “Mint ahogy hidat, székesegyházat, Eiffel-tornyot s mindenségzörejeket kihallgató műszereket épít az ember.”²⁸⁸ “[N]em egy test anatómiáját idézi föl, hanem egy szellemét” – mondja Csoóri Sándor szavaival Jánosi Zoltán is.²⁸⁹ Hát így kell érteni a többi Vári FABIÁN László portréverset is: azokat mind-mind ez az eszme köti össze, a személyek csak emeletei, keretei ennek az építkezésnek.

Már a korai verseiben érezni a történelem léttudatot és költészetszemléletet meghatározó erejét. Ebben nyilván nagy szerepe van a balladák világának, a népköltészet közösségformáló és közösségfelmutató beszédmódjának. A *Monda* című versét pedig szinte egészen biztos, hogy naív eposzunknak a hiányán való gondolkodás is befolyásolta. A *Történelmi miniatűr* is a legrégebbi korokat idézi. Nyomokban, hangulatfoszlányaiban ezek a versek emlékeztetnek az énekmondók, a regösénekek világát feldolgozó későbbi költői művekre, elsősorban Arany János ezirányú törekvéseire. Még a *Júlia szép leány* című székely népballadában megtalálható csillagösvény is eszünkbe villan, de leginkább a *Rege a csodaszarvasról* című Arany János-művet, a hun-magyar eredetmonda átköltését érezni. “Vadont s a Dont ők felverik / A Meóti kis tengerig, / Süppedékes mély tavaknak / Szigetére ők behatnak” – olvashatjuk a *Regében*, a *Mondában* pedig ez áll: “Csillag ha hullik / Meotisztájra, / nyugatra szállunk / párharcra, nászra. (...) ősök szekerén / szállnék az égre, / itthagynám fiamat / tízezer évre.”

A történelemben ezek a sorok vezetnek a legmesszebbre, ezekhez képest az *Ngs. Balassi Bálint a végek végein* című költemény szinte visszaröpít a “mába”, a

²⁸⁸ Csoóri Sándor: A megevettek királya. In: Szervátiusz Tibor. Corvina Kiadó, 1978.

²⁸⁹ Jánosi Zoltán: I.m., 98.

szabadságküzdelemben, a haza örök gondjai közé. A hazaszeretet, a szabadságküzdelem és a költői létgond összefonódásában ez a vers igen portrészzerű, de a “végek végei” megfogalmazás már a címével sejteti: a legnagyobb gond mégiscsak a haza megőrzése. S a rövid vers megkapó tömörséggel foglalja egybe a férfias-katonás büszkeség örök emberi vonásait. “Jó rebellesek hitükben élnek, sosem / süvegelnek gyarló földi hatalmakat ők. / Nagy magas Istennek térdepelek csak és / Losonczi Anna földi szerelme előtt.”

Aztán egy hatalmas ugrással máris a Rákóczi-szabadságharchoz jutunk. Vári Fábrián László költészetében ez az egyik leggazdagabban árnyalt fejezete a magyar történelemnek. Ehhez már kézzelfogható nyomok is kötik, hiszen a tiszaujlaki Sóház volt az egyik legfontosabb kiindulópontja az egész szabadságharcnak. Miután Esze Tamás rajtaütött a Sóházon, és 1703 télutóján barátaival egy erdei gyűlésen elhatározták, hogy Rákóczi Ferencet kéri fel vezérüknek, Tarpán, majd Váriban, aztán Beregszászon is kibomlik a zászló: *Cum Deo pro patria et libertate*, Istennel a hazáért és a szabadságért. A *Majtény*, az *Útban Törökország felé* és a *Mikes Kelemen* mégis három olyan vers, amelyek a szabadságharc elbukása utáni állapotokat idézik. Ez nem véletlen. Az örökös veszteség és elbukás fájdalmát kénytelen az ember kibeszélni; az elbukás fájdalmában meg tud jelenni a dicső múlt, és máris a szabadságeszme megőrzésén és továbbörökítésén munkál a megmaradás ösztöne.

A *Majtény* az elbukás pillanatával indul. “Golyót kapott, eldőlt a zászló, / szédület száll a mező felett.” És a következő sorok önreflektív jellege a szabadságeszme megőrzésének a fontosságáról tudósít, a költői szó súlyára utal. “Mért keseregnél, embernői László? / A csöndre fel senki nem esketett.” Ennek az “embernői László”-nak a bevonásával finoman ível át a gondolat a célkeresztbe került, majd a szétvert Forrásig, s az utána létrejött állapotokig. A *Majtény* későbbi szakaszaiban pedig már a menekülés, az elbújdosás képei villognak. Mikes Kelemen sorsát egy erőteljes hiedelemmel pecsételi meg: “Nagyjóm uram, a szolgád ne vidd el, / hagyd meg hitét az ittmaradásra. / Lányomát leöntik halottas vízzel, / s kivert szeleknek lesz majd a társa.” Mert aki halottas vízbe lép, arra rontás telepedik, besárgul, elsovad. Nincs tehát visszatérés. Aki már egyszer elhagyta hazáját, a régi visszautat elfelejtheti, ám a menekülőknél ha további követői akadnának, azoknak sem ajánlott ez az út.

A Rákóczi-kultusz bőséges kárpátaljai hagyományából választ a szerző egy másik éles képhez. “Indula urunk hajnalba hajló / vezeklő éjszakán napkeletnek. / Megfordul lova lábán a patkó, / tébolyult harangok integetnek.” A *Rákóczi menekülése* c. monda szerint a fejedelem labanc üldözői elől menekült, amikor “félig kifulladásra érte el a salánki hegyet. Amint visszanézett, hát látja, hogy üldözői hamarosan utoléri. Azonnal cselekedett. Megfordította

lovát és a falusi kovácshoz irányította. A kovácsot megkérte, hogy amilyen gyorsan csak teheti, fordítsa meg lova lábán a patkót, hogy azok, ha előre megy, hátrafelé, azaz ellenkező irányba mutassák a nyomokat.”²⁹⁰ Ám a monda nemcsak Kárpátalján él tovább, nemcsak Vári Fábián Lászlót ihletik versbe emelésre. A költőtárs és jóbarát Nagy Gáspár versében, a *Megfordítva a lovon a patkó* címűben ugyancsak megfogon történelmünknek ez az epizódja: “Suhog a beregi erdő, / törvényre emelkedik a kár! / ‘Pro patria et libertate’ / kibomlik hajad akár // a zászló, Nagyságos Fejedelem. / Megfordítva a lovon a patkó, / menekvés Beregtől, Szatmárig – / mögötted Lengyelhon, előtted Rodostó!”

*Útban Törökország felé.*²⁹¹ Ez a címe Vári Fábián László egyik legszebb költeményének, a magyarság fájdalmasan emelkedett énekének. Dinnyés József rendkívül szuggesztív erejű dallamra ültette, aki egyszer hallotta, aligha tud szabadulni tőle. De a költeményből áradó keserűség, fájdalom, indulat, reményvesztettség és csalódás önmagában is mély döbbenetet vált ki. A balladai hangvétel és szerkesztettség segíti a történeténeklést, a drámai fellángolás és a katartikus megnyugvás felemelő élményt nyújt. Keresztényi hit lengi be a költeményt.

Mindkét hazából kiárvulva,
csak hitünkben töretlenül,
lelkünk holdfehér vásznaira
Isten árnyéka nehezül.
Alattunk reménnyel ringó gályán
pogány föld felé futunk,
hol a Patróna glóriáját
ölti magára jó urunk.

A költői személyiség hangja és szemlélete összetett. Érzelemgazdag, mert belülről láttatja a menekülőket egy maroknyi csoportját, de a tudását egy transzcendens részvét is formálja. A Patróna glóriáját magára öltő “jó urunk” képét pedig, mintha a későbbi Mikes

²⁹⁰ *Rákóczi virágai (Kárpátaljai történeti és helyi mondák)* Keresztény Balázs gyűjtése. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992., 97.

²⁹¹ Vári Fábián László költészetét egy másik helyen már elemeztem, ott részletesebben kitértem a vers díszítő elemeire. Lásd: *Emléklüktetés, avagy a húségre gondol egy kárpátaljai*. Hitel, 1999/10.

Kelemen, a hűség egyedülálló megtestesítője látná. De a későbbi balladaéneklés szépséges költői fordulataira ugyancsak ügyel a beszélő – és mindez egyetlen pontba van sűrítve: a szabadságharc veszteseinek a fájdmába. A költemény minden egyes sora újabb és újabb fordulat, veszteségkép, Istenbe kapaszkodó hiterősítés, Istenhez forduló fohász.

Vészjósló lett az egész világ: “a hajósok szemgödrei”, az “ármányos félhomály”, a hátrahagyott haza nem más, mint lázas vízió. “Otthon zsibbadást hord az ájer, / a vetést véreső veri, / elhullatják virágaikat / az akasztófák ágai.” Aztán pedig, a versszak végén egy sornyi meghitt bensőség: három szóban három kép, de az élet egyetlen értelme.

hatalmas hittel hisszük mégis,
hamarost lesz majd visszaút,
és a tengertől visszakupunk
lobogót, várfalat, falut.

A vers kulminációs pontja dramaturgiailag pontos, a negyedik szakasz felkiáltása a csúcspont: “Hasítsd meg, Uram, az eget, / kell most nagyon az áfium! / Végtagjainkba szegeket / veret az evangélium.” A hajósok a lassan-lassan beteljesedő sorsukat Pilátusnak róják fel. Nem is lehet ez másként. Az emberi tisztaság és felemelkedés ügyét, magát az életet szolgáló szándékot aki megöli, a legnagyobb gonosz lehet csak, az, akinek Jézus meggyilkolásáért is felelnie kell. Nagyon pontos és fontos utalás ez is, az első szakaszban említett Patrónára, Magyarország védelmezőjére tereli újra a figyelmet. Aztán a “[sz]ánk szögletén csöndes patakban / szakadni kezd a Miatyánk...” képe már a beletörődést mutatja. S a szerző még az utolsó sorra is tartogat egy finom, de szinte már fokozhatatlan érzékletességet. A hajósok “testmeleg indulat”-ukkal megállították az időt, a szelet, az elkerülhetlent, az árbockeresztre fölfeszült lelkek kívánalma szerint ők már nem haladnak, állnak, minden-minden mások akaratából történik velük: “Sodorják felénk a fellegek / Drinápoly karcsú tornyait.”

A költemény drámai hatását fokozza az a poétikai megoldás, amelyről a Kiss Ferenchez írt költemény kapcsán már szóltam.²⁹² A keresztrím változata, a félrím (asszonáncok és rímek) alkalmazása, a különböző sorhosszúság, ütemkezelés, a hét-, kilenc- és tízszótagos sorok, valamint a szabályos ősi nyolcasok föl-fölbukkanása mellett

²⁹² Az *Útban Törökország felé* című költemény korábbi mint a *Világtalan csillag*, nem is ennek alapján hasonlítom a korábbi a későbbihez.

legszembeötlőbb az alliterációk szépsége. ([R]eménnyel ringó; föld felé futunk; a vetést véreső veri; hatalmas hittel hisszük mégis, hamarost...; szét a szó; végtagjainka szegeket veret az evangélium, feléd fordul stb.)

Az *Útban Törökország felé* beszélőjének akkor, az elbújdosás elején még félő látomása volt ez: “Úr asztalánál nem várnak ránk”. De beteljesedett. A haza, a szülőföld hiányának gyötrő, kínzó lelki fájdalmairól Mikes Kelemen leveleiből értesülünk. Nem véletlen hát, hogy Vári Fábián László Mikes Kelemenről szóló portréversben a haza fölkerül az égbe. “Fordul a Göncöl és indul / Rodostóban az árnyék.” Nem is lehet ez sem másként. A haza egészséges kerektségében ég és föld összeér egymással – az ember földi valósága csakis így lehet kerek, mint test és lélek, összetartozik a kettő. Aki pedig szülőföldjétől kényszerűen távol él, helyrehozhatatlanul megcsonkul. Benedek Elek Mikes Kelemenről írt személyiségportréja is bizonyítja ezt. Mikes lelki gyötrődését Páskándi Géza egy érzésnek, nosztalgiának mondja, és romantikusnak gondolja Benedek Elek portréját²⁹³ Pedig nyilvánvaló, hogy Mikes páratlan hűsége – bár elsősorban ez a Nagyságos Fejedelemnek szólt – máig a szabadságeszme múlhatatlanságát is példázza, nemkülönben a kitartást. Erre utal Vári Fábián László verse is. Az elforduló Göncöl pedig megintcsak Kovács Vilmos hőjét juttatja eszünkbe, a *Holnap is élünk* Somogyi Gáborát, aki csakis az igazságot volt hajlandó szolgálni. Amikor végleg veszni látta az igazságot, mindig az elforgó Göncöl képe jutott az eszébe. Mint biztos kapaszkodó.

(4. A legfényesebb csillag. Ezernyolcszáznegyvennyolc) Vári Fábián László költészetében az 1848- 49-es forradalom és szabadságharc központi helyet foglal el. A költő számára is jelkép ez a nagy tett, ünnep, a magyarság mindenkori szabadságvágyának a legfényesebb bizonyítéka, de Petőfi Sándor révén a magyar költészetnek a legteljesebb megdicsőülését ugyancsak ebben látja. Költői gondolkodása ebben a szabadságeszmében a legotthonosabb, személyes életét is hozzáköti ehhez a szellemhez. “Az ugozsai Tiszaújlakon, az ibolyát és kokárdákat nyitogató idők kellős közepén, március 16-án láttam meg a napvilágot. Egy kevés késéssel tehát, melynek oka ma is ‘rejtély’. Azt azonban már ifjúságom idején tisztáztam magamban, hogy március 15-e, a magyar függetlenségi eszme ünnepe egyben az én születésem napja is. Családom tagjai, közeli barátaim ezt szintén így hiszik.

²⁹³ Benedek Elek: *Nagy magyarok élete*. Páskándi Géza: *Előszó*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

Születésnapjaimat ennélfogva a nagy nap, Petőfi köztünk bolyongó szelleme teszi ünnepélyessé és rendkívülivé” – vallja a költő ötvenedik születésnapján, kétezerégyben.²⁹⁴

Figyelmet érdemel, hogy Petőfi Sándorról Vári Fábián László eddig két verset írt: az első a költő születésének a fényességét, a második pedig halálának a titkát mondja el. A *Félegyházától Segesvárig* és a *Várad felől az alkony...* így az életpálya keretévé lesz. A földi élet két végpontját emeli ki a költő, mintha nem is élt volna Petőfi, mintha a huszonhat év csak ennyi lenne: születés és halál. És mégis mennyire kitágul, gazdag lesz, majd örökkévaló ez az élet, az a szabadságrajongás, ami Petőfi verseit máig élteti.

“Szlovák anya szülte őt / szilaj magyarnak / Hungáriában / a reformok kezdetén” – írja a *Félegyházától Segesvárig*ban a szerző, és a magyarság egyik lényeges vonására is rámutat, miközben csak a születés körülményeit idézi fel. Hogy sok esetben jórészt vállalás kérdése a magyarságtudat, emberi nagyság kell hozzá, tisztánlátás, felismerés – a származás csak ezután következik. Petőfi ebben is példa és jelkép egyszerre. Az évezredek múltat, az áldozatokat, a szabadságküzdelmeket, ennek a nyelvnek a csodáját nem lehet elhagyni, nem lehet hagyni, hogy elveszzen. Az nem lehet, hogy Dózsa és Rákóczi népe hiába áldozta életét a magyar szabadságért. Ilyen gondolatok mozognak a háttérben, így kívánczik e pár sor mellé újra a *Szózat*: “Az nem lehet, hogy annyi szív / hiába onta vért, / S keservben annyi hű kebel / Szakadt meg a honért.” És amikor bő száz esztendő múlva Márai Sándor a *Halotti beszédben* azt mondja, “[m]aradj nyugodt. Lehet”, akkor is csak a test por és hamu voltát látja, a vers lemondó keserősége épp ezt a konok hitet ébreszti föl, hogy mégis: “az nem lehet”. A magyarság nem süllyedhet el, mert a magyarságban eleven szabadságvágy él. Ennek a váagnak, szellemnek a hatalmáról szól a *Félegyházától Segesvárig* című vers további része is, a befejezése. Vári Fábián László költeményében Petőfi születése mítoszi energiákkal telítődik. Így lesz ő a magyar nemzetben élő szabadságvágnak a megtestesítője; Petőfiben a nemzeti függetlenség ethosza elevenedik meg.

Látó ha lennék,
állíthatnám,
megesküdnék kardvasra, égre,
hogy karcsú, büszke láng

²⁹⁴ *Születésnapjait “Petőfi köztünk bolyongó szelleme” teszi ünnepélyessé.* Születésnapjainak beszélgetés Vári Fábián Lászlóval. *Kárpátalja*. 2001. március 16., 5.

csapott fel
a csillagok égi mezejére.

Nem azért, hogy tündököljön.
Rendeltetett,
hogyan lobogjon
minden völgyben
és minden ormon,
hogyan ostorozzon a halálig –
Félegyházától Segesvárig.

“Nem azért, hogy tündököljön” – írja, nem azért született Petőfi Sándor, hogy szép és dicső élete legyen, hogy megelégedettségben teljenek el a napjai, hanem azért, mert ennek a nemzetnek szüksége volt rá: akkor és azon a helyen, amikor és ahol megfordult. Ez a hívás volt az, ami “szilaj magyar”-ra tette, bár “szlovák anya szülte őt”. És amilyen titokdús a születés, az elhívás, legalább olyan titokteli a halála is.

A *Várad felől az alkony...* ezt a titkot, Petőfi halálának a titkát mondja el. “Ezerkilencszáznegyvenkilenc / július harmincegy volt, / amikor Segesvár fölött / megborzongott a mennybolt” – indul a költemény és csataleíró sorai között is érezni az elrendeltetést, de a legszebb mégis Bem apó kérése az Úrhoz. Amikor már a “megpörkölt felhőkből Petőfi vére hull”, akkor “a jó öreg” is cselekszik: “fürkészi fenn a füst között / az Úr tekintetét”. Kérése pedig ennyi: “Csak egy valamit még, / Uram. / Nyújtsd ide két karod, / hadd bízam bánatodra én / a halott őrnagyot.” Mert az nem kétséges, hogy az Úrnak is nagy bánata ez a halál. Másnak a “bánatára” hogyan is ajánlhatná, hisz nem kétséges, honnan érkezett, ki küldte a magyarságba ezt a szellemet. A költemény utolsó szakasza pedig finom és mégis határozott vélemény az ezredforduló után sem nyugvó emlékháborgatásról. Bizonytalan is az olvasó, hogy Bem szavai folytatódnak-e itt, vagy ez már a költői személyiség hangja. Jelölve nincs, ezért közös elhatározásnak hallani, és ehhez sokan csatlakozhatunk: “Arca mostani mását / magammal elviszem, / ne lássa romjaiban őt / ezentúl senki sem!”

A költeményben nem szerepel Bem neve, mégis “a jó öreg” és az “őrnagy” elég ahhoz, hogy szinte mindent tisztán lássunk és érezzünk. Ezernyolcszáznegyvennyolc példája ilyen eleven, s azonnal többirányú képzettársításokat indít meg. “Mindig két kort minősít az

ilyen történelmet tematizáló mű, azt, amelyiket fölidézi, és azt, amelyikben a költő él, amelyikből ítélete táplálkozik.”²⁹⁵ És az is igaz, hogy “[a] márciusi eszméssel való szembesülés másfél évszázada lehetősége és belső kényszere a magyar irodalomnak.”²⁹⁶ Vári FABIÁN László költészetében is ez a lehetőség és kényszer találkozik, ez a lehetőség és kényszer hoz létre egészen sajátos történelmi bensőséget. Ezek a versek és negyvennyolc eszméi sajátos erejük folytán a kárpátaljai magyarság eszméltetését is szolgálták, a századforduló után pedig a megmaradás ügye mellé állnak.

A *Kikericssek* című vers pedig “a szabadságakarat drámája”, de rövidségében szinte az egész szabadságharc bennefoglaltatik.²⁹⁷ Érdeemes párhuzamot vonni Petőfi életének rövidségével, pontosabban azzal, hogy a szerző csupán a születés és a halál pontjait emeli ki Petőfi életéből. A szabadságharcból is szinte csak a fellángolást látni, meg a véget. A *Kikericssek* valóban olyan rövid, hogy csak jelzésekre jut ideje a szerzőnek, mégis érezni belőle a szabadságharc felemelő kirobbanását és Arad múlhatatlan fájalmát. Csupán néhány alapvető támpont igazít el, mégis beleszökken a versbe negyvennyolc valamennyi színe, sóhaja. Csak azt mondja, “kokárdagránát-robbanás” és elég is, hogy lássuk benne az összes márciusi ifjú szemevillanását és az első kifolyó vér pirosát. Elég azt mondania, hogy “Bécs felől borul”, és azonnal érezni a veszteséget, a beboruló és felboruló szabadságot. A csillagon lengő “tépett ing” képe pedig szinte megvakít, kétszer ismétlődik a szó, az ing. A szabadságeszmében Petőfi – “egy tépett ing / leng a csillagon” – és a versbeni megszólaló találkozik, eggyé válnak. “Az én ingem leng / ott a csillagon” – hangsúlyozza a beszélő. Háromszor ismétlődik három sorban a csillag szó, a csillag, így már az elbukás pillanatában jelezni tudja a beszélő az utókor véleményét. Csillag. Aztán csak ennyi: Ökörnyál, október, Arad. Három szó, három sorban, lépcsőzetesen lefelé. Hallani a dobpergést, látni Haynau metsző arcélét – aztán a vezényszó.

Petőfi ellobbanó életútja és a szabadságharc rövidsége egymással összefügg, a kettőt nem is lehet különválasztani. És hiába az elbukás, a szabadságeszme továbbél. Példának elég fölhozni a két barátot: Nagy Gáspárt és Farkas Árpádot, és máris látni, mennyire fontos

²⁹⁵ Görömbei András: *A szabadságharc utóélete a magyar költészetben*. In: G. A.: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999., 454.

²⁹⁶ I.m., 458.

²⁹⁷ Vö.: Görömbei András: I.m., 454.

negyvennyolc eszméje azoknak, akik “a történelemmel eljegyezve” élnek. Kárpátalja, Erdély, Magyarország három különböző “országész”, de az eszme nem ismer országhatárt, rátalál a megfelelő költői gondolkodásra. Nagy Gáspár mondta ki ezt az “eljegyzést”, a *Segesvári nyár* című versében pedig ezt írja: “Éltem 26 évet; / átállítom a szívverésem.” A szabadságvágy tehát nem pusztul el, ezt mondja Farkas Árpád is *Petőfi Sándor* című versében, amikor “a roppant zaj rétegei alján / hószagú csöndben egy szív-arc” lüktetését, a “világszabadság”-ot “motyogó” hangot hallja. Az osztrák rabság elleni küzdelem eszméje tehát alkalmas a trianoni szétszaggatás, szétszóratás igazságtalanságának a fölemlegetésére. De még a második világháború után megalázott kárpátaljai magyarság, és a lefojtott szellemi élet levegővétele is beleszökken. A szabadságeszme jelenkoriságára Vári Fábián László maga is föl hívja a figyelmünket. A *Kivont kardok* egyik sora által “metatextust” hoz létre a szerző: a “kivont kardok közt” hirtelen egy másik verset is föl idéz, ahol pedig nem csupán az aradi vég jelenik meg.

A *Kivont kardok közt* című költemény a *Kivont kardok* rövidségét egészíti ki. Benne van az elbukás fájdalma; a halálba induló beszéde az aradi tizenhárom honvédtisztet is eszünkbe juttatja, miközben áthallásai révén a kárpátaljai magyarság helyzete is föl villan. “Úgy élek évek óta már, / Mint aki fejvesztésre vár, // Vagy gályára tán egy parton. / Fejemet kezemben tartom. // Lenne mindez csak álom, / Lelkem az Úrnak ajánlom. // De veregessetek vállon, / Ha próbatétel is, állom!”

Különös árnyalatokkal lesz gazdagabb ez a beszéd, ha Vári Fábián László első verseskötetének a megjelentetése körüli huzavonára is kiterjesztjük figyelmünket. Kárpátalja egyetlen állami kiadójánál hosszú évekig feküdt a szerző kézírata, miközben másoknak, egyeseknek évente megjelenhetett egy új könyve. A Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Forrás Stúdió által föltámasztott magyarságerősítő szellem szétválása utáni állapotok szerves része volt az is, hogy sem Fodor Gézának, sem Vári Fábián Lászlónak nem jelenhetett meg könyve. A kézirat csak 1991-ben láthatott napvilágot *Széphistóriák* címmel, de aztán 1992-ben már egy méltóbb “bemutatkozás” követte. Ennek lett a címe: *Kivont kardok közt*. Hát hogyan lenne mindenféle áthallása az azonos című költeménynek: “Könnyebb tán csodára várni, / Mint kivont kardok közt állni? // Görcsöt kap köröttem minden – / Ollóval vágják az ingem!”

(5. Nemzet és kisebbség) Vári Fábián László költészetében a szabadság és a nemzeti függetlenség eszméje nem korlátozódik Dózsa, Rákóczi, Kossuth vagy Nagy Imre idejére. A költői személyiség beszéde hordozza magában ezt a lelkületet, ezért tud akkor is megjelenni, amikor például szerelmes vallomás vagy baráti féltés irányítja a megszólalást. Nem

eltökélttség, nem előre megfontolt motiválás ez – olyan, mintha a létprobléma vonná folyton-folyvást maga mellé a szabadságeszmét. Az pedig, hogy a *Világtalan csillag* című kötetben az egész létszemlélet az öregedés aspektusával is kiegészül, rendkívüli emberi melegségbe vonja az ifjan felszikkasztott alapgondot. Az értékek helye, nagysága, fontossága mitsem változik, hanem a róluk szóló beszéd válik összetettebbé, néhol pedig a megformálás groteszk mintázatot ölt magára.

Valamelyest ennek előzményeként tekinthető az olyan összevont utalásokból építkező költemény, mint a *Vásártéri legenda*. A szájhagyomány útján terjedő, még imitt-amott manapság is előforduló “Mikor Krisztus Urunk a földön járt...” kezdetű példabeszéd mintáját veszi alapul a szerző. “Mikor Krisztus Urunk / Ugocsába tévedt, / hétszer járta körbe / Tiszaújlakot, / mert elkerülte Pétert, / s mire rálelt, tél lett” – így indul a vers, aztán egy érdekes dátum különös hangulatot teremt: “Csak kutyák vonítását / ontotta az éter, / mert január volt, / s már ötvenhatot írtak...” De fordul a világ, fordul a sors, és a végén csak negyvennyolcnál köt ki megint a beszélő: “Vivát százezerszer / a lázadó Perényi / s az ige, hogy / ‘Ugocsa non coronat!’”

A groteszk és profán beszédárnyalat megjelenésének a kezdeteihez tartozik a *Földfogyatkozás* című költemény, ahol az emberi életidő, az öregedés legelső megnyilvánulásai már jelzik az új távlatot. “Hova most jutottam, / nincsenek leányok, / a május véget ért, / ott bor már nem vidít” – így indul a vers. Ám az ifjúság múlása mellett a szemlélet áthelyeződése legalább olyan fontos. Egy ismert metaforát ölt magára a beszélő, a Holdra került Szent Dávidhoz közelíti önmagát. Az idő és a tér távolságaiban megint nagyon sajátos irodalmi-történelmi utalással él, hogy a legvégén pedig egy suhancos-groteszk képfelvillantással oltsa ki a látványt: “Földfogyatkozás jó! / ‘Nem mese ez, gyermek.’ – / Lent már nagyban állnak / a halotti torok. // Nem úszom meg én sem: / úgyis agyonvernek / az égből parittyázó / meteoritok.” És ezzel az egy sorral, a “nem mese ez, gyermek” bevágásával megintcsak föl tudja idézni negyvennyolcat. Arany János *Családi kör* című versében az öreg honvéd történetmondásából való a sor. A *Földfogyatkozás* beszélője amint azt megismétli, ő is az egykori tanú szavahihetőségét ölti magára: távlat és történelem így szélesíti a jelen abszurditását.

Az egyes versek groteszkbe fordult részei sokszor meseszerű képeket idéznek föl az olvasóban. Mintha felnőttek által elgondolt gyermeki álmvilágot közvetítenének. Néhol pedig a legkomolyabb költői gondolat mögött is érezni népmesészerű, játékos elemeket. A *tenger nevében* című vers például a huszonegyedik század legelső sorscsapásából indul ki, a

kétezeregyedik évi tiszai árvízből. De a tragédia mégsem jajos hangulatot kap, vagy katasztrófához igazított gondolati erőt mozgósít, hanem már-már apatikus-letargikus beletörődést közvetít. Ami Petőfi által bő másfél évszázaddal ezelőtt így fogalmazódott meg: “Pár nap mulva fél szendergésemből / Félrevert harang zugása vert föl. / Jön az árviz! Jön az árviz! hangzék, / S tengert láttam, ahogy kitekinték” – az most ennyi: “Mohog a Tisza, / hallgat a harang. / Miért is beszélne félre? / Csak a megkötött / magára hagyott / barom bődül az égre. // Tudjuk a dolgunk, / menekülünk.”. Mégse gondoljon senki érzéketlenségre. A vers egész hangulata mögött érezni az elmondhatatlan pusztulást, csak a nyelvi-stiláris jegyek néhol meseelemeket is felidéznek. Például ebben a részletben, hogy “[k]üldjetez zsákot / meg homokot / és katonát, / ti régi királyok” egyszerre cseng bele az “Adj, király katonát” ismert gyermekjáték, de a Trianon előtti időket visszakívánó gondolatot is magába foglalja.

Az egyes költemények komolyból groteszkbe forduló gondolatisága, a többféle stiláris elem együttes alkalmazása kitűnik a fentebb idézett *Mint vérző pólya...* című versben. Komoly és már-már megható számvetést készít a beszélő, krisztológiai és népmesészerű elemeket tartalmaz a beszéd, az elmúlás döbbenetébe pedig némi fanyar humor is belevegyül. A legszebb mégis az a távlat, melyet az öregedő ember és a kortalan létszemlélet együttes megjelenésével teremt a beszélő. A szabadság eszméjét és a szerelmet az ifjúsághoz rendeli a költői személyiség, így az emberi életidőben tapasztalható szemléletelfáradásra is figyelmeztet, de a márciusi kor letűntét mégsem múltó álomnak tekinti. Ebből az emlékezésből az is kiérezhető, hogy a jelenkor nem igazán fogékony a márciusi eszméket meghallani, viszont azt, hogy ragyogása megmaradjon, egyértelműen az ifjúság ügyének tekinti.

Ha az a tutaj megdől s megfeneklik
a jégből épült égi torlaszon,
húszéves ifjúként lerántom ingem,
és a szélben meglöbögatom.
Visszatér számba a márciusi szó,
mellém szegődik ugyanaz a lány.
Tudom, e virtus ma csak annyit ér,
mint vérző pólya a hajnal homlokán.

Az emberi életidő újabb szakaszának a megjelenése ebben a költői világban másirányú távlatot is felkínál, gazdagítja a korábbi költeményeket, friss tapasztalati jegyekkel erősíti

meg a hitelüket. Általa kap nyomatékot az is, ami eddig kevésbé mutatkozott hangsúlyosnak. A továbbörökítés gondolata például, a magyarság fennmaradása most mintha fokozottabban foglalkoztatná a költői személyiséget. Így a *Halottak napja* című verse a figyelmünket a korábbi költeményekhez tereli. Újra hallani a *Monda* záróstrófáját: “ősök szekeren / szállnék az égre, / itthagynám fiamat / tízezer évre.” A *Báthori Anna* című vers ebbe a gondolatba is be tud kapcsolódni: “[á]lmában egyszer megszülte mégis / tőlem fogamzott fiát”; és ide kívánczik a *Korahalott nagybátyámért* című vers is. Ez utóbbiban a második világháború doni hőmezőin elpusztult magyar katonáknak állít emléket a szerző, annak a nagybácsinak, akit meg sem ismerhetett a beszélő.

Szétszaggatott emlékezet, emberáldozat és pusztulás, pusztulás mindenütt. Ha a huszadik századi két világháborút és az ötvenhatos szabadságharcot számbaveszünk, alig akad olyan magyar család határokon innen és túl, hogy abban ne gyászolnának valakit, valakiket. Vári Fábián László költői világában ahogy az emberi életidő megjelenik, amint az öregedés és az elmúlás is teret kér magának, a korai élénkebb, virtuosabb színek mellé fölsorakoznak a komorabb árnyalatok, a sötétebb tónusok. Az öregedés szemléletében megnő az utódlás fontossága, az újabb költeményekben ezért kap nagyobb hangsúlyt annak a titoknak a firtatása, hogy lesz-e magyar megmaradás, nem válik-e valóra Herder jóslata. Ennek a költői világnak eddig ez a legmagasabb pontja. Még ha jelzésszerű is, még ha nem is találta meg végleges esztétikai formáját, de a gondolat most már megkerülhetetlennek látszik. A *Halottak napjában* többféle stiláris elem keveredik. A legmegdöbbentőbb a két utolsó szakasz. Az elmúlás, a beszélő virtuális halála előtti pillanatok költői groteszkségét egy átfogó figyelmeztetéssel zárja a beszélő, a kihalás veszélyével kerekíti le a gondolatot.

S rakétáit gyűjtja,
startra kész a Göncöl
a Sarkcsillagon túlra.
Utasa én vagyok.

Ésaiás, Jónás, Náhúm –
mind elmúltak,
mint magvuk szakadtával
majd a magyarok.

Kívánczik, hogy idevonjuk a már emlegetett Nagy László-verset, az *Ady Endre andezitből* címűt. Amikor Nagy László abban magvaszakadtnak mondja Adyt, az Jánosi Zoltán megállapítása szerint sorsjelképiség²⁹⁸ is egyben; a magyarság rettegett jövőjét foglalja magába. Az pedig, hogy Vári Fábián László a *Halottak napjában* így egymás mellé helyezi ezt a két utolsó szakaszt, egy magatartást is felidéz. Ady Endre magatartását, amit Fülep Lajosnak vallott meg Ady. Hogy úgy érzi magát, mintha ő volna az utolsó magyar.²⁹⁹ Görömbei András Csoóri Sándor szellemi magatartását hasonlítja ehhez, megnevezve Ady után a legnagyobbakat e téren: Németh Lászlót, Illyést, József Attilát, Nagy Lászlót. Ezek között a nagyságok között vannak Vári Fábián László példaképei, ehhez a magatartáshoz kezd közelíteni a *Halottak napja* szerzőjének gondolatisága – a két utolsó szakasz ezt mutatja.

Van egy sorsjelkép ebben a költői világban – a huszadik századi magyar történelem nagyon pontos láttelele. A kisebbségi lét és az egész magyarság sorsának az elválaszthatatlanságát, a huszadik században bekövetkezett végzetes sorscsapás fájalmát mutatja be az *Ady alkonya* című vers. Vári Fábián László költészetének ez az egyik legszebb darabja. A magyarság sorsának döbbenetes állóképe ez, a költői gondolat ereje szinte kimerevíti és megjeleníti a fájalmát. A debreceni Trianon-szobor gondolatisága rokona ezeknek a soroknak:

Sorsomhoz szabott síri ágy
A felnégyelt Haza,
Testemnek tüzét csillapítsd,
Tisza és Duna.

Vári Fábián László költői világa abban a szemléletben épül már a kezdetek óta, hogy nincs különálló része a nemzetnek. Az mindig egy és oszthatatlan, csak a sorshányattatás erőltet rá mindig más és más jellegzetességeket – változó sikerrel. Minden vers azt sugallja, nincs különálló világfája egyetlenegy elszakított résznek sem. A Göncöl elforgása, a Nap és a Hold, a csillagok járása ugyanúgy “kiragyogja” a magyar sorsot, mint a más népekét. A megmaradásra képes népeket sok minden egyéb mellett ez is segíti, a magyarságot pedig

²⁹⁸ Vö: Jánosi Zoltán: I.m., 97.

²⁹⁹ Görömbei András: *Csoóri Sándor köszöntése*. Hittel, 2000/2., 11.

ezenfelül a tudat, hogy küzdelmeiben Boldogasszony nem hagyja sorsára. Erről a szól a *Kisasszony-napra* című költemény, Vári Fábián László egyik összegző verse. Keresztényi szellemiséget közvetít, miközben a magyarság kereszténység előtti ideje felé is kitér a szemléletet.

A *Kisasszony-napra* a végső pusztulást idézi fel és a megmaradásnak egyetlen képét-útját látja csak. A megsemmisülés, az enyészet jeleit érzékeli a beszélő abban is, hogy e “romlott földre” nem küld a Teremtő “patyolat-tiszta havat”, még a “vizeinek fészket” is elrejt. Sajátosan pontos a Teremtő megjelenítése, mert azt mondja, “[n]incs arca, teste, csak az árnya”, ugyanakkor “[t]eremtő karjai ívével / a pólusokat összezárja.”

Majd a világfa felé fordul,
vezérágait megragadja,
s amint pereg alá a csillag,
hatalmasodik haragja.

Már a tengerek medrét rázza,
s a földbe rognak a hegyek.
Ellepik vastagon az arcunk,
elvégzik dolgukat a legyek.

Naiv-népi képvilág, groteszkbe hajló látásmód és a nemzethalál víziója egyszerre munkál a költői gondolatban. A fölerősödött apokalipszis érzésében minden motívum jellegzetesen magyar. Nem is lehet más, hiszen a világozlás és nemzetvég látomása azokból a vesztes forradalmakból, szabadságharcokból, háborúkból lett, amelyek Vári Fábián László költészetében már a kezdetektől alapvetően formáltak az önismeretet és létszemléletet. Baka István költészetét elemezve Nagy Gábor Németh G. Béla megállapításaival magyarázza az apokaliptikus irodalom forrásait.³⁰⁰ Leegyszerűsítve ezt, a magáramaradottságot, a kozmikus aggodalmat és a történelem szakaszosságának váltakozásait lehet megnevezni a legalapvetőbb okoknak.³⁰¹ Jól látható, hogy Vári Fábián László költészetében az apokalipszis megjelenése

³⁰⁰ Nagy Gábor: “...legyek versedben asszonánc” Baka István költészete. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2001., 74.

³⁰¹ U.o.

ugyancsak hasonló forrásokra vezethető vissza, ám a közvetlen kiváltó okot valószínűleg a legújabb történelmi változásban kell keresni. A Szovjetunió összeomlását követően ugyanis a kezdeti lelkesültséget, a lázas önszerveződést, a szellemi kiteljesedés lehetőségeit lassan-lassan egy újabb kilátástalanság érzése váltotta föl – ahogy Döbrentei Kornél mondja, az “elmaradt megigazulás”³⁰² – ami egyébként Fodor Géza költészetében szintén megjelent. Hát ez a bántó hiány és az öregedés szemléletében megjelenő utódlás fontossága váltja ki ezeket a sorokat: “Világos immár: nincs menekvés. / Az égtájak kapuin lakat van. / Szétdúlva minden fecskéfészek, / minden anyaméh lakatlan.”

S ha megszületnék mégis a gyermek,
rejtse, Uram, kagylók bölcséjébe,
nyíló egedben tündököljék
a napba öltözött asszony képe.

Ez a kivezető út, “a napba öltözött asszony képe” lehet a menekvés egyetlen útja. A *Kisasszony-napra* című költemény ugyanis olyan metafora, amely Szűz Mária születése napján keresztül utal a megváltás szükségességére, és a Patróna mindenkori oltalmazását is megidézi. Szeptember nyolcadika Szűz Mária születése napja, olyan szép ünnep, hogy a hit szerint még a fecskék sem indulnak útnak, lehet bármilyen derűs az idő. De “a napba öltözött asszony képe” egy másik hagyományt, a napfelkeltét nézők hitét is eszünkbe juttatja. Csíksomlyón ez még ma is élő hagyomány, pünkösdkor így várják a Szentlélek eljövetelét. Daczó Árpád (Lukács atya) ehhez a hagyományhoz kapcsolja a moldvai csángók napnézését, és azt mondja, hogy “ez a napnézés a ma is élő eleven mitológiánk. Ilyen nincs több Európában!”³⁰³ Így pedig a “napba öltözött asszony képe”, Szűz Mária oltalmazó biztonsága szerinte összekapcsolható azzal a vélekedéssel, hogy az ősök már kereszténységünk előtt ismertek egy istenasszonyt, aki mindenben hasonlított a később megismert Nagyboldogasszonyra. Ilyenformán a *Kisasszony-napra* című költemény a nemzetpusztulás utáni újraéledést, vagy a nemzethalál elkerülését ebben a múltban, hitben látja. A menekvés

³⁰² Beszélgetés Döbrentei Kornéllal. *Magyar Demokrata*, 2001. február.

³⁰³ *Eleink ismerték az őskinyilatkoztatást*. Beszélgetés Daczó Árpád ferences rendi pappal. *Magyar Demokrata*, 2001. június 21.

iránya befelé mutat, a leghathatósabb fejlődés pedig az önmegismerés, a mind messzebbre érő önazonosulás.

A hetedik te magad légy.

Utószó – a rejtett dolgok megjelenéséről

(I.) Láthattuk, hogy a kárpátaljai magyar irodalom létrejöttét és alakulását az önazonosság valamint a sajátosság fontosságának alapvető emberi léttapasztalata mozgatta mindig. Ebből kifolyólag a magyarság önértésének az ezredforduló körül szükségessé vált újrafogalmazódásához is hozzá tud szólni. Igen tanulságos, hogy a szovjetség és a szocializmus fullasztó idegenségére miféle válaszokat adott ennek a vidéknek a magyarsága, és ez nem csupán történelmi érdekesség. A kárpátaljai magyar irodalom sajátosságai az idegenséggel folytatott párbeszéd (diskurzus) eredményei – legszebb értékei és kudarcai is többnyire ebből a gondból fakadnak – ezért adalékul szolgálnak a magyarságtudomány mostani megújító szándékaihoz, útkereséséhez.

Ennek a régióknak eddig két szellemi magatartásbeli válasza figyelhető meg. Az elsőről, a szovjet kisglobalizáció erőteljes és akaratos megnyilvánulásaira válaszoló megosztott reakcióról már teljes részletességében szoltam, most csak összefoglalom. A másodikról pedig, az ezredfordulóra már valamennyi nemzetet érintő globalizáló kihívás gyors kárpátaljai fogadásáról úgy érdemes beszélni, hogy azt az elsőhöz kapcsoljuk.

Ami Kárpátalján történt Kovács Vilmos regényének, a *Holnap is élünk* megjelenésével egyidőben, valamint a betiltása utáni években, egészen a hetvenes évek első feléig – az sorsdöntő volt a puszta megmaradás szempontjából. Szinte a halottaiból támadt föl az a szellem, amely egyszerre válaszolt a szovjet és szocialista idegenségre, és az azt elfogadó kárpátaljai magyar magatartásra. Nem is lehet eldönteni, hogy valójában az idegen kultúra váltotta-e ki ezt a viszontmagatartást, vagy a magyar kulturális hagyományról való teljes lemondás meghirdetése indította el. Ez utóbbi gondolkodásmódot Balla László kezdeményezte az első könyveivel és a “szovjet-magyarok”-féle identitásteremtő szándékával. Lényege szerint olyan interkulturális kapcsolatot mintázott, amelyben önmagát “a saját” teljeskörű elidegenítésekor ismerte csak fel; pontosabban: önmagát a “partner” kultúrában való feloldódással azonosította. Úgy is mondhatjuk, hogy csakis a külsőleg érkezett hatásban ismerte fel önmagát, anélkül, hogy a belső, a korábbi sajátosságát – az előzetes tudását – is hagyta volna szóhoz jutni. Ez a gondolkodás úgy tett, mintha a korábbi évszázadok, egy egész európai évezred nem játszanának közre az önazonosság mindenkori alakulásában, mintha csakis a mindig időszerű és jelenvaló idegen kultúra átvétele jelenthetné

az ő saját létmódját. És ez az a pont, ahol a kárpátaljai magyarság önérzése megmozdult, és ez az a pont, ahol a probléma most megint időszerű lett. Nem csak Kárpátalján...

Görömbei András *A magyarságtudomány útkeresései* című tanulmánya ezen a ponton lényegét érintően egészíti ki Kulcsár Szabó Ernő *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája* című munkáját, amely “markáns hungarológiaelmélet, illetve interkulturális tudományelmélet”³⁰⁴ Ugyanis Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya a folyton keletkezésben lévő önazonosság létmódját az interkulturális kapcsolatokban jelöli meg; “mint valamit, ami mindenki számára ugyanúgy hozzáférhetően soha nincs ugyan, de az interkulturális megértés élő, dialogikus folyamatában valami nem-identikusként mégiscsak mindig újraképződik.”³⁰⁵ A hangsúly az interkulturálison van, és az élő párbeszéd (dialogicitás) folyamatán. Amikor ezt a gondolatot Görömbei András tanulmánya azzal egészíti ki, hogy “a háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő, mint az interkulturális tapasztalat”,³⁰⁶ akkor a kárpátaljai magyar irodalom rendkívül szemléletesen tudja igazolni e körültekintés igazságát.

Mert mi más, ha nem a háttérbe szorított, a feledésre ítélt múlt felszínre hozatala jelentette a legelső levegővételt ebben az irodalomban. Mi más, ha nem a történelmi és kulturális hivatkozás adta a legelső önazonosulási lehetőséget a szocialista kulturális szorításban. És ez korántsem az interkulturális kapcsolatban rejlő önazonosulási feltételt tagadja, hanem sokkal inkább azt igazolja, hogy a sorrendiség mennyire fontos lehet az identitásteremtésben. A sorrendiséget úgy értem, hogy csak a történelemmel, a hagyományokkal való folyamatos szembesülés képezhet magabiztos és elengedhetetlen háttérrel a szintén mindig szükséges elidegenüléshez. Illetve: a kárpátaljai magyar irodalom esete arra is figyelmeztet, hogy az igen erőteljes és folyamatos idegen hatás, illetve az idegenség teljeskörű érvényesülése egy bizonyos ponton túl már nem segít az önazonosság megképződésében, hanem kimondottan akadályt jelent abban. Tehát a hagyományok állandó jelenvalóvá tétele és az idegen tapasztalat fölvétele egyszerre biztosíthat csak egészséges identitást és lehetőséget a jövőbeni megmaradáshoz. Erre – látható volt – kiváló példa Fodor

³⁰⁴ Görömbei András: *A magyarságtudomány útkeresései*. Debreceni Szemle 2001/2., 266.

³⁰⁵ Kulcsár Szabó Ernő: *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája*. Avagy: emlékműve-e önmagának a “hungarológia”? Tiszatáj 2000/3., 75.

³⁰⁶ Görömbei András: I. m., 266.

Géza vagy Vári Fábián László népköltészeti forrásokon alapuló költészete, hogy csak két messzire mutató sajátos kezdeményt említsek. De Nagy Zoltán Mihály kisregényének, *A sátán fattyának* a teljes magyarság körében elért sikere ugyancsak ezt bizonyítja: az elidegenülésben megfogalmazódó önazonosságunkhoz jó, ha a hagyományunk biztosítja az igazság esztétikai visszhangját.

A Kovács Vilmos, Fodó Sándor és a Forrás szellemisége által megmozdult önazonosságteremtő erő életképességét ezért tudja visszaigazolni a kilencvenes évek önszerveződése; azért, mert az a magyar hagyománnyal és az idegenséggel folytatott párbeszéd együttes igazában fogalmazta meg önmagát. És ezt támasztja alá Balla László regényfolyama is, amellyel a szerző bámulatos gyorsasággal hozzáidomult ehhez az egzisztenciális igazsághoz. (Persze Balla László felismerését beárnyékolja, hogy a fordulata pont a korábbi politikai életminőség kényszerű felszámolódásával esik egybe, illetve a felszámolódás után következett be a változás nála.) A szovjetség és a szocializmus idegenségére adott kétféle válasz tehát a kilencvenes évekre egyként értelmeződik: az önazonosság-képződésben csak azokat az életelvű igazságokat érdemes követni, amelyek szemernyit sem engednek a hagyományokkal és a történelmi múlttal való folyamatos szembesülés szükségességéből. És ezt a felismerést szimbolizálja Kovács Vilmos alkotói pályája és világképe, erre figyelmeztet a *Holnap is élünk* hőse, mikor a belső utak megtételéről beszél.

(2.) A magyarság első kárpátaljai önazonossági kísérlete tehát a Szovjetunió kulturális kihívására adott válaszban öltött alakot. Ennek a válaszmagatartásnak a létrejöttét és az azzal való azonosulást súlyosan terhelte Balla László “szovjet-magyarsága”, amit a félelmes hatalom tekintélyével támasztott alá – most pedig mintha újra megisméltődni látszana a történelem. Most Balla D. Károly hirdet Kárpátaljával kapcsolatban irodalmi programot, ami jórészt az új globalizálódással járó irodalomelméleti irányzatok tanításaihoz való igazodásban nyilvánul meg. Ehhez nem társul ugyan hatalmi jelleg, de önazonosság-teremtő irányultsága olyan kísérlet, amely az elmúlt évtizedek irodalmi és kulturális jelenségeit kívánja elvetni. A kárpátaljai irodalmi és kulturális sajátosságokat idejétmúlnak és provinciálisnak látja, hagyományát – ha van egyáltalán – folytathatatlanak. A régió legszebb költői eredményei mögött is egy kiüresedett szerepet lát, és a kisebbségi közösségi “szerepvállalástól” való

megszabadulást sürgeti. Kárpátalja kulturális, vallási, művelődési, oktatási, életét fellendítő önszerveződésében is az egyéni kezdemények kirekesztését érzékeli.³⁰⁷

Ezen gondolatok önmagukban nem képeznek értéket, de a kritikai és a párbeszédesség jelleget magukra öltve a lassan hagyománnyá érő eredmények kicsinységét hangoztatják. Ezzel az identitásképződés visszavetését, eltorzulását is elő tudják mozdítani. Pedig ennek a régióknak a magyarországi színvonalhoz való fölzárkózását egyáltalán nem a világglobalizáló jelenségek átvétele fogja biztosítani. A provincializmus és a globalizmus ugyanúgy magába fojt. Ellenben a közösségi érdekek, a nemzet, a “közös ihlet” által kifinomult eszmei magatartás egyszerre ment meg az elsüllyedés mindkét fajtájától – miközben természetesen figyel a leghaladóbb (globalizáló) világértésekre.

Ez az eszmei magatartás rendkívül alkalmas az egyéni emberi életcél feldúsítására is. Elég Ady Endre *Új s új lovat* című versére gondolni, amely *Az eltévedt lovassal* teljes összetettségében sugallja: az egyéni kiteljesedés és a nemzeti érdekek közötti termékenyítő feszültségekről lemondani súlyos veszteség lenne. Amúgy is csak erőszakkal van mód a kettőt különválasztani – ha sikerül, akkor a műveletben zömmel idegen érvényesülési érdekek munkáltak. Nicolai Hartmann idézi önmagával kapcsolatban Csoóri Sándor: “még a közösségi szellemet se közösségi tudat hordozza, hanem individuális”.³⁰⁸ Az emberi életcél beteljesedése pedig az egész világon még mindig a felismert küldetés véghezvitelében áll. Vagyis: nem kell “plusz terheket” vállalni, aki a saját teljességén kívül különbet, felemelőbbet szeretne elérni, mindössze messze kell látnia. Még az egyéniséggé válást sem a közösségtől való elfordulás fogja megteremteni, hanem az a felfokozott személyesség, amely nem direkt, hanem természetes módon foglalja magába mindazt, ami nemzeti, sajátos, és így önazonos.

Görömbei András említett tanulmányában példaként hozza föl ezt a két verset, és Ady szélsőségeiből egymásnak feszülő gondolatiságában a folytonos változás során megfogalmazódó önazonosságot érzékeli egyetlen gondolkodó életén belül. Németh László összetett magyarságképének az alakulását pedig többek közt az Adyval folytatott párbeszéd eredményének tekinti. Sok esetben bizony termékenyebbek lehetnek az ilyen belső

³⁰⁷ Vö.: Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái és a Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében* című könyveit.

³⁰⁸ Csoóri Sándor: *Műfajok őrségváltása?* In: *XX. századi esszék az irodalomról*. Válogatta, szerkesztette Görömbei András. Debrecen, 1998., 261.

párbeszéd, mint az idegenség átvételén alapuló interkulturális kapcsolat, mint e “kapcsolat” során létrejövő identitás-megfogalmazódás.

Amikor tehát az egész huszadik század második felére szüksége volt a kárpátaljai magyar irodalomnak ahhoz, hogy végre “kigyöngyözze” a saját értékeit, a felismerhetőségét önmaga és az összmagyarság számára – azt az eredményt nem csak morális magatartásból nem lehet félretenni, hanem a tudomány sem igazolja azt. Ha valaki nem a kölcsönösség egymásra ható folyamatában gondolja el a megújuló önazonosságát, úgy jár el, mintha létezne egy megfogható “tárgyiasság”, amelyet csak úgy le lehet cserélni. Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya is figyelmeztet, hogy “csak olyan kultúrák maradtak életben, amelyek – nem az őket hordozó tradíció erejét, hanem mindössze meghaladott világértési formáit föladván – az idegen tapasztalat fölvetelésében őrizték meg mássá válásuk képességét.”³⁰⁹

Ebből az elgondolásból kifolyólag a kárpátaljai magyar irodalomnak és Kárpátalja magyarságának ugyanúgy sürgős – mert egzisztenciális érdeke – a megújulás, akárcsak az egész magyarságnak. Ebben a megújulásban viszont aligha van előrébbvaló és alapvetőbb érdek, mint annak tudatosítása, hogy “európai integrációnk csak akkor természetes, azaz sikeres, ha előbb a magunkét hajtjuk végre. Egy sátor alá gyűjtve össze a romániai magyarság érdekét, a kárpátaljaiakét, a délvidékiekét s a szlovákiaiakét, a nyugatiakét a miénkkel”.³¹⁰

A rendkívül sürgős és fontos szellemi, lelki összegződő (integrációs) folyamatnak a kárpátaljai magyar irodalom sajátos kezdeményei, de az egész kárpátaljai magyarság küzdelmeinek a tanulságai ugyanúgy a segítségére lesznek. Az egészség helyreállítása az egyes részek romló állapotának az orvoslása nélkül lehetetlen – ezért az egyéni érdekeltségben megbúvó idegenségre is érdemes figyelni. Kárpátalja sajátos önazonosságának így kell kiállnia Magyarország vizsgáló tekintetét.³¹¹

³⁰⁹ Kulcsár Szabó Ernő: I.m., 77.

³¹⁰ Csoóri Sándor: *Sikeres és sikertelen magyarok*. In: Cs. S.: *Szálla alá poklokra*. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc. 1997., 128. Idézi Görömbei András: *A magyarságtudomány útkeresései.*, 265.

³¹¹ Utalás Görömbei András gondolatára, hogy a magyarság önmagáról alkotott képének ki kell állnia a szomszédok vizsgáló tekintetét, amint az ő saját magukról alkotott képének is ki kell állnia a mi vizsgálódásainkat. Vö.: G. A.: I.m., 268.

(3.) A fent mondottak alapján, de leginkább a történeti hosszmeteszlet valamint a szerzői-poétikai keresztmeteszlet (A. rész és B. rész I – VII. fejezete) tanulságai szerint a kárpátaljai magyar irodalom értékei tehát az önazonosság alakulása köré szerveződnek. Az egyes művek esztétikai minőségeinek ez az egyik alapvető értékformáló oldala. Így Kovács Vilmos életműve, az alkotói pálya szellemi iránya példaértékű. Erényeinek a folytatója, kiteljesítője Vári Fábrián László és Fodor Géza költészete. De ugyancsak Kovács Vilmos sorsformáló felismeréseinek az igazához fogható Nagy Zoltán Mihály 1991-es teljesítménye (*A sátán fattya*), valamint Balla László fordulat utáni munkássága (*A végtelenben találkoznak; Ikebana*). A Nagy Zoltán Mihálynál 1996 óta (*Tölgyek alkonya*) tapasztalható elbizonytalanodás és Füzesi Magda közösségi értékkeresésének a megjelenése (*Táj gesztenyékkel*) pedig egy töről fakad a Balla D. Károly által megfogalmazott alkotói magatartás és szerep közösséget és személyt egyaránt érintő válságával (*Élted volt regénye; Halott madárral; A hontalanság metaforái*). Balla Lászlónak a magyarság sorsproblémái iránti új érdeklődése és Balla D. Károly alkotói-szemléleti változásai egymással ellentétes irányba haladnak.

Mind a Szovjetunióból indult kisglobalizációra adott válaszmagatartásban, mind a mostani nagy egyneműsítéssel szembeni megfogalmazódásban érezhető a személyiség megnövekedett szerepe. Most is – mint a szocialista kultúrával való találkozáskor – a jellem mindennél fontosabb. Az irodalmi alkotás: tett – amint arra Papp Endre is rámutat felszínre hozva Németh László irodalomszemléletének egyik lényeges elemét.³¹² A költői szó ma is cselekvés.³¹³ Az alkotó személyiség felelőssége tehát nemhogy csökkenne az ezredforduló körül, de jelentősen megnőtt. A felelősség áthárítása céltudatos térátadást jelent, mert aligha léteznek irodalmon kívüli ügyek. A “Ne ölj!” valóban csak egy tiltó szókapcsolat, de keresztény parancsolat is egyben, ahogyan morális embervoltunk egyik alapfeltétele is. Aki ez utóbbit tagadja – a nyelv valóságtartalmát s az irodalom emberformáló jelentőségét – annak igen komoly oka van rá. Aki a létértelmezésből céltudatosan iktat ki bármit is, annak a tettében a jelleme már csak egy kreatúra lesz – a szónak a szótári értelmében, s korántsem

³¹² Vö.: Papp Endre: “*Van-e szűkebb korlát, mint megállni a megértésnél?*” Németh László irodalomszemlélete a Két nemzedék tükrében. In: P. E.: *Megállni a megértésnél?* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001., 23.

³¹³ Vö.: Görömbei András: *Nagy Gáspár újabb versei*. In: *A szavak értelme*. Püski Kiadó, Budapest, 1996., 238.

úgy, amint azt Pilinszky János használta: a történelmi sors és a létezés poklába vetett ember válaszmagatartása.

Ha a kárpátaljai magyar irodalom sajátos eredményeit nézzük, látható, hogy az alkotás, mint tett, és a sajátosság, mint jellemhordozó erő mennyire összefüggenek. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a kilencvenes évek végéig ennek a régióknak az irodalma életelvű volt, egzisztenciális indíttatású, így a nemzeti és a közösségi jelleg nem lehetett abban öncélúság. A "szerep" önazonosság-megfogalmazódás volt, és nem egy maszk, amely a szerző szakmunkájának a tartozéka. Ezért a nemzeti és közösségi jelleg akkor is a mű értéke volt és most is az. Ennek a jellegnek a föltárulási lehetőségét pedig legjobban Fülep Lajos gondolata magyarázza meg: "A nemzeti: a művé átlényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének a föltételei is. A kettő elválaszthatatlanul egy, a második benne van az elsőben, mint jellem a tettben."³¹⁴

A kárpátaljai magyar irodalom kezdeményei tehát sajátos tettek, létértelmezések, amelyekben mindennél jobban megmutatkozik a jellem. A vizsgálódás, az olvasás során ez az, ami a leginkább szembeötlő. Beszélni róla pedig az a tanítványi kötelesség, amelyre Máté és Lukács is figyelmeztet, amelyről Márk evangéliumában ez a vers hivatott szólni: "Mert nincs semmi rejtett dolog, a mi meg ne jelentetnék; és semmi sem volt eltitkolva, hanem hogy nyilvánosságra jusson."³¹⁵

³¹⁴ Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*. In: F. L.: *Művészet és világnézet*. Magvető Kiadó. Bp., 1976., 174. – Idézi Görömbei András: *A magyarságtudomány útkeresései*. Debreceni Szemle. 2001/2., 261.

³¹⁵ Márk 4., 22.

Függelék

(Kívül és belül) A kárpátaljai magyar irodalom teljesebb árnyalásához még számos alkotói kezdemény bemutatására lenne szükség. A részletes elemzést, a belső vizsgálódást most mégis csak részben kell vállalnom. Ezt az egyes alkotások esztétikai értéke, illetve az egyes életművek helyi érdekeltége teszi lehetővé. Némely szerző sajátos kezdeménye viszont teret kér magának, hiszen gondolataik a kárpátaljai magyarság legszélesebb körében ismertek lettek, sőt Magyarország-szerte is terjednek.

Mindenekelőtt Horváth Sándor, Tárczy Andor, Dupka György nevét kell megemlíteni, akiknek egy-egy műve már beépült az irodalmi köztudatba. Dupka Györgynek a tágabban értelmezett irodalmiság fellendítésében végzett munkája komoly érték; kultúrtörténeti és történelmi tényfeltáró könyvei egyedülállóak – nem csak Kárpátalján. De az egykori Forrás Stúdió elnökét, Zselicki Józsefet is az elsők közt kell említeni, hisz az 1971. augusztus 20-val megindult belső – “magyar” – támadás utáni ellehetetlenítések talán őt érintették a legmélyebben. A túl korai megtorpanás és törés jegyeit még most is magán viseli a költészete.

A kárpátaljai magyar novellairodalmat gazdagítják Bartha Gusztáv művei, de színműírói kísérletei sem érdektelenek. Berniczky Éva meséivel tűnt fel, novelláival az elbeszélői nyelvezet felfrissítésén fáradozik; Czébely Lajos verseinek pedig a kiműveltsége, *Naplójának* hiánypótló jellege járul hozzá a régió irodalmának gazdagításához. Bizonyos mértékig azokra a szerzőkre is figyelni kell, akik Magyarországon folytatják pályájukat, viszont “Kárpátalján hagyott” műveik szintén értékesek, vagy újabb alkotásaik gazdagítják, mélyítik a kárpátaljaiságról alakuló tudást: például Cséka György, Finta Éva, Bagu László, részben Györke Zoltán kezdeményei.

Az eddigi két legteljesebb antológia, a *Sugaras utakon* és a *Vergődő Szél* az összes kárpátaljainak mondható szerzőt megnevezi. Ezek közül most is külön figyelmet érdemelnek azok, akik mind a mai napig ezen a vidéken élnek, Kárpátalja irodalmát gazdagítják műveikkel. A Magyarországon élő egykori kárpátaljai szerzők régi és új alkotásait viszont az életmű alakulásával együtt lenne érdemes vizsgálni. Ez újabb szempontok érvényesítését vonná maga után, ugyanis a századfordulóra kialakulóban van egy sajátos irodalmi-érvényesülési igyekezet, miszerint sok szerző a magyarországi alkotói egzisztenciáját “Kárpátalja-szakértelmével” szeretné megteremteni. Minduntalan Kovács Vilmos utolsó versének a sorait hallom, a *Testamentum* utolsó szakaszát. Hadd idézzem még egyszer.

Uram marad itt még néhány bolond,
s ha most felemelsz, mindőjük nevét
füledbe mondom.
Oszd fel közöttük poklunknak felét.
Homlokuk jeles, nyakukban kolomp.
S vigyázzunk rájuk ott a porondon.

Nem a fent nevezett szerzők, hanem más irodalmárok számára Kárpátalja sajátos porond; mert az ő homlokuk már nem jeles, nyakukban nincs kolomp –: ők már nem "bolondok" ezen a vidéken élni. Viszont ha Kárpátalja irodalma kerül a figyelem középpontjába, ők a "porond" legtöbbit szenvedett hőseiként kínálják magukat. Én is "[ú]gy gondolom, írónak csak abban az esetben szabad az emigrációt választania, ha azt politikai-erkölcsi küldetésből, s nem a maga kényelme végett teszi. A küldetést nem értelmezem szűken, nemcsak az otthon gondjainak képviselőjét értem rajta, hanem a szellem szabadságának képviselőjét is természetesen. De ehhez mindkettőhöz olyan tehetségre, erkölcsi szellemi formátumra van szükség, amely súlyt ad a képviselőnek. Különbön csak rossz hírbe keveri az elhagyott otthont is, meg a szellemi létmódot is. (...) Indulat csak akkor támad bennem, amikor megideologizálják a távozást, s igyekeznek rossz hírbe keverni az otthon maradtakat. Csak ezzel szemben mondom, hogy mindazok, akik az elviselhetetlen körülmények ellenére ragaszkodtak és ragaszkodnak szülőföldjükhöz, embervoltunkkal együttjáró elemi jogokat védenek személyes áldozatok árán."³¹⁶

Az egykori Forrás Stúdióhoz kapcsolódó szerzők

Zselicki József

1949. február 27-én született Kisgejőcön, az ungvári járásban. Érettségét Ungváron szerez, 1967-től a *Kárpátontúli Ifjúság* munkatársa. Itt, ennél a lapnál és Zselicki József révén kezd

³¹⁶ Görömbei András: *Tűnődés Sütő András naplójegyzeteinek olvasása közben – kitérőkkel*. In: G. A.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996., 315., 316.

kibontakozódnai a Forrás, aminek alapító tagja és elnöke volt mindvégig. Az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakán szerez diplomát 1973-ban. A Kisgejőci Általános Iskola igazgatója.

Zselicki József eddigi egyetlen verseskönyve bizonyítja, hogy szerzője egyéni hanggal, sajátos látásmóddal rendelkezik, a könnyed költői felvillantásokat és a súlyosabb mondanivalókat is ötvözni tudja. A szabályos ütemhangsúlyokat szívesen billenti félre (*Mondóka*), mint ahogy némely szabadversébe a metrum kötöttségét ugyancsak beleszővi (*Rokonom, csillag...*) Ratkó Józsefnek ajánlott költeményében (1989. március 15.) az “egyforma szó a szánkban” gondolatához csatlakozik: “egyforma szó hazámban / csikordul ének számban”, de Szokolay Zoltán *Romlás ellen való énekét* is továbbgondolja: “Anyanyelv hazámban / bujdosni sem tudok, / óceán szakad rám, / hogyha megszólalok...” (*Álmodni, aki tud...*) A társadalom visszásságai és a morális gondok is megérintik, de szerelmes versei szintén figyelmet érdemelnek.

Verseskönyve: *Rokonom, csillag*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.

Dupka György

1952. április 11-én született Tiszabökényben, de érettségét Tiszapéterfalván szerez. Az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán diplomázik 1979-ben. Ettől az évtől kezdve a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa, 1986-tól pedig a Kárpáti Kiadó szerkesztője. Már 1981-től társelnöke a József Attila Irodalmi Stúdióknak, de korábban a Forrás Stúdió tagja volt. A Forrást a legteljesebben bemutató kiadvány (*Ez volt a Forrás!*) sajátjai között veszi számba, de a József Attila Irodalmi Stúdió úgyszintén a magáénak tekinti.

Verseskötetei: 1. *Ikarusz éneke*. Kárpáti Igaz Szó, 1979; 2. *Tavasza születtem* (Januskötet – Kószeghy Elemérrel) Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.

Más könyvei: 1. *Múltunk s jelenünk* (Horváth Sándorral közösen), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1987.; 2. *Sorsközösség* (Horváth Sándorral és Móricz Kálmánnal közösen), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1989.; 3. *Ez hát a hon...* (Botlik Józseffel közösen) Mandátum-Universum, Budapest-Szeged, 1991.; 4. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján* (Botlik Józseffel közösen), Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.; 5. *'56 Kárpátalján* (Horváth Sándorral közösen), Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993; 6. *Kárpátalja magyarsága. Honismereti*

kézikönyv, Magyar Nyelv és kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000;

Dupka György a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség létrehozásának eszmei elindítója, a KMKSZ egyik alapító tagja. A kárpátaljai magyarság önszerveződésének igen aktív szorgalmazója, a régió kulturális életének meghatározó alakja. Ő szervezi meg a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségét is, de legjelentősebb a könyvkiadói tevékenysége. Az általa létrehozott Intermix Kiadó 1992-től közel kétszáz kiadvánnyal büszkélkedhet. Ezek között külön figyelmet érdemel az *Egyetlen bűnük magyarságuk volt Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)*; a *Koncepciók perek magyar elítéltejei A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve (1944-1957)*; a *Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944-1992)* című kiadványai, amelyek összeállítója ő maga.

Dupka György *Levél* című költeménye Kárpátalja-szerte ismert és népszerű, megzenésített formájában terjed; Kovács Sándor: *Kárpátaljai útikalauz* című könyvében, amely a Püski Kiadó gondozásában jelent meg, és a Kárpátaljára látogató magyarországi turisták útikönyveként ajánlott, a *Levél* már a bevezető fontos tartozéka, mint a kárpátaljai magyar lakos lelkületének a kifejezője. (“Nem fojtjuk el a feltörő éneket, / Nem felejtjük el a gyászos éveket. / Félj, ha a gyávaság most szívedbe mar, / Ajkunkon tovább lobog az ősi dal.”)

A Forrás Stúdió tagja volt **Balla Gyula** is, aki korán Magyarországra költözött, 2000-ben tragikus hirtelenséggel meghalt. Önálló szépirodalmi könyve nem jelent meg.

Tóth István nem tartozott ugyan a Forrás tagságába, de későbbi irodalomtörténeti tanulmányai mélyen ezzel a szellemiséggel rokoníthatók, ő maga is ide tartozónak érzi munkásságát. Magyarországon él. Figyelemreméltó szakmai és emberi tapasztalatokkal gazdagítja a régió irodalmi közgondolkodását. *Kovács Vilmos Holnap is élünk című regénye megjelenésének körülményeiről* című tanulmánya hiánypótló mű, jól eligazít az egykori “irodalmi” csatában.

S Benedek András a Forrás alapító tagja, “[z]avart keltő személye 1976-ban áttelepült Magyarországra”,³¹⁷ de a Szovjetunió összeomlása után ismét különösen érdekli

³¹⁷ Kovács Imre Attila: *Thézeusz vagy Ikarosz? Tűnődő jegyzetek a kárpátaljai magyar líra egynémely sajátosságáról*. UngBereg 2000., 72.

Kárpátalja kulturális helyzete. Kovács Imre Attila a kárpátaljai magyar lírát elemző tanulmányában garabonciás, izgága figurának mondja őt, aki nagy hatással volt az akkori egyetemi ifjakra. “Több bátorság volt benne, mint poézis”, “pózái mégis fölszabadítólag hathattak a környezetére, oldhatták a bekerítettség-érzést”.³¹⁸ Egykori indulását a legnevesebb magyarországi irodalomtörténészek méltatták. A Szovjetunió összeomlása után, mint egykori kárpátaljai számos könyvet jelentetett meg.

Balla Teréz is a Forrás Stúdió tagjának mondja magát, az *Ez volt a Forrás!* önértékelése szerint nem tartozik közéjük. Néhány éve költözött Magyarországra, verseskönyve *A hallgatás oszlopai* címmel jelent meg, 1995-ben.

Györke Zoltán, mint a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, a Forrás segítője volt. 1968 óta él Magyarországon. Egy-egy verseskötete Ungváron és Budapesten jelent meg. Önéletrajzi regénye *Határsáv* címmel 2000-ben látott napvilágot. A parasztságból, a szovjetek által megtépzott családból kiváló, majd kiemelkedő tehetséges ifjú életútjának a bemutatása mellett a kárpátaljai magyarság sorsának ábrázolására is vállalkozik a szerző, de publicisztikus hajlamai gátolják az esztétikai érték létrehozásában.

Az egykori József Attila Irodalmi Stúdióhoz kapcsolódó szerzők

Horváth Sándor

1957. szeptember 16-án született Beregszászon. Érettségét Beregszászon szerez 1974-ben, és 1980-ban pedig az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán diplomázik. 1981-től a József Attila Irodalmi Stúdió elnökségi tagja egészen az Alkotóközösséggé való átalakulása legvégéig, közben a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa. 1990 és 1993 között a *Kárpátalja* című lapot szerkeszti, valamint az 1989-ben megalapított *Hatodik Síp*, majd, 1993-tól a *Pánsíp* szerkesztője, illetve főmunkatársa. 1994-től újra a *Kárpáti Igaz Szó*nál dolgozik.

Verseskötetei: 1. *Itt és most.* Kárpáti Igaz Szó, 1981.; 2. *Távolságok.* Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.; 3. *Kishaza.* Tárogató lap- és könyvszerkesztőség, Ungvár, 1995.

Novelláskötete: *Az ugató lány.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

³¹⁸ Uo.

Más könyvei: 1. *Múltunk s jelenünk* (Dupka Györggyel közösen), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1987.; 2. *Sorsközösség* (Dupka Györggyel és Móricz Kálmánnal közösen), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1989.; 3. *Rát* (szociográfia) Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.

Horváth Sándor verseiben a beszélő hol csendesebb, merengőbb, hol pedig dübörgően határozott, hangos, néhol szikrázóan haragos. Szembeötlő költői gondolkodásának az iránya: kezdetben még a publicisztikus hangvétel is formálta a költeményét, az “itt és most” életigenlése, a Szovjetunió összeomlása utáni időkben pedig fölerősödött a magyarságtudata. Harmadik verseskötetében (*Kishaza*) jelentős teret kap a kisebbségi létgond, a magyarságtudat, és a költői szerep együttes megjelenése, de továbbra is érzékeny a társadalmi problémák és a szerelem csodája iránt. Költői erényeit mégis ez a kötet veti vissza – a *Távolságok* mértékletessége inkább folytatható, mint az indulatosabb és harsányabb kezdemények. Vonzódik Sütő András, Nagy László alkotói magatartásához, Bartók Béla zenéje két vers megírására ihlette. *Haza* című négy sorosa beépült az irodalmi köztudatba, kortársai idézik; *Kishaza* című költeménye pedig megzenésített formában az egész “kishazában” népszerű, de Magyarországon ugyancsak jól ismerik a Kárpátalja iránt érdeklődők. Teljes költői kibontakozása még várat magára.

Novellaírói munkássága ugyancsak figyelemre méltó. Szociográfiai kutatásokat is végez.

Tárczy Andor

1954. április 24-én született Ungváron. Szülővárosában érettségizik, 1974-től pedig a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, majd Lembergben tanul, az Ivan Franko Állami Egyetem újságírói karán. A József Attila Irodalmi Stúdió a legaktívabb tagjai közt tartja számon, több kárpátaljai költő versét is megzenésíti, 1991-től pedig a *Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség* munkatársa, a *Tárogató* című satirikus lap főszerkesztője.

Verseskötetei: 1. *Ölelkező évszakok*, Kárpáti Igaz szó, 1985.; 2. *Tegnapután*, *Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség*, Ungvár, 1995.

Más könyvei: *Mitől nem ér az égig* (Satirikus írások), Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

Tárczy Andor költeményeiben egy érzékeny lírai én beszél. Figyel az emberlét legalapvetőbb gondjaira, de publicisztikus könnyedséggel is képes megoldásokat találni

azokra. A szerző a Szovjetunió összeomlása utáni időkben nyíltabban kivallja magyarságát, verseinek a karakterét is meghatározza ez a magatartás. “Van hazám” – vallja a *Tegnapután* bevezetőjében – “a tiszapéterfalvai zenemester, Pál Lajos legfiatalabb hegedűslegényének játékában, a szegedi népművelő, Rozi kincseket gyöngyöző mosolyában, a székelyföldi-erdővidéki Anti tanár úr kapuként faragott tisztességében. Haza ott van és akkor van, amikor a Brassó fölötti Czenk hegyen, Árpád kiirtott szobrának romjain együtt könnyeztük végig a Székely himnuszt... Amikor a Szeged melletti Nagymágocson gyertyalángnál hömpölygött az *Ungnak és Tiszának* dallama...” Az *Ungnak és Tiszának* Tárczy Andor valóban legismertebb költeménye, sokszor, sok helyütt hallani a *Megkötöm lovamat...* dallamán énekelt sorokat.

Bartha Gusztáv

1963. szeptember 19-én született Váriban, itt is érettségizik, majd szakácsi szakmai képzést szerez. Sokféle munkahelyen dolgozik.

Novelláskötete: *Borzsa*, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 1995.

Drámakötete: *Korok*, Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

Bartha Gusztáv novelláiban egy rendkívül élénk, derűs mesélőkedvű beszélővel találkozhatunk, akinek nyelvében a népi humor jelentős teret kap. Jó érzékkel nyúl a társadalmi, főként a szociális problémákhoz, érezni, hogy az “itt” és a “most” krónikása is kíván lenni, de a létgondok felületein jóval mélyebbre hatol. A groteszk és az irónia elemeit is használja. (*A kárpátaljai, Az eset, A leves, A szőkés*) Sok esetben nehezen felfejthető asszociatív módon szervezi a történetmesélést. (*Delirium, Isten hozzád, Európa!*)

Bartha Gusztáv egyedülálló kezdeménye, hogy a történelmi időkbe visszanyúló drámai alkotásokkal is kísérletezik – jó eredménnyel. Az *Ítéletidő* című “zenével kísért egyfelvonásos drámai mű” például Beregszászon, az egykori Lampertházán játszódik az 1395. esztendőben, ahol egy hiteles történelmi összeütközés tanúi lehetünk. A *Vingárti Geréb Péter* című kétrészes komédiája ugyancsak figyelemre méltó kezdemény. Bartha Gusztáv költői tehetség is egyben, de az utóbbi években alig publikál.

Kőszeghy Elemér

1960. június 22-én született Fertősalmáson. A helyi általános iskola elvégzése után a Munkácsi Tanítóképzőben kap tanítói képesítést, majd a Harkovi Állami Egyetemen is tanul, de újabb diplomát Ungváron szerez, az újlatin-germán filológiai karon. (Francia nyelv és irodalom szakon végez.) 1985-től a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa, a József Attila Irodalmi Stúdió a legaktívabb tagjai közt tartja számon.

Verseskötetei: 1. *Teremtő titkok*, Kárpáti Igaz szó, 1984.; 2. *Változom* (Janus-kötet Dupka Györggyel), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.; 3. *Egy kis csodát*, Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

Kószeghy Elemér 1993 utáni elhallgatása – veszteség. Ugyanis épp az *Egy kis csodát* című kötetével érkezett el arra a pontra, ahol a sajátos költői gondolat mind nagyobb teret kapott, a publicisztikus sallangok kezdtek elmaradni, és magyarságtudatának a nyílt költői megjelenése ugyancsak termékenyítően ösztönözhatték volna a továbblépés felé. Minden jel arra utal, hogy összetetté válik ez a létérzékelés, és a következő köteteivel tovább gazdagítja Kárpátalja költészetét. Egy közismert négyesoros: “egyetlen hazám van: / anyanyelvem, / abban kell halálig / kitelelnem.” Ezzel Kószeghy Elemér egyszerre hozza játékba Márai Sándor jól ismert gondolatát és Kalász László: *Kár* című négyesorosát. (“Kár, hogy nem láthatják a gólyák: / ma reggel lezuhant a hó. / Dunna alá bújt Magyarország / s tavaszig ér a takaró.”)

Ferenczi Tihamér

1941. november 24-én született Badalón. Érettségit szülőfalujában szerez. A József Attila Irodalmi Stúdió tiszteletbeli tagjaként tartotta számon.

Verseskötetei: 1. *Szívem volt már minden*, Kárpáti Igaz Szó, 1979.; 2. *Férfidő* (Janus-kötet – Nagy Zoltán Mihállyal) , Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990., 3. *Vízjel*, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 2000.

Ferenczi Tihamér a nagyon apró, finom rezdülésekre ugyanúgy figyel, mint a szinte mindent elborító táj átfogóbb élményére, vagy az idő múlására, az öregedésre. Lírai hangját kitölti közvetlen környezete, de a távlatok úgyszintén megérintik: *Radnóti*, *Petőfi-emléktábla*, *Ratkó*.

A József Attila Irodalmi Stúdióinak két tiszteletbeli tagja: **Sütő Kálmán** és **Kecskés Béla** az utóbbi években befejezte pályafutását, életművét. 1997-ben mindketten eltávoztak az élők sorából.

Sütő Kálmán (1910 – 1997)

1910. december 16-án született Beregsomban. “A hat elemi elvégzése után napszámos, kubikos, gazdálkodó” – írja róla M. Takács Lajos a *Vergődő Szél*-ben. A harmincas években megszervezi, majd vezetője lesz a Magyar Kultúregyesület színjátszó körének. 1940 és 1943 között szülőfaluja bírója, 1948-ban pedig részt vesz a kolhozalapításban. Ebben a közösségben dolgozik nyugdíjas koráig.

Verseskönyvei: 1. *Lelkeket jöttem venni*, Merkur Nyomda, Beregszász, 1936.; 2. *Kacagó faluvégek* (Kovács Vilmos szerkesztői előszavával) , Kárpáti kiadó, 1961.; 3. *S az életem most széjjelosztom...* (válogatott versek Balla László utószavával) Kárpáti Kiadó, 1984.; 4. *Holdarcba nézve* (Nagy Zoltán Mihály utószavával, amely vázolja a szerző életútját), Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.

Irodalomtörténeti szempontból Kárpátalja egyik legérdekesebb életműve ez, tele a sorsfordulók cezuráival. A *Hiszen csak három nap...* (Szolyva, 1944) című versében így szól: “– Hadak útja, hol ezer év előtt / itt fogadtad Árpád győztes hadát: / itt viszik most, lopva, mint a tolvaj, / nemzedékünk délceg színe-javát... / – Szolyvai táj... Új Mohács-temető!”

Kecskés Béla (1941 – 1997)

1941. augusztus 7-én született Beregsomban. Érettségit Mezőkaszonyban szerez, majd Badalón könyvtáros. 1961-től a Csonkapapi Általános Iskola történelemtanára, 1967-ben szerez diplomát az Ungvári Egyetem történelem szakán. Sütő Kálmán hatására kezd irodalommal foglalkozni, őt pedig Nagy Zoltán Mihály és Ferenczi Tihamér vallja első mesterének.

Verseskötetei: 1. *Izzó paraszak*, Kárpáti Kiadó, 1963.; 2. *Pattog a rozsdá*, Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.

Kecskés Béla tehetsége a hatvanas évek elején kezd kibontakozni és 1973-ig töretlen is a pálya, de aztán hosszú időre elhallgat. Irodalomtörténeti érdekességként érdemes utána

járni, milyen összefüggésben van ez a Kovács Vilmos és a Forrás elleni támadással, mindenesetre – a *Pattog a rozsdá* tanulsága szerint – csak 1981-ben szakítja meg a hallgatást. A Kárpátalja egész területén ismert, szeretett és tisztelt tanárnő, Drávai Gizella halála készíti csupán egy vers megírására. *Sírba hullt csillag* a címe, *In memoriam D. G.*: “szívünkkel tudjuk már örökre, / mi a hűség és az igazság. / Sisteregj, sírba hullt csillag! / Nap és Hold kering tovább, / csak a te szemedből nem süt már / tűz és szomorúság.” Költészete 1988-ban újabb lendületet vesz, de a kilencvenes évek elején ismét megcsappan a verstermés...

A József Attila Irodalmi Stúdió további rendes és tiszteletbeli tagjai, akiket a *Vergődő Szél* bemutat: **Balogh Balázs, Balogh Miklós, Bundovics Judit, Demjén Miklós, Erdélyi Gábor, Györke László, Horváth Gyula, Imre Sándor, Keresztyén Balázs, Magyar Éva, Orémus Kálmán, Skotnyár József, Tar Béla.** Ennek a csoportosulásnak a szellemiségéhez kapcsolható még **Csengeri Dezső, Lusztig Károly, Szenes (Kroó) László** munkássága. A *Sugaras utakon*-ban még a következő szerzők találhatók: **Boldog János**, akit szintén a legaktívabb tagjai közt tart számon a József Attila Stúdió; **Osvát Erzsébet** és **Sándor László**, akik régóta Magyarországra költöztek, sajnos, már nem élnek; **Szalai Borbála** és **Horváth Anna** is mint aktív szerző szerepel az antológiában; **Győry Dezső** is helyet kapott, valamint **Jurij Skrobinec**.

A József Attila Irodalmi Stúdió vezetőségéhez tartozott **Finta Éva**, aki a kilencvenes évek eleje óta Magyarországon él. Költészete a léttapasztalat számtalan elemével telített, gazdag gondolatisága a nyolcvanas években hatásában is kezdett mutatkozni. Nyomaiban Balla D. Károly, Tárczy Andor költeményeiben is föllelhető ez, Ferenczi Tihamér verset ajánlott neki, veszteségnek tekintette Magyarországra való távozását. Az 1993-as *Földközelen* című kötetében elhagyta a szovjet ideológiával átszótt verseit, és ez jelentősen megnövelte a többi költemény értékét, hitelét.

A *Sugaras utakon* és a *Vergődő Szél* című antológiák után megjelent egy fiatalokat bemutató rövid gyűjtemény, a *Razzia* című kiadvány. Ebben a következő szerzők szerepelnek: **Bagu László, Bíró Csaba, Csete Erika, Cséka György, Kacsur Gusztáv, Kovács Gábor, Lengyel Tamás, Mester Magdolna, Mitro Csaba, Oláh Katalin, Pócs István, Rác Zsuzsa.** Közülük Bagu László, Pócs István, Lengyel Tamás, Cséka György, Mester Magdolna Magyarországon élnek, a többiek elhallgattak vagy csak szórványosan jelentetnek meg egy-egy írást. Az irodalmi folyóiratokban ha meg is jelenik egy-egy név – például **Bernáth**

Csaba, Kristofori Attila, Kántor Tibor, a bemutatkozás még nem tekinthető pályakezdésnek, mivel mind a mai napig nincs komoly folytatása a jelentkezésnek. **Brenzovics Marianna** és **Borody László** is az utóbbi időkben jelentkezett.

Inkább a későn indulók közt vannak páran, akiknek a bemutatkozása pályakezdésnek minősül annak ellenére, hogy koruk alapján már csak alig-alig nevezhetők fiataloknak. Ezek között vannak olyanok is, akik nagyobb reményekre adnak okot.

Czébely Lajos verseivel tűnt föl, és a kilencvenes évek közepén-végén rendszeresen publikál a kárpátaljai irodalmi folyóiratokban. 1996-ban meg is jelenik bemutatkozó kötete, az *Évszakok ösvényein*. Még ugyanebben az évben megjelenteti a *Naplóját*, amely az 1976 és 1989 közötti feljegyzéseit tartalmazza. Erről a ritkaságszámba menő kiadványról és a szerzőről ezt írja Tóth István a *Hitel*ben: “Egyetemi hallgató korában tagja az azóta híressé vált Forrás Stúdióknak, szervezője és egyik mozgatója a hatvanas-hetvenes évek fordulóján aktív kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomnak. E mozgalom törekvéseit, történetét furamód még senki sem írta meg, hatásáról és utóéletéről sem szól krónika. A *Napló* ebben is hiányt pótol: a bejegyzésekből nyomon követhető egy-egy fontosabb szereplő életútja s így áttételesen az is – egy-egy személy konok kitartását leszámítva –, mivé züllesztette az örökkévalónak hitt rendszer ezt a kárpátaljai magyarság kisebbségi történetében kivételesnek nevezhető mozgalmat.”³¹⁹ A kilencvenes évek végén mintha megcsappanni látszanának Czébely Lajos szépirodalmi publikációi, de megjelenteti *A viski magyar iskola történeté-t*, és néprajzi tanulmányokat is közöl.

Berniczky Éva a kilencvenes évek közepétől publikál meséket és novellákat. Jelentkezése után szinte azonnal, 1996-ban megjelenik *Égen járó kismanó* című mesegyűjteménye, majd 1999-ben a *Fejezetek az üvegházból* című mesekönyve. Novellaíróként *A topáz illemtana* című kötetben mutatkozik be ugyancsak 1999-ben, és ebben az évben még egy harmadik kötetet is kiad, a *Reggel madár, délben kötél* címűt. Előbbi Balla D. Károllyal közös, utóbbiban pedig férje mellett harmadikként Füzesi Magda is helyet kap. A szerző irodalomszemlélete hasonló a Balla D. Károlyéhoz, de a történetmesélő egy tapasztalataiban gazdagabb megszólalót takar. Berniczky Éva szövegvilága sajátosan bomlik ki. Novellái humorosak, irónia és groteszk elemek kavarnak azokban, a történet mindig szövevényes, sok-sok mellékszálból áll össze.

³¹⁹ Tóth István: *Magyar Atlantisz: Kárpátalja, 1976 – 1989.*, Hítel, 1996/11., 111.

Ugyancsak a kilencvenes években tűnt föl **Weinrauch Katalin**, aki versekkel és mesékkel való jelentkezése után, 1995-től évente ad ki egy-egy könyvet, novellái pedig kárpátaljai irodalmi lapokban jelennek meg. **Szöllősy Tibor** novelláit szintén közli a *Hatodik Síp*, a *Pánsíp* és más lapok. Figyelmet érdemel *A kígyó önmagába mar* című regénye, amely egy orvos visszaemlékezésiből áll össze –: a mű főszereplője Csernobil közelében teljesített szolgálatot kevéssel a katasztrófa után. A regény magába foglalja több kárpátaljai magyar sorsát, akik abban az időben, Csernobil közelében tartózkodtak. Itt kell megemlíteni **Nádasi Klára** nevét, aki úgyszintén későn jelentkezett versekkel, verses mesékkel.

A kárpátaljai magyar irodalom legjellegzetesebb kezdeményeit és értékeit adó szerzők életrajzi adatai.

Kovács Vilmos

Gáton született, 1927. június 5-én. Édesapja falusi ácsmester, a munkásmozgalom aktív harcosa, a Kommunisták Pártja tagja. Ateistának neveli fiát, aki „felveri pogány zajjal a templomi csendet”. 1938 végén a horthista hatóság letartóztatja édesapját, a családnak pedig el kell hagynia a szülőfalut. Ekkor veszíti el édesanyját. Az 1939 – 1945 közötti időszakot Munkácson tölti a család. Érettségét 1945-ben, a Munkácsi Felsőkereskedelmi Iskolában szerez, de ugyanennek az évnek a tavaszán még szabadon elutazik Debrecenbe majd Budapestre. Az 1945-47-es időszakban a Beregszászi Termékkészletező Vállalat gáti kirendeltségének könyvelője, majd újra szülőfalujába megy, oda, ahonnan egykor családjukat kitoloncolták, s Gát község vb-titkári állását tölti be 1948 decemberéig. Segít a kolhoz szervezésében, de 1949-ben már ismét Munkácsra kerül, ahol az adóhivatal könyvelője, majd az osztály főkönyvelője. 1952 szeptemberétől adóügyi tanácsos, illetve főtanácsos. Közben elvégzi az ukrán tannyelvű esti középiskolát, magánúton a Csernovici-Lvovi Pénzügyi-Közgazdasági Főiskolán tanul, de diplomát nem szerez. Ezt követően ismét könyvelő, valamint munkatársa a *Prapor Peremohi* (A Győzelem Zászlaja) című ukrán járási lapnak, Munkácson. Valójában ekkor, 1955 elejétől, és itt, e lapnál kezdődik irodalmi pályafutása. 1955-ben bemutatkozik a *Szovjet Kárpátontúl* című almanachban, s 1957-ben már kötetten jelentkezik. 1958 októberében Ungváron találjuk, a *Kárpátontúli Könyv- és Lapkiadó* (A

Kárpáti Kiadó elődje) magyar osztályának szerkesztője, majd egy ideig az osztály vezetője. 1959-ben, majd 1962-ben újabb önálló verseskötetei jelennek meg, s 1963-ban Moszkvában, orosz nyelven adják ki költeményeinek gyűjteményét. 1961-től tagja a Szovjetunió Írószövetségének. 1965-ben megjelenik a *Holnap is élünk* című regénye, majd 1968-ban utolsó verseskötete, a *Csillagfénynél*. Közben az ungvári *Forrás Stúdió* (1967 – 1971) fiatal tehetségeinek útját egyengeti. Korolenko és Sevcsenko írásait fordítja. 1969-ben Ungváron jeles diplomával fejezi be a „Marxista egyetem hároméves általános politikai tagozatát”, de a fennálló rend és hatalom képviselőivel harcát folyamatosan vívja, mígnem 1971 augusztus végén megszakítja munkaviszonyát. Ezt követően verset, szépprózát alig ír. Szinte kizárólag tudományos munkája köti le, csak a magyarság őstörténetével foglalkozik. 1977. októberében áttelepül Budapestre, s november 13-án hosszas és súlyos betegség után meghal. A főtí temetőben nyugszik.

Művei: 1. *Vallani kell!* (versek) Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó, Uzshorod, 1957.; 2. *Tavaszi viharok* (versek) Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, Uzshorod, 1959; 3. *Lázás a Föld* (versek) Kárpátontúli Területi Kiadó, Uzshorod, 1962; 4. *Veszennyaja burja* (versek orosz nyelven) Moszkva, 1963; 5. *Holnap is élünk* (regény) Kárpáti kiadó, Uzshorod, 1965; 6. *Csillagfénynél* (versek) Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1968.

Kovács Vilmos halála után megjelent önálló kötetei: 1. *Holnap is élünk* (Regény, második kiadás), Csokonai Kiadó, Debrecen – Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990; 2. *Testamentum* (válogatott versek) Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992; 3. ... *folytatás* (válogatás az életműből), Hatodik Síp Alapítvány, Budapest – Ungvár, 1993; 4. *Ha rám szakad a Végtelen Idő*. 70 vers a 70. születésnapra. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997; 5. *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról* (I – II. kötet). Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997.

Kovács Vilmos kötetekben, lapokban megjelent egyéb írásai: 1. Első bemutatkozása a *Szovjet Kárpátontúl* című almanachban, 1955-ben; 2. *Előszó*. In: Sütő Kálmán: *Kacagó faluvégek* (versek). Kárpátontúli területi Könyvkiadó, 1961; 3. *Írás és felelősség*. Kárpáti Igaz Szó (KISZ), 1968. szeptember 29.; 4. *Üzenet Kárpát – Ukrajnából*. Népszabadság, 1969. december 14.; 5. *Magyar irodalom Kárpát – Ukrajnában*. (Benedek Andrással közösen), Tiszatáj, 1970. 10. és 12. szám.; 6. *Utószó*. In.: Balla László: *A világra ketyegése*. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1970. 279. old.; 7. *Bevezető*. Kárpáti Kalendárium Irodalmi Melléklete. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1970.; 8. *A nagy valóság*. Zakarpatszka Pravda (Ungvár) 1975. február 25.; 9. *A kárpát-ukrajnai magyar irodalom* (S. Benedek

Andrással közösen). In.: A magyar irodalom története (1945 – 1975) IV. kötet. A határon túli magyar irodalom (Szerkesztette Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982., 159-174. old.; 10. *Kék madár, A légy* (novellák) Hatodik Síp, 1993. Tél, 1994. Tavasz.; 11. *Ebédszünet, Kiskarácsony* (elbeszélések) In.: ...*folytatás* (Válogatás az életműből) Hatodik Síp Alapítvány, Budapest – Ungvár, 1993.; 12. *Önéletrajz*. In.: Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról* (I – II. kötet). Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997.; 13. *Levél Kovács Lászlónak*. In.: Kovács Vilmos: *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról* (I – II. kötet). Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1997.

Fodor Géza

1950. október 6-án született Dercenben (Munkácsi járás). Az általános iskolát szülőfalujában, a középiskolát Munkácson fejezte be. 1970-től az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója. 1973-tól két évig szolgál a szovjet hadseregben, majd, 1976-tól folytatja tanulmányait. 1978-tól különféle munkahelyeken dolgozik, 1984-től a Derceni Középiskola tanára. 1993-tól a Hatodik Síp szerkesztője.

Verseskötetei: 1. *Széltükör*; 1986. A *Kárpáti Igaz Szó* című lap keretein belül a József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat 14. köteteként jelent meg; 2. *Erdőn, mezőn gyertyák*, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992; 3. *Fenyvesek árnyékában* Hatodik Síp – Mandátum, Budapest – Beregszász, 1997;

Tanulmányai: *Keresztezett égboltok alatt* In: *Nézz töretlen homlokomra*, (A Forrás Stúdió versantológiája) Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.; “*Száraz kopár hátán a sziklakőnek*” In: *Kárpátaljai Minerva* II. k. (Ez volt a Forrás., Különszám.) Budapest – Beregszász, 1998.; *Egy lakhatóbb világ felé* (Arcképvázlat Kovács Vilmosról) In: Kovács Vilmos: *Testamentum*.(Válogatott versek), Intermix, Ungvár – Budapest, 1992.

Színműve: *Ketten a magasban* (Dráma egy felvonásban). Kárpáti Igaz Szó, 1985. december 15. (Lendület 12.);

Fordítása: (oroszról) Mihail Bulgakov: *Pálinka-tó*, Hatodik Síp, 1993., Tél.

Füzesi Magda

1952. május 3-án született Nagyberegen, parasztcsaládban. 1975-től a *Vörös Zászló (Beregi Hírlap)* c. újságnál dolgozik. Volt olvasószerkesztője, helyettes szerkesztője, de főszerkesztője is. Tagja a Forrás és a József Attila Irodalmi Stúdiónak. 1986-tól az Ukrajnai Írószövetség, 1991-től a Magyar Írószövetség tagja.

Verseskötetei: 1. *Gyöngyvirágok*, Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1977; 2. *Egy ember a tömegből*, Kárpáti Igaz Szó, Uzshorod, 1983; 3. *Útban hazafelé*, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1984; 4. *Biztató*, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992; 5. *Táj gesztenyékkel*, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1998; 6. *Mosolykérő* (gyermekversek) Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség, Ungvár, 1995; 7. *Reggel madár, délben kötél* (Társszerzők: Balla D. Károly, Berniczky Éva) Pánsíp – UngBereg, Ungvár – Budapest, 1999.

Balla László

1927. július 23-án született Pálócon. Gimnáziumba Kassán, Ungváron és Kisvárdán járt. Ungváron szobrászi képezést, Pécsen tanári oklevelet szerez. Pályája kezdetén a Kárpátontúli Szépművészeti Szalon igazgatója, 1947-től újságíró. 1951-ben a Kárpátontúli Területi Kiadó (a Kárpáti Kiadó elődje) magyar osztályának szerkesztője. 1954-től a Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó magyar és lengyel osztályának a főszerkesztője, majd a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének a vezetője. Egy ideig az Uzshorodi Állami Egyetem tanára, 1965-től pedig a Kárpáti Igaz Szó című, önálló magyar nyelvű napilap főszerkesztője. Itt dolgozik nyugdíjazásáig, 1987-ig. Ő alapítja meg a József Attila Irodalmi Stúdiót. Nevéhez fűződik a lap gondozásában megjelenő versesfüzetek kiadása, jelentős szerepe van a Neon és a Lendület című irodalmi mellékletek létrehozásában.

Tagja volt a területi pártbizottságnak, képviselője a területi tanácsnak, vezetőségi tagja az Ukrajnai Újságírószövetségnek, az Ukrajnai Újságírószövetségnek, az Ukrajnai Írószövetség területi szervezete magyar szakosztályának a vezetője. Ugyancsak részt vett az Ukrajnai Békevédelmi Bizottság munkájában, de volt a kárpátontúli békemozgalom vezetője is.

Balla László minden idők legtermékenyebb kárpátaljai szerzője. Egy 1989-ben megjelent könyv [Fejér Gyula: *Mi magyarul vagyunk emberek (Beszélgetések a*

magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban)] szerint már akkor harmincnál több könyve jelent meg. Főbb művei a következők.

Verseskötetei: *Zengj hangosabban!* Uzshorod, Kárpátontúli Könyv- és Lapkiadó, 1951; *Kitárom karom*, Uzshorod, Kárpátontúli Könyv- és Lapkiadó, 1954; *Rohanó évek sodrában* Uzshorod, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1956; *Kip-kop kalapács* Uzshorod, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1959; *Nyári lángok* Uzshorod, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1961; *Tapsi-titok* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1972; *Nevető csillagok* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1976; *Ikebana* Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó, 1993.

Próza-kötetei: *A Juventus-1 úrutasai* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó – Uzshorod, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1963; *Meddőfelhők* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1964; *Hidi Pista biciklista* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó – Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1965; *Parázs a hóban* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1967; *A világra ketyegése* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1970; *Értekezem, tehát vagyok* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1973; *Visszapillantó tükör* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1977; *Totális fényben* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1983; *Sosemvolt repülések emléke* Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1989; *Az utolsó század* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989; – *Azt bünteti, kit szeret* (Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990; *A Nagy Semmi* Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1993; *A végtelenben találkoznak* Budapest, Háttér Kiadó, 1994; *Borbélyműhely a Vakhoz* Ungvár, Galéria – Budapest, Ecriture, 1995; *Ároni áldás* Ungvár, Pánsíp – UngBereg Alapítvány, 1996.

Balla D. Károly

1957. január 17-én született Ungváron. Szülővárosában érettségizik, majd az Ungvári Állami Egyetem fizikai és bölcsészeti karán több mint három évig folytat tanulmányokat. Az említett egyetem magyar nyelv és irodalom szakán ugyancsak tanul. Volt laboráns, működött tankönyvkiadói korrektorként és szerkesztőként. Évekig gondozta a *Kárpáti Igaz Szó* szépirodalmi közleményeit a *Lendület* és az *Új Hajtás* című oldalakon. 1981 óta társelnöke a József Attila Irodalmi Stúdióknak, később Alkotóközösségnek. 1989-től, az Alkotóközösség megszűnte után két irodalmi lapot is életre hív. 1989-ben a *Hatodik Síp*-ot, majd ebből kiválva, 1993-ban megalapítja a *Pánsíp*-ot. 1992-től 1995-ig Galéria Kiadó majd Galéria-Ecriture Kiadó néven maga-alapította könyv- és lapkiadót vezet. Évekig az *Irka* című gyermeklap kiadója is. Két alapítvány létrehozása is az ő eredménye: *Hatodik Síp* és

UngBereg. Ez utóbbinak most is elnöke. 2000-től a világhálón digitális folyóiratot működtet, *netPánsíp* címmel.

Könyvei: 1. *Álmodj zenét*. Versek. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1979; 2. *Recsitativi*. Versek ukrán fordításban. Mology Kiadó, Kijev, 1983; 3. *Tágulok a világegyetembe*. Versek. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1984; 4. *Valahol tűz van*. Elbeszélések, kisregény, színmű. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1988; 5. *Sorsomhoz szegezve*. Versek. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990; 6. *Hóban és homokon*. Válogatott és új versek. Hatodik Síp, Budapest – Ungvár, 1991; 7. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Publicisztikák. Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993; 8. *Karnyújtásnyira*. Elbeszélések, novellák, két színmű, regényrészlet, Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993; 9. *Árokszélen*. Válogatott és új versek. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1996; 10. *Élted volt regénye*. Regény. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel – Budapest, 1998; 11. *Reggel madár, délben kötél*. (Társszerzők: Füzesi Magda, Berniczky Éva) Pánsíp – UngBereg, Ungvár – Budapest, 1999; 12. *A topáz illemtana* (Társszerzők: Füzesi Magda, Berniczky Éva; Medveczky Ágnes és Kovách A. Vadim képeivel.) UngBereg Alapítvány, Budapest, 1999; 13. *Halott madárral*. Válogatott és új versek. Pannónia Könyvek, 1999; 14. *A hontalanság metaforái*. Publicisztikák, vallomások, esszék. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000; 15. *Ne gondoldj a fehér elefántra*. Öt színpadi játék. Pánsíp – UngBereg, 2000; 16. *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2000.

Nagy Zoltán Mihály

1949. április 8-án született Nagybaktán, s 1953-tól Csonkapapiban él. Középfokú végzettséget Mezőkaszonyban szerez. 1979-ben egy novellapályázaton első díjat nyer, majd 1982-ben megismétli ezt a sikert. Az 1989/90-es évek változásai után a *Hatodik Síp* című irodalmi folyóirat, majd egy ideig a *Kárpátaljai* című lap szerkesztője. Később a *Pánsíp*-hoz kerül hasonló munkakörbe. Még a változások előtt dolgozott kolhozirodán és építőmunkásként egyaránt.

Könyvei: 1. *Dolgok igézetében*. (versek) Kárpáti Igaz Szó, 1983; 2. *Fehér Eper* (elbeszélések) Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1988; 3. *Pírban, perben* (Janus-kötet – Ferenczi Tihamérral), (versek) Kárpáti Kiadó, Ungvár (Uzsgorod) 1990; 4. *A sátán fattya* (kisregény) Hatodik Síp, Budapest – Ungvár, 1991; 5. *Tölgyek alkonya* (kisregény) Hatodik Síp

Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996; 6. *Az idő súlya alatt* (novellák)
Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2001.

Vári Fábián László

1951. március 16-án született Tiszaújlakon. A Nagyszőlősi Középiskolában érettségizik, és 1968-tól az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán tanul. 1972-től sorkatonai szolgálatot teljesít a szovjet hadseregben, s 1978-ban befejezi egyetemi tanulmányait. 1976-tól a Vári Középiskolában dolgozik, 2000-től pedig a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola tanára.

Verseskötetei: 1. *Széphistóriák*, Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.; 2. *Kivont kardok közt*. Magvető Könyvkiadó – Hatodik Síp Alapítvány, 1992., 3. *Világtalan csillag*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001;

Balladagyűjteménye: *Vannak ringó bölcsők*. Kárpátaljai magyar népballadák. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992.

Műfordításai: 1. Balladafordítások: *Kárpátaljai ruszin népballadák*. In: *Világtalan csillag*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001; 2. Szlavko Szlobodan versei. In: *Világtalan csillag*.